

ISSN 1561 – 1264

**ДЕРЖАВНИЙ ЗАКЛАД
«ПІВДЕННОУКРАЇНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ
ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ К. Д. УШИНСЬКОГО»**

**НАУКОВЕ ПІЗНАННЯ:
МЕТОДОЛОГІЯ ТА ТЕХНОЛОГІЯ**

Філософія

ВИПУСК 2(33) 2014

Засновник: Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»

НАУКОВЕ ПІЗНАННЯ: МЕТОДОЛОГІЯ ТА ТЕХНОЛОГІЯ

НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ № 2 (33) 2014

ISSN 1561-1264

Key title: Naukove piznannâ. Metodologiâ ta tehnologiâ

Abbreviated key title: Nauk. piznannâ, Metodol. tehnol.

Variant title: Naukove piznannâ: metodologiâ ta tehnologiâ

Журнал виходить 2 рази на рік і є фаховим з філософії згідно переліку наукових видань України (№1-05/4 від 14.10.2009р.)

Журнал зареєстрований 26 червня 2010 р. Міністерством юстиції України № 17195-5965 Р.

Журнал рекомендовано до друку та поширення через мережу Інтернет рішенням вченої ради Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського» Протокол № 2 від 25.09.2014

Друковані матеріали виражають позицію автора, яка не завжди поділяється редакційною колегією.

Редакційна колегія

Борініштейн Євген Русланович, головний редактор, доктор філософських наук, професор, завідувач кафедри філософії та соціології ПНПУ імені К. Д. Ушинського;

Цибра Микола Федорович, заступник головного редактора, доктор філософських наук, професор кафедри філософії та соціології ПНПУ імені К. Д. Ушинського;

Балащенко Інна Валеріївна, відповідальний секретар, кандидат філософських наук, доцент кафедри філософії та соціології ПНПУ імені К. Д. Ушинського;

Гансова Емма Августівна, доктор філософських наук, професор кафедри філософії та соціології ПНПУ імені К. Д. Ушинського;

Балабаєва Зінаїда Василівна, доктор філософських наук, професор кафедри регіональної політики та публічного адміністрування ОРІДУ НАДУ при президентові України;

Добролюбська Юлія Андріївна, доктор філософських наук, професор, завідувач кафедри всесвітньої історії та методології науки ПНПУ імені К. Д. Ушинського;

Добролюбський Андрій Олегович, доктор історичних наук, професор кафедри історії України ПНПУ імені К. Д. Ушинського;

Єршова-Бабенко Ірина Вікторівна, доктор філософських наук, професор кафедри загально-гуманітарних дисциплін Міжрегіонального гуманітарного інституту;

Златіца Плашієнкова, PhD доктор філософії, філософський факультет, Університет Коменського в Братиславі, Словаччина;

Лісеєнко Олена Василівна, доктор соціологічних наук, професор кафедри філософії та соціології ПНПУ імені К. Д. Ушинського;

Мисик Ірина Георгіївна, доктор філософських наук, професор, декан факультету української філології ПНПУ імені К. Д. Ушинського;

Михальченко Микола Іванович, доктор філософських наук, професор, член-кореспондент [НАН України](#), заслужений діяч науки і техніки України;

*Передрук матеріалів
здійснюється за умови
обов'язкового посилання на
“Наукове пізнання:
методологія та
технологія”.
Рукописи не повертаються.*

Петр Ємелка, PhD доктор філософії, Університет Масарика, Брно, Чеська республіка;

Пунченко Олег Петрович, доктор філософських наук, професор, завідувач кафедри філософії та українознавства Одеської національної академії зв'язку ім. О. С. Попова;

Романенко Михайло Ілліч, доктор філософських наук, професор, ректор Дніпропетровського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти;

Халапсіс Олексій Владиславович, доктор філософських наук, професор кафедри філософії та політології Національної металургійної академії України;

Чебикін Олексій Якович, академік АПН України, доктор психологічних наук, ректор ПНПУ імені К. Д. Ушинського.

**Вимоги до статей, які подаються до наукового журналу
"НАУКОВЕ ПІЗНАННЯ: МЕТОДОЛОГІЯ ТА ТЕХНОЛОГІЯ"**

У наукові журнали «Наукове пізнання: методологія та технологія», «Перспективи. Соціально-політичний журнал» приймаються матеріали, що стосуються результатів оригінальних наукових досліджень і розробок з філософії, соціології та політології.

Мова – українська, російська, англійська (за вибором).

Кожна стаття супроводжується рецензією доктора наук. Статті авторів, які мають вчений ступінь доктора наук, не рецензуються.

Редакція журналу залишає за собою право скорочення надісланих матеріалів і внесення в них редакційних змін.

Редакція може публікувати статті в порядку обговорення, не поділяючи точки зору авторів. Автори опублікованих статей несуть відповідальність за точність наведених фактів, статистичних даних, власних імен та інших відомостей, а також за зміст матеріалів, що не підлягають відкритій публікації.

Згідно з вимогами МОН України стаття повинна містити актуальність проблеми, аналіз останніх наукових досліджень, мету роботи, виклад основного матеріалу дослідження, висновки та перспективи подальших наукових розробок у цьому напрямку, список використаної літератури.

Тексти статей приймаються по електронній пошті (e-mail: druk.kaffilos@gmail.com) у вигляді вкладаного файлу, виконаного згідно наведених нижче вимог.

Збірники виходять: «Перспективи. Соціально-політичний журнал» – 4 рази на рік, «Наукове пізнання: методологія та технологія» – 2 рази на рік. Термін виходу статті слід уточнювати безпосередньо перед подачею статті до друку.

ВИМОГИ ДО ОФОРМЛЕННЯ СТАТЕЙ

- Обсяг статті – від шести сторінок тексту (20 000 знаків), оформленого відповідно до представлених вимог.

- Стаття набирається в редакторі MS Word, формат A4. Поля: верхнє – 20 мм; нижнє – 20 мм; ліве – 20 мм, праве – 20 мм.

- Загальні вимоги до формату тексту: шрифт Times New Roman Сур, міжрядковий інтервал – одинарний. Вимоги до кожного елементу статті об'єднані в таблицю:

До статті додаються:

- відсканована рецензія доктора наук та наукового керівника (для аспірантів та пошукачів);
- файл з відомостями про авторів (прізвище, ім'я, по батькові повністю, науковий ступінь і вчене звання, місце роботи, номери службового та домашнього телефонів, поштова адреса, адреса електронної пошти). Якщо авторів декілька – потрібно вказати, хто з авторів представляє авторський колектив;

- ПІБ автора, назва статті, анотації та ключові слова – трьома мовами (українською, російською, англійською);

- резюме англійською мовою загальним обсягом 4000 знаків.

- Малюнки і таблиці набираються шрифтом Times New Roman 9 з одинарним міжрядковим інтервалом. Малюнки, діаграми і таблиці створюються з використанням чорно-білої гами. Використання кольору і заливок не допускається!

- **Формули** слід набирати за допомогою редактора формул Microsoft Equation і нумерувати в круглих дужках (2).

- Стаття повинна містити прізвища авторів, назву статті, анотацію та ключові слова трьома мовами – українською, російською та англійською (розміщуються безпосередньо за назвою статті).

- **Бібліографічні посилання** по тексту проставляються в квадратних дужках: [номер позиції]. Рекомендована кількість літературних джерел не менш 6.

- **При наявності приміток** у кінці статті бібліографія та примітки розміщуються з наскрізною нумерацією у порядку згадування їх у тексті.

Телефон для довідок з 9.00 до 16.00 в робочі дні:

048 – 732-09-52 – кафедра філософії та соціології

067-714-51-33 – Балащенко Інна Валеріївна

Свої запитання надсилайте за адресою: **druk.kaffilos@gmail.com**

З повагою, редакційна колегія наукових журналів

«Наукове пізнання: методологія та технологія», «Перспективи». Соціально-політичний журнал.

Аксьонова Віра Ігорівна – кандидат філософських наук, доцент кафедри соціально-гуманітарних наук Кіровоградської льотної академії Національного авіаційного університету

УДК 316.77;378;87.9

ДИСКУРС НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕЇ У КОНТЕКСТІ ЦИВІЛІЗАЦІЙНОГО РОЗВИТКУ УКРАЇНИ

В статті розповідається про те, що в сучасному світі метафізичне пізнання охоплює цивілізаційні зусилля нації під час оригінального осмислювання духовності України, розвитку аспектів антропологізації та синергетичної футурологізації тощо.

Ключові слова: метафізика, цивілізація, нація, філософія, патріотизм, соціальна надійність, комунікація, синергетика, професіоналізм.

ДИСКУРС НАЦИОНАЛЬНОЙ ИДЕИ В КОНТЕКСТЕ ЦИВИЛИЗАЦИОННОГО РАЗВИТИЯ УКРАИНЫ

В статье рассказывается о том, что в современном мире метафизическое познание охватывает цивилизационные усилия нации во время оригинального осмысления духовности в Украине, развития аспектов антропологизации и синергетической футурологизации.

Ключевые слова: метафизика, цивилизация, нация, философия образования, патриотизм, социальная надежность, коммуникация, синергетика, профессионализм.

NATIONALIST DISCOURSE IDEAS TO THE CIVILIZATION OF UKRAINE

The article reveals the civilizational aspects of metaphysical osmislennya duhovnosti in Ukraine that stimulates anthropological and futures.

Keywords: metaphysics, tsivilizatsin, nation, philosophy of education, patriotism, social reliability, communication, synergetic, professionalism.

Громадянська культура розглядається як комунікативне цілісне втілення духовних ідеалів сучасного розвитку України, що якісно впливає на моральні чесноти цивілізаційного втілення, філософії освіти, на соціальну надійність захисників високотехнологічної професійної діяльності. Професіоналізм має наперед встановлену практикою мету – на рівних конкурувати з країнами Європи та, відповідно до неї, поступово розвиватися за циклом еволюційного становлення цивілізаційності України, вплинувши на досягнення рівня найвищого розвитку культури авіаспеціаліста. Тоді він розвиває всі закладені в ньому власною нацією громадянські можливості, поступово реалізує свій духовний потенціал, нарешті, долає всі бюрократичні перешкоди, маючи доступ до субстанції сил для подальшої еволюції літакобудування і цивільної авіації. Цю стадію в розвитку професійної культури за традицією можна назвати «стадією цивілізаційного розквіту». Отже, українська цивілізація, навіть з метафізичних поглядів свого існування, поступово досягає відповідного розвитку, щоб зрозуміти синергетичну методологію аналізу управління соціальними процесами.

Синергетична методологія аналізу управління соціальними процесами в умовах глобалізації зводиться до того, щоб раціонально пояснити закономірності та принципи організації соціального життя та сумісної життєдіяльності людей в сучасному соціумі; досягти стабільності у суспільстві, в якому постійно відбуваються кризи, постійні трансформації чи реформи, що потрясають суспільство у вихорі перманентних соціальних змін. Аналіз соціального буття як складного соціального цілого передбачає використання понятійного апарату і методологічного інструментарію синергетики як дослідницької наукової парадигми.

Екологічна криза, інформаційний та демографічний вибухи, небачені соціальні та фінансові потрясіння на всій планеті, інтенсивна трансформація суспільних інститутів, всього соціокультурного середовища приводить до зростання нестабільності й нестійкості, змінює уявлення людини про цілі та смисл свого буття.

Тому одна із особливостей пізнання управління соціальними процесами в умовах глобалізації в контексті філософії науки – це звернення до пізнання механізмів самоорганізації складних еволюційних та зверхскладних систем у стані, далекому від рівноваги, коли загострюється їх чутливість до незначних флуктуацій на мікрорівні, які приводять до зміни поведінки всієї макросистеми. Руйнування динамічної рівноваги, її структур і підсистем, вступ у «режим із загостренням», фазу кризи, в якій нестійкі структури піддаються швидкій дезінтеграції, приводять до зміни сценарію еволюції. Як відзначає І. Пригожий, людство знаходиться на самому початку того, щоб стати здатними продукувати когерентне бачення Всесвіту, а для цього необхідно вийти за межі традиційної ідеології науки.

Саме тому філософія нації має дослідити:

- 1) теоретико-методологічні основи аналізу синергетичної парадигми;
- 2) зміни, які відбуваються в різних системах в умовах нестабільності;
- 3) дії механізму самоорганізації;
- 4) можливості соціального управління і суперечлива сутність кризи;
- 5) ідеї про креативність хаосу, його конструктивність, направленість його просування до нової соціальної організації;
- 6) дослідження принципу нелінійності культурно-історичного часу.

Синергетичне мислення як шлях до становлення і пізнання цілісної людини: синергетичний процес становлення особистості (М. Каган, Л. Бараусова); збереження цілісності особистості через удосконалення: освіта як процес, що розвиває здатність синергетичного мислення і креативність; освіта і самоосвіта, їх включення в гештальт-освіту (Є. Князева, С. Курдюмов, В. Веряскіна, О. Долженко); синергія виховання і навчання (Л. Новікова, М. Соколовський); смисли самопізнання, саморозвитку і самоорганізації людини у досягненні цілісності та в розкритті відношення з іншим, в узгодженості стратегій взаємодії культур і цивілізацій (Г. Аванесова). У філософській літературі є близько п'ятисот досить відмінних між собою визначень поняття «культура». Вже ця обставина свідчить про пильну увагу дослідників до проблем, пов'язаних з культурою, а разом і про відсутність у них згоди стосовно трактування проблем культури.

Термін «культура» є одним із найбільш поширених історико-філософських понять. Він широко вживається в політичному лексиконі та публіцистиці, в галузі духовного життя та в побуті, при аналізі художніх явищ та в історичних і філософських дослідженнях. Фахівці займають різні, нерідко протилежні позиції щодо визначення змісту цього терміну.

Відмінність між людиною та іншими живими істотами полягає у фундаментальній невизначеності життєвого світу людини. Життєвий світ тварин є «вирізкою» з природного оточення. Кожен соціум будує свій життєвий світ вільно – реалізує свою творчу енергію. Свобода від визначеності, від заданості чи негативна свобода («свобода від») знаходить своє здійснення у позитивній свободі («свободі для») – тобто, у побудові неповторного життєвого світу [4]. Таким чином, «культура» в антропологічному сенсі слова – все, створене суспільством. Таке розуміння культури відоме завдяки Едуарду Бернетту Тайлору: «Культура або цивілізація – це складне цілісне утворення, що включає знання, вірування, мистецтво, мораль, звичай та інші здатності й звички, набуті людиною як членом суспільства» [5].

Таке вживання поняття критикують за ототожнення культури і суспільства: адже воно стає всеохоплюючим – всі соціальні взаємини, структури тощо – в даному разі фігурують як витвори культури. На жаль, можливий і зворотний процес – включення природних елементів до світу людської культури (олюднення їх) може призвести до їх деградації, розкладу, упадку. Саме у зв'язку з цим виникає вагома соціальна проблема, яка полягає в необхідності розважливого ставлення до всього комплексу елементів природи, скерованого на те, що зміни,

які з неминучістю вносять у природне середовище як кожна окрема людина, так і все людство в цілому, бути коректними, не травмувати природу, а тим більше – не нищити її.

Таке чи інше ставлення до природи дуже вагомо характеризує досягнутий суспільством рівень розвитку культури та накопичений ним духовний потенціал.

Головні ознаки цивілізації за О. Шпенглером такі: високий рівень розвитку техніки й індустрії, дегенерація мистецтва й літератури, падіння зацікавленості духовними цінностями, моральний занепад. Скупчення людей у велетенських містах, перетворення народів із виразно окресленої етнічної спільності у безлику «сіру» масу людей, позбавлених достатньо чітко виявлених індивідуальних особливостей. Розмірковуючи над поняттям «культура» та «цивілізація», варто критично проаналізувати наведені О. Шпенглером ознаки переходу до стадії цивілізації.

Слід зауважити, що в історії людської думки були висунуті принципово інші засади розуміння сутності цивілізації. Вже французькі та й інші просвітителі 18 ст. називали цивілізацією таке і тільки таке суспільство, яке ґрунтувалося виключно на засадах розуму й справедливості. Взагалі термін «цивілізація» з'явився на початку від латинського «сіуіізі» – громадський, державний. Нерідко цей термін виступає синонімом поняття культура, не несучи якогось іншого смислового навантаження.

Формування концепції соціальної синергетики як загальної теорії соціальної самоорганізації: розкриття феноменології, есенціології, есхатології та специфіки виявлення самоорганізації в концепції синергетичного історизму (В. Василькова); синергетична стратегія національного розвитку і реалізація моделі технологізації управління науково-інформаційним простором (Г. Котельников, М. Піддубний); суспільство як жива система (О. Мелехова).

Загальні й спеціальні підходи до дослідження соціальних трансформацій, співвідношення самоорганізації та управління в соціальних системах (В. Аршинов, К. Делокаров, О. Козлова, Н. Савичева); прогнозування економічних процесів в умовах нестабільності (Д. Чернявський, М. Старков, О. Щербаков); розуміння кризи як важливої фази в розвитку зверх складних систем, що свідчить одночасно про вичерпання ресурсів минулих джерел розвитку та активізація пошуку нових можливостей соціальної організації (В. Романов).

Соціальне – це процес впливу суб'єкта на об'єкт, направлений на упорядкування, збереження, руйнацію чи збереження системи об'єкта у відповідності з поставленими цілями. Управління як вид людської діяльності існує з тих пір, як виникла необхідність в сумісній діяльності людей. Кожна історична епоха вносить свої корективи у відношення суб'єкта управління, методи стимулювання, масштаби організації самого процесу, але тільки у XX столітті з'явилися й почали розвиватися наукові підходи до соціального управління. Соціальне управління являє собою невід'ємну частину людського буття, без якого неможлива сумісна діяльність людей і суспільства в цілому. Ефективне соціальне управління є одним із основних факторів соціального прогресу.

Теорію управління соціальними процесами слід оцінити як акумульовані та логічно упорядковані за певними правилами знання, які представляють собою систему принципів, методів і технологій управління, розроблених на основі інформації, отриманої як емпіричним шляхом, так і в результаті використання досягнень ряду конкретних наук. Часто теорію управління розділяють на два рівні: перший представлений теоріями соціального управління, які являють собою частину політико-економічних і соціально-філософських концепцій, що пояснюють механізм функціонування суспільства на різних історичних етапах; другий являє собою прикладну дисципліну, яка інтегрує в собі, з однієї сторони, фрагменти фундаментальних наукових теорій, в першу чергу математики, логіки, психології та інших, а з другої сторони – це сукупність практичних знань і навичок, які об'єднують достатньо багатоманітні об'єкти загальною задачею управління.

Управління соціальними процесами – це цілеспрямований вплив соціального суб'єкта на власну суспільну, колективну і групову життєдіяльність, що здійснюється як безпосередній

(у формах самоуправління), так і через спеціально створені інститути (державу, партії, суспільні об'єднання, кооперативи, підприємства, союзи). Управління – невід'ємна властивість всіх організованих систем різної природи, що забезпечує їх самозбереження і саморозвиток. Соціальне управління представляє собою складний процес взаємодії двох сторін: тієї, хто управляє; і тієї, ким управляють, в яких важливу роль відіграють зворотні зв'язки. Соціальне управління може бути представлено як сукупність двох складових підсистем.

Важливий аспект ефективного управління соціальними процесами в умовах глобалізації (якщо це можливо) – досягнення адекватності цих двох підсистем. Будь-яка креаційна (штучна, створена), а управлінська система – саме така система має істотно більш низький рівень різноманітності у порівнянні з еволюційними. Тому для реалізації цілей управління необхідно дотримання принципу необхідної різноманітності: різноманітність управляючої системи повинно бути не меншим, чим різноманітність системи, якою управляють.

Головні ознаки української цивілізації, ще за прогнозом Тараса Шевченка, пов'язані з високим рівнем розвитку науки, техніки й індустрії, поступовим подоланням дегенеруючих зовнішніх обставин, що тривалий час гальмували досягнення національного мистецтва й літератури, підготовку високопрофесійних фахівців для народного господарства, гальмуючи залучення талановитих громадян-патріотів, щоб збагатити власний народ зразковими, духовними цінностями (С. Балея). Без Європейського світу майже утопічно виглядає наша надія на швидке подолання морального занепаду посттоталітарного простору, оскільки є в Україні велетенське надзавдання, що пов'язане з перетворенням «варварських проявів» невігластва, оскільки перед нащадками Великого Кобзаря професіоналізм постає виразно окресленою метою етнічного відродження. Але чи можливе таке надзавдання для народу, який протягом століть авторитарні й тоталітарні правителі «вогнем і мечем» перетворювали у безлику «сіру» біомасу (що позбавлена достатньо чіткого виявлення індивідуальної моральності та громадських особливостей), щоб швидко перевиховати на ідеальних зразках? Розмірковуючи над метафізичним дискурсом та метафізично-дискурсним аспектом «професійної культури», вітчизняні прихильники пошуку сенсу філософії освіти онтологічно пов'язують цей бік проблеми сенсу буття з дефініцією «українська цивілізація». Тоді можна об'єктивно проаналізувати наведені ще Т. Шевченком, В. Вернадським та К. Цюлковським, іншими цивілізованими прихильниками «світлого майбутнього», шляхи оптимального втілення метафізично-еволюційних ознак професійного життя, яке еволюціонує до стану ноосфери (давньогр. – сфера розуму).

Слід зауважити, що в історії людської думки саме з професіоналізму почалось прагматичне ставлення до реального втілення проекту ноосфери, як сукупності принципово вищих ціннісних засад індустріального розуміння сутності європейської цивілізації (П. Тейяр де Шарден). На початку ХХІ ст. є розуміння цілісності цивілізаційних рис європейського типу культури, прогнозуючи у недалекому майбутньому появу такої ноосфери високоінтелектуальної еліти нації, що буде пов'язана з існуванням нового типу єдності етно-соціального професіоналізму і (тільки тоді появи такого) суспільства, яке ґрунтується виключно на засадах християнської етики і громадянського розуміння ролі, професіоналізму, як прояву цілісної справедливості. Взагалі цей термін «цивілізація» з'явився спочатку від латинського «сіуіів» як діяльнісно-громадське тлумачення антифіналістської цінності буття, що відображає універсальність духовно-перетворювального феномену професіоналізму. Так В. Вернадський почав концептуально вживати цей термін «ноосфера» паралельно з обґрунтуванням професіоналізації всіх сфер буття. Він виступає у нього концептом-синонімом, де уособлені еволюційно-реформаторські кроки до «світлого майбутнього», оскільки є понятійне розуміння синтезу культури та науки, цінностей розуму та віри, нації та влади, щоб принципово відмовлятися від пошкодження буття якимось вульгарним ентропійно-смысловим навантаженням.

Але в реаліях України доба становлення «світлого майбутнього» стає модифікацією казарменного суспільства, який має згодом «перетворитись щастям всього людства» (після революційного вживання по всіх усядах пролетарського насилля). У наш час поняття «українська доба» найчастіше застосовується для означення ходи національної демократії до «світлого майбутнього», тобто еволюційного досягнення високого професійного рівня у всіх високотехнологічних сферах. Саме на зламі XX-XXI століть з'явилась ступінь цілісності матеріального та духовного статку, гармонійного розвитку громадянської духовної культури, що часто виявляє сенс буття в контексті екологічного імперативу професіоналізації [3;4;7;8;9]. Звичайно, наші спостереження за освітньою галуззю, зокрема в експериментальному осмисленні соціальних фактів, мають суб'єктивний відтінок, але сам творчий зміст подій, явищ ми намагаємося передати в постнекласичній метафізичній площині. Тоді їх можна не тільки включити в «операційний обіг», а також в процес комплексного осмислення професійного досвіду, коли ми використовуємо всі можливості засвоєння умов і безпеки польотів, котрі тлумачаться у даному випадку як соціальна гарантія діяльності авіофахівця. Вона, як і все в авіаційній культурі, має свій специфічний сенс та життєво-ціннісну орієнтованість [8-10].

Здатність до прогнозування розвитку авіаційної техніки та її кадрів також є «лакмусовим папіром» цивілізаційної готовності суспільства до підвищення рівня професійності, у тому числі тих авіаторів, що причетні до керування повітряним судном, особливо коли воно має нові ергономічні характеристики.

Моделювання діяльності у твердих межових інтервалах, ще під час «зняття» складності освоєння льотно-технічних характеристик повітряного судна, значно посилює моделювання професійної ситуації за умов звичайного та незвичайного «ознайомлення» з функціонуванням конкретного літака, якісним розумінням всіх його технічних характеристик, тощо. Вміння уявити творчу сутність стандартного технологічного процесу перевіряє рівень професійного адаптування під час зміни характеристик польоту, зокрема, виявляються недоліки освітнього професіоналізму, зокрема при виході з ладу пілотажно - навігаційних приладів і систем повітряного судна, що значно обумовлює високу мотивацію засвоєння методів аналізу особливих та критичних ситуацій (у польоті здатність кожного учасника професійної діяльності здійснити швидку перебудову порушеної технологічної схеми), удосконалюючи комунікативну діяльність екіпажа [8, с.128].

Прагнення до нових знань – синтетична риса творчості професіоналів, що стосується впровадження у навчання кадрів проблемного пошуку в галузі експлуатації авіаційної техніки та її систематичного модернізування. Основи підготовки такого фахівця закладаються у позааудиторні години, що пов'язане з механізмом курсантського самоуправління, участю громадськості в критичному громадянському аналізові процесу досягнення високих результатів, коли поєднується теоретична і практична підготовка, тобто праця на тренажері по заданій програмі, тощо. Тоді громадський складник професіоналізму органічно доповнюється комплексом педагогічного забезпечення механізму льотного тренажу, оскільки органічно впливає на методичний зміст навчання, на формування динамічної стереотипності професійних дій, яка часто з необхідністю визначає позитивний практичний результат [9, с.182-183].

Метафізичний складник професійної майстерності має виявити те, що сьогодні інтерес до професійної творчості, що об'єктивно обумовлює престиж, пов'язаний з ренесансом і професійної та комунікативної культури, зокрема є розмаїттям форм соціалізації громадянської культури. Оскільки патріотична надійність спеціаліста обумовлює відродження поваги суспільства до професіоналізації кадрів, до злагодженості дії і держави та практики, а саме вдосконалюючи професіологічні складники національного буття, проблемно-дослідницькі технології, проблемно-пошукові та інші інтелектуальні методи аналізу екстремальної ситуації, що відображають ходу цивілізаційного становлення України. Здатність передбачати результат втілення альтернативних моделей виходу із нестандартної ситуації, оперативно приймати і реалізовувати рішення. Це все позитивно впливає на дискурс історичного професіоналізму, на

інтелектуалізацію професійних навиків, що вписується в сучасне філософування та розуміння сутності духу самої історичної нації.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Аристотель. Метафизика / Аристотель Хтагирит : пер. с греч. А. В. Кубицкого. — М. : Зксмо, 2008. — 608 с. — Т. 1. — С.67-337.
2. Аксьонова В. Етико-естетична культура як складова професійної підготовки операторів особливо складних систем управління // Філософія науки, техніки та архітектури: постмодерний проект. Кол. моногр. / За ред. д-ра філос. наук, проф. В. А. Рижка. — Київ: КНУБА, 2002. — С.181-187.
3. Борисова Т. Метафізичні роздуми про надію / Борисова Т., Капггон В. — Дніпропетровськ, 2005. — 140с.
4. Воронкова В. Г. Філософія глобалізації: соціоантропологічні, соціоекономічні та соціокультурні виміри. Монографія. / Воронкова Валентина Григорівна. — Запоріжжя: Видавництво ЗДІА, 2010. — 272 с.
5. Гнатенко П. Является ли антропология И. Канта философской антропологией? // Вісник Дніпропетровського ун-ту. Філософія. Соціологія. Політологія — Дніпропетровськ., 2007. — Вип. 15. — С.20-26.
6. Кант И. Антропология с практической точки зрения — СПб_ 2002. — С.81-84.
7. Касирер Е. Лекции по философии и культуре. // Культурология. XX век. — М., 1995. —С.89-114.
8. Капитон В. Истина христианская и истина научная в вопросе понимания сущности человека: грани соприкосновения // Філософія, культура, життя. — Дніпропетровськ, 2006. — С. 27-29.
9. Колісник В. Професійна культура як складова частина професійної підготовки курсантів льотних навчальних закладів / Теорія і практика формування професійної компетентності суб'єктів педагогічного процесу: 36. наук, пр.// Проблеми сучасного мистецтва і культури. — Х.:Каравела, 2000. — С.128-136.
10. Кримський С. Б. Філософія вимагає зробити своє життя складником світової біографії добра // Філософська думка. — 2001. — №6 — С. 3-7.
11. Порівняльний аналіз оптимальної стратегії поведінки учасників конфлікту «Викладач — студент» (погляди сторін) / О. Рева, В. Колісник, В. Липчанський та ін. // Проблеми освіти. Наук.-метод. зб. Болонський процес в Україні — Київ, 2005. — Вип. 46. — Част. 2. — С. 180-185.
12. Скловський И. О. Детерминации научно-технического творчества молодежи // Марксистско-ленинская концепция человека и научно-технический прогресс. —Свердловск: Изд-во Гос. Уральск. ун-та, 1987. — С.16-17

Ананьева Елена Павловна – кандидат философских наук, доцент, докторант кафедры философии и социологии Государственного учреждения «Южноукраинский национальный педагогический университет имени К. Д. Ушинского»

УДК 37.014

ТОЛЕРАНТНОСТЬ В РАЗВИТИИ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ СИСТЕМ СТРАН ЭТНОКУЛЬТУРНОГО ПЛЮРАЛИЗМА (ЗАПАДНОЕВРОПЕЙСКИХ ОБЩЕСТВ)

В статье анализируется феномен толерантности в виде проблемы образовательных систем современных европейских государств. Выясняется роль принципов толерантности и различие в их применении в образовательных системах различных стран этнокультурного плюрализма. В качестве приоритетов европейского образования с толерантными подходами усматриваются формирование опыта нравственного поведения, диалог культур.

Ключевые слова: идентичность, мультикультурное образование, образовательная политика, образовательное пространство, система образования, толерантность, толерантный подход.

ТОЛЕРАНТНІСТЬ У РОЗВИТКУ ОСВІТНІХ СИСТЕМ КРАЇН ЕТНОКУЛЬТУРНОГО ПЛЮРАЛІЗМУ (ЗАХІДНОЄВРОПЕЙСЬКИХ СУСПІЛЬСТВ)

У статті аналізується феномен толерантності у вигляді проблеми освітніх систем сучасних європейських держав. З'ясовується роль принципів толерантності та відмінність у їх застосуванні в освітніх системах різних країн етнокультурного плюралізму. Пріоритетами європейської освіти з толерантними підходами вбачаються формування досвіду моральної поведінки, діалог культур.

Ключові слова: ідентичність, мультикультурна освіта, освітня політика, освітній простір, система освіти, толерантність, толерантний підхід.

TOLERANCE IN THE DEVELOPMENT OF EDUCATIONAL SYSTEMS OF THE COUNTRIES ETHNO-CULTURAL PLURALISM (WEST EUROPEAN SOCIETY)

The article analyzes the phenomenon of tolerance as a problem of modern educational systems of European countries. We explain the role of the principles of tolerance and difference in their application in the educational systems of different countries ethno-cultural pluralism. The priorities of the European education with the tolerant approach is seen the forming experience of moral behavior, the dialogue of cultures.

Keywords: identity, multicultural education, educational policy, educational area, educational system, tolerance, tolerant approach.

Актуальность проблемы. С 1990-х годов прошлого века теория толерантности оказалась в центре широких исследований социальной философии. Это актуализируется тем, что принципы толерантности стали важным основанием для выработки новых объяснений человеческой мотивации, социального и политического членства в сообществе. Причина этому – во взаимосвязи доктрины толерантности с проблемами культуры, глобализации, прав, гражданства, образования.

Известные исторические государственные структуры были достаточно статичными, их языки, обычаи, религии эволюционировали медленно. Современная постнациональная мультикультурность Западной Европы намного более изменчива. При этом существование и выживание в новом многокультурном мире требует достижения определенного стабильного состояния. Возникает проблема напряженности между аутентичностью и адаптивностью культуры. В этом случае толерантность может стать фактором поддержки выживания и аутентичности исконных для данной территории культур, либо может быть ориентирована на

поддержку культурного разнообразия. Социальные практики, в том числе, в области образования, на протяжении конца XX века стимулировали урегулирование отношений между большинством и меньшинствами, претендовавшими на культурную автономию. В результате политических соглашений заработали компенсаторные механизмы поддержания этнической идентичности, среди которых сфера образования занимает особое место. Функционирование этих механизмов обеспечивается образовательными структурами на основе признания языка, культурных практик, форм социальной и политической самоорганизации различных этнических сообществ, связанных единой цивилизационной сущностью, что создает необходимость более детального осмысления вопросов толеранизации социальных, в том числе, образовательных систем.

Цель статьи. Западная Европа вынужденно стала толерантной под влиянием значительных южно-азиатских и африканских меньшинств. В результате в классических европейских «государствах-нациях» сложилось достаточно сложное, а в ряде случаев и резко негативное отношение к политике интеграции мигрантов. Тем не менее, аутентичное и иммигрантское сообщества в Западной Европе продолжают совместное существование, одной из точек соприкосновения которого является образовательное пространство. Принцип толерантности при этом становится проблемой образовательных систем при создании новейших цивилизационных структур в рамках известных европейских государств. Из этого возникает цель исследования в виде выяснения роли феномена толерантности в развитии образовательных систем стран этнокультурного плюрализма, известных западноевропейских сообществ.

Изложение основного материала исследования. В эпоху постмодерна дискуссия о векторе развития нации-государства и об особых влияниях культурно-образовательных факторов на консолидацию политической нации стала актуальной для большинства европейских стран. Если в начале XX в. ответом на возрастающую плюрализацию общества была политика откровенной ассимиляции национальных меньшинств, то с 1940-1950-е гг. движение за совместное обучение представителей различных рас выдвинуло задачу воспитания терпимости и взаимопонимания. В целом в Европе в настоящее время официально признан курс на мультикультурное образование. В официальных заявлениях Евросоюза предлагается воспитывать дружеские отношения между этническими группами, готовить молодежь к жизни в неоднородной культурной среде. Необходимость сохранять с помощью образования все культуры декларирует доклад «Образование для всех» [1].

Отдельного внимания в этом вопросе заслуживает Великобритания. Соединенное Королевство действительно имеет репутацию государства, открытого культурному плюрализму. На пути решения проблемы толеранизации общества в Великобритании была определена образовательная политика в отношении детей иммигрантов. Превалирующими основами политики Великобритании до 50-х годов XX в. являлись идеология ассимиляции и убеждение в культурном превосходстве. Образовательная система не предусматривала специальных мер по включению детей названной категории в образовательный процесс, и им приходилось «погружаться» в установленную систему и англоизироваться. Англизация была признанной целью государственной системы образования [2].

Период с середины 60-х гг. в идеологии образовательной политики Великобритании характеризуется пониманием необходимости принятия специальных мер в системе образования в связи с возрастающим количеством представителей различных национальностей и признанием этнокультурного плюрализма. Изданный в 1965 г. циркуляр Министерства образования рекомендовал местным властям увеличивать штат преподавателей в полиэтнических школах. Дети иммигрантов распределялись по школам так, чтобы ни в одной из них они не составляли доли свыше 30% [3].

Анализ источников показал, что из-за языковых и отчасти культурно-бытовых трудностей дети иммигрантов часто не выдерживали нормального ритма обучения, отставали по успеваемости. Поэтому, несмотря на директиву о смешанном образовании местных и

«цветных» детей, во многих школах со значительной долей детей иммигрантов создавались иммигрантские «подшколы» с небольшими классами, занимавшиеся по облегченной программе. Еще одно направление состояло в системе дополнительных уроков в учебных центрах, специально созданных в крупных городах, где дети изучали английский язык нередко вместе со взрослыми [3].

С середины 60-х годов в университете г. Лидса проводилась специальная программа подготовки учителей для классов со смешанным этнорасовым составом учащихся. Значительным шагом вперед стала подготовка преподавателей из среды иммигрантов. Политика равных образовательных возможностей стала идеологией конца 60-х годов прошлого века. Однако в рассматриваемый период образование в Великобритании оставалось англоцентричным. Дети иммигрантов различных этнорасовых групп усваивали в школах британскую систему социальных ценностей как основную нужную для жизни в новой стране. Тем самым социально значимые приоритеты, в которых были воспитаны родители, оказались по существу не востребуемыми. Такое образование неизбежно приводило к более или менее существенным конфликтам поколений в иммигрантских семьях, вызывало естественное недовольство родителей учащихся. При этом мировоззрение определенной части иммигрантской молодежи менялось, она стремилась как можно быстрее освоить субкультуру британских сверстников, получить качественное образование, участвовать в общественно-политической жизни страны.

Увеличение численности иммигрантских общин и усиление различных контактов между соплеменниками способствовали желанию сохранить этнокультурную и религиозную самобытность. К началу 80-х годов в Великобритании существовало уже восемь частных мусульманских школ для мальчиков, велась подготовка к открытию двух таких школ в Бредфорде и Шеффилде для девочек. К середине 1983 г. индусы тоже открыли свою религиозную школу. Дополнительные школы имели несколько разновидностей: религиозные; способствующие поддержанию культурной самобытности, в том числе языковой; уделяющие внимание общеобязательной программе. Главную задачу организаторы школ видели в повышении образовательных стандартов детей представителей национальных меньшинств, при этом их также обучали родному языку и культурным традициям [4].

В начале 80-х годов XX века интеграция стала новой идеологической линией стратегии Великобритании, политику которой формировала Комиссия по расовому равенству. Дискриминация по цвету кожи, расе, национальности, в том числе и в образовательной системе, объявлялась незаконной. В документе, опубликованном Департаментом образования и науки, указывалось на то, что британское общество стало мультикультурным [5].

В 80-х – 90-х гг. прошлого века в Великобритании наблюдается значительный прогресс в разработке теоретических обоснований построения учебных курсов, тестирования, оценки знаний, процедуры приема экзаменов. Была запущена в действие программа подготовки учителей по основам мультикультурного образования, включающая правовой, культурологический и психолого-педагогический аспекты. Все более масштабная антирасистская политика государственных и местных органов соответствовала принципу толерантности в мультикультурной парадигме образования, ключевые понятия которой – гармония, справедливость, равенство, право на труд и т. д. – отражали проблемы английского общества [6].

Однако в целом в Европе XX века политика культурного многообразия в области образования, в том числе, столкнулась со значительными сложностями. Особенно показателен в этом отношении пример Франции. Здесь все проблемы, связанные с регулированием интеграции инокультурного населения, рассматриваются в контексте их включения в политическую нацию. Это представление восходит к Французской революции, провозгласившей, что национальность есть прежде всего гражданство, а не религия, язык или этническая принадлежность. В таком понимании национальной общности заложена сильнейшая тенденция к гомогенизации (т. е. ассимиляции этнических мигрантов)» [7].

Все это потребовало выработки толерантных подходов к построению системы образования. 70 – вторая половина 80-х гг. XX в. во Франции – этап развития и институализации мультикультурного образования: создание условий доступности образования для иммигрантов, а также воспитание толерантного отношения к другим культурам и защита национального самосознания. С середины 80-90-х гг. XX в. наступил период кризиса мультикультурной образовательной стратегии, отметивший неразрешенные противоречия в построении содержания образования. Иммигранты (в основном мусульмане) требовали культивирования в образовании их национальных, религиозных ценностей. Французское государство, вернувшееся в своей политике к идеям ассимиляции и официально-патриотического воспитания иммигрантов, придерживалось критического подхода. Тем не менее, цель образования в рамках идеи толерантности достигается реализацией следующих стратегий в системе образования Франции:

- создание дополнительных условий адаптации для учащихся-носителей иной культуры и языка (специализированные классы погружения в языковую среду, курсы выравнивания, «школы на колесах» и т.д.);
- изучение французской культуры и языка параллельно с родной культурой и языком (программа обучения родным языкам и культурам, билингвальное обучение и т. д.);
- создание в воспитании условий для становления опыта преодоления стереотипов поведения по отношению к лицам иной культуры (технологии диалога, межкультурные проекты и т. д.).

В системе высшего образования Франции толерантные подходы реализуются посредством следующих стратегий:

- создание дополнительных условий адаптации иностранных студентов в высшее образование (тьюторство, система грантов и стипендий, дополнительные курсы французского языка и т. д.);
- культивирование связи общемировой, государственной и национальной культур в процессах воспитания и обучения;
- подготовка элиты для иностранных государств, которая ориентирована на ценности диалога культур;
- воспитание высшего духовенства в русле задач развития толерантного отношения к европейской культуре в созданных исламских институтах и факультетах;
- включение в совместную деятельность французских и иностранных студентов, двусторонние соглашения и т. п.;
- интернационализация (мобильность студенческого и преподавательского контингента, внедрение интернациональных учебных планов и программ, обмен студентами и преподавателями и т. д.).

В целом складывающаяся структура среднего и высшего образования во Франции подтвердила востребованность принципов мультикультурной толерантности для систем образования стран с высоким уровнем иммиграции. Наиболее адекватным целям и задачам построения содержания образования в мультикультурной образовательной среде показал себя традиционный плюралистический подход, основанный на принципах толерантности [8].

Другой пример организации системы образования в условиях культурного многообразия – современная Германия. Здесь действует иная модель – не политико-культурной (как во Франции), а этнической общности, где представление народа о себе самом основывается, прежде всего, на кровном (этническом) единстве. Страна массовой трудовой иммиграции, Германия принимала гастарбайтеров, в первую очередь из Турции, которых рассчитывала вернуть домой. Этот расчет не оправдался, но ответом стало не внедрение мультикультурных практик, а рестриктивное законодательство о гражданстве. Такой подход опирался на антииммиграционную риторику основных политических сил, отражавшую градус общественных настроений [9].

Изменения произошли в 90-е годы XX века, когда Германия, наконец, признала себя

иммиграционной страной, а регулирование трудовой миграции стало частью интеграционной политики. Были введены квоты для привлечения высококвалифицированных специалистов из-за рубежа. У родившихся в Германии детей иммигрантов появилась возможность выбирать гражданство. Это, однако, сопровождалось сокращением расходов на сферу образования, несмотря на необходимость развития ее для лучшей интеграции мигрантов [10].

В целом культурное многообразие остается для общества Германии проблемой, и способов окончательного ее решения, устраивающего все стороны, пока не знает никто. Мультикультурная толерантность должна была служить интеграции мигрантов и их потомков, тогда как в Германии она служила прямо противоположной цели, а именно: не дать мигрантам из Турции и других стран стать частью немецкого общества. Что касается образования, то отдельные школы, в частности, для турецких детей создавались не по причине желания немецких властей сохранить турецкую идентичность. Эти школы должны были обеспечить возвращение турецких детей обратно в Турцию, на родину их родителей. «Мультикультурные» меры, таким образом, были нацелены в Германии скорее на сегрегацию, нежели на интеграцию.

Становление мультикультурного образования в разделенной Германии происходило в различных социально-экономических, социокультурных и политических условиях, которые определили разнонаправленный характер развития систем образования в ГДР и ФРГ [11]. В ГДР развитие концепции образования было обусловлено направленностью на формирование солидарности с народами всех стран. Становление мультикультурного образования в ФРГ было связано с преодолением последствий миграционных процессов 50-х годов XX века, чем обусловлена первоначальная узкогрупповая направленность на интеграцию детей рабочих мигрантов, их подготовку к обучению в немецкой школе, а также сохранение возможности детей-мигрантов к реинтеграции в стране происхождения. В качестве целей образования провозглашались: разрушение предрассудков; развитие эмпатии, толерантности, открытости, способности разрешать конфликты; знакомство с новыми культурами и системами ценностей, что первоначально было ориентировано, в первую очередь, на преодоление враждебного отношения к иностранным рабочим.

В настоящее время в Германии развитие концепции образования стоит на пути к педагогике, основанной на осуществлении принципов толерантности и развитии толерантных отношений. Ведущая идея новой парадигмы — признание и уважение всех членов общества, что связано с ориентацией системы образования на всех представителей гетерогенного социума. Ведущими являются культурно-антропологические подходы и развитые на их основе концепции мультиперспективного общего образования и бикультурного образования. Приоритетное значение приобретают целевые ориентации мультикультурного образования на развитие европейского самосознания, формирование мультиперспективного мировосприятия, развитие расширенной идентичности, формирование «универсальной человечности» [12].

Применение принципов толерантности в системе образования в Германии выражается:

- в тенденции возрастания роли мультиперспективности и межпредметных связей, ориентации на образовательные стандарты стран-партнеров, на приоритетное развитие языковой компоненты поликультурного образования;
- в развитии моделей мультикультурного образования в русле налаживания взаимодействия с различными типами школ, где более широкое распространение получают модели билингвально-бикультурных школ, модели европейского образования в условиях многоязычия;
- в институциональной поддержке организационных форм, направленных на развитие мобильности (академической и личной) как учащихся, так и преподавателей.

Со второй половины XX в. миграция населения становится одним из важнейших факторов экономического и социального развития во всех регионах мира. Скандинавские страны и Финляндия, являющиеся высокоразвитыми странами с отлаженной системой социальной защиты, привлекают к себе внимание людей, ищущих обрести жизненный

комфорт. Со второй половины XX в. эти страны превращаются из государств эмигрирующего, по большей части моноэтнического населения, в страны, принимающие иммигрантов и беженцев, становясь мультиэтническими сообществами. Построение систем образования на Севере Европы на сегодняшний день характеризуется следующими факторами:

- 1) адресуется всем школьникам, включая представителей наций, проживающих на этой территории и детей иммигрантов;
- 2) направлено на изменение содержания и методов образования, в результате чего мультикультурность становится основополагающим педагогическим принципом;
- 3) отражает подвижную культурную среду, включая мигрантскую и доминирующую;
- 4) сосредоточено на взаимопонимании и культурном обмене, преодолении барьеров культурного отчуждения;
- 5) предусматривает обучение социальным наукам, истории и естествознанию, что позволяет подчеркнуть общечеловеческий характер научных знаний [13].

Данные по Швеции, Дании и Норвегии свидетельствуют, что эти страны принимают меры в духе мультикультурного образования по трем направлениям: облегчение школьного успеха детей – выходцев из мигрантской культуры; внедрение в образование билингвизма, обучения на родном языке; обращение мультикультурного воспитания не только к иммигрантам, но и к представителям ведущей этнической культуры для развития взаимопонимания и взаимообщения [13].

В Швеции политика адаптации иммигрантов активно проводится уже с середины 70-х годов XX в. По мнению правительства, политика интеграции в области образования должна исходить из общих прав человека, а не из особых прав инокультурных сообществ, уважать права индивида, а не только права этнических и конфессиональных групп [9]. Финляндия занимает последнее место по численности проживающих в ней иностранных граждан. Финское общество отличает высокая степень социальной сплоченности. Это дает основания интерпретировать финские успехи образования в категориях социальной солидарности, а также эффективного адресного регулирования социальных проблем со стороны государства [9]. При всем этом, в культурно однородном и толерантном финском обществе существует настороженное отношение к иммигрантам из других стран как к носителям «иной» и чуждой традиции. Наиболее жесткое законодательство по регулированию миграционной политики действует сегодня в Дании. Сама миграция рассматривается как «угроза будущему благосостоянию страны...» [9]. В сфере образования Дании интеграционная политика за последнее время характеризуется эволюцией от стремлений к ассимиляции молодого поколения мигрантов до приобщения их одновременно к собственной и датской культурам. В данном процессе важную роль играет выбор, который имеют в плане образования не только родители-иммигранты, но и их дети. В целом можно признать, что в Дании, Финляндии и Швеции толерантные подходы в образовании являются одними из основных направлений обучения и воспитания, особенно в начальной школе.

Южная Европа – наиболее проблемный в социальном отношении европейский регион. Эта территория в недавнем прошлом сама была поставщиком дешевой рабочей силы. К 90-м годам прошлого века все вступившие в ЕС страны Юга Европы превратились в иммиграционные. Именно Юг Европы явился перевалочным пунктом для проникновения нелегальных иммигрантов в другие европейские страны, особенно во Францию. Подходы, основанные на идее толерантности, реализуются в попытках институционализировать взаимодействия представителей наиболее многочисленных сообществ, в первую очередь мусульманских, с государством.

В Португалии в 2003 году создана Национальная система поддержки иммигрантов, которая предоставляет юридическую, медицинскую и образовательную помощь прибывающим в страну. Подобные службы поддержки стали появляться и в ряде регионов Италии, прежде всего там, где связанные с приемом иммигрантов проблемы стоят особенно остро [14]. Что касается Греции и ее образовательной политики, то основные сложности в

сфере образования в условиях большого количества мигрантов лежат в той плоскости, что общество Греции в целом по-прежнему ориентировано на «нацию греческого большинства»; государственные образовательные программы, направленные на признание культурных различий или на защиту социальных прав мигрантов, не разработаны, а местные власти слабо включены во взаимодействие с проживающими на их территориях группами негреческого населения. Вместе с тем, согласно данным опросов, в стране растет понимание позитивного вклада мигрантов в национальное экономическое развитие [9]. Действие принципа толерантности проявляется именно в том, что в иммиграционных странах Юга Европы разрабатываются экспертные оценки вклада мигрантов в социальную жизнь стран проживания и системы показателей, выявляющих степень интеграции мигрантов.

Принцип толерантности – наиболее значимый механизм, определяющий вклад инокультурных представителей в развитие этнокультурных плюралистических сообществ. Кроме решения образовательных проблем мигрантов, на особом месте в Южной Европе стоит проблема мультикультурного образования коренных меньшинств. Часть из них добилась определенных успехов в борьбе за удовлетворение собственных культурно-образовательных потребностей. Речь идет, в первую очередь, о каталонцах и басках в Испании. Каталонцы и баски одновременно выступают как доминирующие региональные культурные группы и как меньшинства в пределах всей страны. Законы автономий предусматривают необходимость овладения учащимися двумя языками (коренным и испанским). При этом законы гарантируют право обучения на родном языке. От учителей требуют знания коренного и испанского языков. Лингвистическая и культурная самостоятельность в сфере образования рассматривается большинством коренного населения как основа автономии [13].

В рамках изучения принципа толерантности в образовательной политике стран Юга Европы интересно обратиться к вопросу о положении цыган. В целом образовательная политика в Западной Европе основана на идеологии ассимиляции цыган к доминирующим культурам. Однако Испания – одна из немногих стран Западной Европы, где делаются попытки уйти от политики ассимиляции цыган. Они живут на всей территории Испании. Закон об образовании 1970 г. предусматривал создание особых переходных школ для цыганских детей. После принятия в 1983 г. декрета о компенсирующем обучении цыган в пределах формальной школьной системы сеть переходных школ постепенно сворачивалась. К 1986 г. свыше 80% цыганских детей, подпадавших под юрисдикцию Национального министерства образования, посещали обычные школы. Часть из них, однако, не могли этого делать из-за противодействия школьной администрации [15].

В Западной Европе, где гражданское воспитание и обучение происходит на фоне активной экономической и политической интеграции, обострилась проблема культурно-воспитательных запросов не только национальных меньшинств, но и малых государств. В свете реализации принципа мультикультурной толерантности учет образовательных запросов малых наций выглядит способом обеспечить развитие плюралистической европейской идентичности. Наряду с Великобританией образцом европейской толерантности до самого последнего времени считалась Голландия. Она была известна бескомпромиссной приверженностью политике уважения к правам человека. При этом власти исходили из необходимости сохранения иммигрантами своей этнокультурной идентичности и необходимости возвращения домой. Однако в 90-е годы прошлого века около пятой части населения страны уже было неголландского происхождения, а все крупные города имели этнические районы. Политики правого направления заговорили о перспективах полной исламизации страны [16]. В 2002 году был констатирован провал государственной мультикультурной доктрины [16]. Как следствие, начался радикальный пересмотр политики мультикультурной толерантности. Основное направление получила не поддержка самоорганизации этнических групп, а их вовлечение в национальные организации различного уровня. В сфере образования это проявилось в том, что в настоящее время вновь прибывающие в страну должны сдать экзамен по голландскому языку и основам

национальной истории. Сегодня можно признать, что Голландия – наиболее яркий пример пересмотра идеологии и практики мультикультурализма под давлением изменений в политическом дискурсе и в общественных настроениях в рамках идеологии толерантности.

Решению проблем образовательной интеграции в рамках идеи толерантности большое внимание уделяется в Бельгии. По показателям качества правового регулирования миграции и интеграции она лидирует среди стран ЕС. При этом какой-то особой национальной модели образовательной интеграции инокультурных сообществ в Бельгии нет. Валлония тяготеет к французскому подходу и ориентируется на индивидуальную интеграцию. Фландрия – к голландской модели и предоставлению больших прав сообществам. Брюссель пытается сочетать преимущества обеих подходов, тем более, что здесь компактно проживает много мусульман. Ислам признан одной из официальных религий еще в 1974 году, и религиозные институты поддерживаются государством [9].

Таковыми же правами обладают неграждане, постоянно проживающие в Ирландии. Эта страна – одна из самых «молодых» в Европе по возрастной структуре населения, потому потребность в пополнении рынка труда за счет мигрантов появилась здесь недавно. Только в середине 90-х годов XX в. из-за экономического подъема и относительно мягкого иммиграционного законодательства Ирландия стала притягательной для поселенцев из других стран. На приезжих распространялась национальная система социальной защиты и образования. В то же время Ирландия приняла и продолжает принимать немало приезжих, а также иностранных студентов [9].

Уникальным мультикультурным обществом в Западной Европе является Швейцария, где сосуществуют четыре официальных языка: немецкий, французский, итальянский и ретоманский и две равно распространенные версии христианства – католичество и протестантизм. Это общество было основано на древнем прочном союзе автономных, гомогенных в культурном отношении кантонов, занимающих относительно ограниченную горную территорию. На протяжении XIX столетия из конфедерации кантонов Швейцария превратилась в свободное федеративное государство. Здесь главное значение уделяется общему среднему обязательному образованию, которое должны получать также дети, не имеющие узаконенного вида на жительство. Система образования Швейцарии, построенная на основах мультикультурной толерантности, отвечает следующим принципам:

- стимулирование изучения одного из четырех языков уже в дошкольных учреждениях;
- стимулирование изучения мигрантами также и родного языка;
- финансовая и профессиональная поддержка школ с высокой долей детей-иностранцев;
- информирование родителей о системе школьного образования, профессиональное консультирование родителей по вопросам воспитания, сотрудничество с родителями, содействие родителям в изучении языка;
- консультации (наставничество) инокультурной молодежи по вопросам профессионального образования, поддержка молодежи в разрешении проблем бiculturalных отношений, специальная помощь молодым людям, переехавшим в страну уже в старшем возрасте;
- вовлечение молодежи в местную культурную жизнь (спортивные союзы, бойскауты, музыкальные школы и т.д.) [17].

Страны Ближнего зарубежья, ставшие плюралистичными в этнокультурном отношении вследствие долгого пребывания в составе СССР, в качестве острейшей проблемы получили дискриминацию русскоязычного населения в сфере образования. В результате именно этого положения с конца 1980-х гг. многие русскоязычные из этих стран (по неофициальным данным, до 8 млн. человек) вынуждены были эмигрировать в Россию. Между тем одним из наиболее важных условий осуществления права русскоязычных на приобщение к собственной культуре является обучение на русском языке или преподавание русского языка.

В законодательстве стран Ближнего зарубежья определены разные подходы к этому

вопросу. В части стран СНГ (Азербайджан, Армения, Туркменистан, Узбекистан) провозглашено свободное использование и развитие языков других народов. В остальных странах СНГ конституции прямо гарантируют право обучения на русском языке. Так, Конституция Украины гарантирует свободное развитие, использование и защиту русского и других языков национальных меньшинств [18].

В целом в странах СНГ на официальном уровне нет явной культурной дискриминации русскоязычного населения. Здесь сохраняются государственные русскоязычные школы. Так, в Грузии в 2010/2011 учебном году насчитывалось 214 таких школ, в том числе в 87 преподавание велось лишь на русском языке. При этом достаточно неконструктивную позицию в отношении культурно-образовательных прав русскоязычного населения и других национальных меньшинств занимают власти Балтии. В этой позиции, тем не менее, имеются определенные различия. Так, официальная педагогика Литвы, признавая правомерность толерантных подходов к организации мультикультурного образования, рассматривает его как путь интеграции в литовскую культуру [19]. Однако власти Латвии даже формально отказываются от толерантных подходов к образованию. Они проводят в отношении национальных меньшинств жесткую, фактически дискриминационную культурно-образовательную политику. В Латвии, где русскоязычные меньшинства составляют около 40% населения, по сути, в отношении них планомерно осуществляется стратегия культурного ущемления и, в лучшем случае, ассимиляции. Русские, еврейские, цыганские, эстонские и другие малые национальные общины, стремясь сохранить свои языки и культуру, создают частные учебные заведения. Вместе с тем они отнюдь не настроены конфронтационно, сознавая необходимость интеграции с латвийскими культурой и языком [19].

В целом государственная образовательная политика Латвии, Эстонии, Литвы имеет целью вытеснить из общения русский язык и языки других национальных меньшинств. В этих государствах свободное использование и развитие языков национальных меньшинств резко ограничено. Главная задача Министерства образования Латвии состоит в выработке нормативной базы, которая позволит перейти с обучения на русском языке на обучение на латышском языке. Еще жестче ставится эта задача в Законе Латвии об образовании: с 2004 г. введено обучение в средней школе только на латышском языке [19]. Официальные власти Латвии справедливо заботятся о развитии латышской культуры посредством воспитания и образования. Но они видят такое развитие не в диалоге латвийской и русскоязычной культур, а в дискриминации последней. В противовес подобной линии Латвийская ассоциация поддержки школ с русским языком обучения (ЛАШОР) предложила проект реформ в духе мультикультурного воспитания. Председатель правления ЛАШОР И. Пименов так представил проект:

- 1) доминирование родного языка;
- 2) обучение латышскому языку с помощью современных лингвистических методик;
- 3) блок предметов Леттоника (латышская литература, этнография Латвии, история Латвии, политическая история Латвии, преподаваемые на латышском);
- 4) Россия – блок предметов, обеспечивающий знание русской литературы, истории, географии [20].

Выводы и перспективы дальнейших научных разработок в данном направлении.

В целом можно признать, что в современных обществах этнического плюрализма наблюдается поворот от идей ассимиляции национальных меньшинств к курсу на мультикультурное образование и развитие принципов толерантности в этой связи. Однако, несмотря на рекомендации Европарламента и Совета Европы, деклараций видных политиков, инициальные круги ведущих стран Западной Европы не уделяют этим проблемам внимания, которого они заслуживают. Идеи толерантности в сфере образования не получают масштабного выхода в практику. При всем этом опыт реализации принципов толерантности в системах европейского образования доказывает целесообразность рационального использования таких стратегий образовательной политики, как:

- отстаивание роли государственного языка как языка международного и межнационального общения;
- повышение статуса государственного образования как престижного интернационального социального института (особенно высшего образования);
- воспитание патриотического отношения у иммигрантов не только к своей Родине, но и к стране проживания;
- развитие стратегий обучения и воспитания иммигрантов (представителей национальных меньшинств).

Объективно мультикультурное образование иммигрантов в Западной Европе необходимо. Многомиллионные группы иммигрантов озабочены вхождением в европейскую культуру и одновременно сохранением собственной культурной общности. Проблема состоит в том, что слабое понимание культурных и расовых отличий иммигрантов обычно сопровождается негативным к ним отношением. Зачастую их причисляют к людям более «низкого сорта», заставляя мириться с низкими академическими достижениями. В этой ситуации именно развитие политики толерантности в сфере образования может привести к следующим положительным результатам:

- компенсирующее обучение иммигрантских меньшинств может принести достижение ими равных академических уровней по сравнению со сверстниками из доминирующих наций;
- толерантные подходы в образовании возьмут на себя двойную функцию формирования граждан объединенной Европы – возвращение национальных особенностей и преодоление антагонизмов.

Современное мультикультурное образование имеет немало общего с интернациональным воспитанием. В то же время концепция толерантности сообщает педагогике особые адресаты и акценты. Приоритетами образования с толерантными походами являются формирование опыта нравственного поведения, диалог культур. Такое образование предназначено для общего социума и сосредоточено на философско-педагогических проблемах взаимосвязи культур в пределах всего современного мира. В настоящее время очевидно, что серьезной альтернативы политике межкультурного диалога в мировом сообществе не существует, поскольку традиционный идеал гражданской нации – интеграционная модель социума, в котором проживают представители самых различных культур. Новейшая динамика развития систем образования в постнациональных обществах этнокультурного плюрализма нуждается в дальнейшем изучении. Опыт использования принципов толерантности в сфере мультикультурного образования необходимо обобщать и внедрять в образовательную практику нашей страны с учетом особенностей отечественной действительности.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

1. Дакарские рамки действий. Образование для всех: выполнение наших коллективных обязательств. // [Электронный ресурс]. — Режим доступа: www.un.org/ru/events/literacy/dakar.htm.
2. Lynch J. Multicultural Education: Principles a Practice. London.: Routledge&Kegan Paul, 1986. — P.42.
3. Школьные реформы в Англии. // [Электронный ресурс]. — Режим доступа: magazines.russ.ru/nz/2001/5/los.html.
4. Брадж Б. Качру. Мировые варианты английского языка: агония и экстаз (перевод Т. А. Иванковой) / Качру Б. // Личность. Культура. Общество. 2012. Том XIV. Вып. 4 (№№ 75–76). С 145-164.
5. Troyana B., Williams J. Racism, education and the state: the realization of educational policy. London: Croomhelm, 1986. — P.91.

6. Козлов В. И. Иммигранты и этнорасовые проблемы в Британии. / В. Козлов. М.: Наука, 1987. — С.87.
7. Малахов В. Национализм и культурный плюрализм / В. Малахов // Национализм как политическая идеология. М.: КДУ. — 2005.— С. 258.
8. Мамонова В. А. Мультикультурализм: разнообразие и множество. // [Электронный ресурс] — Режим доступа: URL:http://www.intelros.ru/2007/07/06/vamamonova_multikulturalizm_raznoobrazie_i_mnozhestvo.html.
9. Семененко И. Интеграция инокультурных сообществ в развитых странах. / И. Семененко// "Мировая экономика и международные отношения" – 2006 №11. —С. 57—71.
10. О практике двойного гражданства в Германии и России. // [Электронный ресурс]. — Режим доступа: www.regnum.ru.
11. Бэнкс Д. Мультикультурное образование: цели и измерения. / Д. Бэнкс // Новые ценности образования. — Вып. 4. М., 1996. — С. 15—19.
12. Афонасенко И. М. Этнопедагогические исторические особенности традиционного поликультурного семейного и школьного воспитания в образовательных учреждениях и социуме. Монография Текст. /И. М. Афонасенко. М., 2007.—170 с.
13. Джуринский А. Н. Проблемы образования в многонациональном социуме России и на Западе / А. Н. Джуринский. // "Инновационные проекты и программы в образовании" – 2012, №4.Р-л: Теория инновационной деятельности.— С.13—23.
14. Денисенко М. Изменения в иммиграционной политике развитых стран. / М. Денисенко//«Отечественные записки». 2004, №4. — С. 222—236.
15. О положении цыган. // [Электронный ресурс]. — Режим доступа: www.minelres.lv/.../FCNM%20NGO%20report%202006%20roma-anne.
16. Малахов. В. Грозит ли Европе исламизация? / В. Малахов. // Отечественные записки. № 1 (52) 2013. — С.281—301.
17. Система образования Швейцарии - Современная школа. // [Электронный ресурс]. — Режим доступа: russia-school.com/index.php/archives/2072.
18. Конституция Украины с изменениями от 21.02.2014. // [Электронный ресурс]. — Режим доступа: meget.kiev.ua > Законы.
19. Джуринский А. Н. Воспитание в России и за рубежом. /А. Н. Джуринский. // [Электронный ресурс]. — Режим доступа window.edu.ru/resource/091/28091/files/prosv028.pdf.
20. Русские школы Латвии готовят к «Реформе-2018». // [Электронный ресурс]. — Режим доступа: rus.tvnet.lv/.../251510-russkije_shkoli_latvii_gotovjat_k_rjreformje2018.

Богаченко Валентина Викторовна – старший преподаватель, аспирантка кафедры философии и истории Украины, Одесская национальная академия связи им. А. С. Попова

УДК 316.614.6

ДЕВИАЦИЯ И МАРГИНАЛИЗАЦИЯ КАК НЕЛИНЕЙНЫЕ СОЦИОКУЛЬТУРНЫЕ ИНВАРИАНТЫ ПРОЦЕССА САМОИДЕНТИФИКАЦИИ СУБЪЕКТА СОЦИАЛЬНОГО ДЕЙСТВИЯ

В статье исследуется девиация и маргинализация как инварианты самоидентификации субъекта социального действия в нелинейном поликультурном современном социуме. В социосинергетическом аспекте дается определение девиантного поведения в его двух проявлениях – негативном и позитивном векторах развития.

Рассматриваются психосоциальные предпосылки возникновения данного процесса. В широком смысле понятие «девиация» определяется как элемент развития и преобразования социокультурной системы в историко-пространственном контексте, имманентная составляющая социальной среды.

Ключевые слова: *девиантность, девиантное поведение, социальная норма, социокультурная среда, социосинергетика, субъект социального действия, просоциальное и антисоциальное поведение, аномия, маргинализация.*

ДЕВІАЦІЯ ТА МАРГІНАЛІЗАЦІЯ ЯК НЕЛІНІЙНІ СОЦІОКУЛЬТУРНІ ІНВАРІАНТИ ПРОЦЕСУ САМОІДЕНТИФІКАЦІЇ СУБ'ЄКТА СОЦІАЛЬНОЇ ДІЇ

У статті досліджується девіація та маргіналізація як інваріанти самоідентифікації суб'єкта соціальної дії у нелінійному полікультурному сучасному соціумі. У соціосинергетичному аспекті дається визначення девіантної поведінки в її двох проявах - негативному та позитивному векторах розвитку. Розглядаються психосоціальні передумови виникнення даного процесу. В широкому розумінні поняття «девіація» визначається як елемент розвитку та перетворення соціокультурної системи в історико-просторовому контексті, іманентна складова соціального середовища.

Ключові слова: *девіантність, девіантна поведінка, соціальна норма, соціокультурне середовище, соціосинергетика, суб'єкт соціальної дії, просоціальна та антисоціальна поведінка, аномія, маргіналізація.*

DEVIATION AND MARGINALIZATION AS NONLINEAR SOCIO-CULTURAL INVARIANTS FOR THE PROCESS OF SELF-IDENTIFICATION OF SOCIAL ACTIVITY SUBJECT

The article studies the deviation and the marginalization as invariants of self-identity of the social activity subject in the nonlinear multicultural modern society. In socio-synergetic aspect the deviant behavior is defined in its two forms – negative and positive vector of development. Psycho-social prerequisites of given process are considered. In a broad sense, the concept of "deviation" is defined as an element of development and transformation of socio-cultural system in the historical-space context, as an intrinsic component of the social space.

Key words: *deviance, deviant behavior, social norms, socio-cultural environment, socio-synergetic, the subject of social action, prosocial and antisocial behavior, anomie, marginalization.*

Вступление. Интерес к проблеме девиантности сопутствует всему периоду антропогенеза и становления общества и является индикатором развитости и стабильности общественной системы. Девиация – процесс многоуровневый и может исследоваться как феномен отклонения системы, как общее понятие, так и как частное – поведенческое отклонение субъекта социальной деятельности от принятой социальной нормы.

Отклонение от социальной нормы, как в негативном, так и в положительном ракурсе всегда нивелировалось обществом – поскольку это всегда шло в разрез с существующими нравственными, традиционными шаблонами поведения в обществе, а, следовательно, грозило дестабилизации данной общественной системы. **Целью** данного исследования является изучение проблемы девиантности на пересечении двух уровней частного и общего, чтобы синергетически, взаимосвязано определить онтологию данного феномена социокультурной среды, а также рассмотреть специфику девиантного поведения в ракурсе процесса самоидентификации субъекта.

В процессе социальных взаимодействий и связей возникают различные сценарии самоидентификации личности, и девиантное поведение – это один из инвариантов данного взаимодействия. Рассматривая девиантное поведение с позиций социосинергетики, можно определить его как атрибут нелинейной открытой системы общества, что не вызывает

сомнения у современных исследователей различных общественных наук. Данный вопрос исследовали многие зарубежные социологи, психологи, философы: Э. Эриксон, Р. Парк, Р. Мертон, А. Маслоу, Э. Дюркгейм, Б. Скиннер, Т. Шибутани, П. Сорокин, Р. Харре, С. Линг, Ч. Ламброзо, Г. Беккер, М. Вебер, Т. Парсонс, Р. Моррис, Р. Линтон, А. Козн и др., а также отечественные исследователи, такие как: И. С. Кон, Ю. А. Клейберг, В. А. Ядов, А. А. Ручка, А. И. Кавалеров, Я. И. Гилинский, В. С. Афанасьев, Е. В. Змановская, Е. П. Ильин, В. О. Довгополук и многие другие.

Основная часть. Исследуя вопрос отклоняющегося, т. е. девиантного поведения, необходимо определить понятие социальной нормы, тот показатель, от которого происходит отклонение. Понятие социальная норма используется для определения неких стандартов поведения в данном социуме, социальных норм и правил поведения. То есть, это обобщенные поведенческие закономерности деятельности субъекта данного общества, которые делают его полноценным элементом социокультурной мегасистемы.

Понятие нормы во всех научных исследованиях – это приблизительная величина, которая позволяет изучать любой показатель по сравнению к стандарту, общепринятому и основному базису изучаемого феномена. В случае с поведением, норма дает право либо причислять его к просоциальному, соответствующему общественно-моральным нормам, ценностям и принципам, либо к антисоциальному, противодействующему общественным стандартам и устоям. Таким образом, можно отметить, что просоциальное и социально-нормативное поведение позволяют каждому члену общества приобщиться к типичному социокультурному пространству, с помощью усвоения норм, правил, ценностей, моделей поведения, стереотипов переконструировать свою уникальность и самоидентифицироваться как элементу социума. Как отмечает Е. П. Ильин: «Так называемое нормативное (социальное) поведение является разновидностью подражания»[1, с.217]. То есть, разновидностью основного механизма становления личного «Я», что свидетельствует о том, чтобы быть социально воспринятым, необходимо подражать, перенимать социальные роли, а все, что не входит в поле «нормального» по сути, и является отклонением.

Исследуя причины возникновения девиантного поведения субъекта, необходимо рассмотреть типы его деятельности. Целесообразно указать две основные сферы развития этого процесса:

1) материально-биологическая, которая включает в основном внешние факторы, такие, как социально-материальные условия существования, генотипические, био-физиологические данные;

2) социокультурная, которая включает личностные диспозиции, внутренние мотивы согласия либо несогласия, неразрешенные конфликты, которые порождают в дальнейшем различные альтернативы поведения, в том числе и отклоняющееся.

Изучая девиантное поведение, Е. В. Змановская отмечает, что отклоняющееся (девиантное) поведение: «...– это устойчивое поведение личности, отклоняющееся от наиболее важных социальных норм, причиняющее реальный ущерб обществу или самой личности, а также сопровождающееся ее социальной дезадаптацией»[2, с.15]. В данном определении девиантного поведения акцент делается на негативном векторе развития данного процесса. Многие исследователи данной проблемы определяют ее как негативный феномен социального поведения. Например, отечественные исследователи Я. И. Гилинский и В. С. Афанасьев перечисляют такие формы девиантного поведения: алкоголизм, наркотизм, преступность, самоубийство, проституция, гомосексуализм [3]. То есть, в данной классификации отражаются лишь асоциальные и антисоциальные формы девиации в современном социально-правовом поле. Этот подход легитимен в поле четких правовых и законодательных корреляций, так как в них нет места образного мышления и рассмотрения потенциальных взаимосвязей. Эта миссия принадлежит социальной философии – ее задача не только изучить общественную систему во взаимодействии социальных форм ее бытия, но и определить социокультурный и исторический контекст исследуемого процесса.

Девиантное поведение однозначно при исследовании требует контекста исторической и культурной особенностей эпохи существования и деятельности субъекта. В одной культурно-исторической эпохе самоубийство может быть героическим ритуалом (самураи), убийство во имя жертвоприношения – высшая цель служения кумиру, в современном же обществе – эти поступки могут классифицироваться как деликventное (преступное) поведение, которое противоречит не только нормам и моральным правилам общества, но и законно-правовой базе.

Е. В. Змановская, определяя понятие «отклоняющееся поведение», отмечает, что – «девиантное поведение – это нарушение не любых, а лишь наиболее важных для данного общества в данное время социальных норм» [2, с.12]. То есть социокультурная среда определенной эпохи является собой фон социальной нормы поведения и без данного контекста не возможно исследовать вопрос отклоняющегося поведения. «Характерная черта девиантного поведения, – считают А. И. Кравченко, В. Ф. Анурин, – культурный релятивизм»...Он «...может служить сравнительной характеристикой не только двух разных обществ или эпох, но также двух или нескольких больших социальных групп внутри одного общества» [4, с.276]. Это уже указывает и на социокультурологические особенности в аспекте одной исторической эпохи в различных социальных группах.

Классификаций отклоняющегося поведения множество, но основное деление можно определить в срезе положительного и негативного векторов развития социальной системы. К негативным видам относят – деликventное (преступное) поведение, аддиктивное (пагубные привычки – курение, алкоголизм, наркомания), психопатологические и другие. К положительному же вектору можно отнести – научное творчество, героизм, общественные перевороты, новые культурные движения, открытия и радикальные новшества в различных сферах, гениальность.

Разделяя поле проявления отклоняющегося поведения, необходимо обозначить, что его можно рассматривать в негативном векторе развития как асоциальное, которое проявляется в нивелировании и невосприятии социальных ценностных парадигм, морально-нравственных констант и как антисоциальное, которое несет в себе угрозу для представителей социума и является по своему смыслу правонарушениями и противозаконными действиями. Ю. А. Клейберг выделяет такие группы девиации, как негативные и позитивные, добавляет еще нейтральный тип девиаций, который не несёт изменений в социальную реальность, это, как правило, отчуждение и уход от общества, например, попрошайничество. Отклоняющееся поведение, по Ю. А. Клейбергу – это «...специфический способ изменения социальных норм и ожиданий посредством демонстрации личностью ценностного отношения к ним» [5, с.17]. То есть, девиантное поведение – это один из вариантов ответа на общественные ожидания и требования, закрепленные на своих сформировавшихся мировоззренческих убеждениях.

В свою очередь, Е. Д. Ильин к девиантным проявлениям относит агрессивное и эгрессивное поведения, к последнему относя процессы отчуждения и ухода от общества. Но агрессия – это проявление конфликтных личностных разрешений ситуаций и они в вербальной и в косвенной форме присущи всем представителям человеческого общества, если они не переходят грани и не сублимируются в другие формы деятельности, переходя в физическую агрессию. Поэтому с точки зрения социальной философии невозможно причислить агрессию в целом к подвиду проявления отклоняющегося поведения, скорее – это личностный компонент, возникающий в социально-личностном конфликтном измерении, и развитие личности невозможно без разрешения данного конфликта. Как правило, все мотивы данного поведения базируются на столкновениях личности с общественными ожиданиями и требованиями – это определенная форма протеста человека, который не видит альтернатив выхода из сложившейся ситуации.

Новый подход в исследовании девиантности обнаруживается у Э. Дюркгейма, который рассматривал девиантность не только как индивидуально-личностный процесс, а преподносил его и как индикатор нормального существования общества и развития человечества в целом. Девиантность в его работе «Социология» предстает как фактор морально-правовой системы

общества и контрастом для формирования общественно необходимой ценностно-правовой константы общества. Он отмечает, что: «Преступление необходимо ... полезно для нормальной эволюции морали и права... случается, что оно подготавливает изменения» [6, с.90]. Следовательно, девиация как неизменная составляющая развития нелинейной развивающейся общественной системы есть атрибут этой системы и залог ее существования. Основным понятием в изучении девиации, как общественного феномена, у Э. Дюркгейма является «аномия». Это состояние отсутствия социальных норм, ценностей, либо утрата их актуальности в данной социокультурной среде, что приводит к социальному хаосу и требует выработки новых ценностных парадигм в данной культурно-исторической эпохе.

Исследуя проблему девиантности, невозможно не уделить внимание аномической теории отклоняющего поведения Р. Мертон, которая в свое время считалась основной в социологическом поле исследования данного вопроса. По его теории все основные общественные взаимодействия базируются на двух составляющих – это: во-первых, общественные цели, которые задает и формирует социокультурная среда, мотивируя поведение субъекта социального действия; и, во-вторых, это способы и методы достижения поставленных целей, которые одобряются либо нет, указанной средой. Р. Мертон утверждает, что: «... отклоняющееся поведение с социальной точки зрения может быть рассмотрено как симптом разногласия между культурно предписанными стремлениями и социально структурными средствами их реализации» [7, с.120].

В процессе взаимодействия данных составляющих социального взаимодействия и реализуется вектор формирования дальнейшего поведения субъекта социального действия по отношению к социуму. Возможны различные варианты взаимодействия, принятие и непринятия социальных норм, правил, ценностей, социальная адаптация либо дезадаптация, уход от общества и напротив реконструкция социокультурных констант общества. Р. Мертон предлагает такие возможные варианты взаимодействия указанных элементов: конформность, инновационность, ритуализм, ретритизм и мятеж.

Первый вариант – конформность не принадлежит к смысловому полю девиантного поведения так, как это типичный вид общественного поведения. Ведь конформное большинство является субстратом и носителем устоявшихся моральных норм, ценностей – это атрибут нравственного порядка. А вот остальные элементы составляют функциональное объяснение девиантного поведения как социального взаимодействия, причем в симметричном противодействии: инновационность и ритуализм, ретритизм и мятеж.

Ведя речь об инновационном поведении как типе девиантного поведения, есть необходимость акцентировать внимание не только на нахождении новых способов решения материально-экономических проблем, обходя правила и нормы, как об этом говорил Р. Мертон. В ракурсе нашего исследования это понятие можно рассмотреть как альтернативу развития новых ценностно-моральных парадигм общества и креативность в решении проблем, причем, не нивелируя и частично принимая устоявшиеся аксиологические конструкты. Ритуализм является противоположным типом реакции, основанным на подавлении и отказе своих желаний, целей в ущерб своих интересов, но в поддержку общественной системы. Ретритизм – по своей сути – это уход от общества, отчуждение, выработка своей идеологии, своих ценностей, которые, как правило, идут в разрез с общественными. Это может быть как, например, уход в монахи, так и образование новых субкультур (хиппи, эму, панки, готы и т. п.). Но самым радикальным является «мятеж». Р. Мертон утверждает, что – «Мятеж стремится изменить существующие культурную и социальную структуру, а не приспособиться к ним» [8, с.112]. Это самая радикальная форма девиации, именно она в поле социосинергетических исследований может представлять ту критическую точку бифуркации в локализации нестабильности системы и точек ее наибольших флуктуаций. На этом этапе отклоняющегося поведения субъекта приводит к изменению и развитию самого объекта, в данном случае – социокультурной системы.

Следовательно, рассматривая девиацию в широком смысле на уровне отклонения не

только поведения, но и функционирования системы в целом, можно ее определить как адаптивный тип социального поведения субъекта социального действия в процессе самоидентификации, как процесс взаимодействия системы личности и социальных групп. «Социальная девиантность, – отмечает А. И. Кавалеров, – есть отдельным видом данного явления, свойственная для отношений в обществе и связанное с отклонениями в поведении не только отдельных индивидов, но и целых социальных групп, определенных возрастных категорий, социальных слоев, а иногда и всего социума и т. п.» [9, с.33.].

В свою очередь, В. Куличенко в своем исследовании правовой социализации, объясняя девиантность, предлагает рассматривать термины «социализация» и «девиация» как парные полярные категории» [10, с.37]. Возможно, такой вариант допустим в лоне линейного мышления и метафизического ракурса исследования данной проблемы. Но нас интересует больше социосинергетический срез данной проблемы, который дает возможность проанализировать социокультурную систему с основными ее адаптивными и социализирующими моментами, не полярно, а во взаимосвязи и с учетом того, что любое отклонение в открытой системе само по себе является нормальной стадией развития и движения данной системы. Ведь социосинергетический подход рассматривает взаимодействие полярных структур, например, социальный порядок и социальный хаос, т. е. по аналогии можно изучить просоциальное и антисоциальное поведение как структурные составляющие процесса социализации и самоидентификации субъекта социального действия.

«Девиация», как отклонение системы, представляет нелинейный отрицательный вектор самоидентификации, а, следовательно, все таки, является частью социализации как таковой. Эти критерии функционируют при рассмотрении процессуальности и динамичности социального бытия и воплощаются в реальность в соответствии с одним из основных законов диалектики – единства и борьбы противоположностей.

А учитывая, что девиация может быть представлена и положительным вектором – научное творчество, отражающее нестандартные продуктивные новые стили мышления, то она в этом аспекте представляет виток развития социального бытия. Этот вектор самоидентификации по сути представляет собой альтернативное саморазвитие и самоатрибуцию, новые стили экстерииоризации внутреннего потенциала личности.

Заслуживает внимания и концепция Ф. Ницше, который в своем произведении «Падение кумиров» нестандартно описывает категории «гений-герой» и «преступник». Характеризуя гения, он отмечает: «Между гением и его временем такое же соотношение, как между сильным и слабым, как между старым и молодым, причем время всегда бывает гораздо моложе, слабее, неувереннее, наивнее...» [11, с.108]. По его мнению гении, герои несут венец первенства, новаторства всегда опережая свое время, они пересиливают посредственное общество, невосприимчивые, непонятые они выводят общественную систему на новый этап развития. В то же время, ведя речь о преступнике, он отмечает, что: «Тип преступника есть тип сильного человека среди неблагоприятных условий, это – доведенный до болезни сильный человек» [11, с.109]. То есть неблагоприятная среда, несоответствующие экзистенции бытия, которые своей обыденностью и посредственностью подавляют данного субъекта, превращая его в дезадаптивную личность. В случае, если этот субъект сможет пересилить данное общество, Ф. Ницше предполагает, что он имеет шанс превратиться в героя-гения, в его примере – это Наполеон. То есть речь идет о существовании актуального потенциального творческого меньшинства и большинства – конформных типичных представителей посредственного общества. Первые из указанных типов активны по своей сути и именно они задают вектор развития данной социокультурной эпохи, но в процессе самоидентификации их развитие может получить различные векторы – как положительный, так и отрицательный.

Следовательно, мысль полярного раскрытия личностных потенциалов всегда прослеживалась в умах исследователей социальной философии и социосинергетическое исследование самоидентификации личности дает возможность рассмотреть данный процесс в срезе не только двух векторов, но и раскрыть существующие инварианты этого процесса.

Представляя самоидентификацию личности как процесс самоорганизации субъекта социального действия в нелинейной социокультурной среде, мы можем определить два основных полярных инварианта данного процесса: 1) девиантное поведение в двух измерениях: а) негативный вектор – это асоциальное, антисоциальное и нейтральное поведение; б) инновационно-творческое; 2) самореализация и творчество в широком смысле данных понятий.

При конфликтном столкновении индивидуального «Я» и социокультурной среды в любом случае происходит динамичное изменение и субъекта, и объекта самоидентификации. Через упорядочивание внешнего социального хаоса субъект путем интериоризации норм, правил, общественных запросов, ожиданий выстраивает свой внутренний порядок, формирует свою неповторимую «самость», как атрибут целостности своей личности. Это его нравственные принципы, устои, правила, которые помогают ему сохранять свое уникальное и неповторимое «Я».

Указанные составляющие помогают субъекту стать уникальным, и в тоже время выступать системным элементом социальной мегасистемы. И с помощью экстерииоризации посредством семиотико-знаковых форм человек осуществляет коммуникацию в лоне интересубъективной среды. Это является основной характеристикой социальной составляющей человека в целом. «Совершенно очевидно, что человек – это культуропроизводящее, ориентированное на символы, использующее символы и подавляемое символами животное», – отмечает Дж. Франкл [12, с.17]. Ведь процессы интериоризации и экстерииоризации – особенные черты самосознания личности. И при множественных вариантах этих процессов соприкосновения «субъекта – Другого – интересубъективной среды» порождаются варианты социальных взаимодействий и под влиянием социокультурных флуктуаций в точке бифуркации происходит выбор вектора достижения аттрактора самоорганизующейся системы личности в социальной мегасистеме. Только субъект социального действия, активный по своей сути и направленный на взаимодействие с другим непосредственно либо опосредованно, и есть единица самоидентификации в лоне нелинейной открытой системы общества. И девиантное поведение и маргинальность выступают как инварианты развития этой системы.

Ведь пребывание на грани различных социокультурных представлений порождает новые типы экстерииоризации и символизации культуры, и творец этого нового, как правило, маргинальная личность, которая опережает свое время и не воспринимается своим социокультурным измерением, но становится стартовой точкой новой грядущей социокультурной эпохи. А. И. Кавалеров в работе «Молодежная среда в ее девиантном измерении» так определяет маргинальную личность: «...понятие «маргинальная личность» отражает дуализм, внутренние противоречия человека, запутанность, непоследовательность поведения, «раздор в сознании», которые есть результатом конфликта с принятыми в обществе нормами» [9, с.21]. Исследуя самоидентификацию, часто рассматривают этот процесс как кризисный, пограничный момент симбиоза «Я» и социокультурной среды.

Понятие маргинальность имеет множество трактовок и классификаций и в мировой научной литературе (Р. Парк, Э.-Т. Стоунквист, А. Фаржу, Э. Гидденс, У. Бек и др.) и в отечественной (А. И. Кавалеров, А. М. Черныш, С. П. Баньковская, Е. Стариков др.). С одной стороны, этот феномен нахождения человека на границе различных культур, социальных групп, радикальная позиция вне существующей культуры социума и как инвариант развития маргинализации – это возникновение новых направлений культурных, религиозных, социальных движений, которые впоследствии граничат с существующими ценностно-моральными нормами и порождают новые витки социокультурной реальности. С другой стороны, «маргиналы» определяются как люди отчужденные от общества, и, как правило, имеющие антисоциальный характер поведения. Например, А. М. Черныш определяет маргинальность как переходной этап к преступности и как источник криминальности. «Словом, маргинализм, – утверждает он, – это продукт естественного и социально обусловленного расслоения людей, в котором маргиналы занимают самые нижние места или

вообще находятся вне общества» [13, с.20]. То есть, данная концепция выражает маргинальность как девиантное поведение в его негативном проявлении. Но существует другой взгляд на данную позицию, предложенный исследователями в срезе социокультурной сферы. Например, «маргинал» как ключевая личность по Э.-Т. Стоунквисту, и «более цивилизованное существо» по Р. Парку. Сравнивая эти полярные дефиниции данного понятия, можно определить маргинальность как категорию, принадлежащую к полю девиантного поведения в его не радикальных проявлениях, как в положительном векторе, так и отрицательном. Таким образом, понятие «маргинальность» принадлежит к смысловому полю исследования самоидентификации и ее можно рассматривать как разновидность нелинейного вектора данного процесса, который может развиваться в противоречивых направлениях.

Выводы. Таким образом, девиантное поведение в аспекте социосинергетического подхода может рассматриваться как инвариант процесса самоидентификации субъекта социального действия. В таком понимании данного процесса легитимно рассматривать отклоняющее поведение как поведенческое проявление в двух векторах негативном (асоциальное, антисоциальное) и инновационно-творческом (научное творчество, героизм, общественные и культурные движения, открытия и радикальные новшества в различных сферах, гениальность). Адаптивным вариантом самоидентификации можно определить успешную самореализацию и самоатрибуцию через творческую деятельность и развитие своих способностей и внутренних духовных потенций. В общем понимании девиация предстает как неотъемлемый процесс нелинейного развития открытой общественной системы, которая включает в себя множество инвариантов существования данного феномена, в том числе и маргинальность как пограничный социокультурный модус.

Перспективы дальнейших научных исследований. Используя проведенный социосинергетический анализ девиантного поведения и маргинализации как аналогов нелинейной социокультурной среды, раскрыть линейные и нелинейные модели процесса самоидентификации субъекта социального действия, тем самым изучить данный процесс в новой социально-философской парадигме.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

1. Ильин Е. П. Мотивация и мотивы/ Е. П. Ильин. – СПб.: ООО «Питер Пресс», 2008. — 512с.
2. Змановская Е. В. Девиантология: (Психология отклоняющегося поведения) / Е. В. Змановская. — М.: Издательский центр «Академия», 2003. — 288 с.
3. Гишинский Я. И. Социология девиантного (отклоняющегося) поведения / Я. И. Гишинский, В. С. Афанасьев. — СПб: Санкт-Петербургский филиал Института социологии Российской академии наук.1993. — 167с.
4. Кравченко А. И. Социология: учебник для вузов / А. И. Кравченко, В. Ф. Анушин. — СПб.: Питер, 2004. — 432с.
5. Клейберг Ю. А. Психология девиантного поведения: Учеб. пособие для вузов.-М.: ТЦ Сфера, при участии «Юрайт-М» 2001.-160 с.
6. Дюркгейм Э. Социология. Ее предмет, метод, предназначение / Э. Дюркгейм. — М.: Канон, 1995. — 352 с.
7. Мертон Р. Социальная структура и социальная аномия // Социологические исследования/ Р. Мертон. — 1992, № 2.С.118-124.
8. Мертон Р. Социальная теория и социальная структура/ Р. Мертон — М.: АСТ, Хранитель, 2006. — 880с.
9. Кавалеров А. І. Молодіжне середовище в його девіантному вимірі: Монографія / А. І. Кавалеров, В. О. Довгополук, А. А. Кавалеров. — Одеса: Астропринт, 2005. — 128 с.
10. Куліченко В. В., Куліченко В. В. Філософія правової соціалізації/ В. В. Куліченко, В. В. Куліченко. — Херсон: Грінь Д.С., 2014. — 312с.

11. Ницше Ф. Падение кумиров/ Ф. Ницше. — СПб.: Азбука, Азбука-Аттикус, 2013. — 224с.
12. Франкл Дж. Археология ума / Дж. Франкл. — М.: АСТ: Астрель, 2007. — 254 [2]с.
13. Черныш А. М. Маргиналы и маргинальная преступность в Украине/ А. М. Черныш, М. А. Черныш. — Одесса: Видавництво Української академії наук «ВІР», 2004. — 348с.

Боринштейн Евгений Русланович – доктор философских наук, профессор, заведующий кафедрой философии и социологии Государственного учреждения «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д.Ушинського»

УДК 165.742+130.12+159.924.24+ 17.022.1

THE FOUNDATION OF HUMANIZATION AND HUMANITARIZATION OF HIGHER EDUCATION IN UKRAINE: SOCIO-PHILOSOPHICAL ASPECT

Analyzed the Foundation of humanization and humanitarization of higher education in Ukraine from the point of view of the categorical imperative of moral values as foundations for the development of a modern developed society. Approved value of higher education as education focused on the evolution of the thinking of the socio-humanitarian personality. The author substantiates the necessity of establishing a program of formation and development of a holistic spiritual world of man in the modern Ukrainian society.

Keywords: humanization, humanitarization, education, education system, humanization of education, humanization of education, social and humanitarian personality.

ОСНОВАНИЯ ГУМАНИЗАЦИИ И ГУМАНИТАРИЗАЦИИ ВЫСШЕГО ОБРАЗОВАНИЯ В УКРАИНЕ: СОЦИАЛЬНО-ФИЛОСОФСКИЙ АСПЕКТ

Анализируются основания гуманизации и гуманитаризации высшего образования в Украине с точки зрения категорического императива морально-нравственных ценностей как основ развития современного развитого общества. Утверждается значение высшего образования как образования, направленного на эволюционирование мыслящей социально-гуманитарной личности. Автор обосновывает необходимость создания программы формирования и развития целостного духовного мира человека в современном украинском обществе.

Ключевые слова: гуманизация, гуманитаризация, образование, система образования, гуманизация образования, гуманитаризация образования, социально-гуманитарная личность.

ОСНОВИ ГУМАНІЗАЦІЇ ТА ГУМАНІТАРИЗАЦІЇ ВИЩОЇ ОСВІТИ В УКРАЇНІ: СОЦІАЛЬНО-ФІЛОСОФСЬКИЙ АСПЕКТ

Аналізуються підґрунтя гуманізації та гуманітаризації вищої освіти в Україні з точки зору категоричного імперативу морально-етичних цінностей як основ розвитку сучасного розвиненого суспільства. Затверджується значення вищої освіти як освіти, спрямованої на еволюціонування мислячої соціально-гуманітарної особистості. Автор обґрунтовує необхідність створення програми формування та розвитку цілісного духовного світу людини в сучасному українському суспільстві.

Ключові слова: гуманізація, гуманітаризація, освіта, система освіти, гуманізація освіти, гуманітаризація освіти, соціально-гуманітарна особистість.

The development of Ukrainian education system, aimed at its adaptation to the European system of values and coordinates, to international experience of educational systems, to the educational needs of the individual, society, state, the production determines its essential changes. In the context of the ideology of UNESCO (Geneva, 2004), at the same time modern education includes education, training, formation of outlook of the person that causes consideration both ways of developing educational programs and types of educational programs, determined by the strategy of social development and unlimited either in time or in form of education.

I consider **educational system** as a socio-cultural complex of public and private educational programs and schools at all levels from kindergarten to university, aimed at the formation of man and coordinated by a single doctrine of goals, needs and attitudes of society, based on the priorities of morality and human values.

Consequently, one of the fundamental subjects of discussion is humanization of education.

The category of humanization stands on the basis of focusing on the implementation of worldviews, which is based on respect for people, caring for them, belief in their determining opportunities for self-improvement and constant continuous development.

Traditionally, humanization of education is defined as "a system of measures aimed at priority development of common cultural components in the content of education and learning technologies aimed at individual's improving, occupying a central place in the structure of social relations" [1].

In the modern Ukrainian society the problem of humanization of education is particularly acute. This is due to the following shortcomings in the existing education system: lack of the concept of humanization of education; partial or complete lack of attention to the development of a creative potential of the student's personality; poor information supply of the educational process; tautological and compilation character of education; dominance of the information-volume education system over the intellectual-transformative and socio-cultural ones; decline in the quality of education; loss of interest of students to learn; the deterioration of moral and spiritual atmosphere in educational institutions.

In addition, detained generational change of teachers has led to the fact that pedagogical guidelines that govern the representatives of the old school became far removed from real life, from democratization of society and its orientation to postmodern reality.

Humanistic philosophy of education, guided by the principles of the new pedagogical thinking, based on student-centered approach and individualization of education, at the same time based on a theoretical foundation, built by the representatives of different scientific schools, which consider mechanisms of formation and testing of new concepts and knowledge in a new way, features of construction of modern theories. Thus a well-known law of dialectics is reproduced - denial law. The consequence of this is that everywhere there is a transformation of leading pedagogical concepts or a substantial correction of them.

Modern education perception is determined by the process of humanization, that is, focusing on the spiritual-moral values. New humanistic consciousness, formed during the conversion of civilization as a whole, is naturally focused on other style of pedagogical activity and communication than the above, on the interactive mode of education and training, at socio-cultural beginning of the way of life of the child, on the democratic norms of self-organization of all its activities. Thus, there is a tendency to synthesis of humanistic, democratic and socio-cultural values of education.

However, the creation of an integrated system of humanization of education is possible only with the conceptual approach and understanding of humanitarization of education.

Humanitarization is based on the focusing of any human activities (education, training, creativity, communication, labor and others) on the achievements of the humanities.

Humanitarization of education implies a value-oriented filing of educational program with humanitarian content, that is to include in the learning process a cycle of humanities and attaching young people to human values. Humanization of education is focused on the creation of the concept of social and human sciences with a view to humanization of the research object (person, youth, students). We are talking about the concept of identity formation based on the values of humanism

through a system of social and human sciences.

Therefore, complete humanization and humanization of education, in my opinion, are only possible within the framework of higher education.

Humanitarization of education is aimed at minimizing negative effects of the practical and rational knowledge which in its absolute does not take into account moral and ethical guidelines, and therefore is characterized by lack of spirituality, moral nihilism, lack of value orientation on the manifestation of mercy. The current situation in Ukraine is partly predetermined by such bases, enhanced by superiority of ephemeral geopolitics over human values.

Humanitarization of education involves the formation of a humanistic-oriented information culture, including the production of the following values: rather giving preferences to setting goals than to expediency; awareness of the harm from dogmatic decisions; continuous formation of future specialists' skills and needs to practice their profession in the interest of the person; the prevalence of categorical imperative above all other principles.

It is important, particularly for modern Ukrainian society, to create an integrated system of higher education that focuses on intellectual social and humanitarian person.

Humanitarization of education becomes an immutable and paramount importance for technical colleges. The value of versatile humanitarian education for future engineers, technical specialists, their awareness of the intrinsic value of their own lives and the lives of those around them and nature can be argued with the following grounds: humanitarian education promotes emotional development of individuals, and therefore makes them more open to a variety of information, stimulates the activity of the intellect and facilitates the development of any profession; humanitarian education is a supporting structure of spirituality of future engineers, which is characterized by elevation of their thoughts, desires and motivation actions; humanitarian education determines normal mental and socio-cultural development of the individual, even more subjected to the action of the techno-sphere; humanitarian education acts as a central-forming link of the whole human life, affecting mutual social adaptation of individuals, social groups, social communities and influencing techno-ethical perception of reality.

The core values of humanitarian education are defined as follows: responsibility for values that are important, free ideological self-determination, general cultural competence, personal self-realization in the culture and life.

Traditionally, the solution to the problem of humanitarization of education is achieved by the growing influence of the humanities cycle. The analysis of the sources indicated that "in a foreign higher education the volume of humanities in the curriculum for the training of engineers is about 40%" [2]. At the same time in the system of Russian higher education "an average of 25% of the total fund of school time is assigned for general humanitarian and socio-economic disciplines" [2]. Nobody knows how much is the volume of the humanities in Ukrainian universities of a technical profile.

It seems to me, to ensure the effectiveness of humanization and humanitarization of education of high school several conditions must be fulfilled.

☀ Firstly, humanitarization of education is a complex educational process, which cannot be limited by narrow and isolated academic functions, which means that all university professors should be open to. Young people need the knowledge and skills that can be used in further activities both practical and scientific. A clear system of teaching, learning to identify the potential of the creative personality should be built. I would even venture to use the expression "the identification of genius of the individual as a measure of subjective individuality."

This knowledge will guarantee sovereignty of a person for the sake of implementation of its full creative resources. It is in the context of human aspiration to identify his own creative abilities, to the approval of the personal principle in public life humanitarian aspect of its culture is formed, which ultimately allows to raise and socialize humanitarian-oriented specialist, who uses moral and ethical imperatives in his activities.

The study of such humanities as philosophy, cultural studies, sociology, ethics, aesthetics,

religion, economics, political science, history, pedagogy, psychology, foreign languages have a tremendous impact on the formation of the value orientations of the individual, in our case - a specialist.

It's no secret that in the course of humanitarian preparation philosophical, ethical, aesthetic and communicative qualities of the future specialist develop, his thesaurus enriches, horizons expand, a humanitarian mindset is formed. All these qualities are formed on the basis of the knowledge and skills that students acquire in the course of studying the social sciences and humanities.

☀ Second, at the university socio-cultural environment should be established for the transmission of cultural experience. The construction of socio-cultural environment requires the participation of all members of staff from the cleaners to the rector. Communication with moral norms of all team members will help to develop public relations experience.

☀ Third, there must be a unity of the application of general methodological principles of education, based on humanitarian and ethical orientation of the content of education, and the principles of specialization, characterized by the correlation of educational material to the level of development of modern science.

The use of the above mentioned conditions will definitely help in forming the intellectual social and humanitarian personality.

I was and still am a staunch supporter of the idea that the effort to overcome the crisis, to adjust social and cultural development in modern Ukrainian society and not just in it should be directed and coordinated by the efforts of philosophy. It is philosophy can assess the possible models and scenarios for the development of social life as a whole, and its basic forms: education, science, culture, economy and others. In this regard, a particular relevance is acquired by social and philosophical analysis of anticipation (prediction or anticipation of future events) for education, as in the emerging socio-cultural information society and during a deepening crisis, the mechanism of formation and reproduction of the basic forms of human life becomes decisive.

The modern era is more often defined as "the age of education", thus emphasizing that education, its adequacy for contemporary socio-cultural situation, for various challenges, becomes the main guarantee of the future man. Today it is extremely important for Ukraine to address the issue of reforming and modernizing the education system in general and higher education system in particular, as the situation in this sphere of social life is perceived as improper for challenges of the XXI century.

The classical era of ancient Greek philosophy (Socrates, Plato, Aristotle and other thinkers) put forward and substantiated the ideal of universal education - *paideia*. This concept combined the undivided whole of education, training and learning. Such indivisibility is not surprising, considering non-specialization of ancient knowledge in our modern sense. The ideal of education is determined by the main thing - the improvement of the individual through the approach to universal, that is, the world of ideas, the world of knowledge. In this sense, the interpretation of human's *paideia* took the value of *epimeleia* - construction of his image, concerns about the image in an ideal world of mental activity. This image was supposed to serve as a guide for understanding the horizons of the material world.

Hence, **the idea of human's development through education** is not something conceptually new, but it needs a new filling. It is important that the semantic content of the ideal of education had the key value was attached to the moral perfection of the individual in the process of education. Meanwhile, in the UK the idea of moral perfection through education brings a good income. Thus, well known a phrase: "Many teach, we educate gentlemen," which is credited to the Director of one of the most prestigious schools in the UK. "Actually, this is the essence of a carefully constructed brand of British secondary education." [3].

The reforming of education system in Ukraine is impossible without the recognition of education as a sphere of productive investments. The search for new approaches to funding education in the era of mass education, to the approximation of education to the labor market and other issues are being actively discussed by the public around the world. Unfortunately, the strategy of

educational activities is not observed in the Ukrainian society. A number of negative points demonstrating lack of understanding of market relations with the education system is identified:

- Constant delay of the transition to a twelve-year education in secondary schools under the repeating pretext of economic crisis and lack of funds and, as a consequence, an increasing backlog of education systems of developed countries.

- The unreasonable development of colleges which today operate the only role of taking students from institutions of higher education, for many children and their parents are very afraid of the test, and even save one year at college.

- Unfavorable for the state's economy and universities is the introduction of mandatory testing for absolutely all categories of the population entering universities (with the exception of those who goes to college), including those trained in the USSR. This destroys the system of distance education. It would be wise to offer those who have not passed testing to enter a university for a fee and receive a tuition fee for the year ahead. Such a decision would make it possible to obtain significant additional income, and underachievers would simply be expelled from the university.

- The desire to combine the disciplines of philosophical orientation (ethics, aesthetics, religion, logic) and philosophy in one discipline under the high-sounding title "Philosophy" at the indiscriminate reduction of hours. The innovation is of an extremely dubious kind. Firstly, the focus on moral personality completely disappears. Apparently, Ukraine does not need such a person. Secondly, the wealth of philosophy is used to develop a paradigm of economic development, which, as a method of practice research is to create a theory of improving people's lives. The foundation of economic sciences always accumulates knowledge which can be synthesized into a single paradigm. Thus, the theory together with the new paradigm can take the next step of a fuller and deeper understanding of the laws of social development, providing a positive economic development. Solution to the problems of the economy depends on the advanced development of philosophy. Ukraine's economy suffered a bankruptcy due to lack of philosophical vision of reality.

Perhaps it is not coincidental that in the world the formation of the philosophy of education in independent scientific branch of knowledge is taking place right now. Processes of transformation of educational systems have covered most of the leading countries of the world. The philosophy of education has become a theoretical basis for this being reflected in the relevant national doctrine of education. But, unfortunately, Ukraine has not heard anything of it.

Inadequacy of the existing model of education to challenges of our time is appearing particularly acute in our country where the education crisis is superimposed on the complex and controversial reform processes. In this case, the issues of reforming education are put on the agenda, but the changes proposed are perceived by the biggest part of the scientific community only negatively.

When we carry out a reflection of education as a sphere of public life, we see an opportunity to overcome a number of dangers in the development of education in the context of different processes of social development. For example, there is a real danger of separation of education from the specific problems of life, primarily from the social, cultural and political relations. It is a systematic and philosophical methodological approach to modern education brings out the essence of this important phenomenon of our time as a single educational space. He allows us to see the problem of the changing role of education in the development of society.

Philosophy helps to attract some points of view, arguments and concepts which, in their functional purpose, are called to justify certain elements of educational strategies or a structure of ones as a whole. However, in Ukraine there is lack of understanding of education as a value. Meanwhile B.S.Gershunsky rightly identified three interrelated units of value characteristics of education: state value, social value and personal value [4, p. 35]. Perhaps, we have implemented only the last option, and that rather due to parents and aspirations of the individual than to the state. However, even good decisions are crossed by their negative application or non-application in a public life. So, having created quite a good textbook on philosophy for secondary school [5], the state have not botheedr to introduce philosophy in general secondary education.

The relevance of social and philosophical aspects of humanization and humanitarization of education lies in the fact that modern science has been experiencing a paradigm shifts that, while maintaining the pace of development of society, may become permanent. The methodology of humanistic philosophy, designed to study People-dimensioned objects, operates such concepts as "socialization", "mutual social adaptation", "becoming", "knowledge", "cognition", "self-development", "self-realization".

The allocation of the following grounds of humanization and humanitarization of higher education in the modern Ukrainian society is assumed:

creation of a program of formation and development of holistic human spiritual world in terms of fluctuation transformations;

creation and preservation of immutable social and humanitarian body of knowledge in higher education, aimed at understanding the spiritual life of man, society, their culture;

creation of the conceptual foundations of the formation of educational policies;

formation of the categorical imperative of the absolute value of the human person, of the right to freedom of choice, the development of the manifestation of the abilities, self-realization;

focus on the development of intellectual social and humanitarian person.

Only the higher education system, through these and other concepts can form the modern MAN, whose basic principle of life are universal values.

REFERENCES

1. Педагогический терминологический словарь [Электронный ресурс]. — Режим доступа: http://www.pedagogical_dictionary.academic.ru.
2. Гуманитаризация образования как важное средство формирования информационной культуры будущего специалиста [Электронный ресурс]. — Режим доступа: http://www.superinf.ru/view_helpstud.php?id=4221.
3. Как устроена система среднего образования в разных странах? [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.stepandstep.ru/catalog/learn...kak...obrazovaniya-v...>
4. Гершунский Б. С. Философия образования для XXI века (В поисках практико-ориентированных образовательных концепций) / Б.С.Гершунский. — М.: Изд-во «Совершенство», 1998. — 608 с.
5. Кремень В. Г. Філософія: підручн. для 11 кл. загальноосвіт. навч. закл. (профільний рівень). — К.: Грамота, 2012. — 248 с.

Голубицкая Анна Витальевна – аспирант кафедры философии и основ общегуманитарного знания ОНУ им. И. И. Мечникова

УДК 130.2:572:115.4

СТРАТЕГИЯ РЕПРЕЗЕНТАЦИИ ВЕТХОЗАВЕТНОГО ИСТОРИЗМА В ФИЛОСОФИИ ИСТОРИИ Г. В. ФЛОРОВСКОГО

Автор предлагает оригинальное видение проблемы репрезентации ветхозаветного историзма в философии истории Г. В. Флоровского. В статье анализируются актуальные дискуссии вокруг концепции исторического времени Ветхого Завета.

Ключевые слова: историзм, историческое время.

СТРАТЕГІЯ РЕПРЕЗЕНТАЦІЇ СТАРОЗАПОВІТНОГО ІСТОРИЗМУ В ФІЛОСОФІЇ ІСТОРІЇ Г. В. ФЛОРОВСЬКОГО

Автор пропонує оригінальне бачення проблеми репрезентації старозаповітного історизму в філософії історії Г. В. Флоровського. У статті аналізуються актуальні дискусії навколо концепції історичного часу Старого Завіту.

Ключові слова: історизм, історичний час.

STRATEGIC REPRESENTATION OF OLD TESTAMENT HISTORICISM IN GEORGES FLOROVSKY' HISTORY OF PHILOSOPHY

The author presents the original view of the problem of representation of the Old Testament historicism in Georges Florovsky' philosophy of history. The article analyzes the current debate around the concept of historical time of the Old Testament.

Keywords: historicism, historical time.

В современном естественнонаучном и гуманитарном знании наблюдается предельное внимание к концепту времени. Такая ситуация была обозначена И. Р. Пригожиным как «переоткрытие времени». Многие исследователи пишут о «темпоральном повороте». Формируется новая отрасль знания – темпорология. Фиксируются фундаментальные изменения подходов к проблеме времени в философском знании. В частности в философии истории изменения претерпевает категория «историческое время». В условиях темпорального поворота эта классическая для данной области тема раскрывается по-новому, с учетом таких тенденций, как онтологизация, антропологизация, «преодоление метафизики». Время, в том числе и историческое, стало пониматься как негомогенное, многовекторное, ценностно окрашенное. Одним из тех отечественных мыслителей, который сыграл значительную роль в формировании нового образа исторического времени в философии истории, безусловно, является Г. В. Флоровский (1893-1979) – выдающийся философ, историк и теоретик культуры, православный богослов. Подход мыслителя к историческому времени стал значимой составляющей его проекта «неопатристического синтеза».

Отметим, что неопатристика со временем оформилась в целую школу: помимо собственно Флоровского сюда относят В. Н. Лосского, архиеп. Брюссельского Василия Кривошеина, арх. Киприана Керна, о. Иоанна Мейендорфа, греческих богословов 60-х гг. – «раннего» митрополита Пергамского Иоанна Зизиуласа и о. Иоанна С. Романидиса, митрополита Диоклийского Каллиста Уэра, о. Думитру Стинолоае, о. Джона Бэра, о. Джона Брэка, о. Теодора Стилианопулоса, о. Иоанна Романидеаса, о. Фому Хопко, Оливье, патриарха Константинопольского Варфоломея I (Архондониса), митрополита Иллариона Алфеева, Ю. П. Черноморца, современных украинских греко-католических богословов и других. Значительное влияние неопатристический синтез оказал на «богословствующего

философа» Христоса Яннараса. Есть мнение, что и Павел Евдокимов не избежал влияния данной школы. Неопатристика сегодня является магистральной линией развития православной мысли, обрела самые разнообразные воплощения (неопаламизм, теозстетика, синерегийная антропология, неопатристический синтез контекстуального прочтения и др.), стала импульсом для формирования ряда влиятельных течений (богословия общения, радикальной ортодоксии).

Флоровский является одним из самых ярких представителей этого направления православной мысли. Мыслитель так и не оставил богословской системы, но доподлинно известно, что размышлял над созданием системы философской, по крайней мере в европейский период своего творчества (о чём свидетельствует, в частности, его признание в письме к Н. С. Трубецкому от 27 декабря 1922 года: «Очень мешает то, что те же мысли в ином повороте приходится развивать и в книге о Соловьеве, и в том будущем сочинении, которое я исподволь продумываю и которое должно представить мою философскую «систему» [20, с.309]. Данный философ способствовал более глубокому пониманию взаимоотношений богословия и философии (философии истории) в современном мире. Само христианство он воспринимал как «совершенную философию», но вместе с тем и ставил знак равенства между христианской вестью и «историей» («свидетельством и толкованием конкретных исторических событий» [18]). Из всех представленных выше упомянутых неопатристов, пожалуй, именно в наследии Г. В. Флоровского философско-историческая тематика оказалась наиболее глубоко развита, в особенности проблема исторического времени. Проблема исторического времени осмыслялась философом в парадигме христианского историзма и христианского персонализма,

Однако, нередко исследователи расширяют и уточняют понятие христианского историзма до иудео-христианского историзма (Е. А. Васильев [4], А. И. Макаров [8], Е. А. Торчинов [9] и др.) При этом сам историзм в этом ключе представлен исключительно как особая форма сознания, свойственная иудео-христианскому культурному мировоззренческому комплексу, предполагающему рефлексию подвижной и качественно неоднородной исторической жизни (представляемой как метаистория), развивающейся телеологично.

В данном контексте особую значимость представляет анализ проблемы репрезентации собственно ветхозаветного историзма в философии истории Г. В. Флоровского, анализ которой является целью данной публикации.

Несмотря на то, что в Украине в последние годы активно формируется такое исследовательское направление, как «флоровскоеведение», пока отсутствуют фундаментальные работы, посвященные философии истории и концепции исторического времени в наследии мыслителя. Анализ философско-исторической составляющей наследия Флоровского представлен в исследованиях Ф. Л. Шоу, А. П. Глазкова, И. В. Голубович, В. Н. Даренской, А. П. Козырева, П. Б. Михайлова, А. В. Смирновой, А. Соболева, А. А. Троянова, Ю. А. Тюменцева, В. А. Щученко). Значимы работы П. Гаврилюка, А. Климова. Особенно отметим исследования самого последнего времени, которые посвящены магистерской диссертации Г. В. Флоровского «Историческая философия Герцена», работы, ставшей первой диссертацией по философии, защищенной российскими и украинскими эмигрантами за пределами Родины. Проблему темпоральности истории в наследии Г. В. Флоровского лишь косвенно освещают И. И. Голубович, А. А. Троянов. Тематика времени в его антропологическом измерении в наследии Г. В. Флоровского частично представлена в работах Д. А. Клеопова, А. Г. Шустрова; время в контексте космологии и учения о творении – Н. С. Серебрякова. Отметим, что последнее исследование не раскрывает в полной мере специфики стратегии репрезентации ветхозаветного историзма в философии истории мыслителя.

Сам Г. В. Флоровский избегает термина иудео-христианский историзм, хотя неоднократно отмечает связь ветхозаветной и новозаветной мысли. К анализу ветхозаветного наследия мыслитель обращается в работах «Два Завета» (1923 [12]), «Ветхий Завет и Отцы Церкви» (1939 [11]), косвенно – в работах «Дом Отчий» (1926 [13]), «Жил ли Христос?» (1929

[14]), «Откровение и истолкование» (1951 [15]), работах, посвящённых проблеме тварности, творения и многих других.

Специфика ветхозаветной концепции исторического времени не была в полной мере изучена Г. В. Флоровским, так как, следуя интенции Иустина Философа, мыслитель парадоксальным образом почти разорвал связь Ветхого Завета и «гебраизма»: «Ветхий Завет отнят у иудеев <...> принадлежит только Церкви» <...>, «обновлен и восполнен» христианством [11]. Этим в значительной степени объясняется и некое «прохождение мимо» специфики ветхозаветного историзма, его связей с другими формами древнего ближневосточного историзма Флоровским как исследователем.

Сегодня следует констатировать наличие достаточно широкого круга исследователей, занимавшихся проблемой ветхозаветного историзма, проблемой исторического времени в ветхозаветных текстах (С. Дж. Ф. Брендон, Т. Боман, М. Д. Ахундов, И. В. Вейнберг, С. С. Аверинцев и др.) Так как мы ограничены форматом и темой публикации, укажем лишь несколько факторов, подтверждающих наличие историзма в ветхозаветных текстах. Здесь мы будем следовать за интенцией И. П. Вейнберга, одного из ведущих специалистов по данной проблематике. Во-первых, историзм предполагает наличие идеи развития, присутствующей в ветхозаветных текстах, начиная с книги Бытия (шестоднева и пр. [5, с.310]). Во-вторых, наличие убеждённости «взаимосвязи и взаимодействия событий», иллюстрацией которой могут послужить многочисленные ветхозаветные эпизоды (например, 40-летнее блуждание евреев по пустыне как наказание за непослушание и ропот со стороны народа по отношению к Богу прежде и пр. [5, с.310]). Связь событий предполагает «каузальность», которая также является, по мнению Вейнберга, важной составляющей историзма [5, с.312]; хотя Флоровский называл преодоление причинности и детерминизма как раз важным достижением библейского историзма) В-третьих, историзм предполагает аксиологичность историописания, что несомненно присутствует в Ветхом Завете [5, с.213]. И, четвёртая, пожалуй, самая основная характеристика историзма – концептуальность, присутствующая в ветхозаветных текстах имплицитно, не оформившаяся в полноценную философию истории (в данном случае это концепция Священной Истории, история взаимоотношений богоизбранного народа и Творца) [5, с.314].

Ветхий Завет с его концепцией времени-олама впервые указал такие темпоральные характеристики истории, как конечность, целенаправленность, событийность, напряжённость. Природно-календарное, астрономическое время в ветхозаветном мировоззрении оказалось связанным с историческим. Яркой иллюстрацией этому служит знаменитый сюжет о том, как Иисус Навин остановил движение Солнца и Луны, дабы израильтяне смогли одержать победу в битве над врагом [2].

Вместе с тем, ветхозаветные тексты предложили альтернативу древневосточному образу времени как колесу, кругу (связанному с природным циклическим временем) образ времени вектор, стрелу, устремлённую к приходу Мессии. Ожидания древнего еврея были направлены в вечность, однако эта вечность откладывалась на неопределённое будущее, «консервировалась» в пророчествах [7]. Ветхозаветный Бог (в отличие от греческих богов) существовал вне времени и пространства, более того Он сам создавал время. Если в культурах с политеистическими религиями время нередко обожествлялось (в частности в греческой традиции Хронос фактически отождествлялся с ужасным богом Кроном, пожирающим собственных детей), то в ветхозаветном учении время становится элементом творения, модусом мира.

Важно отметить, что ветхозаветный историзм не отказался полностью от идеи цикличности, хотя понятия, связанные с идеей цикличности и ритмичности истории древнееврейские историописцы использовали крайне редко (dog- «собрание, поколение, круг, круговорот», tekuira – «круговорот, хождение по кругу»).

Ветхозаветные авторы мыслили историю в духе изоляционизма, исключительно как историю взаимоотношений Бога с израильским народом. Эта особенность было отмечена

Флоровским, традиционно малочувствительным к специфике ветхозаветного историзма: «В Ветхом Завете необходимо различать вечное и преходящее (ситуационно обусловленное). Мы должны преодолеть его национальную ограниченность» [15]. К тому же в Ветхом Завете мы обнаруживаем т. н. «отложенную» эсхатологию, которая предлагала недоступную и «отложенную» относительно времени вечность, довлеющую над ним. Продуктивность времени оказывалась сомнительной. По убеждению Флоровского, ветхозаветным авторам была ещё не известна концепция времени-пути, предложенная Новым Заветом позже [10].

По отношению к ветхозаветному наследию мыслитель избрал методологическую стратегию «растворения», нивелировав «гебраистическую» составляющую с целью подчеркнуть универсалистский характер Откровения. Флоровский ослабляет древнееврейское влияние (прежде всего в концепции исторического времени). Влияние других древневосточных традиций оказывается вообще фактически проигнорированным, в то время, как, например, С. С. Аверинцев показал влияние вавилонской исторической мысли на библейский историзм и т. д. [1].

«Нечувствительным» оказался мыслитель к ветхозаветной темпоральной ивритской терминологии, впрочем, как и к новозаветной, выраженной в греческом койне. Такое пренебрежение к терминологическим нюансам и оттенкам обозначения исторического времени резко диссонирует с преданием самим же Флоровским греческому языку почти онтологического статуса как «языка Писания», подчёркиваемого во многих его работах и выступлениях, в том числе и «богословском завещании»: «Спасение пришло «от евреев» и было распространено по миру на греческом наречии. В сущности быть христианином – значит быть греком, ибо наш основополагающий авторитет навсегда – греческая книга, Новый Завет. Христианская Весть была навсегда запечатлена в греческих категориях» [3, с.156]. Мыслитель отмечает, что именно греческий язык был и остаётся универсальным церковным языком (а значит, эллинизм – общим миропониманием, так как сам язык для Флоровского – «система идей» [18]). Отметим, что онтологизация греческого языка Флоровским кажется несколько наивной в свете открытий библеистов последних десятилетий, в частности Ж. Карминьяка ещё в 80-е гг. С. С. Аверинцева и пр. Хотя, справедливости ради, отметим, что проблема понятийной переводимости-непереводимости библейских текстов всё-таки полностью не была проигнорирована мыслителем. Флоровский, подобно, например, С. С. Аверинцеву позже, ставил вопрос о том, что греческий письменный текст является всё-таки переводом, так как испытал значительное влияние ивритского устного первоисточника: «Одевание греческих идиом скроено по лекалу иудейского повествования и иудейского миропонимания» [18].

Возникает проблема причины «растворения» ветхозаветной концепции времени в наследии мыслителя, даже нередко ставится флоровсковедами неоднозначный вопрос об антисемитизме Флоровского, на что уже обращал внимание М. Вишняк [6].

С одной стороны, обращаясь к материалам исследования Эндрю Блейна, мы видим, что отношение к еврейству о. Георгия было более чем лояльное, чему способствовал сам космополитический дух его родной многонациональной Одессы: в гимназии, вспоминает Флоровский, достаточно длительный период «единственной средой общения была еврейская среда», сверстники-евреи юного Флоровского часто гостили в его доме и радушно принимались семьёй, которой были чужды антисемитские, тем паче наблюдаемые тогда черносотенские настроения; в годы учёбы в Новороссийском университете Георгий Васильевич был очень дружен с сыном раввина Давидом Блеменфельдом [3, с.179-180]; в американский период Флоровский участвовал в научных дискуссиях с еврейскими учёными (в частности в феврале 1972 года, в Манхеттене [3, с.223]).

Вместе с тем, у Флоровского в ранней работе «Хитрость разума» [17] мы обнаруживаем достаточно критические суждения в адрес «еврейства». Мыслитель связывает с еврейской мыслью традицию гиперрационализма европейской философии (обосновывая этот тезис «еврейским происхождением» большинства европейских «рационалистов»: Спинозы, Реймаруса, Когена, Гуссерля, Бергсона, Георга Кантора, Минковского, Фрейда, Зиммеля и пр.)

«Вряд ли требуется много доводов, чтобы оправдать постановку знака логического равенства между «иудаизмом» и рационализмом», – отмечает мыслитель [17]. Флоровский также усматривает генетическую связь между иудаизмом и юридизмом католицизма, оказавшего одну из ключевых ролей на формирование всей западной цивилизации [17]. В эпистолярном наследии Флоровского, особенно его евразийского периода, достаточно распространена антисемитская терминология (например, «жидокадетство»). Скорее всего, подобные интонации были не столько свидетельством принципиальной антисемитской позиции, сколько были данью распространённого во времена Гражданской войны и позже, в эмигрантской среде наших соотечественников бытового антисемитизма, не являющегося принципиальной идеологической позицией. Также сказывались антибольшевистские настроения, царивших в русской эмиграции того времени (тенденция связывать большевиков и «еврейство» была широко распространена тогда). Прослеживается в данном контексте и влияние евразийцев, которые, по замечанию В. А. Шнирельмана, в иудейской философии усматривали корни европейского рационализма (как раз отмеченного Флоровским), позитивистского подхода к реальности и либеральной идеологии, которые на проверку, по их мнению, способствуют лишь «закрепощению человека», законнической регламентации его существования [19]. Нельзя сбрасывать и влияние критичных по отношению к еврейству настроений прот. С. Булгакова, с которым мыслитель был дружен.

Подведём **выводы** нашего исследования.

Итак, во-первых, Флоровский вписывает ветхозаветный историзм в христианский, следуя методологической стратегии «растворения». христианизированный эллинизм оказался гораздо важнее «гебраизма», поэтому Альбрехт Ричль (1822-1889), и многие протестантские теологи, критиковавшие раннее христианство за обращение к эллинскому философскому наследию, сами стали объектами критики Флоровского «Гебраизм» в своей правде уже включён в самый эллинистический синтез», – отмечал мыслитель в «Пути русского богословия» [16]. Мыслитель принципиально выступал против намеренного акцентирования гебраистической составляющей христианской концепции истории и исторического времени, да и доктрины в целом, «против запоздало возрождаемого ныне гебраизма» [3, с.156].

Во-вторых, мыслитель разрывает связь ветхозаветных текстов и «гебраизма».

В-третьих, нам видится несколько не обоснованным обвинение философа в «антисемитизме» как принципиальной идеологической позиции. Выбор стратегии «растворения» связан с его философско-культурной установкой, отмеченной одним из ведущих одесских «флоровсковедом», специалистом Центра им. Г. В. Флоровского в рамках ежегодных чтений памяти мыслителя (2012) при ОНУ им. И. И. Мечникова Е. С. Петриковской. Для Флоровского мировоззрение древних цивилизаций оказывались словно «закрытым» и не поддающимся реконструкции. Связана такая исследовательская ситуация с проблемой языка. Для Флоровского «знать язык *au fond* предполагает именно говорить на нём, т. е. использовать его спонтанно, как врожденный способ самовыражения и средство общения». В ситуации с изучением древних культур такое владение языками практически невозможно, следовательно и сами источники остаются фактически не подъёмным исследовательским грузом для специалистов, полагал мыслитель [18].

В-четвёртых, мыслитель, откровенно признававшийся, что черпает вдохновение прежде всего из литургии, не являясь дипломированным патрологом, подчёркивал фундаментальнейшую связь христианской литургической традиции и ветхозаветной богослужебной. Подчёркивалась мыслителем и «сохранительная» позиция отцов по отношению к ветхозаветному наследию [11]. Потому ветхозаветный элемент стал значимой составляющей частью его проекта неопатристики, хотя и без учёта его гебраистической специфики. Таким образом, избрание методологической стратегии «растворения» древнееврейского ветхозаветного элемента в христианстве оказалась принципиальной позицией в создании проекта «неопатристического синтеза», который в основе своей есть проект философско-исторический.

Однако, проблема отношения Г. В. Флоровского к «гебраизму», репрезентация библейского историзма в философско-историческом наследии мыслителя не может быть в полной мере освящена в данном исследовании, так как мы ограничены форматом публикации. В данном контексте эти направления видятся нам перспективными для дальнейшего изучения.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

1. Аверинцев С. С. Поэтика ранневизантийской литературы. — СПб.: Азбука-классика, 2004. — С. 96
2. Библия. — М.: Миссионерское общество, Новая жизнь. — Советский союз, 1991. — С. 240.
3. Блейн Э. Жизнеописание отца Георгия [Текст]/ Блейн Э., пер. Д. Ханова// Г. В. Флоровский: священнослужитель, богослов, философ / Общ.ред. Ю. П. Сенакосова. — М.: Прогресс, Культура, 1995. — С.179-223.
4. Васильев Е. А. Философия истории Кристофера Даусона: автореф. Дис. на соискание учён. степени канд. фил. наук: 09.00.03/ Е. А. Васильев. — Екатеринбург, 2000. — С.4.
5. Вейнберг И. П. Рождение истории. — М.: Наука, Восточная литература, Еврейский университет в Москве, 1993. — С. 264-315.
6. Гаврилюк П. Л. Авторский текст диссертации прот. Гергия Флоровского «Историческая философия Герцена»: новый архивный материал и реконструкция композиции [Текст]/ П. Гаврилюк// Вестник ПСТГУ II: История. История Русской Православной Церкви. — 2013. — Вып. 1 (50). — С. 63-81.
7. Гигерич В. Производство времени [Эл. ресурс]/ Режим доступа: <http://lib.rin.ru/doc/i/9845p7.html>
8. Макаров А. И. Традиция против истории в философии современного европейского традиционализма // Диалог со временем. Альманах интеллектуальной истории. Вып. 6. — М., 2001. — С. 277.
9. Торчинов Е. А. Религии мира: опыт запредельного. Психотехника и трансперсональные состояния [Эл. ресурс]/ Режим доступа: <http://psylib.org.ua/books/torch01/index.htm>
10. Флоровский Г. В. Богословские отрывки [Текст] / Флоровский Г. В.// Флоровский Г. В. Христианство и цивилизация. Сост., вст. Ст. И. И. Евлампиева. — СПб.: РХГА, 2005. — С.441-459.
11. Флоровский Г. В. Ветхий Завет и Отцы Церкви [Эл. ресурс] / Режим доступа: <http://www.bookfb2.ru/?p=406945>
12. Флоровский Г. В. Два Завета [Эл. ресурс] / Режим доступа: http://www.fatheralexander.org/booklets/russian/dva_zaveta_florovsky.htm
13. Флоровский Г. В. Дом Отчий [Эл. ресурс] / Режим доступа: http://azbyka.ru/dictionary/22/florovsky_bogoslovskie_stati_09-all.shtml
14. Флоровский Г. В. Жил ли Христос? Исторические свидетельства о Христе. — М.: Либрис, 1991. — 32 с.
15. Флоровский Г. В. Откровение и истолкование [Эл. ресурс] / Режим доступа: http://www.fatheralexander.org/booklets/russian/otkrovenie_istolkovanie.htm
16. Флоровский Г. В. Пути русского богословия [Эл. ресурс] / Режим доступа: Флоровский Г. В. Пути русского богословия
17. Флоровский Г. В. Хитрость разума [Эл. ресурс] / Режим доступа: <http://nevmenandr.net/eurasia/1921-isxod-GVF-xitrost.php>
18. Флоровский Г. В. Эллинистический и римский разум в ранние века церкви [Эл. ресурс]/Режим доступа: http://www.academia.edu/10132407/Georges_FLOROVSKY_The_Greek_and_Latin_Mind_in_the_Early_Ages_of_the_Church_Translated_into_Russian_

© *Долженков О. О.*

19. Шнирельман В. А. Евразийцы и евреи [Эл. ресурс] / Режим доступа: http://scepsis.net/library/id_952.html

20. Янцен В. Новое о книге Г. В. Флоровского о Герцене: Г. В. Флоровский. Письма Ирже Поливке (1921-1925)// Русский Сборник: исследования по истории России — Том XII. — М.: Регнум, 2012. — С. 309.

Долженков Олег Александрович – професор кафедри політичних наук, Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»

УДК 323.2

СОЦИАЛЬНО-ФИЛОСОФСКИЙ АНАЛИЗ ПРОБЛЕМ ДЕМОКРАТИИ В СУЧАСНОМУ УКРАЇНСЬКОМУ СУСПІЛЬСТВІ

Стаття присвячена проблемам концептуалізації сучасної демократії. Проаналізовані основні виміри демократії в сучасному світі. Наголошено на системному зв'язку демократії та лібералізму.

Ключові слова: демократія, теорія демократії, соціум, лібералізм.

СОЦИАЛЬНО-ФИЛОСОФСКИЙ АНАЛИЗ ПРОБЛЕМ ДЕМОКРАТИИ В СОВРЕМЕННОМ УКРАИНСКОМ ОБЩЕСТВЕ

Статья посвящена проблемам концептуализации современной демократии. Проанализированы основные измерения демократии в современном мире. Сделано ударение на системную связь демократии и либерализма.

Ключевые слова: демократия, теория демократии, социум, либерализм.

SOCIO-PHILOSOPHICAL ANALYSIS OF THE PROBLEMS OF DEMOCRACY IN MODERN UKRAINIAN SOCIETY

The article is dedicated to the problems of conceptualization of modern democracy. The main dimensions of democracy in the modern world are being analyzed. The stress is made on a systemic link between democracy and liberalism.

Key words: democracy, democratic theory, society, liberalism.

Постановка проблеми. Демократія – одна з найбільш уживаних категорій соціальних наук, яка не знайшла загальноприйнятну концептуалізацію. На підтвердження цього лише перерахуємо епітети, що найчастіше вживаються щодо демократії – пряма, представницька, класична, ліберальна, неліберальна, плюралістична, елітарна, народна, егалітарна, розвиваюча, протективна, партиципаторна, електоральна, делегативна, плебісцитарна, марксистська, буржуазна і навіть тоталітарна. Всього ж, за спостереженням Д. Кольє і С. Левитського, виділяють до 550 типів і підтипів та відповідних визначень демократії [1]. Здається, що набагато простіше виявилось придумування нових найменувань для кожного випадку «відхилення» від передбачуваного еталона демократії, ніж робота з чіткої концептуалізації.

Серед причин – те, що демократія найчастіше постає у двох основних іпостасях: як наукова категорія і як інструмент політики. Причому обидва ці уявлення не існують паралельно, вони взаємопов'язані. Подібний взаємовплив привносить значний елемент спотворення в смислове наповнення концепту демократії. Тому, на наш погляд, варто докладніше розглянути зазначену проблему.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В Україні наявна певна кількість наукових досліджень, присвячених тим чи іншим аспектам феномена демократії. Серед них праці Ф. Барановського, М. Буника, А. Грамчук, Н. Гедікової, В. Дергачова, М. Лукашевича, Ф. Рудича та інших. Однак, постійна експлуатація цього поняття на рівні буденної свідомості, переважання емоційних і часто некомпетентних оцінок поступово вихолощують науковий зміст концепту демократії. Тим більше, що теорія демократії немає єдиного наукового джерела. Її витoki простежуються в працях теоретиків Античності (Платон, Аристотель, Перікл, Цицерон та ін.), Нового часу (Ш. Монтеск'є, Дж. Локк, Ж.-Ж. Руссо); великий внесок у її становлення був зроблений батьками-засновниками США (Т. Джефферсон, А. Гамільтон, Д. Медісон, Дж. Джей, Б. Франклін). Сучасна демократична теорія представлена безліччю шкіл і напрямів, кожна з яких володіє солідною методологією і користується значним авторитетом серед певних сегментів наукової спільноти [2]. Виник свого роду стійкий еквілібріум конкуруючих напрямків дослідження демократії, які не поспішають зливатися в єдину теорію. Труднощі теоретичного осмислення демократії призвели до того, що дана наукова категорія перейшла в розряд «концептних натяжок». Це словосполучення було запропоновано одним із класиків політичної науки Дж. Сарторі, який відзначив: «... чим більший світ, тим активніше ми вдаємося до розтягування концептів, тобто до розпливчастої, аморфної концептуалізації... Кінцевим результатом таких натяжок виявляється те, що придбання з точки зору зони охоплення, як правило, обертаються втратами в плані змістовної точності» [3, с.69].

Метою статті є аналіз сучасної демократії за допомогою виявлення та розгляду тих іпостасей, в яких вона постає в сучасних умовах, розробка робочої моделі демократії, яка не претендує на універсальність, проте може бути придатною для дослідження сучасних суспільств та їх класифікації.

Виклад основного матеріалу. Політичну демократію можна визначити як спосіб існування політичного порядку і функціонування політичних практик, як принцип організації суспільства в цілому.

Представляється доцільним виділення чотирьох основних вимірів сучасної демократії – конституційного; інституціонального; електорального; а також стану забезпеченості прав і свобод людини.

Демократія як конституційна система. Уявлення про демократію як про конституційну систему, або систему правління, широко поширене як у сучасній науці, так і в повсякденній свідомості. Звичними стали такі словосполучення, як «президентська демократія», «парламентська демократія» тощо. В даному випадку уявлення про демократію виходить за рамки категорії політичний режим, які жорстко відведені їй вітчизняною традицією правознавства та суспільствознавства, і зрощується з формою правління як певною сукупністю і правовим положенням органів державної влади, конституційної структури та порядку їх формування. Саме тому, торкаючись демократії, ми говоримо саме про систему правління як поєднання формальної конституційної структури органів державної влади і демократичних елементів: виборності, принципу поділу влади, демократичних методів владарювання, інших процедурних аспектів, відповідного ціннісного наповнення.

Демократія як інституціональна система. Ще з античних часів простежуються спроби розробки напрямку політичної науки, який, слідуючи за Д. Сарторі, прийнято називати «порівняльним конституційним інженірингом», тобто дослідницьким пошуком форм і різновидів політичних інститутів, які найбільшою мірою задовольняли б вимогам суспільства щодо справедливого та ефективного управління.

У ході розвитку суспільних наук виявилися два основні підходи до розуміння характеру і сутності політичних інститутів: юридичний та соціологічний [4, с.145]. Вони органічно взаємопов'язані, причому формально-легальне трактування логічно впливає з соціологічного. Будь-якого роду формальні інститути, наприклад, політична влада або система реалізації народного суверенітету, або система права, ґрунтуються на принципі регулювання поведінки і

примусу до виконання, є свого роду «правилами гри», легальними рамками. Тому «інститути – це стійкі регулярності людської поведінки в ситуаціях, структурованих правилами, нормами і загальними стратегіями, які конститууються і реконститууються людською взаємодією в частих і повторюваних ситуаціях» [5, с.582].

Не можна зводити всю сукупність політичних інститутів лише до формальних правил. Надзвичайно важливим, на наш погляд, є розрізнення формальних та неформальних політичних інститутів, що становить плідний дослідницький напрямок. На думку відомих теоретиків неформальної інституціоналізації В. Меркеля і А. Круасан, існують два основні види інституціоналізації:

1. Прийняття конституції і політично керовані процеси формування інститутів (політична інженерія або цілеспрямоване інституційне будівництво;

2. Встановлення та інституціоналізація неформальних правил і практик політичної гри [6, с.20].

Ступінь переважання того чи іншого типу інституціоналізації передбачає формування або демократичного (у разі переважання формальних інститутів), або «дефектного», недемократичного (у разі переважання неформальних інститутів) політичного устрою. Формальні інститути – це конституції, статuti, закони та адміністративні норми. Вони детермінують формальні структури політичної системи і механізми легітимації влади. Неформальні інститути включають в себе звичаї, традиції, моральні цінності, релігійні переконання, а також культуру в цілому. Крім того, до неформальних політичних інститутів слід зараховувати групи інтересів і тиску, лобістські структури, нелегальні цивільні асоціації, корупцію, кланові, мафіозні, корпоративні структури та клієнтелли.

Важливо відзначити, що неформальні інститути часто надають деяку еластичність політичній системі, тому що дозволяють приймати певні рішення в обхід рутинізованих формальних механізмів. Але очевидним є й те, що така функція неформальних інститутів є достатньо нешкідливою тільки тоді, коли останнє слово у прийнятті найважливіших рішень все-таки залишається за формальними інститутами.

М. Дюверже зробив значний внесок у політичну науку, зв'язавши поняття політичний інститут і політичний режим. «Сукупність політичних інститутів, що діють у даній країні в даний момент, становить «політичний режим»: в якомусь сенсі політичні режими – це сузір'я, зірками в яких є політичні інститути» [7, с.647].

Демократія як інституціональна система, таким чином, повинна розумітися як сукупність політичних інститутів, що забезпечують реалізацію демократичного ідеалу. Звідси можна вивести поняття інституційної інфраструктури демократії, або інституційного дизайну, – формального каркасу, на якому тримається демократична політична система. Широке розуміння інституційного каркасу демократії включає сюди не тільки організаційні структури, а й весь комплекс організуючих взаємодію людей принципів, у тому числі цінності, традиції, установки, інші аспекти психологічного життя. Відповідно, політичні режими, що формально характеризуються як демократії, але в яких відсутні або слаборозвинені найважливіші інститути або переважає неформальна інституціоналізація, можуть бути віднесені до дефектних демократій.

Демократія як електоральний механізм. Видатний політолог і соціолог С. М. Ліпсет підходив до сутності демократії наступним чином: «Демократія в складному суспільстві може бути визначена як політична система, що забезпечує регулярну конституційну можливість зміни урядовців, і соціальний механізм, що дозволяє максимально великій частині населення впливати на прийняття основних політичних рішень шляхом вибору між претендентами на зайняття політичних позицій» [8, с.27]. З цього визначення випливає, що принцип реалізації влади народу в сучасних умовах формалізується за допомогою наступних інститутів:

- виборність органів державної влади та місцевого самоврядування;
- безпосереднє волевиявлення громадян (референдуми, плебісцити, електронна демократія);

– принцип підзвітності та громадського контролю.

Принцип виборності, безсумнівно, є одним із стрижневих у сучасних демократіях. Його зміст полягає у визнанні необхідності заміщення ключових владних позицій на державному та місцевому рівні за допомогою виборів. Демократія, таким чином, може бути визначена як протиположність тим режимам, при яких народ повністю виключений з процесу прийняття рішень і позбавлений будь-якого контролю над політичною елітою.

Контроль за прийняттям рішень реалізується за допомогою принципів вертикальної та горизонтальної підзвітності. Механізм вертикальної підзвітності заснований на виборності органів державної влади і, відповідно, можливості народу шляхом виборів зміщувати неугідну політичну еліту і замінювати її на нову. Він також виражається в системі партійного і цивільного контролю над виконавчою владою, а також різноманітних механізмів громадської участі в політиці. Що стосується «імперативного мандата» – юридичної залежності депутата від виборців, що припускає можливість відкликання депутата, – то дана практика не отримала особливого поширення в світі.

Принцип горизонтальної підзвітності полягає в механізмі контролю, що встановлюється в просторі взаємодії між органами державної влади. Цей принцип реалізовано в системі стримувань і противаг, і ключову роль у його функціонуванні відіграють судова влада і прокуратура, яка здійснює нагляд над діяльністю виконавчої гілки. У ряді країн «горизонтальний контроль» над діяльністю уряду здійснюється за допомогою створюваних парламентом постійних комісій та спеціальних слідчих комісій (США), рахункових палат та інститутів парламентських ревізорів. Важливу роль у цьому процесі відіграє інститут омбудсманів, які здійснюють контроль як за додержанням прав і свобод людини і громадянина (Великобританія, Польща, Росія), так і за дотриманням законності в діяльності адміністрації та органів місцевого самоврядування (Норвегія, Данія, Швеція, Фінляндія).

Прагнення реалізувати ідеали безпосередньої демократії в сучасних умовах, подолати політичне відчуження мас і забезпечити максимальну участь народу в справах управління викликали появу концепції партиципаторної демократії (демократії участі). Її прихильники (Б. Барбер, К. Пейтман, К. Макферсон та ін.) пропонують використання засобів масової комунікації, в першу чергу розвиток так званої «теледемократії», використання електронної пошти, широку практику проведення референдумів на загальнонаціональному та місцевому рівнях, проведення обговорень і дебатів із залученням максимально більшого числа громадян і т.д. Найголовніше – не допустити тиранії меншості, елітарного правління, при торжестві якого люди в кінцевому рахунку стануть ототожнювати демократію з тим, у що вона перетворилася: в систему, теоретично відкрити для всіх, але на практиці керовану організованою меншістю багатіїв або фанатиків, що приносить наше майбутнє в жертву своїм миттєвим інтересам.

Уявлення про демократію як механізм реалізації влади народу надзвичайно поширене в сучасній науці, втілюючись в мінімалістських концепціях демократії, найбільш авторитетна з яких представлена у праці відомого вченого Й. Шумпетера «Капіталізм, соціалізм і демократія». Він запропонував інструментальну, емпіричну модель демократії – демократичний метод. Сутність його полягала в наступному: «Демократичний метод являє собою інституційний устрій для прийняття політичних рішень, при якому індивіди набувають владу для реалізації своїх рішень за допомогою змагальної боротьби за голоси людей» [9, с.269]. Однак модель Й. Шумпетера виявилась аналітично безпорадною при необхідності провести оцінку демократичності того чи іншого режиму, оскільки формальному критерію проведення виборів відповідали безліч політичних систем, у тому числі антидемократичних. Описувана проблема не тільки зберігається, але й підсилює свою актуальність в даний час – епоху розширення простору електоральних демократій – режимів, що поєднують виборність органів влади з диктаторським правлінням.

Демократія як інструмент забезпечення прав і свобод та захисту меншин. Поширення неліберальної демократії, тобто електоральної формули без ліберального наповнення, є однією із загроз повноцінного політичного розвитку. Протиріччя між конституційним лібералізмом і

демократією виникає з приводу обсягу урядових повноважень. Конституційний лібералізм передбачає обмеження влади, а демократія – її накопичення і реалізацію. З цієї причини багато лібералів XVIII і XIX ст. вважали демократію силою, здатною підірвати свободу. Безумовно, подібне уявлення про демократію логічно виводиться з вчення Ж.-Ж. Руссо про загальну волю і засновану на ньому концепцію радикальної демократії. Загальна воля, в якій втілюється думка більшості, є вищим законом, тому, як пише французький мислитель, «якщо хто-небудь відмовиться підкорятися загальній волі, то він буде до цього примушений всім Організмом, а це означає ні що інше, як те, що його силою примусять бути вільним» [10, с.211]. А. де Токвіль, усвідомлюючи внутрішню суперечливість демократії, знаходив рішення в поєднанні її з інститутами ліберальної спрямованості. А. де Токвіль писав у книзі «Старий порядок і революція»: «Значення слова «демократія» тісно пов'язане з ідеєю політичної свободи. Знаходити епітет «демократичного» правління, при якому немає політичної волі, – це явний абсурд (якщо слідувати природному змісту слів)» [11, с.8].

Багато представників сучасної політичної філософії й науки в основному поділяють ці погляди. Так, французький філософ Ж. Рансьєр з деякою емоційністю заявляє: «Треба сказати відверто, що те, що ми зовемо демократією, є не що інше, як лібералізм» [12, с.66]. Дж. Сарторі також ототожнює політичну демократію і лібералізм, відзначаючи, що «перше є переважно друге, але під іншим ім'ям». Однак, він уточнює, що «лібералізм – насамперед технологія обмеження влади держави, тоді як демократія – спосіб включення влади народу в державі» [13, с.385].

Висновки. Поєднання лібералізму і демократії дозволяє взаємно нейтралізовувати властиві їм недоліки. Так, демократія з її прагненням до суспільної згуртованості, політичної рівності, формулюванням та досягненням суспільно значущих цілей врівноважує лібералізм з властивим йому індивідуалізмом, антиегалітаризмом і аристократичним принципом. З іншого боку, лібералізм попереджає такі можливі наслідки демократії, як тиранія більшості і демократична диктатура, і забезпечує права меншин.

Підсумовуємо основні ознаки ліберальної демократії:

1. Контроль над державою і прийняттям ключових політичних рішень здійснюється за допомогою обраних представників і посадових осіб; важливо, щоб військові були підпорядковані обраному цивільному – посадовій особі;
2. Виконавча влада обмежується як конституцією, так і механізмом горизонтальної підзвітності;
3. Результати виборів не визначені заздалегідь, опозиція має можливість прийти до влади, і жодній з політичних груп, що діють згідно з конституцією, не може бути відмовлено у формуванні політичної партії та прийнятті участі у виборах;
4. Культурним, етнічним та іншим меншинам надана свобода вираження своїх інтересів у політиці, а також їм не заборонено говорити рідною мовою і розвивати свою культуру;
5. Громадяни мають різноманітні канали реалізації своїх інтересів, окрім партій і виборів, включаючи різні незалежні організації та рухи, що володіють свободою об'єднання;
6. Існують альтернативні джерела інформації, до яких громадяни мають вільний (необмежений з політичних міркувань) доступ;
7. Громадяни користуються свободою совісті, думок, слова;
8. Громадяни політично рівні;
9. Індивідуальні та групові свободи ефективно захищені незалежною і недискримінаційною судовою владою;
10. Верховенство закону захищає громадян від незаконного затримання, посилення, тортур, залякування та втручання в особисте життя.

Перспективи подальших досліджень в цьому напрямку полягають в уточненні взаємозв'язку сучасної демократії з конституціоналізмом як закріпленим в законі недопущенням всевладдя держави. Слід врахувати, що існують електоральні демократії, в яких конституціоналізм нерозвинений і існує лише формально, а отже – відповідні суспільства

© *Замкова Н. Л.*

не є ліберальними. Очевидно, що саме така форма авторитаризму виявилася найбільш поширеною моделлю суспільного устрою недемократичних країн сучасного світу, що вимагає окремого аналізу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Collier, David and Levitsky, Steven. Democracy with Adjectives: Conceptual Innovation in Comparative Research / Steven Levitsky, David Collier // World Politics. — Vol. 49. — No. 3. — April 1997. — P. 3-16.
2. Held, David. Models of Democracy: Third Edition / David Held. - Stanford, California: Stanford University Press, 2006 — 234 p.
3. Сартори Дж. Искажение концептов в сравнительной политологии. Часть I / Дж. Сартори // Полис. — 2003. — № 3. — С. 65-71.
4. Алексеева Т. А. Современные политические теории / Т. А. Алексеева — М.: РОССПЭН, 2000 — 384 с.
5. Crawford, Sue E. S. and Ostrom, Elinor. A Grammar of Institutions / Sue E. S. Crawford, Elinor Ostrom // American Political Science Review. — vol. 89, № 3/ — September 1995. — P. 579-590.
6. Меркель В., Круассан А. Формальные и неформальные институты в дефектных демократиях / В. Меркель, А. Круассан // Политические исследования. — 2002. — № 2. — С. 15-23.
7. Дюверже М. Политические институты и конституционное право / М. Дюверже / Антология мировой политической мысли в 5 томах. Том 11. — М.: Мысль, 1997. — С. 646-650.
8. Lipset, Seymour Martin. Political Man: the Social Bases of Politics / Seymour Martin Lipset. — John Hopkins University press, 1981. — 219 p.
9. Shumpeter, Joseph A. Capitalism, Socialism and Democracy / Joseph A. Shumpeter. — Third edition. — New York: Harper Torchbook, 1962. — 316 p.
10. Руссо Ж.-Ж. Об Общественном договоре: Трактаты / Жан-Жак Руссо — М.: ТЕРА, 2000. — 510 с.
11. Токвиль, Алексис де. Старый порядок и революция / Алексис де Токвиль. — М.: Московский философский фонд, 1997 — 590 с.
12. Рансьер Ж. На краю политического / Жак Рансьер — М.: Праксис, 2006. — 218 с.
13. Sartori, Giovanni. The Theory of Democracy Revisited / Giovanni Sartori - Chatham House Publishers, Inc., 1987 — 412 p.

Замкова Наталія Леонідівна — кандидат педагогічних наук, доцент, директор інституту, Вінницький торговельно-економічний інститут Київського національного торговельно-економічного університету

УДК 81'1:316.47

ВІДНОСИНИ МІЖ МОВОЮ ТА КУЛЬТУРОЮ В «НАЦІОНАЛЬНИХ ПРОЕКТАХ» ХІХ СТОРІЧЧЯ

В статті проаналізовано відносини між мовою та культурою, визначено статус Мови в проектах національної ідентичності національних держав; розглянуто Мову як уособлення «Духу Нації» та основний двигун у формуванні її Культури.

Ключові слова: мова, культура, ієрархія, порівняльне мовознавство, мовна міфологія.

ОТНОШЕНИЯ МЕЖДУ ЯЗЫКОМ И КУЛЬТУРОЙ В «НАЦИОНАЛЬНЫХ ПРОЕКТАХ» XIX СТОЛЕТИЯ

В статье проанализированы отношения между языком и культурой, определен статус Языка в проектах национальной идентичности национальных государств; рассмотрен Язык как олицетворение «духа нации» и основной двигатель в формировании ее Культуры.

Ключевые слова: язык, культура, иерархия, сравнительное языкознание, языковая мифология.

THE RELATIONSHIP BETWEEN LANGUAGE AND CULTURE IN THE «NATIONAL PROJECTS» XIX CENTURY

The relationship between language and culture is analyzed, the status of language in projects of national identity of nation is determined, language as the personification of «Spirit of the Nation» and the main engine in forming its culture is considered.

Keywords: language, culture, hierarchy, comparative linguistics, language mythology.

Вказуючи на основні відмінності між проектами національних ідентичностей класичних «держав-націй» XIX сторіччя та імперськими сценаріями мовної експансії (які мали місце в таких державах, як абсолютистська Франція та імперська Росія), можна визначити наявність нового суб'єкта міжмовної комунікації та мовного носія. Мова йде про *етнос*, який уособлює принцип мовного партикуляризму, протиставлений мовному універсалізму Просвітництва та Імперії. Таке поєднання просвітницького мислення та імперських владних практик може виглядати досить дивно, оскільки на певному етапі їх історичні шляхи розійшлися, але їх спільним принципом виступала передумова абстрактності та універсалізму.

Що ми маємо на увазі? Перш за все те, що в Просвітництві діє Людина як така, Людина як представник Людства, в той час як в імперії міжнаціональні відносини побудовані на над-етнічному фундаменті. Якщо ми говоримо про певний різновид націоналізму в рамках імперських утворень, то це може бути *державницький* (або навіть *великодержавний*) *націоналізм*, в рамках якого саме належність до певного державного утворення виступає основним ідентифікуючим фактором. Таким чином, сказане означає несумісність проекту «імперії» та «національної держави», яка будується на ідеї етносу та всієї культурної онтології, яка випливає з цієї ідеї. І констатація цієї несумісності допоможе зрозуміти *генезис* проекту «національної держави» та «етнонації», нового розуміння Мови та міжмовних відносин в рамках цього проекту. Зрозуміти те, що цей проект формувався як антитеза абстрактному раціоналізму та імперському універсалізму, як утвердження етнічного партикуляризму, етнічної «конкретики», звідки й виростає такий *унікальний* продукт як Мова. Отже, повертаючись до ролі «етносу» в державах-націях, необхідно зазначити його засадничу роль як в процесі нової національної ідентифікації, так і у виробленні інших принципів у «філософії мови» та сценаріях міжмовних відносин.

В контексті сказаного треба усвідомлювати зв'язок між ідеєю нового розуміння мови з інтуїціями світогляду *романтизму*, який був зорієнтований на *культ індивідуального* замість просвітницького *культу універсального*. Про цю особливість романтизму, який треба розуміти не просто як суто літературний стиль, а як певну «культурну форму», багато писав відомий теоретик радянського періоду Н. Берковський, протиставляючи «абстрактну людину» просвітницького класицизму романтичному культу «конкретики». Зокрема, він точно співвідносив «культ розуму» та згадану «абстрактну людину», що знайшов своє втілення в творах Руссо, Канта, Шиллера та Фіхте, та писав про її романтичну альтернативу наступне: «Все індивідуальне в людях, в історичному середовищі, в історичній обстановці, в самій природі речей відпадає як непотрібність та надлишок. Все проходить через обробку під середньо-узагальнені величини, звідки повинні з'явитися стрункість та порядок, хоча не підлягає сумніву загроза бідністю та сухістю» [1, 49].

Цей тип світогляду, названий ним або «просвітницьким класицизмом», або «юридичним соціалізмом», був діаметральною протилежністю романтизму, який дослідник інтерпретував як системне «повстання проти юридичного соціалізму». Якщо обернути ці спостереження стосовно мовної проблематики, то можна легко знайти паралель між «Культом Розуму», мовного універсалізму, мовної ієрархії з просвітницьким класицизмом, а ідея унікальності мови кожного народу – з романтичним світоглядом, з надр якого вийшов такий великий лінгвіст та культуролог як В. Гумбольдт. І в цьому контексті нові уявлення про культуру, традицію та мову формувалися, з одного боку, поза опозицією «Древні – Нові», притаманної «до-просвітницькому» етапу європейської думки, з іншого боку, ці уявлення виступали в якості антитези універсалізму абстрактного Розуму, соціально-політичним корелятом якого була Держава, яка формувала нормативний, культурний канон класицизму.

Таким чином, можна стверджувати, що «конкретизуюча» та партикуляристська «культурно-мовна» модель розглядає культурну традицію та мову як «продукт конкретних природних та історичних умов», а не як розвиток «панхронічної» Універсальної Культури або поза-історичного абстрактного Розуму. Віднині Універсальна Культура або «Культура Людства» виступає як мозаїка та розмаїття «індивідуальних, місцевих культур», як сума всього кращого та цінного, що ці культури змогли виробити та внести у скарбницю світової культури. Отже, по відношенню до Мови ця модель за своєю суттю є анти-ієрархічною. Вона визнає **унікальність кожної мови та кожної культури**, хоча в конкретних своїх проявах таке визнання не змогло зупинити ані стратегій **мовної експансії**, ані практик мовної дискримінації. Зазначена унікальність приводить до трансформації «диглосичних моделей» полімовності в більш звичну для нас модель **білінгвізму**.

Таким чином, «Мова» виступає як уособлення «Духу Нації» та основний «двигун» у формуванні її Культури, що приводить до твердження про унікальність мов у світлі сучасної «філософії Мови». Як ми вже зазначали, в новій парадигмі Мова перестає виступати породженням людського Розуму, а виступає продуктом конкретних умов та життєдіяльності етносу, його ментальних особливостей та того, що називали «національним характером» [6]. Це нібито очевидне положення тягне за собою величезну кількість наслідків у соціальному функціонуванні мов. Це положення вводить в інтелектуальний обіг презумпцію «рівності мов» та відмову від принципу мовної **ієрархії**, поділу мов на вищі та нижчі, «привілейовані» та «побутові», від панування сценарію **диглосії** у міжмовних відносинах. Є приклади грецької мови або латини для певних культур, які відігравали роль вищої, привілейованої Мови, свого роду Метамови, але не говорили про те, що в Середньовіччі, крім латини, такою мовою була старосєврейська мова. Про це, наприклад, писав ще М. Мюллер, називаючи такий спосіб мислення «філологічним лунатизмом» та ілюструючи його наступним чином: «Декілька століть тому існувало переконання, прийняте за аксіому, за догмат, що старосєврейська мова була первісною мовою людського роду, і тоді ставили собі єдине запитання: яким чином мова грецька, латинська або будь-яка інша виникла зі старосєврейської? Ця мрія, рівно як і інша, що мова є одкровенням, в схоластичному сенсі цього слова, була в ходу всюди, незважаючи на те, що проти неї повставав вчений єпископ св. Григорій в IX сторіччі» [7, 16]. Набагато раніше цей ієрархічний принцип існував буквально у всіх древніх народів, для яких, за думкою М. Мюллера, до вищих мов належала власна мова того чи іншого народу, а до нижчих – мови інших народів.

Так, більш детально М. Мюллер пише: «Греки ставили в першому ряду власну мову, в другому – мову варварів; євреї розрізняли єврейську мову від язичницьких. У індусів існувало дві мови...; китайці знали ідіоматичну мову, яка вживалася в центрі держави, і іншу, що була в ходу поза ним [7, 49]». Ця парадигма була радикально відкинута в тому напрямку, що питання про існування певної Прамови як «божественного одкровення» було знято. Замість спекулятивних роздумів про «граматичний устрій мови як результат добровільної угоди» став розвиватися напрям **порівняльне мовознавство**, яке можна вважати істинним проривом у цій науці. В контексті сказаного можна повністю погодитися з думкою видатного лінгвіста ХХ

сторіччя Е. Сепіром, який проголосив, що «дійсно науковий період в історії лінгвістики починається з порівняльного мовознавства та реконструкції індоєвропейських мов [8, 127]». Вчені-лінгвісти з часів В. Гумбольдта із захватом вивчали структури різних мов та занурювалися у «світ мовної *іншості*». В контексті сказаного доцільно проаналізувати внесок цього великого вченого під кутом зору основних проблем, розглянутих вище.

Перш за все, вельми цікавим пунктом поглядів цього мислителя, є те, що він, з одного боку, нібито завершує попередній етап розуміння Культури та Мови, а з іншого, – відкриває абсолютно нову сторінку в самому способі розгляду цих проблем та формулює основні напрямки пошуків у сфері філософії мови та теоретичної лінгвістики ХХ сторіччя. Стосовно першого пункту, тобто зв'язку мислителя з парадигмою «Древні / Нові», можна сказати, що він залишає недоторканою тезу про довершеність грецької мови, а разом з тим і міфологему про «еталонний» характер античної культури стосовно культури новоєвропейської». Однак при цьому згаданий пункт виступає дійним реліктом у порівнянні з тими положеннями, які визначили розвиток теоретичної лінгвістики наступного століття.

Ці положення викладені в ранніх роботах «Про виникнення граматичних форм та їх вплив на розвиток ідей» (1822), «Про порівняльне вивчення мов стосовно різних епох їх розвитку» (1843) та набули зрілого вигляду в передмові до незавершеної книги «Про мову каві на острові Ява» (1836-1839), яка мала програмну назву «Про відмінність будови людських мов та її вплив на духовний розвиток людства» (1830-1835), яка була видана посмертно у 1848 році. Ми не ставимо завдання детально проаналізувати погляди та вузькоспеціальні аспекти суто лінгвістичної теорії Гумбольдта. Нас цікавить, в першу чергу, радикальний світоглядний зсув, який мав місце після появи даних праць.

По-перше, порівняльні дослідження виявили, що структура мов різних народів не може бути підведена під якийсь спільний знаменник, спільний стандарт Розуму, оскільки вона є породженням конкретного народу, конкретної етнічної спільноти. Більш конкретно це означає, що не існує прірви між «примітивними» та «культурними» мовами, що знайшло свій вираз у відомій характеристиці вченого: «Навіть так звані грубі та варварські діалекти володіють всім необхідним для довершеного вживання». По-друге, завдяки цим дослідженням був змінений базовий концепт раціоналістичної філософії мови, згідно з яким Граматика є похідною від Логіки та, ширше, від Мислення як такого. Замість цього постулату було сформульоване діаметрально протилежне твердження про те, що саме логіка та мислення є похідними від граматичного устрою мови. Так, автор про цю особливість писав наступне: «Мислення не просто залежить від мови взагалі, оскільки певною мірою визначається кожною окремою мовою». А ще один з найвідоміших висловів мислителя має наступний вигляд: «Мова є орган, який створює Думку» [5; 75].

Замість Логіки та Мислення у вузькому дискурсивному сенсі слова В. Гумбольдт ставить мову в залежність від діяльності Духа, чим доводить свій світоглядний зв'язок з німецькою класичною філософією. Однак, на відміну від Г. Гегеля, для якого Дух розглядається передусім у всесвітньому масштабі, В. Гумбольдт розглядає цю категорію в більш романтичному, партикуляристському сенсі, тобто виключно як «дух конкретного народу», який виступає водночас в якості і субстанції, і суб'єкта. Спорідненість поглядів Г. Гегеля та В. Гумбольдта виявляється в тому, що Г. Гегель також писав про «дух народу», але останній не був для нього істиною в останній інстанції, виступаючи лише моментом у становленні Всесвітнього Духу: «Принципи духів народів в необхідній спадкоємності самі є лише моментами єдиного всезагального духу, який через них височить та завершується в історії, усвідомлюючи себе та стаючи всеобіймаючим» [4, 75]. Крім того, у Г. Гегеля в його філософії історії зберігаються ієрархічні передумови уявлень про нижчі народи та народи «всесвітньо-історичні», чого у В. Гумбольдта немає.

Як ми вже казали, для В. Гумбольдта мова тісно пов'язана з «національним духом», про що він писав наступне: «Мова всіма найтоншими нитками зрослася з силою національного духу і чим сильнішим є вплив духу на мову, тим закономірнішим та багатше розвиток

останнього. У всьому своєму жорсткому сплетінні він є лише продукт мовної свідомості нації і тому на головні питання про начала та внутрішнє життя мови – а саме тут ми підходимо до витоків найважливіших мовних розбіжностей – взагалі неможливо належним чином відповісти, не піднімаючись до точки зору духовної сили та національної самобутності» [5; 47]. Говорячи про вплив духу на мову, неможливо обійти питання про те, **яким чином** цей вплив здійснюється, тобто питання про певну «духовну силу», або, використовуючи терміни самого В. Гумбольдта, «енергією».

Цей постулат доводить те, що концепція В. Гумбольдта (на відміну від його послідовників) не була чисто лінгвістичною, але виступала в якості філософії мови або навіть **мовної міфології**. Ці міфологеми були пізніше успадковані аж ніяк не лінгвістами, а мислителями на кшталт М. Гайдеггера, для якого поняття «Духу», «духу Народу» в певний період його діяльності (мова йде, передусім про початок 30-х років минулого століття, тобто у період приходу до влади нацистів), були найфундаментальнішими. Так, у 1933 році М. Гайдеггер у своїй знаменитій Ректорській промові висунув «енергетичну» формулу Духу як «Полум'я». Він підкреслив «волитивну» природу Духу, констатує, що Дух виступає водночас як «обумовлення» та як «рішення». Жак Деррид у роботі «Про Дух. Гайдеггер та питання» посилається на німецького філософа, констатує, що М. Гайдеггер приєднався до німецької філософської традиції, зокрема гегелівської, в рамках якої «історичність» є синонімом «духовності [11, 61]». Ми би додали, що М. Гайдеггер успадкував не тільки – і не стільки – Г. Гегеля, скільки погляди В. Гумбольдта.

Цікавим виявляється те, що М. Гайдеггер і на пізньому етапі своєї творчості не відмовився від глибинно гумбольдтівської трактовки Духу, повторюючи вже у 1953 році, що Дух є не що інше, як «полум'я», «вогонь», «займання». В цілому слід додати, що М. Гайдеггер уже у ХХ сторіччі відтворив ті міфологеми романтичної ідеології попереднього століття, які інтерпретували Мову та Дух, з одного боку, як «природні» категорії (міфологема «крові та ґрунту», «народу», яку М. Гайдеггер пропагував у 1933 році), а з іншого – як їх зв'язок із Буттям, з «історичністю» та з «історичною творчістю», в якій «Дух» та «Мова» є корелятами один одного, породжують один одного.

Якщо розглядати погляди не філософів, але продовжувачів справи В. Гумбольдта в суто теоретичній площині лінгвістичних пошуків, то можна сказати, що вони відмовились від «міфології Духу», від залишків ієрархічності в розумінні мов, які мали місце у німецького класика. Інакше кажучи, всі мови стали рівними та «довершеними». Крім того, вони радикалізували тезу про вплив Мови на мислення, інколи навіть перебільшуючи цей вплив. Всі перелічені особливості знайшли своє вираження в концепції Сепіра-Уорфа. Наприклад, про ідею залежності мислення від мови Бенжамен Уорф зазначив: «Коли лінгвісти змогли науково і критично досліджувати велику кількість мов, абсолютно різних за своїм устроєм, їх досвід збагатився, основа для порівняння розширилася, вони стикнулися з порушенням тих закономірностей, які до того вважалися універсальними, і познайомилися з цілком новими типами явищ. Було встановлено, що основа мовної системи будь-якої мови (іншим словами, граматика) не є просто інструмент для відтворення думок. Навпаки, граматика сама формує думку, є програмою та керівництвом розумової діяльності індивідуума, засобом аналізу його вражень та їх синтезу. Формування думок – це не незалежний процес, строго раціональний в старому сенсі слова, а частина граматики тієї чи іншої мови і відрізняється у різних народів в одних випадках незначно, в інших – вельми істотно, також, як і граматичний устрій відповідних мов» [10, 208-209].

Ще одним аргументом на користь анти-ієрархічності нового розуміння сутності мови виступило положення, яке випливало з постулату про автономію граматики від рівня розвитку абстрактного мислення (та, відповідно, залежності способу мислення від граматичного устрою мови), положення про «довершеність мов» незалежно від рівня історичного розвитку його носіїв та географії її походження. З цього постулату випливає, що **немає** примітивних мов, як і немає еталонно довершених мов; всі мови є **рівними** у своїй здатності відображати всю

повноту людського досвіду. Цей постулат містив у собі потужний «демократичний» та **антиколоніальний** імпульс, надаючи юристам та політикам теоретичну основу для пізніших законодавств, що відображають **права** носіїв мов на їх використання в публічному просторі.

Більш детально це положення може бути проілюстроване в думці Е. Сепіра: «Екстраординарною якістю будь-якої мови є його формальна завершеність. Це однаково вірно відносно таких «примітивних» мов, як, скажімо, ескімоський або готтентотський, так і відносно ретельно документованих та нормалізованих мов наших великих культур. Під «формальною завершеністю» я розумію деяку глибоко своєрідну характеристику мови, яка часто не враховується. Кожна мова володіє чітко визначеною та єдиною в своєму роді фонетичною системою, за допомогою якої він і виконує свою функцію; більш того, всі вирази мови, від самих звичних та стандартних до чисто потенційних, вкладаються в мистецький візерунок готових форм, запобігти яким неможливо. На основі цих форм у свідомості носіїв мови складається певне відчуття або розуміння всіх можливих смислів, які передаються через мовні вирази, і – через ці смисли – всього можливого змісту нашого досвіду, в тій мірі, безумовно, в якій досвід взагалі піддається виразу мовними засобами» [8, 144-145].

Для того, щоб завершити наш аналіз даної парадигми, необхідно зв'язати поняття «Духу», «Культури» та «Держави». Аналіз поглядів Сепіра-Уорфа дозволяє стверджувати, що ці лінгвісти були **граматистами**, тобто вони абстрагувалися не тільки від поняття «Духу», але й від концептів «Культури» та «Держави». Якщо продовжувати порівняння цих вчених з поглядами В. Гумбольдта, то для них Мова не була енергією, але виступала в якості «енергона» (тобто певної усталеної структури). В річищі цієї гіпотези виходить, що Мова сама породжує певну «картину світу» як світу символічних значень, але цей світ не пов'язується ними з традиційним світом «Культури» та соціальними причинами формування процесами мислення.

Повертаючись до взаємозв'язку понять «Духу», «Культури», «Держави» як детермінантів «Мови», можна зробити припущення, що якщо Культура є певним «сублімованим утворенням», то «Держава», а точніше, «національна держава» виступає тим фактором, який уособлює «енергію», волитивний аспект Духу та Мови. Роль держави була високо оцінена в творчості В. Гумбольдта якщо не в суто лінгвістичній, то в суто практичній площині. Відомо, що він був відомим державним діячем Пруссії, а також ідеологом створення Університету, який був би неможливим без державної підтримки. В прихованому вигляді ця роль була «вмонтована» в сутність визначення мови, її відмінності від «мовної сім'ї» та «діалекту». Так, «мовна сім'я» виступає чимось абстрактним, позбавленим «енергетичного начала», а «діалект» – суто природним феноменом, позбавленим державного начала, в той час як «мова» є «мовою народу». А «народ», як ми пам'ятаємо, це спільнота, що є неможливою без держави (хоча б віртуальної, держави як «історичного завдання»). В гумбольдтівському контексті «німецький народ» означав «народ», який розмовляє німецькою мовою, будучи об'єднаним в рамках єдиної державності, якої тоді не існувало, але яку німецькі інтелектуали прагнули створити, відводячи велику роль у цьому об'єднанні Пруссії. (Відзначимо, що аналогічна ситуація націєтворення спостерігалася і у випадку з Україною, тобто з українською національною ідентичністю, в рамках якої «український народ» розумівся як спільнота, яка розмовляє українською мовою та прагне створити власну державність). Аналогічна практична складова мала місце і у М. Гайдеггера, коли останній – як і В. Гумбольдт – ототожнював «Дух» з «Університетом», з одного боку та визнавав роль фюрера як джерела сили, яка поєднує «Дух» з «німецьким народом».

Сучасні теоретики зовсім іншої «інтелектуальної формації» також пов'язують поняття «Культури» та «Держави» в тому сенсі, що саме держава встановлює певні правила, за якими функціонує Культура. Так, наприклад, І. Валлерстайн визначав культуру як «систему цінностей та основних правил, які свідомо чи підсвідомо керують заохоченнями та покараннями в суспільстві та створюють систему ілюзій, які повинні переконати членів суспільства в його легітимності» [3, 183]. Зазначене розуміння дозволяє зрозуміти, чому «культура» в нашій

сучасності виступає як «національна культура», відрізняючись як від античного розуміння культури як «культури індивідуума» (проект Пайдейя як самовиховання) та «Культури» в універсальному сенсі слова, тобто у вигляді «всесвітньої культури».

Детермінація з боку «національної держави», світова система як міждержавна система, що складається з «держав-націй», призводять до того, що «всесвітня культура» також складається з мозаїки культур (та відповідно мов, що лежать в їх основі), тобто з системи «національних культур». Звідси скептицизм мислителів рівня І. Валлерстайна стосовно майбутнього «всесвітньої культури». Більш детально він розкривав цей скептицизм наступним чином: «Основна причина мого висхідного скептицизму стосовно поняття всесвітньої культури виникає з відчуття, що визначення культури – питання визначення політичних у своїй основі кордонів пригнічення та меж захисту від пригнічення» [2, 135].

Державна регуляція культурних правил на практиці в рамках національної держави означає аналогічну регуляцію в сфері мовних та міжмовних відносин. І основним нашим завданням було показати, яким чином сценарії такої регуляції залежать від світоглядних орієнтирів, культурних стандартів, філософії культури та мови та навіть від напрацювань в сфері конкретно-лінгвістичних досліджень. Інакше кажучи, існує певна залежність від набору цих концептуальних побудов та уявлень про правові основи міжмовних відносин, зафіксованих в політичних програмах та юридичних документах.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Берковский Н. Романтизм в Германии. — Л., 1973. — 568 с.
2. Валлерстайн И. Национальное и универсальное: возможна ли всемирная культура? // Валлерстайн И. Анализ мировых систем и ситуация в современном мире. — Спб., 2001. — С.131-149.
3. Валлерстайн И. Непреодолимые противоречия либерализма: права человека и права народов в геокультуре современной миросистемы // Валлерстайн И. Анализ мировых систем и ситуация в современном мире. — Спб., 2001. — 416 с.
4. Гегель Г. Ф. В. Философия истории. М.-Л. 1935.
5. Гумбольдт В.фон. О различии строения человеческих языков и его влиянии на духовное развитие человечества / Вильгельм Гумбольдт // Гумбольдт В. Избранные труды по языкознанию. — М.: Прогресс, 1984. — 397 с.
6. Жаботинський В. Вибрані статті з національного питання / В.Жаботинський; [перевод, вступительная статья, примечания и комментарий И. Клейнера]. — К.: Республиканская ассоциация украинистов, 1991. — 136 с.
7. Мюллер М. От слова к вере. Религия как предмет сравнительного изучения // Языки как образ мира. — М., 2003. — С.19-28.
8. Сепир Э. Грамматист и его язык//Языки как образ мира. — М., 2003. — С.138-183.
9. Сепир Э. Статус лингвистики как науки//Языки как образ мира. — М., 2003. — С. 114-137.
10. Уорф Б. Наука и языкознание // Языки как образ мира. — М., 2003. — С. 202-228.
11. Derrida J. De l'esprit et la question. Paris, 1987. — 183 p.

Кавалеров Анатолій Анатолійович – кандидат філософських наук, доцент кафедри філософії та соціології Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»

УДК 124.5 + 17.021.2 + 17.022.1

ІДЕАЛ ЯК ОСНОВА ЦІННІСНОЇ СВІДОМОСТІ ІНДИВІДА ТА СУСПІЛЬСТВА

У статті аналізується ідеал як основа ціннісної свідомості індивіда та суспільства. Розкривається сутність ціннісної парадигми суспільства.

Ключові слова: ідеал, цінності, ціннісні орієнтації, свідомість, ціннісна свідомість, ціннісна парадигма, світогляд.

ИДЕАЛ КАК ОСНОВА ЦЕННОСТНОГО СОЗНАНИЯ ИНДИВИДА И ОБЩЕСТВА

В статье анализируется идеал как основа ценностного сознания индивида и общества. Раскрывается сущность ценностной парадигмы общества.

Ключевые слова: идеал, ценности, ценностные ориентации, сознание, ценностное сознание, ценностная парадигма, мировоззрение.

IDEAL AS THE BASIS OF THE VALUE CONSCIOUSNESS OF THE INDIVIDUAL AND SOCIETY

The article analyzes the ideal as the basis of the value consciousness of the individual and society. The essence of value paradigm society.

Keywords: ideal, values, value orientation, consciousness, value consciousness, value paradigm, worldview.

Ідеали, виражаючи спрямованість людського світосприйняття від минулого до майбутнього, що лежить в темпоральних структурах людської свідомості, містять не тільки здатність передбачати майбутнє, будувати його різним чином, але і здатність певним чином інтерпретувати події, розуміти їх прихований сенс за допомогою розчленування історії на різні часові відрізки, які мають свій зміст і значення. Сприйняття минулого, сьогодення і майбутнього представлено в ідеалах в смисловому взаємозв'язку, цілісності, утворює своєрідну часову модель, згідно з якою відбувається осягнення соціальної динаміки, розкривається її зміст, визначаються мети людського існування. Вони, таким чином, є відображенням загальних потреб, що спонукають людей до діяльності.

Ідеали, будучи кінцевими цілями діяльності, визначають спрямованість соціальних регуляторів, координують їх дії в механізмі соціальної регуляції і, отже, є провідним чинником у системі соціальних регуляторів діяльності, який визначає рівень соціальності цієї системи та її композицію.

Специфіка ідеалів як засобів регулювання об'єктивних відносин між людьми полягає в тому, що через них суспільство задає певні рамки по відношенню до поведінки індивіда у всіх сферах його життєдіяльності. В ідеалах відображаються не тільки завдання, які необхідно вирішувати, але і рішучість їх виконати. Ідеали – це спосіб осмислення дійсності, який містить у собі пошук нової реальності, відхід від існуючої, певну часову спрямованість духовних прагнень, що зумовлюють можливості культурної творчості.

Необхідно розуміти, що ідеали продукують цінності особистості, соціальної групи, соціуму, держави.

Розглядаючи ідеал як ціннісну свідомість індивіда та суспільства, важливо брати до уваги: **ідеал** (лат. *idealis* від грец. *ἰδέα* – образ, ідея) є вищою цінністю; якнайкращим, завершеним станом того або іншого явища.

Проблема ідеалу є однією з важливих у соціальній філософії і увага до неї в сучасних

умовах не послаблюється, а, навпаки, загострюється.

Кожна культурно-історична доба виробляє свій ідеал, зумовлений конкретними суб'єктивно-об'єктивними чинниками, характерними саме для цієї епохи, який також виконує функцію орієнтира для окремого індивіда і для суспільства (окремої соціальної групи, класу, нації, народу). Ідеал виконує функцію регулятора і коректора суспільного розвитку, дає можливість зіставляти те, що досягнуто з тим, що повинно бути.

Виокремлюються дві форми ідеалу, а саме: ідеал як побудована суспільством концептуальна модель людини «вищого рівня» буття, як «сильна ідея», «ідеальний образ», як показник особистісної зрілості, досконалості суспільства. В ідеалі відображено все краще і прогресивне, що досягнуто, досягається і має бути досягнуто. Це – теоретична форма ідеалу.

В той же час ідеал – це жива дійсність. Це первинна, вихідна форма, яка існує як творчий, реальний зв'язок між сучасними, реальними умовами життєдіяльності індивіда і вимогами людини до гармонізації суспільних відносин, створення належних умов до буття людини, її активної діяльності, спрямованої на оволодіння новими соціальними умовами життя [1, с.93].

В свій час П. Д. Юркевич відзначав, що в кожному ідеалі необхідно розрізняти три моменти: 1) певний зміст; 2) пристойності, якими людина наділяє даний зміст; 3) віру людини в його істину або переконання, що цей ідеал не є самообманом, а співвідноситься із загальним порядком всього існуючого.

Уявлення про ідеал, як відомо, впливає на свідомість і вчинки окремих індивідів (соціальних груп, спільнот, класів, націй і т. д.), є одним з чинників визначення цілей і перспектив, слугує регулятором вибору засобів для їх досягнення, а також вибору орієнтацій на певний спосіб мислення, світосприймання, поведінки, на певні цінності матеріальної й духовної культури.

У кожної людини також є свій ідеал, якому вона слугує, підпорядковує все своє життя, порівнює з ним досягнуте і те, що прагне досягти в майбутньому. Ідеал, крім того, впливає на спосіб і характер думки людини, на її світосприймання, інтереси, потреби, ціннісні орієнтації. Загальноприйнятою є думка, що чим вищі ідеали встановлює для себе людина, тим змістовніший рівень її духовного життя, тим змістовнішою є її система цінностей і ціннісних орієнтацій.

Ідеал є основою ціннісної свідомості індивіда та суспільства, критерієм оцінювання людиною предметів і явищ навколишнього світу. Ідеал, за переконанням дослідників, існує поза реальністю, хоч має не меншу силу впливу на свідомість людини, ніж те, що існує реально. Особливої сили ідеал набуває тоді, коли з ним співпадають життєві цілі та програми індивіда.

Проблеми взаємозв'язку ідеалу і мети (життєвої програми) уже неодноразово привертала до себе увагу дослідників і слід відзначити, що думки їх з цього приводу також розходяться. Мета, на думку окремих з них, є те, що людина бажає і може за певних умов досягти, але не кожне бажання може бути метою. Метою можна вважати таке бажання, яке стає мотивом до активної діяльності індивіда для його досягнення. Отже, й ідеал, як і бажання, не завжди може бути метою, а стає таким тоді, коли він є можливим для реального втілення в життя, для реального наближення [2, с.130].

Переконливою вважається точка зору, згідно з якою ідеал є результатом єдності пізнавального та ціннісного відношення до дійсності і ця єдність має чітко виражений аксіологічний характер. «Загалом суспільний ідеал відображає перш за все інтереси соціального суб'єкта та тенденцію розвитку суспільних відносин, включаючись у практичну діяльність у якості кінцевої мети, – стверджують М. Михальченко та З. Самчук, – він формує суспільну мету політичної, виховної і т. п. діяльності майбутнього суспільства в найбільш узагальненому вигляді» [3, с.62].

Суспільний ідеал часто вважають «формою випереджаючого відображення дійсності», тобто спроможності свідомості людини передбачувати майбутнє. В ньому відображається

національна ідея, яка в числі інших найістотніших моментів включає в себе мету існування етнічної спільноти, її історичного призначення, систему цінностей і ціннісних орієнтацій.

Ідеал має ще й таку характерну рису, як безкінечність, недосяжність. У тому разі, коли ідеал досягнуто, він перестає бути ідеалом, а стає звичайною реальністю. Перебуваючи у якості критерію оцінювання предметів і явищ навколишнього світу, суспільних відносин, вчинків людей і будучи безконечним, він також зумовлює безконечність системи цінностей і ціннісних орієнтацій.

У зв'язку з цим і ідеал, і система цінностей та ціннісних орієнтацій є відносними. Їх відносність легко простежується, адже різні індивіди (соціальні групи, спільноти, класи, нації, соціуми) мають різні ідеали та різні системи цінностей, які можуть змінюватися, трансформуватися, їх компоненти і характерні риси можуть набувати інших властивостей і значимостей.

Однак ціннісна система й ідеал мають відмінності між собою: ідеал, на відміну від ціннісної системи, не може мати градації, порівняльного ступеня, оскільки він є безконечним і абсолютним. Цінності ж можуть відповідати ідеалові, а можуть і не відповідати. І чим більше ціннісна система індивіда, соціуму, соціальної групи відповідає їх ідеалу, тим більшої позитивної значущості вони набувають [2, с.132].

Ідеал може існувати як у сфері свідомості, так і у сфері підсвідомого і в переважній більшості саме цей, підсвідомий ідеал впливає на ціннісну свідомість людини. Однак той ідеал, який є одночасно і метою, тобто співпадає з метою, не може перебувати у сфері підсвідомого – він, навпаки, завжди осмислений і може виконувати функцію ціннісного критерію в процесі ціннісного ставлення індивіда до навколишньої дійсності. Без оцінки реальних явищ з позицій ідеалу, вважає Л. М. Столович, будь-яке ціннісне ставлення людини до навколишньої дійсності неможливе [4, с.58].

Сутність ідеалу, його зміст можуть визначати істинність чи хибність оцінки. Це характеризує той факт, що оцінка одного і того ж предмета, явища, вчинку людьми з різними ідеалами, тобто і з різними ціннісними системами завжди буде відрізнятися одна від другої. Прикладів цьому і в етиці, і в естетиці, і в політиці, а тим паче у соціальній філософії більш, ніж достатньо. Самі трансформаційні зміни, які відбулись в українському суспільстві, оцінюються індивідами з різними ідеалами і системами цінностей і ціннісних орієнтацій по-різному. Часто ці оцінки можуть бути повністю протилежними. Звичайно, характер такої оцінки визначає взаємозв'язок ідеалу індивіда (соціальної групи, спільноти, класу, соціуму, нації, народу) і їх ціннісної системи, ціннісних орієнтацій.

Від того, які цінності людина вважає для себе життєво важливими, які ціннісні орієнтації в певний період життєдіяльності зумовлюють її потреби, інтереси, стають мотивами її діяльності, таким змістом наповнюється сенс її життя. Втрачає людина в силу будь-яких суб'єктивно-об'єктивних чинників свою ціннісну парадигму, свій ідеал, вона одночасно втрачає і сенс свого життя, і байдужість, інертність часто доводять її до маргінального характеру. Отже, сенс життя людини можна розглядати і як його цінність.

Взаємозв'язок сенсу життя людини і системи її цінностей та ціннісних орієнтацій можна добре прослідкувати, коли розглядати його в історичному аспекті, адже кожна історична епоха формує свою ціннісну парадигму, яка й виступає одним із об'єктивних чинників визначення сенсу життя як суспільства в цілому, так і кожного індивіда зокрема.

В епохи соціальних криз питання сенсу життя, як і ціннісної парадигми, постає перед суспільством з особливою гостротою. Ломка стереотипів цінностей тягне за собою руйнування усталеного способу життя, а отже і його сенсу. І окрема людина, і суспільство потрапляють в ситуацію вибору нової системи цінностей і ціннісних орієнтацій, яка визначатиме й інший сенс життя.

Людина може вибирати з наявної палітри такі цінності, які найбільш відповідають її уявленням про ідеал, її домінуючим потребам. Саме цим пояснюється те явище, що за одних і тих же суспільних ситуацій у різних індивідів різний сенс життя (різні цілі, різна мета, різна

система цінностей і ціннісних орієнтацій).

Ієрархія цінностей і ціннісних орієнтацій індивіда може будуватися за різними основами, але однією з основних є потреби й інтереси людини. Звичайно, в структурі інтересів і потреб кожного з нас є життєво необхідні, суттєві та другорядні інтереси і потреби. Тому й вічним є запитання: які ж потреби та інтереси, а, отже, і які цінності можуть забезпечити досягнення людиною щастя? Тим більше, що у кожної людини свій ідеал щастя, якому відповідає певна система цінностей і ціннісних орієнтацій, свої інтереси і потреби.

Проблема інтересу і потреб людини досліджується багатьма галузями науки, але першість серед них, звичайно, належить філософії. Інтереси і потреби, як правило, розглядаються у тісному взаємозв'язку. Людина, спілкуючись з предметами і явищами навколишнього світу, проявляє інтерес до тих з них, які можуть задовольнити ту чи іншу її потребу. Інтерес спонукає нас до дії, виступаючи в якості мотиву діяльності. Однак один і той же вид діяльності може мотивуватися різними інтересами і задовольняти різні потреби.

Інтерес, на думку автора, стає потребою тоді, коли проходить стадію мотивації. Отже, потреба є безпосереднє відношення індивіда до предмета потреби, а інтерес – це опосередковане потребою відношення до предмета потреби. Таким чином, цінність як предмет потреби викличе до себе інтерес індивіда і стане потребою, спонукальною силою поведінки, його діяльності за умови, коли вона осмислюється як потреба і, проходячи через свідомість у вигляді бажань, устремлінь, мети, викликає мотивацію до діяльності, спрямованої на оволодіння даною цінністю.

На наш погляд, серцевину людської індивідуальності складає її світогляд. У філософській літературі є багато визначень поняття «світогляд», в тому числі і з позицій ціннісного підходу, за яким світогляд розглядається як узагальнена система поглядів людини на світ, на місце окремих явищ і самої себе в ньому, розуміння та емоційна оцінка людиною сенсу її діяльності й долі людства, сукупність наукових, філософських, політичних, правових, моральних, релігійних, естетичних переконань та ідеалів людей.

За переконанням дослідників, у світогляді відображається життєва позиція людини, її ціннісні орієнтації, погляди на світ взагалі і світ цінностей, зокрема. Яким цінностям надаватиме індивід або суспільство більшого значення, таким і буде її погляд на сенс життя, його перспективи.

Світогляд, як і соціальні норми, ідеали, мета, сенс життя, уявлення про щастя, інтереси, потреби входить до складу внутрішньої структури індивіда і вступає з ними у тісний взаємозв'язок і взаємозумовленість. Разом вони утворюють цілісну єдність, яка і являє собою ціннісну парадигму індивіда (соціальної групи, соціуму, всього суспільства тощо), яка є однією з детермінант соціокультурної трансформації.

Ціннісна парадигма не є чимось незмінним, непорушним. Вона постійно перебуває в динаміці, в процесі якої одні її компоненти можуть відігравати більш значиму роль у трансформаційних процесах, інші – відходять на другий план, потім може бути навпаки. Зміна значимості й сутності компонентів ціннісної парадигми може відбуватися поступово, спокійно, набуваючи при цьому і кількісних, і якісних змін, але які не виступають у суперечність із основною їх суттю.

Однак можуть відбуватися різкі, одночасні зміни всієї ціннісної парадигми або переважної більшості її компонентів. В даній ситуації настає конфлікт цінностей, а ще частіше вживають вислів «переоцінка цінностей», тобто настає своєрідна, на наш погляд, революція цінностей як окремих індивідів, соціальних груп, класів, так і всього суспільства, яка, як і будь-яка інша революція, ламає традиційні ціннісні норми, потреби, інтереси, змінює повністю (або ж частково) весь сенс життя, нищить намічену життєву перспективу.

Звичайно, наслідки ціннісної революції, як правило, позначаються на життєдіяльності кожного члена суспільства, кожної соціальної групи, класу, нації, всього народу даної країни. Все суспільство потрапляє в ситуацію невизначеності, нечіткості перспектив подальшого розвитку не тільки у відношенні системи цінностей, але і політичної структури, економічного

устрою та в інших сферах суспільного буття.

У таких випадках у першу чергу суспільство повинно виробити нову ціннісну парадигму, яка б відповідала новому суспільному устрою, новим соціальним цілям і перспективам і в той же час враховувала б інтереси індивідів, усіх соціальних груп тощо.

Затягування «перехідного» періоду має, як правило, непередбачені наслідки, які можуть стати на перешкоді всіх задумів щодо розбудови держави.

Динамічність суспільного розвитку, зміна соціальних структур, суспільних відносин, умов життєдіяльності людини, що супроводжуються руйнацією ціннісної парадигми, ціннісних орієнтацій індивідів і соціуму, ставить проблему дослідження взаємозв'язку і взаємовпливів цих процесів на одне з чільних місць у соціальній філософії. Якщо подивитися в минуле, то бачимо, що взаємодія ціннісної парадигми і соціально-політичних, економічних, культурно-освітніх змін у суспільстві завжди привертала до себе увагу багатьох дослідників, які по-різному тлумачили цей феномен: або ж відводили системі цінностей основну, вирішальну роль у цьому процесі, або ж пояснювали цю взаємодію лише з марксистських позицій розуміння суспільного розвитку, або ж взагалі заперечували такий взаємозв'язок і розглядали ці компоненти суспільного розвитку ізольовано один від одного.

Взаємовплив ціннісних парадигм, соціально-ціннісних норм як детермінант суспільного розвитку і тих суспільних трансформаційних процесів, характерних для певного історичного етапу, проявляється у різних формах і модифікаціях. У первісному та родовому суспільствах такий взаємовплив проявлявся у звичаях, традиціях, чітких правилах поведінки, взаємовідносин, які регулювали життєдіяльність кожної людини. Вони були обов'язковими для всіх членів суспільства і тому варіативність вибору цінностей була майже відсутня.

Трансформація родового суспільства в класове, що призвела до зміни всіх сфер життєдіяльності, відбувалася не без участі та впливу ціннісної парадигми, ціннісних орієнтацій усіх членів суспільства. Поява нових ціннісних орієнтацій збагачувала новим змістом традиції, звичаї, обряди, а розподіл праці та поява класових відносин викликали до життя нові ціннісні орієнтації, нові цінності.

Класовий устрій суспільства розділив ціннісну парадигму на декілька ціннісних систем, зокрема системи цінностей і ціннісних орієнтацій: а) експлуаторських класів; б) експлуатованих; в) церковних діячів та інших соціальних прошарків. Кожна система цінностей характеризувалася властивими лише для даного класу цінностями, що й зумовлювало особливості суспільних відносин, спосіб життя кожної соціальної групи.

Слід відзначити, що поряд з виділенням різних ціннісних систем, продовжувала функціонувати і загальносуспільна ціннісна парадигма. Це зумовлювалося тим, що всі суспільні прошарки мали спільну цінність.

У всі історичні етапи суспільного розвитку (аж до радянського періоду) основними в ціннісній парадигмі були не лише матеріальні, але й релігійні цінності, які вважалися основою духовної культури суспільства і духовності кожного індивіда. Матеріальні цінності виходять на перше місце уже в період розкладу феодального і зародження капіталістичного суспільства. Власне, саме орієнтація певної соціальної групи на матеріальні цінності як основні в ціннісній ієрархії й сприяла появі капіталістичних суспільних відносин, хоч марксистки вважали навпаки – вони стверджували, що регулюючий вплив цінностей і ціннісних норм як елементів суспільної свідомості має вторинну значимість і зумовлюються вони матеріальними відносинами.

З нашого погляду, не слід перебільшувати значимість ні одного, ні другого компонентів, що детермінують трансформаційні процеси, а розглядати їх у діалектичному взаємозв'язку. І якщо прийняти цей взаємовплив і взаємозв'язок за певну закономірність, то можна стверджувати, що зміна типу соціуму, суспільного устрою і типу ціннісної парадигми відбувається одночасно, паралельно, а не по черзі. Якщо, наприклад, у одній соціальній групі (класу, спільноті тощо) виникають орієнтації на інші цінності та інші ціннісні норми і вони докорінно відрізняються від загальноприйнятих, а в цей же період в даному суспільстві

© **Кадієвська І. А., Нарядько Г. Я.**

сформувалися умови, що можуть забезпечити їх реалізацію, то настає криза і в ціннісній парадигмі, і в самому суспільстві, яка призводить до ломки звичного соціокультурного середовища й до появи нового, часто невизначеного, а цей процес, як прийнято називати в наш час, є «перехідним».

Тобто, наслідком таких процесів і є поява нового суспільного устрою з одночасним вимиранням як старих суспільно-економічних відносин, так і старої ціннісної парадигми. Отже, відбуваються революційні зміни в усіх сферах життєдіяльності. Правда, революції є різні: одні відбуваються водночас, інші – тривають довгий період, проникаючи у свідомість та світогляд усіх членів соціуму. Приклади таких трансформацій уже мали місце в нашій історії, пересвідчитися в чому можна, пройшовши ретроспективний шлях у минуле нашої країни.

Ще й сьогодні в нашому суспільстві ситуація залишається досить невизначеною, нестабільною. При невизначеності соціального ладу, відсутністю чітких уявлень про перспективи на майбутнє, особливо про шляхи його досягнення, викликає турботу відсутність єдиної загальносуспільної ціннісної парадигми. Але загальносуспільне прагнення до європейських цінностей та ціннісних орієнтацій, готовність жертвувати багато чим заради Свободи, дає можливість позитивно дивитися у майбутнє України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Старовойтенко Е. Б. Жизненные отношения личности: Модели психологического развития / Е. Б. Старовойтенко. — К.: Либідь, 1992. — 216 с.
2. Авелиани С. Ш. Природа знания и ценностей / С. Ш. Авелиани. — Тбилиси: «Мецниереба», 1989. — 182 с.
3. Михальченко М. Україна доби межичасся. Блиск та убозтво куртизанів / М. Михальченко, З. Самчук. — Дрогобич: Фірма «Відродження», 1998. — 288 с.
4. Столович Л. Н. Природа эстетической ценности / Л. Н. Столович. — М.: Политиздат, 1972. — 118 с.

Кадієвська Ірина Аркадіївна – доктор філософських наук, професор, завідувач кафедри філософії, політології, психології та права Одеської державної академії будівництва та архітектури

Нарядько Галина Яківна – кандидат філософських наук, доцент кафедри філософії та соціології Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»

УДК: 126+301

ГЕНЕЗА СТАНОВЛЕННЯ ОСОБИСТОСТІ

В роботі визначаються детермінанти формування особистості. До природних детермінант належать фізіологічні, генетичні, космічні, біосферні та географоландшафтні. Суспільство та культура, як засадничі складові соціального цілого, виступають соціальними детермінантами формування особистості. Виділяються три головні сфери, в яких відбувається становлення особистості: діяльність, спілкування, самосвідомість. Ці сфери об'єднує спільна риса – це процес розширення та примноження соціальних зв'язків із зовнішнім світом. З урахуванням наявних поглядів щодо структури соціальної діяльності можна виділити такі її складові: соціальні потреби, інтереси, свідомість (духовність), організація, матеріально-речові засоби, предмет, умови, результат діяльності. Всі ці елементи відіграють важливу роль в процесі соціалізації, тому також виступають як детермінанти становлення особистості.

Ключові слова: особистість, детермінанти формування особистості, духовність, соціалізація, культура.

ГЕНЕЗИС СТАНОВЛЕННЯ ЛИЧНОСТІ

В работе определяются детерминанты формирования личности. К природным детерминантам относятся физиологические, генетические, космические, биосферные и географо-ландшафтные. Общество и культура, как основные составляющие социального целого, выступают социальными детерминантами формирования личности. Выделяются три главные сферы, в которых происходит становление личности: деятельность, общение, самосознание. Эти сферы объединяет общая черта – это процесс расширения и приумножения социальных связей с окружающим миром. С учётом новых взглядов на структуру социальной деятельности можно выделить такие её составляющие: социальные потребности, интересы, сознание (духовность), организация, материально-вещественные средства, предмет, условия, результаты деятельности. Все эти элементы имеют важное значение в процессе социализации, поэтому также являются детерминантами становления личности.

Ключевые слова: личность, детерминанты формирования личности, духовность, социализация, культура.

GENESIS OF THE FORMATION OF PERSONALITY

In the work are determinants of the formation of a personality. To natural determinants include physiological, genetic, space, biosphere and geografo-landscaped. Society and culture as fundamental constituents of the social whole, advocating social determinants the formation of a personality. Are three main areas in which occurs the formation of personality: activity, companionship, self-awareness. These spheres together in common is a process of expansion and enhancement of social relations with the outside world. Taking into account the existing views on the structure of social activities can highlight the following its elements: social needs, interests, consciousness (spirituality), an organization of material-physical means, subject terms, the result of the activity. All these elements play an important role in the process of socialization, as well as act as determinants of personality.

Keywords: personality, personality determinants of the formation, spirituality, socialization, culture.

Досліджуючи природу особистості, необхідно враховувати не лише її константні якості, без яких звичайно не було б історії, а й змінні, тому необхідною умовою дослідження особистості в соціумі є такі аспекти антропології, як співвідношення соціального та природного, індивідуального та суспільного.

Враховуючи конкретно-наукові дані, якими володіє сучасна наука, можна виділити чотири взаємопов'язані та взаємообумовлені рівні розвитку особистості:

– біологічний, представлений певними генетично детермінованими, психофізіологічними задатками: природними потребами, нахилами до певного виду діяльності та поведінки, мисленням, мовленням і т. д.;

– космічний, що визначає людину як космічну істоту, частину універсуму. Такий космічний статус людини зумовлений антропним принципом, згідно з яким природа, універсум мають таке співвідношення світових констант, за якого стає принципово можливим виникнення людського життя;

– духовний, який виступає як внутрішня суб'єктивна реальність, внутрішній світ людини, його «Я». Духовність формується, на наш погляд, як взаємодія психофізіологічних та соціокультурних компонентів;

– соціальний, який включає ті якості особистості, які формуються безпосередньо в процесі її участі в житті суспільства; це такі якості, як ціннісні орієнтації, сукупність соціальних знань, вмінь, навичок і т. д., необхідних для виконання соціальних ролей.

Всі ці рівні відіграють важливу роль при аналізі особистості. Однак, на нашу думку, духовність найбільш повно виражає особистісну сутність людини. Вона є одним з основних важелів саморозвитку або самознищення особистості.

З філософських позицій природні і соціальні детермінанти формування особистості можна класифікувати як загальні, особливі й одиничні. Перші стосуються і особистості, і людини як родового поняття. Особливі зумовлюють формування різноманітних історичних, етнонаціональних, цивілізаційних типів особистостей. Одиничні визначають унікальність та неповторність кожної окремої особистості в онтогенезі [8, с.11].

До природних детермінант формування особистості ми відносимо: фізіологічні та генетичні, космічні, біосферні та географо-ландшафтні. До фізіологічних можна віднести такі природні детермінанти, як всеїдність у харчуванні, двостатевість розмноження, порівняно тривалий доутробний та післяутробний періоди розвитку дітей, значний порівняно з іншими ссавцями період життя та інші. Життя особистості підпорядковане комплексу природних закономірностей, які є передумовою і детермінантою як її формування, так і всього подальшого повноцінного існування. Біологічний тип людини проявляється через генетичну конституцію індивідуального унікального організму, що містить як різноманітні комбінації генетичних характеристик, притаманних виду, так і результати впливу навколишнього середовища (природного та соціального).

Космічні детермінанти можна охарактеризувати як вплив космосу, а саме Сонця, планет та інших космічних тіл на людину. У філософії питання космічного впливу відображено в багатьох вченнях різних часів як нерозривний зв'язок мікрокосму (людини) та макрокосму в межах світового універсуму. В працях філософів епохи Середньовіччя Т. Кампанелли, Мірандоли, Г. Сковороди та інших ми знаходимо ці ідеї у концептуальному їх вигляді, а наприкінці XIX – I половині XX століття у філософських розвідках В. С. Соловйова, М. О. Бердяєва, П. О. Флоренського та інших.

Наукові докази впливу активності Сонця на життя на Землі вперше виявив український вчений А. А. Чижевський, яким був сформульований закон квантитативно-компенсаторної функції біосфери [10; 11].

Академік В. І. Вернадський також доводив вплив космосу на живу речовину планети Земля. Називаючи космос «космічним океаном», він говорить про потоки випромінювання «хвиль», які є «навколо нас, в нас самих, всюди і скрізь, безперервно, вічно змінюючись, збігаючись і стикаючись, ідуть випромінювання різноманітної довжини хвиль – від хвиль, довжина яких обчислюється десятимільйонними частками міліметра, до довгих, що вимірюються кілометрами» [1, с.8].

У 80-х роках XX століття вийшли самостійні роботи фізика-теоретика Д. Бома та нейрофізіолога К. Прибрама, в яких висвітлено схожі наукові концепції, згідно яких невід'ємною частиною цілісного універсуму є людина з її свідомістю, а нерозривний зв'язок між ними визначається як універсальна польова та інформаційна голограми.

Енергетичний та інформаційний вплив космосу на Землю був проаналізований російськими вченими, такими як С. М. Шургін, А. М. Обут. Узагальнили наукові та філософсько-езотипичні знання, розробивши цілісну наукову теорію впливу космосу на людину Ю. Іванов, Ю. Мізун, А. Бугаєв та інші.

Біосферні детермінанти формування людини (особистості) науково були обґрунтовані в роботах В. І. Вернадського. Термін «біосфера» вперше застосував австрійський геолог Е. Зюсс (1875), називаючи ним окрему оболонку Землі, наповнену життям. Детально вчення про біосферу розробив В. І. Вернадський. У його наукових працях термін «біосфера» вперше з'явився в 1911 р. У 1926 р. він видав книгу «Біосфера», в якій виклав вчення про біосферу як особливу сферу Землі, що включає сферу поширення живої речовини.

На відміну від географічної оболонки, яку традиційно розуміють як різноякісний природний комплекс поверхні планети, заснований на взаємодії літосфери, гідросфери, атмосфери, що впливає на живі організми, біосфера є цілісною системою, що саморозвивається і в якій вирішальну роль відіграє активність живої речовини. «Біосфера – єдина область земної кори, зайнята життям. Тільки в ній, в такому зовнішньому шарі нашої планети зосереджене життя, в ній знаходяться всі організми, завжди різкою, непрохідною межею відділені від косної матерії, що її оточує» [2, с.53]. В. І. Вернадський називає дев'ять функцій, які виконує біосфера по відношенню до живої речовини і людини зокрема: газова, киснева, окислювальна, кальцієва, відновлювальна, концентраційна функція руйнування органічних сполук, функція відновлювального розкладу органічних сполук, функція метаболізму і дихання організмів [3]. Біосфера – це «тонка плівка», в межах якої знаходиться життя, невіддільною частиною якого є і людина, а отже особистість. «В гущині, в інтенсивності і в складності сучасного життя, – писав В. І. Вернадський, – людина практично забуває, що вона сама і все людство, від якого вона не може бути відділена, нерозривно пов'язані з біосферою – з певною частиною планети, на якій вони живуть... Стихійно людина від неї невіддільна» [4, с.299]. Такі погляди В. І. Вернадського на нерозривну єдність людини як особистості та біосфери є надзвичайно актуальними і прочитуються по-новому у зв'язку з глобальними проблемами сучасності, які мають, перш за все, антропну природу.

Про географо-ландшафтні детермінанти формування особистості висловлювались ще Демокріт, Геродот, Полібій, Ш. Монтеск'є та інші давні мислителі. Вони вважали, що соціокультурний розвиток народу будь-якої держави нерозривно пов'язаний з її географічним розташуванням. В XIX – початку XX століття концепцію географічного детермінізму розробляли А. Фергюсон Ж. А. Гобіно, І. І. Мечников та інші. Л. М. Гумільов вважав, що особливості того чи іншого етносу безпосередньо пов'язані з його географічним розташуванням, безпосередньо з наявним ландшафтом: «оскільки ландшафти землі різні, то різні й етноси» [5, с.13]. Географічне розташування має вплив не лише на формування цілих етносів, а й на формування групових та індивідуальних особливостей людини, зокрема на формування її психічної організації. Тобто людина, адаптуючись до певних географо-ландшафтних особливостей змінюється не лише ззовні біологічно (колір шкіри, волосся, очей і т. д., статура), фізіологічно (витривалість, швидкість перебігу хімічних процесів в організмі), а й психологічно (менталітет, риси характеру, темперамент, здібності і т. д.).

Про вплив географічних ландшафтів на риси психіки писав В. О. Ключевський, який показав значення образів лісу, степу й річки в російській культурі для формування психологічних рис особистості у східнослов'янських народів. М. Бердяєв зазначав, що в душі російської людини залишився потужний природний елемент, пов'язаний з неосязністю російської землі, безмежністю російської рівнини. Російський вчений А. М. Решетов також говорить про вплив ландшафту на ментальність народу: «...на характер голландців наклала відбиток боротьба з морем. Специфіка японського ландшафту призвичаїла японського хлібороба працювати старанно, ретельно і дуже напружено протягом усього року, що має вияв і в ставленні японців до сучасних занять» [9, с.71]. Дані наукові розвідки підтверджуються і в працях С. Єрмакова, який досліджував зміну психологічного статусу в результаті зміни географічного положення особистості. Згідно його поглядів людина, яка переїжджає на нове місце, «має пройти певний період адаптації – як до фізико-географічних умов навколишнього середовища, так і до енергетичного поля домінуючого етносу. Пристосування... неминуче потягне за собою зміну психологічного статусу, а може, що й глибші зміни...» [6, с.274-285].

До соціальних детермінант формування особистості ми відносимо суспільство та культуру.

Під культурою, спираючись на її тлумачення низкою українських філософів, таких як В. П. Іванов, В. П. Козловський, Є. К. Бистрицький, С. П. Пролєєв, В. А. Малахов, ми розуміємо субстанцію відтворення людства в цілому і кожного окремого індивіда зокрема. До внутрішньо культурних детермінант формування особистості ми відносимо інтеріоризацію накопичених в

історії культури знань, цінностей та ідеалів.

Соціокультурна детермінація особистості здійснюється шляхом соціалізації індивіда.

В сучасних умовах, особливо в розвинених країнах, особистість, або соціальна група, виступає не лише об'єктом соціалізації, але й суб'єктом. Тому активність, самодіяльність індивіда впливає на вибір цінностей та цілей, запропонованих їй суспільством, відіграє на сьогодні вирішальну роль у формуванні особистості. В цьому ракурсі можна говорити, що сучасна людина більш схильна до самоконструювання, однак, процеси соціалізації, на нашу думку, продовжують відігравати певну роль в процесі становлення особистості, особливо це стосується пострадянських країн.

На відміну від З. Баумана, такі сучасні мислителі як П. Бергер, Т. Лукман, Р. Інглехарт та інші не лише не применшують значення соціалізації в процесі становлення особистості, а й доводять, що саме його зміст та умови визначають глобальну ціннісну трансформацію (Р. Інглехарт). Отже, розуміння соціалізації змінилось в сторону підвищення активності, самодіяльності, самостійності суб'єкта, що соціалізується, його самоактуалізації, відмовою від традиційних форм соціальності.

Особистістю не народжуються, а стають. Отже, соціалізація за своїм змістом – це процес становлення особистості, який розпочинається з перших хвилин життя людини. Традиційно виділяють три головні сфери, в яких відбувається становлення особистості: діяльність, спілкування, самосвідомість. Ці сфери об'єднує спільна риса – це процес розширення та примноження соціальних зв'язків із зовнішнім світом. Щодо першої сфери становлення особистості, діяльності, то індивід, протягом усього процесу соціалізації має справу з розширенням «каталогу» діяльності, тобто освоєнням нових видів діяльності. Відбувається процес розширення можливостей індивіда як суб'єкта діяльності. Розширення спілкування, як другої сфери становлення особистості, відбувається в процесі примноження контактів людини з іншими людьми, специфічних в кожен період соціалізації. Під час цього процесу відбувається перехід від монологічного до діалогічного, децентрація (вміння орієнтуватися на партнера, більш точне його сприйняття). Щодо третьої сфери становлення особистості, самосвідомості говорив ще Кон, який розглядав його як становлення в людині образу його Я. Образ свого Я – це розуміння особистістю себе в якості певної цілісності, у визначенні власної ідентичності. «Самосвідомість, не заснована на реальній діяльності, що виключає її як «зовнішню», неодмінно заходить в глухий кут, стає «порожнім поняттям» [7, с.78].

Стадії соціалізації почали розглядатись в системі психологічного знання, починаючи з Фрейда, який був одним із перших, хто почав детально розглядати період дитинства, як важливий період процесу становлення особистості. Сучасні вчені датують початок соціалізації періодом раннього дитинства, а точніше народженням. Традиційно виділяють такі періоди соціалізації: дитинство, отрочество, юність. Виходячи з цієї періодизації О. О. Андрєєнкова та Я. І. Гілінський основу для класифікації стадій вбачають у відношенні до трудової діяльності. Вони виділяють дотрудову, трудову та післятрудова стадії соціалізації.

Дотрудова стадія соціалізації – це період життя людини від народження до початку трудової діяльності. В свою чергу цей період умовно можна поділити на два підперіоди: 1) рання соціалізація – це період від народження дитини до вступу її в школу; традиційно цей період називається раннім дитинством; 2) період навчання – це етап навчання в школі, що включає весь період юності. Щодо навчання в середніх та вищих навчальних закладах, єдиної точки зору у науковців з приводу цього питання не склалося. Отже, будемо вважати цей період перехідною стадією, яку треба розглядати індивідуально відносно кожного окремого індивіда.

Трудовий період представляє собою час трудової діяльності людини. Особливістю цього періоду є те, що людина не лише засвоює соціальний досвід, але й відтворює його. Включення трудової стадії в процес соціалізації набуває особливого значення у зв'язку з ідеями щодо безперервної освіти та актуалізацією досліджень з акмеології – науки про зрілий вік.

Післятрудова стадія – це період зрілості. В сучасній науці цей період визиває велику зацікавленість у зв'язку з тим, що похилий вік починає займати значне місце в структурі народонаселення. Значний розвиток отримали такі науки, як геронтологія та геріатрія. На захист того, що післятрудова стадія в процесі соціалізації існує, висловлюється і Л. Еріксон, який називає цей період «мудрість», як завершальний етап становлення ідентичності. Процес соціалізації на всіх її етапах здійснюється або безпосередньо через суспільство, або через групи, які отримали назву «Соціальні інститути». Спираючись на періодизацію процесу соціалізації відповідно до трудової діяльності, можна виділити наступні соціальні інститути: а) дотрудовий період – це сім'я, дошкільні дитячі заклади, шкільні та позашкільні дитячі заклади. Роль сім'ї як інституту соціалізації залежить безпосередньо від типу суспільства, від його традицій та культурних норм. І незважаючи на те, що в сучасних родині сім'я займає не ті позиції, які вона мала в традиційних суспільствах через збільшення числа неповних сімей, зайнятість як батька, так і матері на роботі, зменшення традиційної лідерської позиції батька у сім'ї та інші чинники, її роль у процесі соціалізації залишається вагомим. Школа та позашкільні навчально-виховні дитячі заклади, перш за все, забезпечують освіту, яка виступає важливим елементом соціалізації. Вона розширює можливості дитини в плані спілкування як з дорослими, так і з однолітками, формує основи громадянськості дитини. б) Трудовий період – перевага надається трудовому колективу як інституту соціалізації. Вибір професії, на нашу думку, є першочерговою задачею, головним критерієм при виборі якої є «спорідненість» (за Г. Сковородою), адже від цього буде залежати успішність соціалізації людини як особистості. Післятрудова стадія – це в основному суспільні організації, членами яких здебільшого є пенсіонери. Слід зазначити, що в науковій літературі немає ґрунтовних розробок щодо соціальних інститутів на цьому періоді соціалізації. Звісно, названі інститути виконують набагато більшу кількість функцій, а не тільки функцію передачі соціального досвіду. Ми звернули увагу саме на цей аспект через те, що саме ця функція була предметом нашого розгляду.

Отже, соціальна діяльність є важливим детермінантом становлення особистості. З урахуванням наявних поглядів щодо структури соціальної діяльності можна виділити такі її складові: соціальні потреби, інтереси, свідомість (духовність), організація, матеріально-речові засоби, предмет, умови, результат діяльності. Всі ці елементи відіграють важливу роль у процесі соціалізації, тому також виступають як детермінанти становлення особистості.

Потреби виступають генетично вихідним фактором діяльності особистості.

Більшість сучасних вчених погоджуються з думкою про те, що духовність є найважливішою якістю особистості, яка визначає всі елементи системи діяльності. Вчені різних галузей при визначенні поняття «духовність» акцентують увагу на окремих її аспектах, однак всіх їх об'єднує розуміння духовності як орієнтації особистості на вищі вічні неперехідні моральні цінності, які не суперечать релігійним настановам. Проаналізувавши значну наукову літературу, можна назвати духовною такою особистість, якій властиві наступні риси:

- високі естетичні уявлення та почуття, наукові знання, прагнення до постійного їх удосконалення, прогресивні політичні ідеї;
- доброта, совість, честь, гідність, обов'язок, відповідальність, справедливість;
- правдивість, щирість, відвертість;
- повага до старших, взаємодопомога.

На формування духовності має вплив весь спектр життєвих процесів, у які включена особистість з моменту її народження. Саме духовність дає можливість особистості долати природні механізми. Про це, наприклад, свідчить таке явище як патріотизм, який в певних ситуаціях здатен заглушити природний інстинкт самозбереження. Саме духовність є однією з особливостей людини як особистості, що відрізняє її від іншої живої природи.

Слід ще раз наголосити на тому, що, на наш погляд, процес формування людини як особистості, а отже і її соціалізація, продовжується все життя та оформлюється в певну

відносну завершеність в період зрілості.

Розглядаючи природні та соціальні детермінанти формування особистості, слід наголосити на їх умовному поділі, нерозривності та взаємозв'язках. На користь цього твердження говорять безліч фактів. Саме явище соціального властиве не лише людині. Воно простежується в організації життя багатьох тварин, таких як бджоли, птахи, ссавці, багатьох приматів. Як зазначає Є. Н. Попов та інші науковці, соціальність є вища форма організації діяльності природних сил. Завдяки природним джерелам (їжі, природним корисним копалинам та енергіям, матеріальним речам та системам) можливе взагалі життя, зокрема соціальне життя особистості. Володіння мовою та мовленням є характерним саме для людини завдяки генетичній конструкції людини. З іншого боку здатність говоріння набувається людиною не лише завдяки задаткам, а й безпосередньої участі соціальних груп. Расовий поділ людей, як природної істоти, не залежить від суспільних умов, але має вплив на все суспільне життя (політичне, економічне, культурне і т. д.).

Отже, природні детермінанти виступають базою, завдяки якій людина набуває статусу соціальної істоти. Особистість розвивається з біологічного організму завдяки різного рівня та видів впливу соціального та культурного досвіду. При розгляді людської природи слід виходити з того, що особистість за власною генезою є космобіопсихосоціокультурним утворенням, а за своїм походженням обумовлена соціумом. Саме в суспільстві людина здійснюється як особистість, роблячи внесок в історію суспільства, змінюючи систему суспільних відносин.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Вернадский В. И. Биосфера и ноосфера / В. И. Вернадский. — М. : Наука, 1989. — 262 с.
2. Вернадский В. И. Биосфера и ноосфера: монография / В. И. Вернадский. — М.: Рольф, 2002. — 576 с.
3. Вернадский В. И. Проблемы биогеохимии / В. И. Вернадский. — М. : Наука, 1980. — 320 с.
4. Вернадский В. И. Химическое строение биосферы Земли и её окружения / В. И. Вернадский. — М. : Наука, 1987. — 340 с.
5. Гумилев Л. Н. География этноса и исторический период / Л. Н. Гумилев. — Л.: Наука, Лен. отд-ние, 1990. — 280 с.
6. Ермаков С. Расовые архетипы, этническая психология и окружающая среда / С. Ермаков // Расовый смысл Русской идеи. Выпуск 1. — М. : Белые альфы, 2000. — С. 274-285.
7. Кон И. С. Социология личности / И. С. Кон. — М. : Политиздат, 1967. — 382 с.
8. Ларцев В. С. Соціоприродні детермінанти формування особистості / В. С. Ларцев // Філософія, культура, життя: Міжнародний збірник наукових праць. — 2001. — № 13. — С. 11-29.
9. Решетов А. М. Этнопсихология и смежные науки / А. М. Решетов // Советская этнография. — 1983. — № 4. — С. 68-75.
10. Чижевский А. А. Земная луна солнечных бур / А. А. Чижевский. — М.: Мысль, 1976. — 366 с.
11. Чижевский А. А. Эпидемические катастрофы и периодическая деятельность Солнца / А. А. Чижевский. — М. : Госиздат, 1930. — 176 с.

Кравцов Юрій Сергійович – кандидат філософських наук, доцент кафедри філософії та права Дніпродзержинського державного технічного університету

Якуніна Алла Олександрівна – кандидат історичних наук, доцент кафедри філософії та права Дніпродзержинського державного технічного університету

УДК 37.01:5 +378.03

СОЦІОКУЛЬТУРНИЙ ДИСКУРС ПОНЯТТЯ «ПРАВОВА ІДЕНТИФІКАЦІЯ»

Зміни, що відбуваються в сучасному світі, сучасна соціокультурна ситуація вимагають від сучасної людини мобільності й адекватної відповіді на сучасні вимоги суспільства, ставлять її перед необхідністю перегляду традиційних цілей та орієнтирів. У статті автори показують, що в педагогічному плані це означає, що основним результатом освіти повинна стати не система знань, умінь і навиків сама по собі, а набір сучасних ключових компетенцій в інтелектуальній, соціально-правовій, комунікативній, інформаційній сферах. У виявленні ідентифікації власної життєвої траєкторії, набутті досвіду самостійної діяльності та особистої відповідальності людини праву сьогодні належить особливе місце. Автори підкреслюють, що позицією самого діючого, його ідентичністю визначаються ситуації в правовому просторі. Від його цілей, ціннісних установок, особистих уподобань залежить вибір того або іншого способу дії. Знайомство з правовими ситуаціями як ситуаціями вибору, аналіз позиції та дій людини, яка є їхнім суб'єктом, створює умови для особистісного самовизначення – для пошуку відповіді на питання «Хто я?, Що я хочу?».

Ключові слова: зародження права та правовідносин, самопізнання середньовічної людини, суспільний розподіл праці та соціальна мобільність Нового часу, стійкість і сталість як вищі цінності XIX – початку XX ст., сучасна соціокультурна ситуація.

СОЦИОКУЛЬТУРНЫЙ ДИСКУРС ПОНЯТИЯ «ПРАВОВАЯ ИДЕНТИФИКАЦИЯ»

Изменения, происходящие в современном мире, современная социокультурная ситуация требуют от современного человека мобильности и адекватного ответа на современные требования общества, ставят ее перед необходимостью пересмотра традиционных целей и ориентиров. В статье авторы показывают, что в педагогическом плане это означает, что основным результатом образования должна стать не система знаний, умений и навыков сама по себе, а набор современных ключевых компетенций в интеллектуальной, социально-правовой, коммуникативной, информационной сферах. В выявлении идентификации собственной жизненной траектории, приобретении опыта самостоятельной деятельности и личной ответственности человека праву сегодня принадлежит особое место. Авторы подчеркивают, что позициями самого действующего, его идентичностью определяются ситуации в правовом пространстве. От его целей, ценностных установок, личных предпочтений зависит выбор того или иного способа действия. Знакомство с правовыми ситуациями как ситуациями выбора, анализ позиции и действий человека, который является их субъектом, создает условия для личностного самоопределения – для поиска ответа на вопрос «Кто я? Что я хочу?»

Ключевые слова: зарождение права и правоотношений, самопознание средневекового человека, общественное разделение труда и социальная мобильность Нового времени, устойчивость и постоянство как высшие ценности XIX – начала XX в. , современная социокультурная ситуация.

SOCIO-CULTURAL DISCOURSE OF THE CONCEPT «LEGAL IDENTIFICATION»

Changes taking place in the modern world, the modern social and cultural situation, require the mobility of modern man and an adequate response to the requirements of modern society, and put

it in front of the need to revise the traditional goals and targets. The authors show that the pedagogical terms, this means that the main result of education should not be a system of knowledge and skills in itself, but a set of core competencies in modern intellectual, social, legal, communication, information fields. In identifying the identification own life trajectory, gaining experience of independent activity and personal responsibility law today a special place. The authors emphasize that the position of acting, its identity is defined situation in the legal space. From its goals, values, personal preferences affect the choice of a particular mode of action. Familiarity with the legal situation as a choice situation, analysis of the position and actions of the person who is their subject, creates the conditions for personal self-determination – to find an answer to the question «Who am?, What do want?»

Keywords: *birth of the rights and legal relationship, self-medieval man of Middle Ages, social division of labor and social mobility, which has grown in the New Era, stability and permanence as the highest values of XIX – early XX century, modern social and cultural situation.*

Аналіз досліджень і публікацій. У дослідженні значною мірою використовувався методологічний потенціал праць відомих дослідників у галузі філософії права: Р. Дворкіна, Х. Харта та інших, а також праць, в яких учені активно звертаються до рефлексії права: К.-О. Апель, Ю. Хабермас, П. Рікер, Р. Рорті, Дж. Роулз, Н. Козюбра, М. Костицкий, С. Максимов, В. Плавич, О. А. Івакін та інші.

Виклад основного матеріалу. Для більш детального аналізу становлення правової ідентифікації, на наш погляд, має сенс зробити екскурс в далеке минуле. В процесі трудової діяльності по виготовленню знарядь, в процесі задоволення потреб за допомогою цих знарядь у виробника знаряддя народжується відчуття прихильності до знаряддя власного виготовлення. Прихильність посилюється в міру того, як знаряддя починають займати все більше й більше місце в життєдіяльності гомінідів, у міру того, як вірогідність вижити в боротьбі з середовищем все більш і більш починає визначатися здатністю виготовляти й уміло використовувати знаряддя виробництва життєвих благ. Внутрішньовидові конфлікти в популяціях гомінідів з приводу приналежності певних об'єктів певним індивідам абсолютно необхідний момент процесу народження індивідуальної свідомості. Так само, як і для народження свідомості сучасної дитини абсолютно необхідні ігри в системі понять «моє - не моє».

Слід зазначити, що природний відбір в популяціях гомінідів визначався тим, що всі особи кожного нового покоління самостійно повинні були досягати правовідносини, що зароджуються. Самостійне набуття індивідами знань, котрі визначають правоповедінку, не може здійснюватися інакше, як тільки через порушуючу правовідносини діяльність цих індивідів. Тому про народження права, правовідносин (про народження людського суспільства) можна говорити лише з народженням сили – влади, яка цілеспрямовано формує правосвідомість суб'єктів права, регулює і охороняє їхню правоповедінку.

Таким чином, зміни правовідносин між людьми в процесі історичного розвитку людського суспільства призводять до зміни у сфері осмислення людиною себе і свого місця в світі природи і суспільних відносин, тобто в ході ідентифікації, якісно змінюючи усвідомлення цієї форми. Що періодично і відбувається, частіше – за допомогою революцій, рідше – за допомогою еволюційних соціально-економічних перетворень.

У Середні віки темпи соціального розвитку були повільними, а окремий індивід не сприймав себе автономним від своєї общини. Однозначно прив'язуючи індивіда до його сім'ї й стану, феодальне суспільство строго регламентувало рамки індивідуального самовизначення: ні рід занять, ні світогляд, ні навіть дружину молода людина не вибирала сама, це робили за неї інші, старші. В новий час розвинений суспільний розподіл праці й соціальна мобільність, що виросла, розширили рамки індивідуального вибору, людина стає кимось не автоматично, а в результаті власних зусиль. Це ускладнює процеси самопізнання. Для середньовічної людини «знати себе» значило перш за все «знати своє місце»; ієрархія індивідуальних здібностей і

можливостей співпадає тут з соціальною ієрархією. Презумпція людської рівності й можливість зміни свого соціального статусу висуває на перший план завдання пізнання своїх внутрішніх, потенційних можливостей. Самопізнання виявляється передумовою і компонентом ідентифікації.

В психології та психіатрії XIX – початку XX ст. вищими цінностями вважалися стійкість і сталість, мінливість і множинність «Я» трактували як нещастя і хворобу, на зразок роздвоєння особистості в разі при шизофренії. Проте багато філософських шкіл Сходу дивилися на речі інакше. Поступово цей погляд засвоюють і західні мислителі. Німецький письменник Герман Гессе писав, що особа – це «в'язниця, в якій ви сидите», а уявлення про єдність «Я» – «помилка науки», цінна «тільки тим, що спрощує перебуваючим на державній службі вчителям і вихователям їхню роботу і позбавляє їх необхідності думати і експериментувати». «Будь-яке «я», навіть найнаївніше, – це не єдність, а найскладніший світ, це маленьке зоряне небо, хаос форм, ступенів і станів, спадковості та можливостей». Люди намагаються відгородитися від світу, замкнувшись у власному «Я», а потрібно, навпаки, вміти розчинятися, скидати з себе оболонку. «...відчайдушно триматися за своє „я“, відчайдушно чіплятися за життя – це значить іти вірним шляхом до вічної смерті, тоді як уміння вмирати, скидати оболонку, вічно поступатися своїм «я» ради змін веде до безсмертя» [3, с.234].

У кінці XX ст. широкої популярності набув намальований американським сходовознавцем і психіатром Р. Д. Ліфтоном образ «людини-Протея», оснований на образі давньогрецького божества Протея, який постійно змінював вигляд, стаючи то ведмедем, то левом, то драконом, то вогнем, то водою, а свій природний вигляд сонливого дідка міг зберігати, тільки будучи схопленим і закутим. Протеевський стиль життя – нескінченний ряд експериментів і новацій, кожний з яких може бути легко залишений ради нових психологічних пошуків.

На початку XXI ст. гігантське прискорення технологічного і соціального оновлення, що переживається як зростання загальної нестабільності, зробило ці проблеми ще нагальнішими. Як помічають англійські соціологи Ентоні Гідденс і Зігмунт Бауман, для сучасного суспільства характерна не заміна одних традицій і звичок іншими, такими ж стабільними, надійними і раціональними, а стан постійного сумніву, множинності джерел знання, що робить самість мінливішою і вимагаючою постійної рефлексії. В умовах суспільства, що швидко змінюється, нестійкість і пластичність соціальної і особистої ідентичності стають закономірними і природними. Як помічає Бауман, характерна межа сучасної свідомості – прихід нової «короткострокової» ментальності на зміну «довгостроковій». Молодих американців з середньою освітою протягом їхнього трудового життя чекає щонайменше 11 змін робочих місць. Стосовно ринку праці гаслом дня стала гнучкість, «пластичність» [5, с.75]. Різно виросла просторова мобільність. Мінливішими стали і міжособистісні стосунки, аж до самих інтимних. Нікого вже не дивують короткострокові шлюби або спільне проживання з другом, подругою без реєстрації шлюбу і т. і. Те, що ми звикли вважати «кризою ідентичності», – не стільки хвороба, скільки нормальний стан особи, яку динамічні соціальні процеси змушують постійно «відстежувати» зміни в своєму соціальному становищі й статусі, етнонаціональних, сімейних і громадянських самовизначеннях. Умовний, ігровий, «перформативний» характер ідентифікацій розповсюджується навіть на такі, здавалося б, абсолютні ідентичності як стать і гендер (проблема зміни статі, сексуальної орієнтації і т. д.). Це істотно ускладнює розуміння взаємозв'язку норми і патології. Наприклад, розлад гендерної ідентичності – це важкий психічний розлад, проте людина, впевнена в тому, що всі чоловічі та жіночі властивості розрізняються абсолютно й дані раз і назавжди, також зазнаватиме труднощів [1, с. 63]

Якщо в новий час проблема ідентичності зводилася до того, щоб побудувати і потім охороняти й підтримувати власну цілісність, то в сучасному світі не менш важливо уникнути стійкої фіксації на якійсь одній ідентичності та зберегти свободу вибору і відкритість новому досвіду.

Але якщо раніше психологічна ригідність (жорсткість) нерідко допомагала соціальному виживанню, то тепер вона частіше йому шкодить. Самоідентичність все більше сприймається

сьогодні не як якась тверда, раз і назавжди сформована даність, а як незакінчений проект, що розвивається (Е. Гідденс) [4]. В умовах швидко змінного соціуму і зростаючої тривалості життя особа просто не може не самооновлюватись, і це не катастрофа, а закономірний соціальний процес, якому відповідає нова філософія часу і самого життя.

Ідентифікація кожного індивіда відбувається у двох напрямках: усвідомлення себе і одночасне усвідомлення приналежності до групи. Визначаючою для ідентифікації людини буде та група, до якої вона належить об'єктивно, через походження. Мова йде про нації в широкому сенсі, як це розуміють в Європі: нація як народ, населення певної території, що часто співпадає з державно-адміністративними межами, тобто мова піде про те, що намагаються визначити як «дух народу» стосовно правових явищ. «Народ» – це поняття одночасно об'єктивне і суб'єктивне. Воно об'єктивне в тому сенсі, що він нам «даний» *argiori*, при народженні, а в процесі соціалізації ми вимушені прийняти правила, які нам диктує суспільство. З іншого боку, поняття «народ» суб'єктивне в тому сенсі, що «покоїться на суб'єктивній думці самих членів народу про самих себе, про свою схожість і соналежність» [7, с.35]. Серед найбільш поширених ознак, які в сукупності визначають поняття ментальності, можна назвати мову, соціальні норми (зокрема норми права), соціальні міфи, на основі яких будується культура конкретного народу. «Наприклад, дослідник етносів С. В. Лур'є виділила центральну зону ментальності, яка, по її концепції, складається з трьох аспектів: 1) локалізації джерела добра, що включає Ми – образ і образ покровителя, 2) локалізації образу зла – образу ворога, 3) уявлення про спосіб дії, при якій добро перемагає зло» [2, с.136].

Відомо, що «поле сенсів культури задається опозиційними парами, що формують межі» [6, с.5]. Не існує жодної людини або ж народу, який був би повністю позитивним або повністю негативним у прояві якої-небудь якості. Для прикладу можна виділити такі пари, як «законослухняність» – «правовий нігілізм», «патріотизм» – «космополітизм», «лінь» – «працьовитість», «конформізм» і «нонконформізм», «релігійність» – «вільнодумство» і так далі. Жодне з цих визначень не може бути позитивним або негативним саме по собі. У певній культурі за ними закріплюються такі властивості і в подальшому відношення до індивіда з боку суспільства будуватиметься на підставі того, наскільки такий індивід розташований у просторі, близькому до полюса, що вважається позитивним.

Ідентифікація особи полягає в ухваленні або відторгненні основних елементів ментальності. Проте в цілому особа формується на основі принципів, закладених в «ядрі» ментальності: розумінні добра, зла, свого місця по відношенню до добра і зла та відповідних способів поведінки, слідує яким відбувається приєднання до «сил добра» або «силам зла» або, принаймні, особа намагається стати стороннім спостерігачем.

Як одна з підсистем ментальності виступає правосвідомість – модель світу з точки зору його правових аспектів. Правосвідомість, по суті, відображає ідентифікацію індивіда, з одного боку, з державою, з його встановленнями, з обмеженнями, що накладаються суспільством, з іншого боку, в широкому сенсі, це та частина ментальності, яка встановлює норми про добро і зло, справедливість, моральний борг, компроміси між собою та іншими. Ці дві сторони правосвідомості можуть виявитися такими, що конфліктують, якщо в ментальності закладено, що норми, які встановлюються державою і справедливість не ідентичні. Це може викликати подвійне відношення до дійсності. У такій формі існує українська правосвідомість як частина української ментальності. Правосвідомість як частина народної свідомості, ментальності володіє в цілому її властивостями, є сконструйований людиною простір сенсів, що формується на основі образів дійсності. Ці образи, у свою чергу, відбираються, фільтруються за даними в конкретному суспільстві, нації системами координат – нормами.

Правове регулювання охоплює всі сфери суспільного життя. Діючи в суспільстві людина є суб'єктом багатьох типів правових відносин – цивільних, адміністративних, трудових, сімейних і т. под. Використовування в навчанні відповідного правового матеріалу сприяє формуванню складного багатовимірного уявлення про себе, проходженню процесу ідентифікації. Необхідність діяти з урахуванням позиції інших людей, з урахуванням правових

© **Крыжантовская Т. И., Крыжантовский А. В.**

норм стає умовою для розвитку «Я» дитини як складноорганізованого щодо «Я» інших людей.

Право як навчальний зміст задає умови для розвитку здібностей, істотним чином відмінних від здібностей, що формуються на науковому змісті, у тому числі на матеріалах інших курсів соціально-гуманітарного циклу – це розвиток уявлення про себе і Я-концепції. [5, с.48].

Висновок. Таким чином, ментальність розумітиметься як відображення навколишньої дійсності, її осмислення (активний компонент) і оцінка, емоційне сприйняття (несвідомий, інертний компонент). Правосвідомість, що розуміється як підструктура ментальності, може бути визначена як відображення, осмислення правової дійсності (правова ідеологія) і оцінно-емоційне сприйняття (правова психологія). Культура на відміну від ментальності має на увазі наявність діяльнісного компоненту, а не тільки те, що відображується, проте спосіб дії цілком залежить від потенційних можливостей, закладених в ментальності. Так і правова культура, що розуміється як підструктура загальної культури, відрізнятиметься від правосвідомості тим, що вона включає спосіб дії відповідно до засвоєних цінностей і результату осмислення правової дійсності. Розвинена правова культура включатиме в себе зразки правової поведінки, закладені на цінностях правосвідомості, які найбільш успішно проявилися.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Антонова Н. В. Проблема личностной идентичности в интерпретации современного психоанализа, интеракционизма и когнитивной психологии / Н. В. Антонова // Вопр. Психол. 1996. №1. С.131-143
2. Иванова Т. В. Ментальность, культура, искусство / Т. В. Иванова // Обществ. науки и современность. 2002. №6. С. 168–177.
3. Гессе Г. Избранное. Сборник. / Г. Гессе. — Издательство: М.: Радуга, 1984 г. 592 с.
4. Гіденс Е. Соціологія: Пер. з анг. / Е. Гіденс. — К. Основи, 1999. — 726 с.
5. Калайков И. Цивилизация и адаптация. / И. Калайков — М.: Прогресс, 1984. — 236 с
6. Мельникова А. А. Язык и национальный характер. Взаимосвязь структуры языка и ментальности. / А. А. Мельникова. — СПб.: Речь, 2003. — 320 с.
7. Шпет Г. Г. Введение в этническую психологию. / Г. Г. Шпет. — СПб.: Изд. дом «П. Э. Т.» при участии изд-ва «Алетейя», 1996. — 155 с.

Крыжантовская Татьяна Ивановна – кандидат философских наук, доцент, Государственное учреждение «Южноукраинский национальный педагогический университет имени К. Д. Ушинского»

Крыжантовский Анатолий Васильевич – кандидат философских наук, доцент, Одесская государственная академия строительства и архитектуры

УДК 141

МЕТОДОЛОГИЯ ИССЛЕДОВАНИЯ ПРОТИВОРЕЧИЙ

В статье рассматривается проблема возможности предвидения характера и изменения систем на основе выделения общих закономерностей развития противоречий.

Ключевые слова: природа, развитие, противоположность, противоречие, система.

МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОТИРІЧ

В статті розглядається проблема можливості передбачення характеру та зміни систем на підставі виділення загальних закономірностей розвитку протиріч.

Ключові слова: природа, розвиток, протилежність, протиріччя, система.

THE PATTEENS OF CONFLICT AS AN OPPORTUNITY TO ANTICIPATE CHANGING SYSTEM

The problem of the possibility of foreseeing the nature and change systems based on allocation of the general laws of development of contradictions.

Keywords: nature, development, contrast, contradiction system.

Современное знание требует усвоения синергетики принципов взаимосвязи, развития и противоречия. Это касается методов построения моделей развития любых систем, тем более сложных социально-экономических, а также управления этим развитием и разрешение противоречий.

Философские категории, принципы и законы – основа мировоззренческих и методологических регуляторов, на базе которых устанавливается понятийная структура теории, способ ее вхождения в общую картину мира, в основу научного знания как систему.

В понимании и решении этой задачи существенный вклад внесли мыслители прошедших столетий и ученые современности [1]. В их рассуждениях и работах выдвигается методологически важное положение о необходимости избегать однозначного, упрощенного толкования природы противоречий.

Мы исходим из предпосылки, что основой становления и развития любой системы является основное противоречие – противоречие между ее элементами / противоположностями как подсистемами /.

Это важная теоретическая и методологическая проблема, ибо от выяснения сущности противоречия, сущности взаимодействия вообще зависит степень истинности научного поиска и эффективность практики. Рассмотрим ближе проблему противоречий в свете системных представлений о развитии материи.

Существует убеждение, что противоречие возникает лишь между противоположными сторонами единого. Стороны единого противоречивы потому, что противоположны. Что это не совсем так, будет показано позже.

Но даже и в таком понимании сути противоречия остается невыясненным, что подразумевается под противоположностями. Хотя, казалось бы, диалектический смысл понятия «противоположность» предельно ясен. Это не противоположащая или противостоящая сторона в обыденном понимании, а именно противоположность, как свое иное, как отличающийся по коренному признаку двойник, как развитое до предела различие одной сущности. «...противоположность, – писал еще Аристотель, – есть законченное различие...» [3, с.170].

Причем под сущностью понимается в каждом конкретном случае то главное, общее, тождественное во взаимодействующих объектах, что позволяет выделить их в определенное единство, отличное от окружающей среды.

При этом следует иметь в виду разнопорядковый характер сущности. Иначе говоря, в одном случае взаимодействующие объекты могут рассматриваться как равные сущности, в другом – как различия одной сущности. Скажем, живая и неживая природа, рассматриваемые с точки зрения их различия, есть разные, противоположные сущности, но рассматриваемые с точки зрения их общности, выступают уже как различия, противоположности одной сущности – вещества. Вещество как сущности в процессе развития дифференцировалось на противоположности: живую и неживую природу. В зависимости от уровня сущностных характеристик взаимодействующих объектов противоречия между ними классифицируются на внутренние (противоречие между противоположностями одной сущности) и внешние (противоречия между противоположными сущностями). Скажем, противоречие между животными и растительными организмами является внутренним противоречием живой природы. А противоречие животных и растительных организмов с неживой природой будет для них уже внешним. Различие внутренних и внешних противоречий – это различие уровней

рассматриваемых сущностей. Любое внутреннее противоречие в другом аспекте рассмотрения является внешним противоречием, а внешнее – внутренним.

Однако, действительность настойчиво убеждает нас, что противоречия существуют не только между противоположностями. Противоречия так же многогранны, как и сама материя, и роль их в ее развитии неоднозначна.

Рассмотрим, что скрывается под понятием «сторона» противоречия.

Любое исследование есть исследование взаимодействия систем. Следовательно, если предметом исследования является противоречие, то это – противоречие между системами. Не абстрактные стороны с неопределенным содержанием взаимодействуют между собой, а реальные, конкретные системы, обладающие определенными качествами, определенным движением.

Но взаимодействующие системы могут быть и тождественными, и различными, и противоположными. Нельзя, скажем, определить взаимодействие одноименных полюсов двух магнитов, как взаимодействие противоположностей, ибо «+» и «+» отнюдь не противоположности.

Аналогичным образом нелепо определять как взаимодействие противоположностей взаимодействие молекул в газе, звезд и звездной ассоциации, особей одного пола в популяции, специалистов одной профессии и пр., хотя между ними как тождественными системами и возникают противоречия. Абстрактные рассуждения о сторонах противоречия не могут удовлетворить потребность познания и практики. Стороны противоречия – это системы со всем скрывающимся под эти понятием богатством содержания и индивидуальными качественными особенностями. Отсюда следует, что анализ противоречий лишь как взаимодействие различий или как взаимодействия противоположностей, достигших предела различия взаимодействия сторон, не дает полной картины многообразия взаимоотношений систем.

Анализ сути противоречий есть, по существу, анализ развития систем. Таким образом, введение понятия «система» в определение сторон противоречия обусловлено системностью объективной реальности и, следовательно, помогает отразить его сущность.

Группируя все взаимодействия на те, где преобладает борьба и где она наименее выражена, можно заметить и выделить противоречия, находящиеся на всех стадиях развития, от стадии зарождения до стадии обострения, от противоречий между тождествами до противоречий между противоположностями. Таким образом, предоставляется возможность проследить исторически характер противоречия как целостного явления природы и нащупать те этапы его развития, которые в наибольшей мере влияют на изменение и само существование взаимодействующих сторон.

Эти этапы развития противоречия могут быть определены как главные в данный момент или не главные, основные или второстепенные и т. д. Основанием типизации противоречия в каждый момент времени выступает роль этапа исследуемого противоречия в движении системы и цель исследователя. Если исследуется, скажем, взаимодействие противоположных полов и популяции, то, естественно, противоречие между этими полами будет считаться главным, внутренним, а все другие противоречия-взаимодействия внешними, второстепенными.

Однако и объективно существуют главные, определяющие развитие системы противоречия, независимые от точки зрения субъекта. К ним относятся прежде всего противоречия между системой (элементами) и источником существования. Далее, противоречие между системами (элементами) в процессе их взаимодействия с источником существования и, наконец, противоречие взаимодействующих систем (элементов), образующих некое целое с внешней средой, прежде всего той ее частью, что влияет на источник существования. Под источником, основой существования может пониматься все то внешнее, что обеспечивает сохранение и изменение (развитие) системы (источники энергии, информации, питания, устойчивости, в общем, самосохранения). При этом интенсивность,

острота противоречий изменяется синхронно, т. е. усиление противоречия хотя бы одной системы с источником существования неизбежно вызывает усиление противоречия между системами (элементами), имеющими тот же источник существования. Соответственно сглаживание, ослабление противоречия системы с источником существования изменяет характер противоречия данной системы с другими, тождественными по способу существования системами.

А так как система (элемент) представляет собой комплекс взаимодействий, то в различных условиях, на разном уровне развития и в различное время ведущими, определяющими развитие, могут выступать противоречия с различными источниками существования и противоречия между различными сторонами, свойствами, функциями взаимодействующих систем (элементов), имеющих общие источники существования и образующих некую целостность.

Иначе говоря, подразделение противоречий на главные и второстепенные (что касается из роли в развитии системы), внутренние и внешние, антагонистические и неантагонистические (применительно к обществу), основные и не основные имеет под собой реальное основание.

Исходя из посылки, что стороны противоречия – системы, обладающие определенными качествами, можно выделить следующие типы противоречий:

1. Противоречия между тождественными системами (взаимодействие электронов в атоме, молекул газа, звезд в звездной ассоциации, особей одного пола, предприятий одного профиля, специалистов одной профессии и т. д.).

Здесь под тождеством понимается то общее (свойство, функция, качество, форма и т. д.), которое присуще ряду систем, способствует их самосохранению во взаимодействии со средой, но служит причиной «отталкивания», «борьбы» между собой. Естественно, что речь идет не о полной тождественности взаимодействующих систем, которой, как это доказано, в процессе познания и практики быть не может, а тождественности их отдельных черт.

Наличие тождественного во взаимодействующих системах еще не является основанием для возникновения противоречия. Тождественные по выделенному признаку системы вступают в противоречие лишь тогда, когда одна из систем указанными признаками ограничивает возможность существования другой в процессе взаимодействия.

Остановимся на этом положении подробнее. Как в области неорганической, так и живой природе накоплено достаточно фактов, свидетельствующих о наличии противоречий между качественно тождественными элементами и их роли в развитии систем.

Рассмотрим, например, в порядке иллюстрации содержание знаменитого принципа Паули.

Не расшифровывая физический смысл специальных физических терминов, поясним суть этого принципа: две и более тождественные частицы не могут находиться в одно и то же время в одном и том же месте пространства, в одном и том же состоянии. Иначе говоря, чтобы существовать, элементарные частицы должны изменить свои определенные свойства. Оставаясь тождественными по своему природному качеству, они неизбежно будут различаться по функциональному качеству.

Четкую картину роли противоречий между тождественными дает живая природа. Весь процесс эволюции организмов, включая видообразование, расхождение признаков, увеличения многообразия органических форм, приспособление организмов во всем их развитии и жизнедеятельности к их условиям существования и, наконец, явления прогрессивного усложнения организации и развития высших форм жизни, покоится только на процессах внутривидовой дифференциации, связанной с внутривидовой «борьбой», т. е. соревнованием особей, семей и популяций. Именно внутривидовые противоречия оказываются в роли движущих сил эволюции. Но внутривидовые противоречия могут приводить к самым различным результатам. Их в этом отношении можно подразделить на две большие группы:

а) противоречия, поддерживающие сложившиеся основные внутривидовые отношения

и ведущие, в конечном счете, к преимущественному выживанию особей, отвечающих адаптивной норме вида, и

б) противоречия, приводящие к изменению состава популяции и перестройке внутривидовых отношений.

Все говорит за то, что такой вид противоречий существует, что это первая форма, вид противоречия, возникающий вместе с возникновением системы между ее элементами. Конечно, никто не отрицает, что элементы до начала взаимодействия между собой и в процессе его находились и находятся в противоречии с источником существования. Но это противоречие между разными системами, внешние противоречия для данной системы. Противоречие же между качественно тождественными элементами – это первое внутреннее противоречие возникающей и становящейся системы. Первое взаимодействие между качественно тождественными элементами есть возникновение новой системы. Вместе с ее появлением возникает и развивается ее противоречие. Возникнув, система представляет собой одну сущность и противоречия между качественно тождественными элементами есть противоречия внутри одной сущности.

Вообще система (а любой объект есть система) как сущность дискретна. Дискретность сущности и позволяет ей оставаться одновременно тождественной самой себе и изменяться. Каждый элемент сущности (системы), будучи тождественным другому элементу сущности (системы), в то же время может отличаться от себе подобных по функциональным признакам.

Система с момента своего возникновения внутренне противоречива не потому, что имеет внутри себя противоположности, а вследствие борьбы ее качественно тождественных элементов.

Начальную фазу развития противоречий многие видят в несущественном различии. Да, элементы становящейся системы не абсолютно тождественны. Они могут быть различны по форме, размеру, другим признакам. Но все эти различия отнюдь не способствуют возникновению между ними противоречий, а если все-таки на основе этих различий и возникают противоречия, то носят они несущественный, неопределяющий, временный характер. Определяющими развитие системы противоречиями являются противоречия между элементами, возникающие на основе тождественности их сущности, а следовательно, тождественности взаимодействия с источником существования, которое неизбежно ведет к борьбе между ними за этот источник. Источником существования одних систем являются другие системы. Любая система может развиваться, существовать, лишь преобразовав другие системы. Нет в мире системы, которая имела бы источником существования ничто.

Противоречия между качественно тождественными элементами неизбежно ведут к дифференциации этих элементов, изменению характера взаимодействий между ними, а следовательно, изменению и типа противоречия. Противоречие между различными элементами (системами) является вторым типом противоречий, определенным по качеству взаимодействующих систем. Например, взаимодействие протоном и нейтроном в атомном ядре, молекул различных газов, звезд в Галактике, хищников различных видов.

Определение характера взаимодействия дифференцированных элементов системы между собой и со средой чрезвычайно сложно. Некоторые исследователи видят в усиливающейся дифференциации элементов причину сглаживания противоречий между ними, так как приобретаемые элементами системы различные функциональные качества позволяют им по-разному взаимодействовать с источником существования и тем самым «не мешать» друг другу.

Действительно, такое явление имеет место как в живой, так и неорганической природе. В общественной жизни также наблюдается сглаживание острой конкуренции между отдельными индивидами и коллективами по мере их различной специализации. Больше того, дифференциация элементов системы способствует укреплению их взаимозависимости. Взаимодействие между дифференцированными элементами приобретает характер «содействия», «сотрудничества», взаимопонимания и пр. Собственно, именно

дифференциация выступает главным интегрирующим фактором. Превращение системы в целое осуществляется как раз вследствие развития дифференциации и связанных с ней интегральных процессов.

Но что в таком случае является источником развития системы? И как в таком случае возникают противоположные элементы? Как происходит раздвоение единой сущности на противоположности?

Все дело в том, что дифференциация не заканчивается образованием элементов с различными функциональными качествами. Она идет дальше, в рамках достигнутой противоположности.

Что означает вообще источник развития? Когда мы говорим, что противоречие является источником развития, то имеем в виду изменение взаимодействующих систем в результате их «борьбы» между собой за источник существования. Это взаимодействие неизбежно ведет к их дифференциации, развитию у взаимодействующих систем таких качеств, свойств, черт, который бы способствовали либо победе одной системы над другой, либо утверждению иного способа взаимодействия с источником существования, либо вообще возникновению способности использовать другой источник существования и т. д. В любом случае происходит появление качественно нового, т. е. развитие.

Возникновение субординации вновь усиливает противоречия между различными элементами, так как она ведет к появлению элементов, функциональное качество которых коренным образом отличается от функциональных качеств других элементов, т. е. речь о появлении элементов с противоположными функциональными качествами. Конечно, это не единственный путь образования противоположностей.

Но непрерывная дифференциация возможна лишь в пределах достигнутой противоположности между элементами.

Противоречия между противоположными системами (электрон – позитрон, щелочь – кислота, хищник – жертва, буржуа – наемный сотрудник, демократия – бюрократия, добро – зло, горячее – холодное и т. д.) являются третьим, наиболее изученным типом противоречий. Внутри него можно различать специфические противоречия.

Здесь мы подошли к одному из сложнейших моментов развития. Многократно доказано, и природа непрерывно дает нам практическое подтверждение тому, что различие элементов системы неизбежно приводит к образованию противоположных подсистем в единой системе, каждая из которых объединяет элементы, обладающие функциональными качествами, противоположными функциональным качествам элементов другой подсистемы.

Процесс дифференциации элементов, в основе которого лежит противоречие между ними, неизбежно приводит к появлению противоположных подсистем.

Анализ развития конкретных систем показывает, что характер взаимодействия противоположных подсистем в разных системах неодинаков и зависит от многих причин: формы, типа, вида движения, системы, глубины и формы отличия в способах взаимодействия элементов с источником существования. Можно выделить следующие типы взаимодействия противоположных подсистем одной системы:

1. Элементы обеих подсистем таким образом изменяют свои функциональные качества, поэтому каждая из подсистем, будучи противоположна другой и сохраняя способность самостоятельного взаимодействия с источником существования, в то же время дополняет друг друга в чем-то жизненно важном для их существования. Скажем, электрон и атомное ядро, планета и Солнце.

В данном случае между противоположностями явно преобладают взаимодействия гармонии, взаимодополнения.

2. Элементы одной из подсистем таким образом изменили свое функциональное качество, их функционирование обеспечивает существование элементов с противоположным функциональным качеством, и наоборот. Скажем, корневая система и крона деревьев, полюса магнита.

В данном случае, с одной стороны, налицо гармоническое взаимодействие между противоположными подсистемами, ибо каждая из них дополняет другую, способствует существованию другой. С другой стороны, явно просматривается противоречивое взаимодействие между противоположностями, ибо каждая из них в определенной мере является одним из источников существования себе противоположной подсистемы. А взаимодействие системы с источником существования всегда противоречиво, коллизивно, ибо это взаимодействие неизбежно влечет прекращение существования систем, являющихся источником существования другой системы.

3. Элементы одной из подсистем таким образом изменили свое функциональное качество таким образом, что потеряли способность непосредственного взаимодействия с внешним источником существования. Теперь единственным их существованием являются функциональные качества противоположных элементов или сами эти элементы. Например, буржуа – наемный сотрудник, хищник и не хищник, растительный организм и организм травоядных животных. Здесь наблюдается противоречивое взаимодействие между противоположностями, ибо это есть отношение системы к источнику своего существования.

Конечно, действительные отношения противоположностей не ограничиваются рассмотренными выше. Встречаются такие системы, в которых взаимодействия между противоположностями обладают бездной оттенков, пульсаций, переплетений, так что бывает затруднительно отнести их к какому-то определенному типу взаимодействий. Реальность неизмеримо богаче любых абстрактных схем.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

1. Аристотель. Политика. / Аристотель. Соч. в 4 т. — М., 1983. — Т.4. — 375-644 с.
2. Берталаффи Л. Фон. Общая теория систем: критический обзор / Л. Фон Берталаффи.; пер. с англ., пол. Микиш А. М. и др.; общ. ред. Садовский В. Н., Юдин Э. Г. / Исследования общей теории систем: сборник переводов. — М.: Прогресс, 1969. — 520 с.
3. Войшвилло Е. Понятие. / Войшвилло Е. К. М., изд. МГУ, 1967. — 285 с.
4. Туркин Ю. Теория систем. /Туркин Ю. С. — М.: Б. и., 1995, 347 с. — /Диалектика/.
5. Уёмов А. И. Системный подход и общая теория систем. / Уёмов А. И. М.: Мысль, 1978. — 272 с.

Крimeць Людмила Володимирівна – кандидат філософських наук, провідний науковий співробітник науково-дослідної лабораторії (соціально-гуманітарних проблем) гуманітарного інституту Національного університету оборони України

УДК: 101+370.5

НАУКОВО-ОСВІТНІЙ ПРОСТІР У СФЕРІ СОЦІАЛЬНО-ФІЛОСОФСЬКОГО ДИСКУРСУ

Згідно авторської концепції, під науково-освітнім простором ми розуміємо інтерактивне цілеспрямовано організоване середовище, що взаємодіє з особистістю, впливаючи на її формування в процесі здійснення наукової та освітньої діяльності. Основним механізмом створення науково-освітнього простору, є організація творчої взаємодії суб'єктів наукової та освітньої діяльності, які спрямовуються спільними соціально-значимими цілями, керуються єдиними принципами, науково-педагогічними завданнями, проте відрізняються творчими підходами.

Ключові слова: науково-освітній простір, управління науково-освітнім простором, соціально-філософський аналіз, наука, освіта, суспільство, держава, особистість.

НАУЧНО-ОБРАЗОВАТЕЛЬНОЕ ПРОСТРАНСТВО В СФЕРЕ СОЦИАЛЬНО-ФИЛОСОФСКОГО ДИСКУРСА

Согласно авторской концепции, под научно-образовательным пространством мы понимаем интерактивную целеустремленно организованную среду, которая взаимодействует с личностью, влияя на ее формирование в процессе осуществления научной и образовательной деятельности. Основным механизмом создания научно-образовательного пространства является организация творческого взаимодействия субъектов научной и образовательной деятельности, которые направляются общими социальнозначимыми целями, руководствуются единственными принципами, научно-педагогическими заданиями, однако отличаются творческими подходами.

Ключевые слова: научно-образовательное пространство, управление научно-образовательным пространством, социально-философский анализ, наука, образование, общество, государство, личность.

SCIENTIFICALLY-EDUCATIONAL SPACE IS IN THE FIELD OF SOCIAL-PHILOSOPHICAL DISCURSUS

According to the author's conception, a scientific and educational space, we understand purposefully organized an interactive environment that interacts with the personality, affecting its formation in the course of scientific and educational activities. The main mechanism for the creation of scientific and educational space is an organization of creative interaction of the scientific and educational activities, which are sent by common socially important objectives, guided by a single principle, research and teaching tasks, but different creative approaches.

Keywords: scientifically-educational space, management, social-philosophical analysis, science, education, society, state, personality, scientifically-educational space.

Поняття «простір» є одним з найскладніших у філософії. Уявлення про простір досить консервативні, разом з тим вони найвиразніше висловлюють суперечливий характер розвитку самої науки та її методології. Еволюція філософських поглядів на простір багата гіпотезами, варіантами інтерпретацій, дискусіями. Значний внесок у розуміння простору внесли Аристотель, Геракліт, Демокріт, Зенон, Платон. Завдяки підходам до даної проблеми Августина Блаженного, Г. Гегеля, Е. Гідденса, Г. Зиммеля, І. Канта, О. Конта, Г. Лейбніца, К. Маркса, І. Ньютона, Сенеки були отримані відомості про основні властивості простору, про його соціальні та антропологічні модифікації. Роботи Р. Аронова, Ф. Броделя, В. І. Вернадського, П. Гайденко, дозволяють дати класифікацію просторових форм (фізичні, біологічні, соціальні, історичні, географічні, економічні), виявити залежність між ними, встановити співвідношення природничих і гуманітарних аспектів даної проблеми.

Об'єктом статті є науково-освітній простір.

Предметом – соціально-філософський аналіз науково-освітнього простору.

Метою роботи ми визначаємо розкриття сутності феномену науково-освітнього простору в контексті сучасного філософського дискурсу.

Слід відзначити також, що поняття «простір» у філософії тісно пов'язане з поняттям «буття». Отже, якщо можливо говорити про існування різних форм вираження буття, то можна припустити і плюралістичні концепції дослідження простору. Так, якщо існує соціальне, інформаційне, біологічне, фізичне, психологічне, хімічне буття, то логічно говорити про існування аналогічного простору і часу. В останні роки висувається ідея про те, що нефізичним явищам притаманні особливі простори і часи. Насправді, в спеціальній літературі з психології ми неодноразово зустрічаємо згадки про «особисті», «інтимні», «соціальні», «громадські» зони, тобто про зональні простори (Алан Піз). У філософії Х.-Г. Гадамера також зустрічається поняття простору людського спілкування і культури. Однак більшість філософів, виділяючи

різні види буття, дотримуються моноістичної точки зору щодо простору, трактуючи його як фізичну або як філософську категорію.

Саме як філософська категорія простір визначається як форма співіснування матеріальних об'єктів і процесів, що характеризує структурність і протяжність матеріальних систем, як феномен, який має об'єктивний характер і є нескінченним; як форма буття матерії, що характеризує її протяжність, структурність, співіснування і взаємодію елементів у всіх матеріальних системах.

Представники позитивізму – Дж. Берклі і Е. Мах визначають простір і час як форми упорядкування комплексів відчуттів і дослідних даних, встановлення між ними залежності. У математиці під простором розуміється множина об'єктів, між якими встановлені відношення, подібні за своєю структурою з просторовими відношеннями відстані.

М. Хайдеггер пов'язує актуалізацію соціального простору з соціальними практиками. З точки зору діяльнісного підходу соціальний простір розкривається сукупністю вчинків, навичок, практичних дій, проектів. У соціальному просторі виокремлюється науковий та освітній простір як сукупність вчинків його суб'єктів, їх наукової та освітньої діяльності, що забезпечують процес і результат удосконалення здібностей і поведінки особистості, при якому вона досягає соціальної зрілості та індивідуального зростання.

Культурологічна наука також приділяє особливу увагу сприйняттю простору в дослідженнях невербальних форм міжкультурної комунікації. Просторово-часовий контекст утворює унікальну самотність культурної «картини світу», формує певний тип мислення, темп і ритм життя, характер відносин між людьми, специфіку їх повсякденних контактів.

Серед цих досліджень виділяються роботи американського психолога Е. Холла, який чітко простежив відмінності культур, що пов'язані з їх ставленням до простору. Автор ввів у науковий обіг термін «проксемика», який відбиває просторову організацію комунікації, а також вплив різних культурних норм і стереотипів культурного простору на характер міжособистісного спілкування [7, с.601-603].

Поняття «науково-освітній простір» є важливою характеристикою як наукового, так і освітнього процесу, що є взаємопов'язаними та взаємодетермінованими явищами, і відображає основні етапи та закономірності розвитку науки та освіти як фундаментальних характеристик суспільства, його культурної діяльності.

Історико-філософська реконструкція поняття «науково-освітній простір» виділила його базові компоненти «освіта» та «наука». Вони є результатом розвитку суспільства, тісно пов'язаними з соціальною активністю людства, тому в основі сучасної системи освіти перебуває трансляція науково-педагогічної діяльності як від людини до людини, так і щодо локального (регіонального) і глобального просторів. Цей динамічний процес – процес інформатизації, накопичення досвіду – відбувається в часі, просторі, та постійному русі.

Ключовими словами у визначеннях простору, запропонованих різними авторами, є «елемент» (об'єкт, відчуття, суб'єкт), «ставлення» (взаємодія, залежність, упорядкування, структурність, співіснування), «протяжність» (обсяг). Отже, спрощено поняття простору можна визначити як сукупність елементів, що знаходяться у відношенні протяжності. Проте слід пам'ятати і про той факт, що «науково-освітній простір» – збірне поняття, що позначає цілісний феномен. Тому задля здійснення аналізу його змісту необхідно дослідити його складові поняття «освітній простір» і «науковий простір».

У переважній більшості джерел освітній простір пояснюється як певний педагогічний феномен, що передбачає тісний контакт людини із оточуючим її освітнім середовищем. В результаті такої взаємодії відбувається осмислення і пізнання всіх елементів-носіїв культури. Таким чином даний простір можна назвати структурованою системою педагогічних факторів та умов їх освоєння окремою особистістю в процесі її розвитку та становлення. Але існують й інші тлумачення цього поняття, одним з яких є твердження, що це – система соціальних зв'язків в освітній галузі, яка базується на взаємодії суспільства і соціальних інститутів освітньої спрямованості [6, с.62-63.]. На думку А. Цимбалару, під поняттям «освітній простір»

слід розуміти педагогічний феномен зустрічі та взаємодії людини з оточуючими її елементами-носіями культури (освітнім середовищем), у результаті чого відбувається їх осмислення та пізнання. У зміст цього феномену вкладено смисл спеціально організованого педагогічного середовища як структурованої системи педагогічних факторів та умов їх освоєння особистістю у процесі її становлення [5, с.81]. Таке розуміння освітнього простору зміщує акценти у визначенні цілей навчання та засобів вирішення проблем, які виникають у зв'язку зі змінами парадигми освіти.

Аналіз наукових джерел, що стосуються проблеми освітнього простору, дозволяє дійти певних висновків:

освітній простір відображає систему соціальних зв'язків та відношень у галузі освіти, характер взаємовідношень суспільства і соціальних інститутів, пов'язаних із задоволенням освітніх потреб суспільства;

освітній простір – структурована система педагогічних факторів, що забезпечують зустріч, взаємодію, осмислення та пізнання (освоєння) особистістю у процесі її розвитку та становлення спеціально організованого педагогічного середовища;

освітній простір – місце перетинання діяльності всіх учасників освітнього процесу, де забезпечується використання та активізація їх творчого потенціалу [8].

Важливо пам'ятати і про інші характеристики освітнього простору. Йому притаманні часові характеристики, що опираються на модуси минулого, теперішнього та майбутнього. Географічне розташування також впливає на нього – важливу роль відіграє територія розташування та місце розгортання освітнього простору. Інноваційний розвиток освітніх закладів передбачає обов'язкове проектування освітнього простору, який характеризується обсягом освітніх послуг, а також потужністю та інтенсивністю освітньої інформації. Слід зазначити, що освітній простір має нерозривний зв'язок з іншими соціально-просторовими феноменами і завдяки йому відбувається реалізація найбільш актуальних проблем і запитів сучасної цивілізації. І в першу чергу, це, безумовно, розвиток особистості. Взаємодіє освітній простір також із сферами політики та економіки, екології та релігії, а також культурною та етнічною сферами [9].

Науковий простір та наукова діяльність стають предметом найбільш пильного розгляду таких авторів, як Б. Латур, К. Кнорр-Цетіна, М. Каллон, С. Вулгар та ін., що сформулювали в кінці 1970-х - першій половині 1980-х рр. конструктивістську програму в філософії науки.

Переносячи фокус дослідження з питання істинності знання як відповідного деякій дійсності на питання практик отримання знання, під час аналізу наукового середовища конструктивісти поміщають у центр уваги наукову лабораторію, – той простір, в якому і розгортається процес повсякденної наукової роботи: «Наука не вивчає світ, вона створює його. При цьому вона створює не якийсь специфічний лабораторний світ, що становить цінність для граючих у нього вчених, – вона трансформує всю дійсність, що б ми під нею не розуміли» [1,2,3].

Науково-освітній простір є об'єктом досліджень потужних національних наукових шкіл академіків В. Кременя та В. Андрущенка. Освоєнню проблеми змісту та модернізації науково-освітнього простору присвячені колективна праця за участю В. Андрущенка «Науково-освітній потенціал нації», монографія «Роздуми про освіту», монографія В. Кременя «Освіта і наука в Україні – інноваційні аспекти. Стратегія. Реалізація. Результати» тощо [1]. Автори доводять, що в умовах становлення інформаційного суспільства та глобалізації наука і освіта поступово утверджуються як стратегічний чинник суспільного поступу, показник майбутніх прогресивних суспільних зрушень, критерій, за яким слідує новий глобальний перерозподіл світу, змінюється роль країн і народів у системі світової динаміки. Згідно з розвитком інтелекту та його практичною спроможністю на передній план мають вийти народи, здатні до створення і використання високих технологій. З другого боку, перед народами, наука і освіта яких знаходиться в занедбаному стані, постає реальна загроза перетворення в пасивного споживача історії або ж асиміляції в інтелектуально більш розвинуті спільноти. У цьому контексті філософами проаналізовані реальні можливості інтелектуального

розвитку українського народу, держави і культури, присутності України в європейському і світовому геополітичному просторі, зрощування її конкурентоздатності на основі розвитку науки і освіти.

Згідно авторської концепції, під науково-освітнім простором ми розуміємо інтерактивне цілеспрямовано організоване середовище, що взаємодіє з особистістю, впливаючи на її формування в процесі здійснення наукової та освітньої діяльності. Основним механізмом створення науково-освітнього простору є організація творчої взаємодії суб'єктів наукової та освітньої діяльності, які спрямовуються спільними соціально-значимими цілями, керуються єдиними принципами, науково-педагогічними завданнями, проте відрізняються творчими підходами.

Характеризуючи процес формування науково-освітнього простору, можна назвати такі умови актуалізації, що підвищують його потенційні можливості:

свобода прийняття суб'єктом рішення про входження до науково-освітнього простору, або вихід з нього;

можливість вибору суб'єктами шляхів досягнення ефективності науково-освітньої діяльності, яка дозволить максимально реалізувати творчі можливості кожної особистості;

формування інтерактивної соціальної взаємодії на основі діалогових відносин в контексті науково-освітньої діяльності;

інтенсифікація та раціоналізація використання науково-методичних та інформаційних ресурсів для вирішення поставлених цілей;

можливість варіативного вибору творчих завдань та вільне формування різних колективів, спільностей та груп для їх виконання, а також і можливості їх зміни.

Таким чином, науково-освітній простір сприяє реалізації потенціалу суб'єкту науково-освітньої діяльності, забезпечує стійкість його позиції, причому сам суб'єкт структурує цей простір і, отже, має можливість самореалізуватися в ньому.

Науково-освітній простір за своєю структурою включає систему державного управління науково-освітньою діяльністю, взаємопов'язані наукові, освітні й виховні установи, спеціалізовані підприємства, дитячі та юнацькі організації, соціальні служби, засоби масової інформації, громадські організації, тощо.

З позиції системного підходу до науково-освітнього простору слід підходити як до багаторівневого, доцільно організованого середовища, в якому інтегруються, щонайменше, сім «середовищних» рівнів (компонентів): діяльнісний, комунікативний, компаративний, соціально-предметний, екологічний, емоційний та інформаційний [5].

Відповідно до цього А. Мосіна модель науково-освітнього простору факультету ВУЗу уявляє собі у вигляді спіралі (зовнішньої та внутрішньої). Внутрішня спіраль відображає процес проектування науково-освітнього простору факультету в рамках наукової та навчальної діяльності, зовнішня – у позанавчальній діяльності студентів та викладачів [5, с.112-124].

Таким чином, термін «науково-освітній простір» є конструктивним складним поняттям, що поєднує у своєму змісті сутнісні властивості наукової та освітньої складової у контексті педагогічної дійсності. У той же час виникає необхідність визначитися з принципами та механізмами його актуалізації, а також з основними аспектами управлінської взаємодії та їх специфікою.

З яких би позицій ми не дослідили науку та освіту, завжди необхідно виходити з аксіоми, що в усі історичні епохи вони були і є основними засобами прогресивного розвитку людини і суспільства. Наука і освіта, як і будь-який інший модус духовного буття соціуму, впродовж усієї своєї історії розвивалися, виходячи із загальних змістовних принципів, що організовували і структурували їх зміст. Але це не означає, що принципи формування простору – це догми. По-перше, вони міняють свій зміст із розвитком наукового знання і методологію його трансляції. По-друге, в різних наукових парадигмах мали місце специфічні принципи їх організації й змісту, які були неприйнятні для інших парадигм.

Але загальними умовами для актуалізації науково-освітньої реальності виступають:

– історична необхідність формувати прагнення до знань і способів оволодіння ними. Це

виражає принцип творчої активності суб'єкта навчання, його готовність до наповнення свого досвіду виробленими людством знаннями, а сьогодні ще і використання нових сучасних комп'ютерно-телекомунікаційних засобів їх поповнення, що в цілому виражає його готовність і здатність до самовдосконалення;

– потреба у формуванні методології наукового пошуку істини як відповідності знань суб'єкта науково-освітньої діяльності конкретній дійсності за допомогою теоретичних знань і практичного досвіду;

– наявність у суспільстві стійких переконань, що науково-освітній процес як процес духовного і морального вдосконалення, як процес пізнання істини меж не має.

Ці принципові аспекти конкретизуються на трьох взаємозв'язаних невід'ємних компонентах, які є фундаментальними сутностями сучасної науково-освітньої реальності: 1) комунікації, що виражає процес взаємодії в змісті науки та освіти; 2) інформація, поза якою науково-освітній процес немислимий; 3) системі міжсуб'єктної взаємодії, в якій реалізуються функції та завдання науки та освіти. Власне, ці фундаментальні сутності й визначають зміст науково-освітньої діяльності. На перший погляд, усі ці суті можна міняти місцями, але логіка самого освітнього процесу припускає саме таку послідовність. Для того, щоб мала місце комунікація, повинна мати місце єдність навчаючого і суб'єкта, що навчається; інформація виражає їх конкретний зв'язок через предмет, який пізнається; система суб'єктно-суб'єктних стосунків враховує не лише відбір і пояснення трансльованої інформації, але і її розуміння, з'ясування, засвоєння та перетворення її змісту за допомогою принципу інтерактивного зв'язку.

Проте слід більш докладно проаналізувати накреслені вище фундаментальні сутності науково-освітньої реальності. Коли йдеться про комунікацію, то, в першу чергу, вказують на потребу людини в спілкуванні, яка відноситься ще до становлення людства. Освіта як духовний феномен ще не існувала, але потреба в спілкуванні була головним чинником розвитку соціальної природи людини. На первинному етапі спілкування найяскравіше проявлялося через діяльність, без якої не міг мати місце повноцінний розвиток людини в усіх її іпостасях: і як особи, і як суб'єкта діяльності, і як елементу продуктивних сил соціуму. Тому основною іпостасю поняття «комунікація» виступає її соціальний характер. Соціальна комунікація як об'єкт пізнання є соціально обумовленим процесом виробництва, передачі й сприйняття інформації в умовах міжособового, групового і масового спілкування на основі використання різних каналів і засобів зв'язку. Сміслові навантаження соціальної комунікації розширюється у зв'язку з цілями і потребами соціуму.

Багатоаспектність духовного життя соціуму підтверджує ідею, що всі види взаємозв'язків «природа – суспільство – людина – наука – освіта – культура» обумовлені певними комунікаціями, які розглядаються як зв'язки, контакти, спілкування, інформація. Комунікація породжує можливості виробництва, накопичення і трансляцію вироблених людством норм, правил, знань, культурних традицій і досвіду в свідомість соціуму.

З перерахованих вище видів взаємозв'язків особливий статус соціальної комунікації проявляється в науці і освіті. Тут вона з'являється як цілеспрямований процес виробництва і передачі інформації, розкривається логіка руху думки суб'єктів комунікації, виражається специфіка пізнавального відношення людини до світу через аксіологічну рефлексію як спосіб осмислення епістемологічних цінностей наукового знання.

Ціннісний підхід до науки найбільш складний. У поясненні його змісту головна роль належить саме соціальній комунікації. Під яким кутом зору будуть обґрунтовані ціннісні установки і орієнтації науки, від цього залежить відношення соціуму до цього виду духовного виробництва. Але це завдання вже соціальної комунікації як цілеспрямованого процесу аналізу цих досягнень, пов'язаного з доказом того, що на основі епістемологічних цінностей, передусім, відбувається затвердження особово орієнтованого знання, при якому воно виступає як досягнення конкретної особи, як компонент його особистої культури. Соціальна комунікація і культура особи знаходяться в тісному зв'язку один з одним. Без передачі наступним поколінням зразків культури, способів взаємодії людини з навколишнім світом навряд чи

можна представити людське буття та науково-технічний прогрес.

Другим компонентом науково-освітнього акту виступає сама інформація. Інформація найчастіше розуміється як «сукупність зібраного суб'єктом пізнання, якимсь чином представлених і систематизованих відомостей про явища і процеси навколишньої дійсності» [7, с.48]. Інформаційний процес у комунікації проявляється як процес обміну знаннями, відомостями, сигналами та символами між людьми. Інформація – це міра організації як самої соціальної системи, так і її взаємодії з оточенням. Саме цим загальним сенсом і визначається правомірність застосування інформаційного підходу до аналізу соціальної комунікації як системи, в якій закладені сенси інформації. Але ці сенси є не що інше, як породження нашої свідомості, яка в той же час активно зберігає їх. Ці сенси виражають його цілісність через мову як механізм об'єктивування [7, с.24-25].

Що ж тоді виступатиме передумовами комунікації? Якщо обґрунтовувати цю тезу з позицій науково-освітнього простору, то вони будуть закладені в його проблемному полі, смислових акцентах, в модернізації його цільових установок. Але ці аспекти комунікативності в науці та освіті загальні. Конкретним тут виступає наявність виразів модальності в змісті освітнього акту як чинника осмислення і оцінки об'єктивного змісту трансльованої інформації. В єдності комунікація та інформація виступають початковими методологічними началами наукового пошуку і залучення до істини.

«Феномен інформації, – відмічає Лазаревич, – має сьогодні особливе функціональне значення і самодостатню цінність, виступає, по суті, фундаментом процесу взаємодії» [7, с.54]. Інформацію в науці та освіті не можна розуміти лише як засіб досягнення деякої мети. Інформація – це не лише засіб, але і сама мета. Вона робить рух до мети менш випадковим і хаотичним, але більш спрямованим і ефективним. Сама мета освіти має інформативний характер. «Інформація в загальному сенсі, – відмічає В. М. Петров, – це міра організації як самої системи, так і її взаємодії з оточенням. Саме цим загальним сенсом і визначається правомірність застосування інформаційного підходу» [7, с.27], в нашому випадку до аналізу науково-освітнього простору.

Сучасний етап суспільного розвитку характеризується швидким зростанням інформації, що викликало до життя інформаційний бум (Г. Л. Ільїн). І головною причиною інформаційного буму слід визнати масову освіту, що поставляє грамотних людей - виробників і споживачів як наукової, так і масової інформації. В цих умовах, як ніколи раніше, необхідно виробляти у науково-освітньому просторі здатність до критичного осмислення інформації, формувати інформаційну методологічну культуру.

Найбільш складним механізмом організації науково-освітнього простору виступає система міжсуб'єктної взаємодії, в якій відбувається передача новітньої для суб'єкта інформації про суть і закономірності розвитку природної та соціальної дійсності. На основі цієї інформації відбувається затвердження особистісно орієнтованого підходу, при якому наука та освіта виступають як надбання певної особи, як її власна особистісна цінність.

Поняття «взаємодія» може розглядатися з різних позицій. З точки зору філософії – як категорія, що відображає процеси впливу різних суб'єктів один на одного, взаємну обумовленість їх вчинків і соціальних орієнтацій людей, зміни системи їх потреб, а також міжособистісних зв'язків, що виникають у ході цієї взаємодії (Б. Г. Анан'єв, М. С. Каган та ін.).

Контекстом для такого розуміння основ взаємодії є філософські уявлення про духовну сутність людини, про діалогічний спосіб її існування в просторі історії та культури. Ці ідеї дають нову якість в осмисленні людського в людині, взаємовідносин людини і реальності, вибудовуючи своєрідну діалогічну картину світу [4]. Взаємодія людини зі світом і людьми дозволяє їй не тільки актуалізувати наявні в неї внутрішні потенціали, а й заповнити їх у структурному, змістовному, ціннісному та смисловому плані. Включення в цей процес робить можливим зіставлення думок, почуттів і вчинків індивіда з їх вираженням у інших людей, що виступає основою його самопізнання, саморегуляції, самореалізації та самовдосконалення.

Комунікативна сторона спілкування проявляється через дії особистості, свідомо

орієнтовані на смислове сприйняття їх іншими людьми. Перцептивна сторона – через сприйняття і оцінку людьми соціальних об'єктів (інших людей, самих себе, груп, інших соціальних спільнот). Інтерактивна сторона є взаємодії – вплив людей один на одного у процесі міжособистісних відносин.

Відмінною особливістю соціальної взаємодії в контексті науково-освітнього простору, на думку автора, служить той факт, що в ході організації спільної діяльності для її учасників надзвичайно важливо обмінятися не лише інформацією, але і організувати обмін діями, спланувати загальну діяльність. Подібний підхід, на наш погляд, дозволяє категоріально розвести поняття «взаємодія» і «спілкування», стверджуючи, що спілкування виступає як найважливіший компонент і форма взаємодії.

Науково-педагогічна взаємодія є специфічним аспектом соціальної взаємодії, якому притаманні як загальні риси цієї форми взаємодії, так і специфічні, народжені науково-освітнім процесом. За допомогою спілкування спільна діяльність науково-педагогічних працівників організується, розвивається і збагачується, в ній виникають нові зв'язки і відносини на основі їх суб'єкт-суб'єктної взаємодії. В процесі дій, спрямованих на досягнення єдиних освітніх цілей особливу увагу слід приділяти управлінню взаємодією, яке може протікати на різних рівнях науково-освітньої діяльності:

1-й рівень. Повідомлення мети та напрямку вирішення наукової проблеми, створення необхідного інформаційного поля, адекватного науково-освітній проблемі.

2-й рівень. Організація процесу самовизначення всіх учасників, створення поля взаємовідповідальності, сприяння усвідомленню ними нормативно-правового та морально-етичного спектру можливостей та обмежень.

3-й рівень. Формування творчих груп. Розробка індивідуальних і групових підпроектів.

4-й рівень. Встановлення і реалізація взаємин між творчими групами, активізація взаємозв'язку між керівником і підлеглими.

5-й рівень. Перевірка та організація безпосередньої реалізації підпроектів, отримання проміжних та остаточних результатів, відстеження критичних ситуацій.

6-й рівень. Індивідуальна і групова рефлексія, отримання особистих і професійних висновків організації особистого і колективного життєвого простору.

7-й рівень. Перехід на новий рівень професійної взаємодії.

Педагогічна взаємодія є ще більш конкретизованою і має дві сторони: функціонально-рольову й особистісну, які проявляються в поведінкових актах. Функціонально-рольова сторона взаємодії педагога з тими, хто навчається, обумовлена об'єктивними умовами педагогічного процесу. В сучасних умовах, як свідчить аналіз досвіду, функціонально-рольова сторона педагогічної взаємодії спрямована головним чином на перетворення когнітивної сфери слухачів (учнів, курсантів, студентів). Критерієм успішної діяльності педагога в цьому випадку служить відповідність досягнень слухачів (учнів, курсантів, студентів) стандартам якості системи освіти.

Особистісна сторона педагогічної взаємодії в більшій мірі зачіпає мотиваційно-смилову сферу як викладачів, так і слухачів (учнів, курсантів, студентів). Наукове знання, зміст освіти в цьому випадку виступають засобами перетворення цієї сфери. Для особистісно-розвиваючої педагогічної взаємодії характерні специфічні способи спілкування, засновані на розумінні, визнанні та прийнятті слухача як особистості, вмінні підтримувати його позицію, ідентифікуватися з ним, врахувати його емоційний стан і самопочуття, поважати його інтереси і спрямовувати перспективи розвитку. При такому спілкуванні основними тактиками педагога стають співробітництво і партнерство, що дають можливість слухачам (учням, курсантам, студентам) проявити активність, творчість, самостійність винахідливість.

Педагогічна взаємодія викладачів і слухачів (учнів, курсантів, студентів) ВУЗу та спілкування даних суб'єктів науково-освітнього простору стають сьогодні найважливішими факторами професійного формування майбутнього фахівця, значною мірою визначаючи ефективність процесу професійного становлення. Цьому процесу сприяє розширення функцій

освіти, пов'язане з переорієнтацією освіти на нові базові цінності: не лише підготовку фахівця до якого-небудь виду трудової діяльності, не лише забезпечення потреб виробництва і економіки в робочій силі певної якості, але на забезпечення потреб самої людини в отриманні освітніх послуг відповідної якості. Суб'єкт-суб'єктна взаємодія сьогодні стає одним з першорядних умов ефективності педагогічного процесу практично у всіх освітніх програмах та наукових дослідженнях.

Основною вимогою ефективної актуалізації міжсуб'єктної взаємодії є її творчий характер. Основним суб'єктом творчої взаємодії виступає особа (хоча іноді в якості суб'єктів можуть виступати групи осіб). Творче начало – це базис інфраструктури сучасної науки та освіти, воно визначається внутрішнім сенсом або головною метою використання творчого потенціалу. Його основна мета і призначення полягає в задоволенні суб'єктом самого себе результатом пізнавальної та продуктивної діяльності, що реалізується в соціально-значимому контексті. Проте для того, щоб бути успішною, особистість має володіти здатністю до творчості.

Талановитість і геніальність у науці й освіті завжди пов'язані із здатністю осяяння, передбачення нових шляхів реалізації ідеї, в швидкому, неординарному рішенні висвітленої задачі. Талант характеризує вміння особи з позицій критичного осмислення відрізнити значущу ідею від незначної, вміти втілювати її в належній формі. Це розкриває талант як вищу творчу міру обдарованості суб'єкта в певній сфері. Талант реалізує себе як внутрішній спонукач, каталізатор реалізації наукової думки. Таким чином, саме талант (талановита людина) має можливість відбирати, виділяти й втілювати у своїх творіннях найвищі ідеї, необхідні для суспільного розвитку. Результатом цього процесу виступає поява на світ нових відкриттів у науці, техніці, освіті. За ними оцінюється духовна зрілість нації, її здатність сприймати загальнолюдські ідеї духовного прогресу. Найвища стадія наукової творчості – геніальність, має свої особливості втілення. Це пов'язано з тим, що геній не просто бачить, відчуває і споглядає духовний світ і наповнює цим переосмисленим змістом свої творіння, він має унікальну можливість безпосередньо споглядати вищі ідеї духовного світу, доступні для людської істоти. Заслуга генія полягає в увічненні у створених ним матеріальних і духовних цінностях, вищих ідей світу для усіх прийдешніх поколінь: ці творіння живлять собою все людство, задовольняючи його духовну спрагу.

Науково-освітній простір – це те соціально-культурне середовище, яке покликане привести в дію творче начало кожної особистості й створити духовно-теоретичну базу для її подальшого вдосконалення. Творчість у науці та освіті – це процес, що виражає активну позицію пізнавальної та професійної діяльності суб'єктів.

Висновок. Як підтверджує аналіз, суб'єктність і, навіть, інтерсуб'єктивність, є характерною рисою саме української моделі розвитку науково-освітнього простору, основною аксіологічною підставою якої є «філософія людиноцентризму», що розробляється В. Кременем. Згідно вчення філософа, людиноцентризм визначається актуалізацією гуманістичних тенденцій у сучасну епоху, відходом від раціоналізованих прагматичних імперативів у науці та освіті. «Зважаючи на зміни, які відбулися у світі, в соціумі, в державі потрібно орієнтувати національну освіту і науку на їх «вимір людиною», тобто на людиноцентризм. З цієї позиції завдання національної освіти – характеризувати буття людини в її особистісній унікальності, що концентрує увагу науково-освітньої діяльності в її педагогічній поліфонії на розвиток творчих потенцій людини, які ґрунтуються на розумі, знанні, мудрості, «душевному відчутті», «пізнанні серцем». На всьому тому, що перетворює людину в особистість. Це – кредо сучасної освіти» [2]. Людиноцентризм – це нова якість філософського розуміння людини в контексті науково-освітнього простору.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Кремень В. Г. Освіта і наука в Україні – інноваційні аспекти. Стратегія, Реалізація.

© Мельник Ю. М.

Результати. — К.: Грамота, 2005. — 448 с.

2. Кремень В. Г. Філософія національної ідеї: Людина. Освіта. Соціум. / В. Г. Кремень. — К.: Грамота, 2010. — 576 с.

3. Крimeць Л. В., Пальчик С. І. Аксіологічні аспекти патріотизму в контексті соціального управління: монографія / Людмила Володимирівна Крimeць, Сергій Іванович Пальчик. — Київ: поліграфічний центр НУОУ, — 2013. — 250 с.

4. Крымец Л. В. Социальное взаимодействие в контексте постиндустриального общества на современном этапе развития: монографія / Людмила Владимировна Крымец. — Saarbrücken, Germany: Lap Lambert Academic Publishing, — 2012. — 163с.

5. Мосіна А. В., Антімова Е. А. Виховний простір як об'єкт дослідження педагогічної науки та освітньої практики // Герценівські читання. — 2006. — 4.4. — С. 112-124.

6. Освіта: прихований скарб / Доповідь Міжнародної комісії з освіти для XXI століття, представлений ЮНЕСКО. — Париж: Організація Об'єднаних Націй з питань освіти, науки і культури, 1997. — С. 62-63.

7. Основи теорії комунікації / За ред. М. А. Василика. — М. Прагматикс, 2005, — с. 601-603

8. Педагогічний словник. За ред. дійсного члена АПН України Ярмаченка М. Д. — К.: Педагогічна думка, 2001. — 450 с.

9. Шендрик И. Г. Образовательное пространство субъекта и его проектирование. — М.: АПКиПРО, 2003. — 384 с.

Мельник Юрій Михайлович – доцент кафедри соціології, філософії та права Одеської національної академії харчових технологій

УДК: 1 + 140.8 + 316.74

САМОСВІДОМІСТЬ В ПАРАДИГМІ САМОРЕАЛІЗАЦІЇ ОСОБИСТОСТІ

Традиційно самосвідомість розглядається як етап у розвитку свідомості, як результат відображення. Але роль самосвідомості проявляється і в зворотному русі – її роль у свідомості й через неї у практичній діяльності. Необхідно, поки не пізно, привернути увагу науковців, що захопилися сучасними техногенними можливостями відтворення людини, до найбагатіших можливостей природного для людини усвідомленого виробництва різноманітного буття навколо себе і відтворення себе через відкриття у собі невичерпного джерела творчості – самосвідомості.

Ключові слова: самосвідомість, самореалізація, творчий потенціал людини, соціальна реальність, цілісність особистості, формування особистості.

САМОСОЗНАНИЕ В ПАРАДИГМЕ САМОРЕАЛИЗАЦИИ ЛИЧНОСТИ

Традиционно самосознание рассматривается как этап в развитии сознания, как результат отображения. Но роль самосознания проявляется и в обратном движении – ее роль в сознании и через нее в практической деятельности. Необходимо, пока не поздно, привлечь внимание ученых, которые увлеклись современными техногенными возможностями воспроизведения человека, к самым богатым возможностям естественного для человека осознанного производства разнообразного бытия вокруг себя и воспроизведения себя через открытие в себе неисчерпаемого источника творчества – самосознания.

Ключевые слова: самосознание, самореализация, творческий потенциал человека, социальная реальность, целостность личности, формирования личности.

SELF-AWARENESS IN THE PARADIGM OF SELF-IDENTITY

Traditionally self consciousness is viewing as a stage in the development of consciousness as a result of reflection. But the role of self consciousness manifested in reverse movement - its role in consciousness and through it in practice. It is necessary, while not too late, to attract scientists who admired modern technological capabilities of human reproduction, the richest natural capacity for production of various human conscious being around him and playing himself through the opening in a perennial source of creativity - consciousness.

Key words: self-awareness, self-realization, human creativity, social reality, the integrity of the individual, identity formation.

Глобалізація новітніх економічних, політичних, культурних, інформаційних технологій обертається розширенням спектру невирішених глобальних, національних і особистісних проблем. Все чіткіше проявляється потреба у соціокультурних механізмах їх відстеження, прогнозування і попередження, в ціннісних підставах розгортання соціальної, політико-правової, техноекономічної практики у гармонійний стан, супідрядне людському призначенню. Техногенна цивілізація і технологічна раціональність виокремили тенденцію аксіологічної переорієнтації свідомості як суспільної, так і індивідуальної. Важка, суперечлива, але історично неминуча трансформація суспільного організму у першу чергу зачіпає стійкість буття суб'єкту, загрожує втратою його специфіки, атрофією особистої культури.

Засобом адекватного входження і самореалізації людини у настільки суперечливому соціальному просторі є активізація її самосвідомості як умови формування індивідуальної особливості і суб'єктивної цілісності особистості.

Актуальність дослідження філософських теорій самосвідомості зумовлена важливими обставинами. Сьогодні чітко позначеною є тенденція натуралізму в науковому знанні. У суспільній свідомості це відбивається в розумінні всього світу, і людини в тому числі, як результату селектогенезу, тобто спрощено, без урахування всієї складності багатофункціональної варіантності проявів людини. Наприклад, популярна нині валеологія активно пропагує натуралістичний підхід до людини, роблячи акцент на, безперечно важливих, природно-біологічних параметрах походження людини і, на жаль, усуваючи, як об'єкт своєї спеціальної уваги, її соціальну сутність, природу її продуктивних здібностей. В результаті формується образ «плотьської людини», головними цінностями якої виступають потреби тіла, але не духовні потреби і не гармонійне їхнє поєднання. А активне пізнавальне проникнення у духовну самість як джерела реалізації творчої активності людини (і як засобу продовження інтелектуального, емоційного і фізичного життя людини), відходить на другий план.

Актуальність проблеми самореалізації особистості також обумовлена негативними наслідками депопуляційної кризи і, одночасно, високими досягненнями генної інженерії, психогенетики, репродуктивної технології. Ці інновації створюють реальну можливість підміни природно-народженого і взощеного в багатющому соціокультурному середовищі людського дитя, що має реальні перспективи стати діяльнісною творчою особистістю, пробірковою дитиною – тілесним субстратом, який соціалізується в суспільно-виховних інкубаторах.

Необхідно, поки не пізно, привернути увагу науковців, що захопилися сучасними техногенними можливостями відтворення людини, до найбагатших можливостей природного для людини усвідомленого виробництва різноманітного буття навколо себе і відтворення себе через відкриття у собі невичерпного джерела творчості – самосвідомості. Підтвердженням цього положення є успішна адаптація людства протягом десятків тисяч років, втілена у багатющу культуру – форму прояву продуктивно-рефлексивного людського Духу. Тому досить

актуальним є філософсько-методологічне обґрунтування цілісності особистості, представлені через аналіз багатого змісту її самосвідомості, яка розуміється як центральна домінанта комплексно організованої багатофункціональної системності буття людини. Самосвідомість генерує розширення можливостей активної самодіяльності людини, в основі якої лежить різноманітність її власних ціннісних етичних, релігійних, пізнавальних, матеріальних орієнтацій.

Інтерес до вивчення самосвідомості особистості реалізується у різних людинознавчих дисциплінах (фізіології вищої нервової діяльності, психіатрії, психології, етиці, менеджменті та ін.), в яких проблема обмежена предметними рамками конкретної науки і виявляє відсутність цілісності в розгляді людини. Але проблема самосвідомості – це філософська проблема. Отже, існує потреба у філософській теоретико-методологічній базі і рефлексивному обґрунтуванні феномена самосвідомості. В основу образу людини як цілісної, самодостатньої, здатної до творчої самореалізації, адекватної її життєвим обставинам, слід покласти філософський аналіз самосвідомості особистості.

Сьогодні світ потребує діяльнісних творчих сил, пробудити які може освіта, орієнтована на розвиток мислення, чим традиційно займається філософія. Вона містить багату спадщину теоретичного мислення, без з'ясування якого і перетворення в особистісний потенціал неможливо сподіватися на успіх у пошуках виходу з глобальної кризи цивілізації, у рамках якої науковий раціоналізм, технологічний прогресизм, економічний лібералізм породили економічні, соціокультурні, соціально-політичні, екологічні проблеми, розгорнувши суспільний розвиток «проти» людини, порушивши іманентну стійку гармонію людини, суспільства і природи.

Засвоєння історико-філософських традицій сприяє розвитку творчого потенціалу людини, формуванню здатності багатомірно сприймати світ, бачити його переживи, суперечливі тенденції, обумовлює розгорнутість мислення на світ у його різноманітності, що дозволяє розуміти і вибудовувати закономірні історичні зв'язки. У своєму багатстві філософія є поштовхом до розгортання діяльнісних, інтелектуальних і практичних здібностей людини. Вона допомагає не відходити від гострих питань, неоднозначних ситуацій, а прагнути досягнути їх у гостроті та суперечливості, підштовхує до пошуку несподіваних шляхів вирішення актуальних проблем і не боятися своїх висновків. Філософія – це сконцентрована енергія, накопичена багатовіковим розвитком людської цивілізації.

Проблема полягає у тому, щоб перетворити цю суспільну енергію в енергію інтелекту кожної окремої особистості, у незаштамповану, нестандартизовану роботу інтелекту, здатного мислити самостійно, своєрідно, творчо. Засобом входження у цю проблемну ситуацію може стати привернення уваги як мислячого інтелектуала, так і меркантильного обивателя до необхідності пробудити свою самосвідомість, що надає можливість вивести межі його пізнавального модусу за круговорот звичайних бажань, споживчих потуг, пробудити в ньому нові джерела енергії, побороти рутину власного мислення, вийти на інші рубежі осмислення світу і себе.

Тому метою статті є системний аналіз феномену самосвідомості та дослідження ролі самосвідомості в самореалізації особистості.

Проблема самосвідомості є однією з фундаментальних у філософському знанні, та хоча і в непроявленому, категоріально не оформленому вигляді у європейській культурі присутня вже в ранніх філософських роздумах, починаючи з софістів і Сократа. Історико-філософське осмислення проблеми представлено іменами Платона, Аристотеля, Августина, Фоми Аквінського, Декарта, для яких питання про ставлення «внутрішнього» світу свідомості й «зовнішнього» світу природної реальності було одним із центральних у їх філософських роздумах. Тим самим, вироблялася нова форма філософського мислення, для якої стало характерним пізнання зовнішнього об'єктивного світу через осмислення здійснюваної суб'єктом пізнавальної діяльності, пізнання світу через пізнання самого суб'єкту. Надалі цей внутрішній центр був названий самосвідомістю і переріс у «процедуру самосвідомості»,

історично окреслив цілу духовну епоху аж до XIX століття.

Концептуальної та методологічної зрілості проблема самосвідомості досягла в системах класиків німецької філософії Канта, Фіхте, Шеллінга, Гегеля. Філософія потребувала вихідного принципу, який би пояснював різні грані світобудови, і одночасно знаходив пояснення в собі самому і через самого себе. Таким вихідним принципом філософських систем німецької класики стала ідея єдності суб'єктивного і об'єктивного, суб'єкта та об'єкта, що виявляється у діяльності самосвідомості, яка розуміється як сутнісна характеристика суб'єкту і що становить передумову абсолютного пізнання. Незважаючи на відмінності у змісті вихідного принципу тотожності, у розглянутих філософських концепціях у якості субстанції всього об'єктивного виступає родове людське мислення, яке досягло своєї самосвідомості. Гегель концептуалізував проблему, у його системі самосвідомість представлено як єдину і всеохоплюючу реальність, все багатство дійсності уявлено у різних співвідношеннях «свідомості» і «предмету» в межах самоусвідомлюючого себе абсолютного суб'єкту. Самосвідомість як діяльність стала формотворчим принципом, покладеним в основу розуміння суспільного розвитку в цілому, однією з рушійних сил якого є активно діючий суб'єкт.

Маркс продовжив традицію розуміння самосвідомості як продуктивної творчої діяльнісної здатності. Матеріалістична методологія його аналізу визначила контекст пошуку сутності феномену самосвідомості – об'єктивний спосіб буття суспільно розвиненої людини, в якому опредметнена її діяльнісна сутність, її продуктивний творчий потенціал.

У посткласичний період аналіз самосвідомості особистості відбувався у контексті проблемного поля філософсько-антропологічних пошуків іманентних характеристик природи людини у таких напрямках: в антропологічній соціології (М. Шелер, А. Гелен), у феноменологічних дослідженнях людини (Е. Гуссерль, Р. Інгарден, М. Мерло-Понті), у неофрейдизмі (К. Юнг, Е. Фромм), у екзистенціалізмі (М. Хайдеггер, Ж.-П. Сартр, А. Камю, М. Бубер).

Зазначені роботи зачіпають феномен самосвідомості у рамках дослідження цілісності людини і багатогранності її системних зв'язків із природою та суспільством. Але самосвідомість тут розглядається у контексті аналізу основних особливостей людини і носить підлеглий характер. У цілому ж стан вивчення самого феномена самосвідомості в рамках цілісного розуміння людини не можна вважати задовільним.

Нерідко відособлено і незалежно один від одного вивчаються форми самосвідомості: індивідуальна, національна, суспільна, теоретична. Не робиться акцент на уявленні їх у якості специфічних форм прояву цілісності особистості, що розгортає свій продуктивний потенціал у різних пластах соціального буття як форм, що залежать від соціальної ідентифікації людини (як індивіда, як представника класу, нації, суспільства), виражених через категорії одиничне, особливе, загальне.

Проблема самосвідомості розробляється, здебільшого, у зв'язку з аналізом індивідуальних характеристик особистості та представлена як суб'єктивно-психологічний феномен. Обмеження самосвідомості індивідуальним самопізнанням призводить до підміни його суб'єктивним методом рефлексивного спостереження – інтроспекцією, обмежуючись використанням якої неможливо проникнути у таємницю особистості. В рамках такого обмеження не проектується системне пізнання суб'єкту.

Не вироблена концептуальна визначеність у питанні про співвідношення свідомості та самосвідомості у психіці людини, про філогенетичну послідовність їх виникнення. Визначилися наступні позиції з даного питання:

1. самосвідомість – нижчий щабель свідомості, зрозуміла як первинні відчуття про психофізіологічний стан організму (В. М. Бехтерев);
2. предметне відчуття містить у собі самовідчуття, свідомість і самосвідомість виникають і розвиваються одночасно (Д. І. Дубровський та інші);
3. самосвідомість – найвищий ступінь розвитку свідомості – є продуктом розвиненої

свідомості та мови, пов'язана з формуванням людини як суб'єкта діяльності, включена у процес становлення особистості (І. С. Кон та інші).

Враховуючи поліваріантність вивчення самосвідомості, відсутність концептуальної завершеності моделювання цілісного саморозгортання потенціалу людини у соціальній реальності, ми розглядаємо самосвідомість як умову прояву цілісності особистості.

Ми базуємось на соціально-філософській методології, яка дозволяє розглядати соціум як загально-універсальний процес суперечливого становлення людини, оцінити суспільні структури з точки зору їх впливу на формування та здійснення творчих здібностей людини. Сучасне наукове пізнання з метою збереження цілісності предмету дослідження, утримання його від «розтягування» по різних предметних областях науки, щоб зберегти і розгорнути його системність і комплексність, настійно вимагає використання загальнонаукової методології, системи принципів і категорій.

Методологічною базою дослідження цілісної людини обрані фундаментальні принципи, що дозволяють розкрити сутність людини і досліджувати умови її багатопланового опрідметнення у соціальному просторі:

- метод конкретно-історичного підходу дозволяє розглянути людину як суспільний суб'єкт через конкретику форм її суспільного буття, реального життєвого процесу, представленого як розширене відтворення і самореалізація можливостей, що таяться у діяльній сутності людини, через аналіз конкретних способів життєдіяльності індивіда, в яких він виступає як суб'єкт самосвідомості та діяльності; метод дозволяє простежити філогенетичне і онтогенетичне становлення людської індивідуальності, відтворюючи, зокрема, як самосвідомість людини отримує свої визначення, наповнюється змістом у ході реального життєвого процесу і діяльності індивіда кожної окремої епохи, наповнюючись її конкретикою;

- метод сходження від абстрактного до конкретного надає можливість виявити генетичний ряд форм буття людини, отримати конкретно-загальне уявлення про сутнісний саморух людини на основі багатства особливого і одиничного в її історичному становленні;

- принцип діалектичного зв'язку індивідуального розвитку людини з її історичним відтворенням дозволяє глибше розкрити становлення особистості в історії як процес все більш повної реалізації сутнісних сил людини, її цілісності, аналізувати взаємообумовлені процеси розвитку діяльної здатності людини стверджувати свою сутність у зовнішній природі і, одночасно, розвивати свою власну природу, діяльнє ставлення до світу і до себе, як суб'єкту діяльності;

- принцип діяльності, який у якості методологічного принципу задає цілісний спосіб бачення досліджуваного предмета, розгортає все багатство визначень самосвідомості, дає можливість показати опосередкований характер процесів здійснення самосвідомості, оскільки вони виникають і реалізуються у діяльності людини і в її комунікативних зв'язках з іншими людьми;

- онтологічно-практичний принцип охоплює буттєві характеристики людини як діяльного суб'єкту через його активність як ініціативу. Саме ініціатива людини, що виявляється у гамі її вчинків, ініційована інтимним усвідомленням своєї унікальності в світі та своїх буттєвих можливостей самореалізації.

Використання даних методів визначає можливість вивчати об'єкт, слідуючи логіці його власного розвитку, висвітлюючи його іманентні характеристики, розкриваючи багатство його сутнісного змісту.

Завдяки такому розгляду самосвідомість можна розуміти як феномен, пронизуючий системність буття людини, що забезпечує її цілісність, підпорядкованість їй різних компонент, створюючий гармонійність самореалізації у контексті поліваріантних обставин.

Крім того, плідними є ідеї феноменологічної методології, які дозволяють виявити внутрішні механізми об'єктивації духовного багатства особистості в образах зовнішнього світу. Феноменологія доповнює характеристику взаємопроникнення двох світів (природно-соціального та особистісного) у внутрішньому плані духовно-пізнавальної діяльності людини,

дозволяючи проникнути у механізм створення особливої індивідуально-особистісної картини світу у розумінні суб'єкта. Використання феноменологічної методології дозволяє зробити акцент на важливості активізації самосвідомості в універсальній продуктивній реалізації цілісності особистості.

Класична культурно-історична діяльнісна концепція особистості також повинна прийматися до уваги для виявлення характеристик свідомості та самосвідомості з індивідуально-особистісного самоздійснення людини в її життєвому просторі.

Аналіз і реконструкція історико-філософських моделей самосвідомості виявляє їхній внесок у розуміння самосвідомості як діяльнісного центру пошуково-творчої активності суб'єкту. В німецькій класичній філософії самосвідомість – продуктивна діяльнісна здатність Абсолютного Суб'єкту по створенню і перетворенню істинного буття. Діалектична логіка Гегеля як теорія розвитку самосвідомості дає методологію дослідження внутрішнього розгортання потенціалу суб'єкта.

Марксизм вводить самосвідомість як характеристику реальної людини, зумовлену багатством інваріантних буттєвих форм її суспільного розвитку. Феноменологія доповнює характеристики самосвідомості зануренням її у суб'єктивність і розкриває механізм духовно-образного сотворіння картини світу, але творіння, обмеженого рамками суб'єкту.

Традиційно самосвідомість розглядається як етап у розвитку свідомості, як результат відображення. Але роль самосвідомості проявляється і в зворотному русі – її роль у свідомості і через неї у практичній діяльності. Коли вся людська діяльність стає об'єктом для самосвідомості, тоді вона перетворюється на об'єкт упорядкування для самосвідомості. Тоді самосвідомість виступає як своєрідний духовний суб'єкт. Особистість, використовуючи самосвідомість як засіб, впорядковує, спрямовує і реалізує свою сукупну – духовну і матеріальну – діяльність. Самосвідомість – це духовна підстава діяльності людини.

Духовність стає зрілою на рівні самосвідомості, коли людина опановує власним мисленням. Це кореляційний процес: самосвідомість – атрибут духовності, як і духовність – атрибут самосвідомості. Людський дух – найважливіша форма самореалізації людини.

Самосвідомість особистості розуміється як такий рівень свідомості, де проявляється активне ставлення людини до своєї свідомості як до об'єкта. Самосвідомість виступає як спосіб інтерсуб'єктивності комунікації особистості. Механізм розгортання самореалізації особистості включає наступні компоненти: суб'єктивний аналіз майбутньої дії задає параметри – визначає місце суб'єкта у контексті обставин, визначає міру його можливої участі; потенційність людини визначає ступінь можливості здійснення задуму, з урахуванням знаково-символічних і предметно-речових параметрів простору можливостей; провокує вихід індивіда за свої звичайні параметри; інтерсуб'єктивна продуктивність особистості, яка включає в себе адресність діяльності, орієнтовану на результат, який виявляється як спосіб дії, відображений значенням у продукті цієї діяльності та сенсом у партнері по комунікації, забезпечуючи узгодженість їх дій. Самореалізація особистості передбачає активний внутрішній центр суб'єкта – самосвідоме ставлення до себе і до іншого.

Духовно-образна об'єктивація особистості – це внутрішня робота суб'єкта по ідеальному проектуванню буття у ході інтенціонального акту сотворіння. Інтенціональність означає творчо-перетворюючу спрямованість свідомості на предмет пізнання і його уявлене реконструювання. Сприйняття світу завжди визначається внутрішнім інтерсуб'єктивним станом індивіда. Результатом сприймаючої і конструюючої діяльності виступає конкретизація сприйняття, в ході якої суб'єкт активно ідеально добудовує об'єкт, створюючи індивідуально-особливий продукт, що відображає специфічні лабіринти його особистості. Інструментом образотворчості виступає самосвідомість особистості. Самосвідомість – це внутрішня суб'єктивна діяльність, яка об'єктивується у знаковому вигляді. В результаті творчої діяльності сприйняття формується образ (подумки створений предмет), який «фосфоресцює» під впливом уяви суб'єкту завдяки віддзеркаленню у образі його «самості», втіленню в образі його особистості.

Процедура теоретико-рефлексивного моделювання буття включає рефлексивну діяльність по усвідомленню наявного знання і перспектив, тенденцій його збільшення, усвідомлення суб'єктивної сутності пізнання (логіки мислення, його способів і методів) і усвідомлення конкретного предмета пізнання, що володіє параметрами об'єктивності. Процес усвідомлення суб'єктивної сутності пізнання стає способом методологічної організації пізнання в цілому. Філософська рефлексія осмислює пізнання у його завершеній формі, надає загальну методологію пізнання, виробляючи систему методологічних вимог, дотримання яких постає у якості необхідної умови для досягнення адекватного знання, співвіднесення отриманих знань з дійсністю, для правильної оцінки прийомів і засобів, які використовуються суб'єктом пізнання. Філософська рефлексія над духовною діяльністю суспільства утворює фундамент, на якому ґрунтується загальна концепція духовного освоєння світу людиною. Філософія має статус вищої форми самосвідомості – теоретичної самосвідомості, спрямованої на пізнання культури як цілісної, такої, що саморозвивається у конкретних історичних формах. Філософія – це духовна квінтесенція культури.

Когнітивні структури особистості – психічний каркас суб'єктивного світосприйняття та основа ментального досвіду. Ментальний досвід містить: когнітивні, метакогнітивні, інтенціональні ментальні структури. Ментальний досвід забезпечує базові механізми переробки інформації (коди, семантика інформації ззовні, архетипи, які дозволяють адекватно входити у соціосередовище); ступінь розвиненості інтелектуальної рефлексії (осмислення здатності мислення, інтелектуальні переваги, інтелектуальну адаптацію); ступінь розвиненості здатності до інтелектуальної саморегуляції (цілепокладання, прогнозування). Ментальні особливості структури особистості формують тип її комунікативної поведінки. Формою втілення менталітету є національна самосвідомість. Національна самосвідомість реалізується як проявлене знання головним чином у особі своїх передових представників, здатних на розуміння самосвідомості свого народу, що піднімаються до усвідомлення специфіки інтересів своєї нації, класу, соціальної групи. У свою чергу, національна самосвідомість виступає активізатором втручання передових мислячих представників нації у дію об'єктивних параметрів її буття, наповнюючи об'єктивацію сукупної національної суб'єктивності продуктивними інноваціями.

Час змін, в який об'єктивно поставлена сучасна людина, вимагає переосмислення тих вихідних понять, на основі яких моделюється цілісне розуміння людини, здатної до поліваріантності та продуктивної самореалізації.

Застосування принципу загальної детермінації формування особистості та її центральної домінанти – самосвідомості дозволяє значно розширити дослідницькі горизонти проблеми і проаналізувати продуктивну самореалізацію особистості завдяки розвитку її самосвідомості у різних соціально-значущих формах: діяльнісну самореалізацію особистості, індивідуальне сприйняття та уяву світу, духовно-образне втілення світобачення і самоосмислення суб'єкту, теоретико-рефлексивне моделювання буття людиною, ментальне самовизначення особистості.

Розвинута самосвідомість як центральний стрижень нанизує на себе окремі пласти буття людини, забезпечуючи її багатофункціональну цілісність. Самосвідомість людини функціонує як енергетичний центр, керуючий різноманітною пошуково-творчою діяльністю людини. Роль самосвідомості у процесі взаємодетермінації діяльності та свідомості людини визначена наступними параметрами:

1. самосвідомість виявляється в різних сторонах діяльності через рефлексію над свідомістю і через це над самою діяльністю, формуючи логіку дії;
2. суб'єкт, використовуючи самосвідомість як засіб, впорядковує, спрямовує і реалізує свою сукупну – духовну і матеріальну – діяльність;
3. тільки діяльність, насичена зрілою самосвідомістю особистості, стає по-справжньому конструктивною;
4. самосвідомість – основа духовності. Через самосвідомість свідомість бере участь у

реалізації особистості як цілісності.

Самосвідомість особистості розуміється як такий рівень свідомості, де проявляється активне ставлення людини до своєї свідомості як об'єкту. Самосвідомість виступає як спосіб інтерсуб'єктивності комунікації особистості.

Підґрунтя такого розуміння самосвідомості людини полягає в її потенційності. Соціалізація людини здійснюється на двох рівнях: спочатку неусвідомлене вбирання різноманітних параметрів людської культури, потім мотивоване, з підключенням пробудженої самосвідомості, зрілої самосвідомості особистості. Розгортання потенціалу індивіду (в адекватних для цього соціокультурних умовах), тобто розвиток і втілення його здібностей, здійснюється на тлі пробудження і затвердження його самосвідомості як діяльного центру. Одночасно індивід набуває розвиненої здатності включатися у систему динамічних соціальних зв'язків, у контекст гнучких різнопланових і різноспрямованих соціальних контактів.

Відповідно, діяльнісна, духовно-образна потенційність суб'єкту визначає зміст його комунікативних зв'язків. У такому соціально-комунікативному полі від суб'єкта потрібна здатність, і головне, готовність ефективно створювати нові види діяльності та їх продукти через актуалізацію відповідних якостей, навичок, умінь, технологій особистісного самобудівництва.

Суспільна комунікація – це той єдиний плідний контекст, у якому розкривається інтерсуб'єктивна потенційність особистості. У такому контексті механізм продуктивної самореалізації особистості включає наступні компоненти: суб'єктивний аналіз майбутньої дії задає параметри – визначає місце суб'єкта у контексті обставин, визначає міру його можливої участі; потенційність людини визначає ступінь можливості здійснення задуму, з урахуванням знаково-символічних і предметно-речових параметрів простору можливостей, провокує вихід індивіда за свої звичайні параметри, дозволяє бути нерівним собі, виставляти нові параметри перетворень; інтерсуб'єктивна продуктивність особистості, що включає у себе адресність діяльності, орієнтовану на результат, який виявляється як спосіб дії, відображений значенням у продукті цієї діяльності та смислом у партнері по комунікації, забезпечуючи узгодженість їх дій. Припускаючи затребуваність своєї діяльності, один суб'єкт як би програмує розширення можливостей суб'єкта, який сприймає, розширюючи межі його самодіяльності у результативному полі вже скоєного ним самим. Аналогічні можливості особистісної продуктивності у спільній діяльності задає і другий суб'єкт по відношенню до першого. Цей механізм продуктивної самореалізації особистості передбачає активний внутрішній центр суб'єкта – самосвідоме ставлення до себе і до іншого.

Діяльність, насичена зрілою самосвідомістю особистості, стає по-справжньому конструктивною, тобто діяльністю особистісно особливою, такою, що виходить із творчого підйому почуттів, уяви, мислення, із здатності людини оригінально вирішувати нетривіальні завдання; діяльністю, яку сам суб'єкт визначає як творчість. Саме конструктивна діяльність акумулює імпульс до продуктивних перетворень соціуму і до активізації творчого потенціалу сучасного суб'єкта суспільних перетворень.

Формування особистості як суб'єкта суспільних комунікативних зв'язків передбачає її проектування, формування образу – ідеалу відповідно до індивідуально-своєрідного проекту людини, припускає втілення внутрішнього світу особистості у духовно-образній об'єктивації. Самосвідомість особистості функціонує як інструмент об'єктування у знаковому вигляді внутрішньої суб'єктивної діяльності.

Головна мета розвитку людини – якомога більш повне самовираження і саморозкриття. Але оформлення цих конкурентоспроможних якостей особистості неможливо в ізоляції, без активної узгодженої взаємодії з іншими.

Це той контекст, у якому саморефлексія особистості обумовлює перетворення її в творця свого соціального буття, дозволяє відійти від стану критичної пасивності та самосвідомо включитися у потік гуманістичних перетворень нового тисячоліття.

© Михайлик О. Г., Парвадов Л. А.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бердяев М. О. Самопознания. Л., — 1991. — 397 с.
2. Бердяев М. О. Про призначення людини. М., — 1993.
3. Бердяев Н. А. Смысл творчества // Н. Бердяев. Собрание сочинений. — Т. 2: Смысл творчества (с «Фрагментами» и поздними вставками) / Н. Бердяев. — Paris : YMKA-Press, 1991. — 449 с.
4. Бехтерев В. М. Свідомість і його межі. — Санкт-Петербург, — 1888.
5. Горський В. С. Історія української філософії: Курс лекцій. — К.: Наук. думка, 1997.
6. Иваненко Е. А. Проблема целостности личности: (Социал.-филос. аспект). Киев. — 1990. — 53 с.
7. Недашковская М. А. Самореализация личности как феномен культуры. Автореф дис. канд. филос. н. Киев, — 1990. — 16 с.
8. Петрушенко В. Л. Філософія: Курс лекцій. Навч. посіб. 2-е вид., виправл. і доопр. — К.: Каравела, 2002. — 544 с.
9. Читанка з історії філософії: У 6-ти кн. / За ред. Г. І. Волинки. — Кн. 6. Зарубіжна філософія ХХ ст. — К.: Довіра, 1993. — 239 с.

Михайлик Олег Григорьевич — кандидат философских наук, доцент кафедры физического воспитания и спорта Одесского национального морского университета

Парвадов Леонид Анисимович — старший преподаватель кафедры физического воспитания и спорта Одесского национального морского университета

УДК 130.2+128

ЗДОРОВЬЕ КАК ГУМАНИТАРНАЯ ПРОБЛЕМА

Статья посвящена анализу здоровья как гуманитарной проблемы общества, новых тенденций в его формировании в качестве социального феномена современной цивилизации. В статье исследуется здоровье как важнейший фактор адаптации личности к условиям современной среды обитания.

Ключевые слова: здоровье, окружающая среда, природа, философия, адаптация, экологическая культура.

ЗДОРОВ'Я ЯК ГУМАНІТАРНА ПРОБЛЕМА

Стаття присвячена аналізу здоров'я як гуманітарній проблемі суспільства, нових тенденцій в його формуванні в якості соціального феномену сучасної цивілізації. В статті досліджується здоров'я як один з найважливіших факторів адаптації особистості до умов сучасного середовища.

Ключові слова: здоров'я, довкілля, природа, філософія, адаптація, екологічна культура.

HEALTH AS A HUMANITARIAN PROBLEM

This article analyzes the health of both the humanitarian problems of society, new trends in its formation as a social phenomenon of modern civilization. The paper investigates the health as the most important factor of personality adaptation to the conditions of modern living environment.

Key words: nealth, nature, environment, philosophy, ecological culture, value.

Постановка проблемы и анализ последних исследований и публикаций

Современный мир отличается необычайной сложностью и противоречивостью событий, новыми тенденциями и альтернативами, он характеризуется интенсивным развитием научно-технического прогресса, ростом социального напряжения, ухудшением состояния окружающей человека природной среды и его здоровья.

Сегодня здоровье личности стало гуманитарной проблемой, так как среди многочисленных социально значимых сфер жизни, общества связанных с взаимодействием с окружающей средой, главное место занял человек, его выживание на планете, его физическое и творческое развитие.

По словам президента Римского клуба А. Печчеи «человек стал сам для себя ахиллесовой пятой, он – точка отсчета, в нем все начала и все концы».

Обстановка экологической, экономической и социальной нестабильности в мире и, особенно, в Украине сделала уязвимой не только физическое, но и психическое здоровье людей, а разрушенная система здравоохранения и спорта сформировала в сознании украинцев безразличное отношение к своему здоровью и не способствует развитию культуры здорового образа жизни.

В научной литературе в большом количестве работ исследуются современные проблемы здоровья. Внимание этому уделяется в медицине, диетологии, этике, психологии, философии, в них рассматриваются различные аспекты этих проблем: политические, экологические, правовые, медицинские, этические, психологические (Г. С. Никифоров, В. Е. Больсевич, В. О. Запорожанов, А. М. Черныш, В. М. Копа, Г. Л. Апанасенко и др.). Гуманитарной проблематике в них уделено определенное внимание.

Однако сегодня в усложняющихся условиях среды обитания, множества социальных связей человека, понятие здоровья формируется под воздействием нового опыта познания, наполняется новыми смысловыми оттенками в отношении к нему людей. Исходя из этого, можно предположить, что категория «здоровье» нуждается в комплексном междисциплинарном изучении, а также в анализе новой парадигмы ценностного сознания общества относительно этой важнейшей сферы жизни личности.

Целью исследования данной статьи является попытка анализа здоровья как гуманитарной проблемы, новых тенденций в его формировании как социального феномена современной цивилизации.

Для реализации данной цели потребовалось решить ряд задач:

- раскрыть проблему взаимодействия среды обитания и связанного с ней здоровья человека;
- изучить основные причины ухудшения здоровья людей в усложняющихся условиях в современном мире;
- рассмотреть здоровье как важнейший фактор адаптации личности к условиям современной среды обитания;
- проанализировать физическое и психическое здоровье человека как гуманитарную проблему современного общества.

Изложение основного материала исследования.

Проблема здоровья человека и здорового образа жизни теоретически начала оформляться в конце XIX – начале XX века, а сегодня вышла на одно из значительных мест в современной науке.

Здоровье существует как социальный феномен в нескольких видах и проявляется как индивидуальная и социальная ценность. Употребление в научном языке понятия «здоровье» не является однозначным. Оно употребляется в разных научных дисциплинах и при характеристике различных социальных явлений.

Наиболее универсальная и общепринятая характеристика здоровья была приведена в преамбуле Устава Всемирной организации здравоохранения в 1948 году. В ней говорится, что «здоровье – это такое состояние человека, которому свойственно не только отсутствие

болезней или физических дефектов, но и полное физическое, душевное и социальное благополучие». Эта формулировка часто подвергалась критике за слабую практическую направленность, но все исследователи проблемы здоровья ссылаются на нее до сих пор как на наиболее значимую.

Сегодня имеется около 80 определений здоровья, одним из самых употребляемых является определение, предложенное В. Д. Жирновым: «Здоровье есть состояние целеполагающей жизнедеятельности воспроизводящей психофизическую потребность в добровольном напряжении».

Нам представляется, что наибольшая социальная, гуманистическая направленность выражена в определении здоровья, сформулированным Д. И. Писаревым, который утверждал, что «животно-здоровой организации недостаточно для человека: ему нужно здоровье человеческое, в котором бы развитие тела не мешало развитию души, а способствовало ему. Такое здоровье может быть принимаемо за верховную цель развития человека.»

Б. Г. Юдин также обращает особое внимание на то, что здоровье сегодня начинает восприниматься и пониматься как гуманитарная проблема и, что особенно важно, рассматриваться в контексте гуманитарного знания. Исходя из этого, можно рассматривать здоровье в онтологическом плане как основной способ бытия индивида или социума, при котором в определенной эпохе реализуются все его возможности.

Согласно аксиологической иерархии здоровье относится к разряду высших универсальных ценностей, так как имеет непреходящее всеобъемлющее значение. В то же время здоровье является ценностью, так как является условием существования еще большей ценности – человеческой жизни.

Отношение общества к здоровью изменилось на протяжении общественного развития, выполняя различные задачи и принимая специфические формы. Это определялось конкретными историческими и социальными условиями жизни общества.

Забота людей о здоровье началась с началом человеческой истории. Еще в первобытном обществе начали складываться первые правила и нормы здорового образа жизни, необходимые для выживания в условиях враждебной человеку среды: тренировки физических качеств – силы, ловкости, выносливости, умения переносить перегрузки.

В период существования древних цивилизаций забота о здоровье людей осуществлялась уж не только в практическом, но и на теоретическом уровне: в литературных и философских сочинениях мы находим рассуждения о жизни и здоровье человека, рецепты и рекомендации медицины.

Наиболее интересно проблема здоровья человека разрабатывалась в античности. Она была связана не только с практическими нуждами общества, но и с организацией спорта, и, что самое главное, с воспитанием личности. Это нашло свое отражение в работах античных ученых и философов.

Эти замечательные традиции формирования спорта, Олимпийских игр, физического воспитания как составной части гармонического развития личности оказывали несомненное влияние на гуманистические идеи цивилизации.

Наибольший интерес к проблемам здоровья, здорового образа жизни проявили философы, ученые и мыслители эпохи Просвещения Ж.-Ж. Руссо, Ф. Прокопович, М. В. Ломоносов, Г. С. Сковорода, педагоги Киево-Могилянской академии. Они развивали гуманистические идеи, обращались к проблеме человека, связывали его физическое воспитание с трудовым и нравственным, много размышляли о целостном гармоническом развитии личности.

В уставах «братских школ» Украины и Белоруссии, военных училищ были сформулированы положения об организации питания, сна, закаливания и физического воспитания.

В XIX веке появились первые научные работы о способах адаптации организма к изменяющимся внешним условиям окружающей среды и космоса. Большое влияние имеют

работы о способах адаптации организма к изменяющимся внешним условиям окружающей среды и космическим воздействиям. Особое значение оказали работы П. Ф. Лесгафта – создателя системы физического воспитания человека и его последователей – В. Е. Игнатьева и В. В. Гориневского, занимавшихся методикой и практикой физического воспитания детей.

Выдающиеся философы конца XIX века В. Л. Соловьев, С. Л. Франк, С. И. Булгаков, И. А. Бердяев первые обратили внимание на проблему, которая станет доминирующей в современную эпоху – на кризис взаимоотношений человека и окружающей среды, разрушающий физическое и духовное здоровье личности. Причины этого кризиса они увидели в отказе человека от ответственности за судьбы мира, в забвении нравственного долга человека перед природой, что в современной системе хозяйствования привело к деградации природы, хищническому уничтожению среды обитания и резкому ухудшению здоровья людей во всем мире.

Актуальность исследования проблемы «человек-среда обитания» диктуется сегодня его качественно новым глобальным характером. Смысл современной глобальной ситуации состоит в том, что человек должен развивать не только научно-техническую деятельность, но и свою духовную и нравственную культуру, свое физическое и психическое здоровье.

Усложняющиеся условия среды обитания и участвовавшие природные катастрофы соединились с экономическими, политическими и социальными кризисами, а глобальный экологический кризис вызвал новые проблемы в физическом здоровье людей.

Возросло количество новых опасных болезней, наблюдается ускоренное мутирование давно уже известных и изученных бактерий и вирусов, произошло ослабление иммунитета и генетические изменения в организме человека. Обстановка социальной нестабильности сделала особенно уязвимой не только физическое, но и психическое здоровье людей.

И на Западе, и на Востоке вследствие все возрастающего материального расслоения, бедности и неустроенности у большинства населения в значительной степени были забыты традиции и привычки бережного отношения к жизни и здоровью.

Разрушительное воздействие на здоровье людей оказывает увеличивающийся алкоголизм и наркомания, особенно среди молодежи. А повальное увлечение компьютерами усиливает гиподинамию среди населения.

Очень сложная ситуация и в нашей стране. В Украине смертность в два раза выше, чем в странах ЕС, у нас на 1000 населения приходится 15,2 случая смертей, тогда как в Европе 6,7, ежегодно мы теряем десятки тысяч трудоспособного населения, украинцы живут на 10 лет меньше, чем европейцы. Детская смертность в нашей стране в 2,5 раза превышает европейские показатели.

По данным ВОЗ в Украине только 40% молодых людей практически здоровы, критическая ситуация сложилась в среде студенческой молодежи и, особенно, детей. Такое положение стало гуманитарной проблемой и требует разрешения на теоретическом и практическом уровнях. Для выработки правильного отношения человека к окружающей среде существенное значение имеет формирование экологической ориентации в сознании и поведении людей, необходимой для сохранения их жизни и здоровья. Этой проблеме уделено значительное место в литературе. Ряд исследователей отмечает необходимость формирования «экологической мудрости», «экологической этики», «экологического сознания».

Наиболее предпочтительным представляется формирование так называемого «экологического стиля мышления», при помощи которого могут быть достигнуты определенные изменения в структуре исторически сложившегося стиля мышления, направленные на создание дополнительных предпосылок для решения комплекса экологических проблем, а для каждого человека – овладение экологическими знаниями и воспитание экологической культуры, которые могут способствовать сохранению жизни и здоровья людей.

Современная критическая экологическая ситуация требует формирования нового типа экологической культуры общества. Она должна включать в себя определенный уровень

экологических и медицинских знаний, позволяющих предвидеть и правильно оценивать результаты воздействия человека на природу и последствия своих действий для жизни и здоровья.

Экологическая культура должна включать также экологическую мораль как систему нравственных принципов и норм, определяющих отношение человека к окружающей среде, состояние экологической воспитанности личности, которая проявляется в поведении человека по отношению к природе в производственной, бытовой, рекреационной сферах. Осознание обществом современной экологической ситуации как проблемы отношения человека к природе ведет к переосмыслению роли окружающей среды в сохранении жизни и здоровья людей.

Для современного философского знания становится актуальным исследование социальных аспектов отношения человека к природе, анализ здоровья человека как гуманитарной проблемы.

Решение современных социальных задач невозможно без интенсивного развития науки, научных комплексных разработок, без экологического знания и экологического образования людей. Экологическое образование призвано способствовать осознанию личностью сложного характера окружающей среды, являющейся результатом взаимодействия биологических, физических и социокультурных факторов. Оно должно помочь человеку понять проблемы, возникающие в результате его взаимодействия с окружающей средой, глубоко разбираться в законах развития природы и связанных с ней сегодня закономерностях и тенденциях развития личности и общества. Экологическая культура человека и специалиста формируется сегодня не только в процессе профессионального теоретического обучения, научной деятельности, но и системой изучения философских, культурологических дисциплин, оказывающих существенное влияние на общемировоззренческие, культурологические, социальные и ценностные установки личности. Экологическое образование связано с экологическим воспитанием, которое приобретает сегодня большую актуальность в системе образования.

Утверждение новых ценностей и новых задач в системе «здоровье человека – окружающая среда» во многом зависит сегодня от системы экологического воспитания, включенного сегодня в целостный воспитательный процесс и связанного с другими направлениями воспитания: трудовым, физическим, нравственным.

В системе воспитания личности сегодня приобретает большое значение и психологическое воспитание человека: усложнились проблемы межличностного общения, увеличивается наркомания, растет алкогольная зависимость среди молодежи и даже детей школьного возраста, из-за социальных потрясений усиливается состояние апатии, страха, агрессии. Повсеместно проявляются признаки новой психологической тенденции: молодежь и дети живут в виртуальной реальности, в которой доминирует телевидение и компьютерная среда обитания – поэтому экстремальные события реальной жизни вызывают у них чувство страха и паники.

В сложную проблему превратилась тенденция, когда у определенной части общества и, к сожалению, молодежи возникли отсутствие жизненной и профессиональной мотивации, воля к преодолению трудностей, а часто и утрата нравственных ориентиров и агрессия.

Следовательно, модно предположить, что физическое и психическое здоровье личности – это необходимое условие нормальной и активной жизни и деятельности, а также один из наиболее значимых факторов адаптации человека к условиям усложняющейся среды обитания.

Человеческий организм представляет собой многофункциональную систему, обладающую большими возможностями приспосабливаться к окружающей среде, к физическим и эмоциональным перегрузкам, а высокий уровень мотивации деятельности способен проявить значительные скрытые резервы и помочь личности успешно противостоять неблагоприятным условиям.

Здоровье человека – сложный комплекс, проявляющийся на физическом, психологическом и социальном уровне. На изучении здоровья человека сосредоточены многие

научные дисциплины, анализирующие различные аспекты здоровья и здорового образа жизни, написаны работы, даны полезные рекомендации. Сегодня проблемам здоровья значительное внимание уделяет и психология, в которой возникло новое научное направление – «психология здоровья», актуальность появления которого обусловлена не только усиливающейся стрессовой ситуацией, но и настоятельной необходимостью адаптации человека к все усложняющимся условиям среды обитания.

А внимание философии и педагогики к здоровью определяется тем, что в нашем менталитете, в отличие от западного, проблема здоровья и здорового образа жизни не имеет доминирующего значения, поэтому так высок уровень смертности от пьянства, наркомании, курения и травматизма. Кроме того, в обществе повсеместно не сформированы убеждения в важности систематических занятий физической культурой и спортом.

Необходимость решения проблем физического и психического здоровья личности, особенно молодежи, сделало актуальной проблему адаптации человека к резко изменяющимся условиям среды обитания.

Осмысление и решение проблемы адаптации и сохранения жизни и здоровья человека требуют внимания к ней всех областей естественно-научного знания и, безусловно, философии.

Сегодня перед обществом и наукой стоит неотложная задача не только исследовать мотивы и цели поведения личности в системе «человек-среда», но и помочь ей приспособиться, максимально быстро адаптироваться в динамично меняющихся условиях физического и социального мира, в экстремальных ситуациях и новых формах профессиональной деятельности.

Анализ и разработка механизмов адаптации человека во взаимодействии со средой обитания приобретает существенное значение как для жизни людей, так и для всей системы обучения и воспитания личности.

Эта проблема становится особенно значимой, так как в различных странах мира складывается сложная политическая и социально-экономическая обстановка: в обществе возрастают экономические и социальные кризисы, усиливаются межэтнические и религиозные конфликты. Все эти факторы отрицательно влияют на здоровье и психическое состояние людей.

Кроме того, за последние годы резко возросло количество природных катастроф, к которым люди оказались не подготовлены ни технически, ни психологически: состояние страха, паники, стресса, шока, неумение быстро и правильно принимать решения проявляются, как правило, повсеместно.

А все увеличивающееся число техногенных аварий связано не только с изношенностью механизмов и машин, но и с возрастающей автоматизацией и компьютеризацией производства, что усиливает нервную нагрузку на человека и требует его определенной научной, технической и экологической подготовки.

Задача обращения системы образования и воспитания к проблемам психического и, особенно, физического здоровья человека обусловлена необходимостью адаптации личности к условиям современной среды обитания.

Это тем более важно, так как в научной литературе и практических рекомендациях более всего разрабатываются методы и системы реабилитации личности после случившихся экстремальных событий, некоторые исследователи рассматривают виды и характеристики поведенческих реакций, способствующих оптимальным формам и механизмам адаптации: есть целый ряд работ, анализирующих только физиологические аспекты адаптационных процессов.

Представляется, что практическая значимость проблемы адаптации для здоровья личности в усложняющихся условиях среды обитания требует целостного комплексного исследования физической адаптации человека и разработки ряда рекомендаций.

Вероятно, следует:

1. Разработать единую систему научной подготовки молодого человека, особенно студента, а именно: дать знания по глобальным проблемам, физической географии, климатологии, ОБЖД, психологии, философии, формируя логическое мышление, прогностические способности сознания, а также методы научного мышления;
2. Средствами физического воспитания и спорта формировать такие личностные качества как силу, выносливость, быстроту реакции, способность выдерживать перегрузки, умение преодолевать чувство страха и паники;
3. Дать каждому человеку начальные медицинские знания и прививать навыки оказания первой доврачебной помощи;
4. Воспитывать психологические качества личности, такие как оптимизм, силу воли, спокойствие, способность быстро ориентироваться в ситуации и принимать правильные решения;
5. В условиях вуза, готовящего специалистов для морского флота, разработать особые методики по физической и психологической подготовке к экстремальным ситуациям в море: умение плавать, выживать в холодной воде, развивать физическую силу и выносливость, чувство коллективизма и взаимопомощи;
6. Для научного, комплексного решения этих задач провести ряд практических исследований в разных возрастных группах и разработать методику их применения.

Выводы

- Особенностью современной экологической ситуации является ее глобальный характер, ухудшение состояния окружающей общество и человека природной среды, когда под угрозу поставлены их жизнь и здоровье.
- Важной задачей современного общества является формирование экологического стиля мышления, экологической культуры, включающей в себя систему знаний и принципов сохранения окружающей среды, оптимальные поведенческие навыки в природе, способствующие сохранению жизни и здоровья человека.
- Необходимость решения проблем физического и психического здоровья личности в современной экологической ситуации сделало актуальной проблему адаптации человека к резко изменяющимся условиям среды обитания.
- Здоровье человека стало сегодня гуманитарной проблемой, требующей внимания к себе всех социальных институтов, научного знания и комплексной системы воспитания и развития личности.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

1. Волович В. Г. Человек в экстремальных условиях природной среды. — М.: Мысль, — 2003.
2. Лебедев В. И. Личность в экстремальных условиях. — М., — 2008.
3. Психология здоровья. / Под редакцией Г. С. Никифорова. — СПб.: Питер, 2003, — 607 с.
4. Печчеи А. Человеческие качества. Перевод с англ. О. В. Захаревой. — М.: Прогресс. — 1980 — 300 с.
5. Смыслжизненные ориентации подростков /З. К. Селиванова/ Социологические исследования — 2010. — №2 — с. 137-138.
6. Философия экологического образования: Сборник. /И. К. Лисеев — М.: ИФ РАН. 2011. — с. 412.
7. Черныш А. М. Маргинальный синдром: Монография/ М. А. Черныш, А. М. Черниш. — Одесса: ВМВ, 2010. — 448с.
8. Юдин Б. Г. Здоровье человека как проблема гуманитарного знания. / Б. Г. Юдин // Философия здоровья. — М.: ИФ РАН, 2001. — с.61-85.

Нарядько Галина Яківна – кандидат філософських наук, доцент кафедри філософії та соціології Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»

УДК: 126+301

ЕКСПЛІКАЦІЯ ПОНЯТТЯ «ОСОБИСТІСТЬ» В ДИСКУРСІ СОЦІАЛЬНО-ФІЛОСОФСЬКОЇ ДУМКИ

На основі компаративного аналізу визначень поняття «особистість» такими науками, як мовознавство (М. Мюллер) та психологія (З. Фрейда, А. Адлера, К. Юнга, Е. Фромма, К. Хорні, Г. Олпорта, А. Маслоу, К. Роджерса та ін.) було з'ясовано соціально-філософський зміст даного поняття, використавши праці І. Канта, М. Бердяєва, Б. Боуна, Е. Муньє, П. Рікера, А. Спіркіна, В. С. Ларцева. Зроблена спроба дати власне визначення особистості, під якою ми розуміємо суб'єкта суспільних відносин, наділеного тілесною та духовною організацією, що має розумну природу, свободу (в межах відповідальності) та творчий потяг.

Ключові слова: особистість, філософія, творчість.

ЭКСПЛИКАЦИЯ ПОНЯТИЯ «ЛИЧНОСТЬ» В ДИСКУРСЕ СОЦИАЛЬНО-ФИЛОСОФСКОЙ МЫСЛИ

На основе компаративного анализа определений понятия «личность» такими науками, как языкознание (М. Мюллер) и психология (З. Фрейда, А. Адлера, К. Юнга, Э. Фромма, К. Хорни, Г. Олпорт, А. Маслоу, К. Роджерса и др.) было выяснено социально-философский смысл данного понятия, использовав труды И. Канта, Н. Бердяева, Б. Боуна, Е. Муньє, П. Рикера, А. Спиркина, В. С. Ларцева. Сделана попытка дать собственное определение личности, под которой мы понимаем субъекта общественных отношений, наделенного телесной и духовной организацией, имеющего разумную природу, свободу (в пределах ответственности) и творческое влечение.

Ключевые слова: личность, философия, творчество.

EXPLICATION OF THE CONCEPT OF «PERSONALITY» IN THE DISCOURSE OF SOCIAL AND PHILOSOPHICAL THOUGHT

On the basis of comparative analysis of definitions of the term 'personality' such sciences as Linguistics (M. Muller) and Psychology (Z. Freud, A. Adler, and K. Jung, E. Fromm, K. Horney, G. Allport, A. Maslow, C. Rogers and others), it was found the socio-philosophical meaning of this notion, using the works of I. Kant, N. Berdyaev, B. Bouna, E. Mounier, P. Ryker, A. Spirkina, V. S. Larceva. An attempt to give its own definition of personality, which we understand a subject of social relations, with the corporeal and spiritual organization with a reasonable nature, freedom (within the limits of liability) and the creative drive.

Keywords: identity, philosophy, creativity.

Різні гуманітарні науки та публіцистична думка по-різному визначають поняття «особистість». Перш, ніж нами буде зроблена спроба дати власне визначення особистості, необхідно зробити аналіз розуміння даного поняття різними гуманітарними науками.

Отже, слово *personality* та його корінь *person* розглядається вченими різних галузей знань. Відомий мовознавець Макс Мюллер говорить про абстрактність цього слова. «Давайте візьмемо таке слово як персона. Нічого не може бути більш абстрактним. Це ні чоловік, ні жінка, не молодий, не старий... Французькою воно може означати «ніхто»... Але це слово персона рухається дивовижними стрибками... породжуючи нові ідеї і займаючи видатне місце

до сьогодні в усіх теологічних та філософських дискурсах... » [8, р.32]. Поняття *personality* англійською мовою, *personalite* французькою та *Persönlichkeit* німецькою близькі поняттю *personalitas* в середньовічній латині. В класичній латині використовувалось тільки слово *persona*. Всі філологи погоджуються з тим, що спочатку це слово позначало «маска». Але навіть в давності слово *persona* позначало і актора за маскою, тобто справжнє поєднання його внутрішніх та «маскових» якостей. Воно також означало поважну людину (звідси *person*, *personage* – священик, поважна персона). Це поняття використовувалось також для позначення трьох іпостасей Трійці.

Значних успіхів у визначенні особистості досягла психологія. Серед представників сучасної світової психології, що зробили вагомий внесок у розробку цієї проблеми, можна назвати З. Фрейда, А. Адлера, К. Юнга, Е. Фромма, К. Хорні, Г. Олпорта, А. Маслоу, К. Роджерса та ін. Спираючись на класифікацію Гордона Олпорта, можна виділити три класи визначень цього поняття: зовнішнього виявлення, внутрішньої структури та позитивістські. В популярному розумінні особистість пов'язується з певним переліком рис – соціальною привабливістю та ефективністю. В цьому випадку особистість опиняється не глибше поверхні тіла. Наводимо декілька визначень поняття, які базуються на «зовнішньому» погляді на особистість. Особистість – це:

- сукупний вплив індивіда на суспільство;
- звичка або дія, що успішно впливає на інших людей;
- реакції інших на індивідуума як на стимул;
- те, що інші думають про вас [5, р.39-43].

Більшість філософів та психологів визначають особистість як об'єктивну реальність. Але особистість має власну життєву історію та власне існування, її не слід плутати ані з суспільством, ані з тим, як її сприймають інші люди. Вільям Штерн говорить про особистість як про «мультиформну динамічну єдність», про прагнення особистості до ідеальної єдності, хоча це, на його думку, не можливо в повній мірі. До визначення такого типу деякі автори додають ціннісний аспект. Особистість – це щось високо цінне. Так, І. В. Гете говорить про особистість як про таку, що має в світі «найвищу цінність». Моральна філософія І. Канта базується на цьому ж твердженні. Західні психологи, даючи визначення особистості, відкидають будь-яку оцінку і дають просте описове твердження. «Особистість – це цілісна психологічна організація людини на будь-якому етапі її розвитку. Вона охоплює кожен фазу людського характеру: інтелект, темперамент, здібності, моральність і кожен установку, що сформована протягом її життя» [9, р.333]. «Особистість – це організована сукупність психологічних процесів та станів, що відносяться до індивіда» [7, р.84]. В деяких визначеннях підкреслюється суб'єктивний, когнітивний фактор, що веде до внутрішньої організації, стверджується, що особистість – це об'єднана схема досвіду, організація цінностей, погоджених один з одним. Деякі психологи не погоджуються з такого роду визначеннями, тому що вважають, що «внутрішня структура» науці не доступна. Вони дають визначення особистості такого типу: «Особистість – це найбільш адекватна концептуалізація поведінки людини, настільки детальна, наскільки це можливо для вченого в даний момент часу» [6, р.9]. Тобто особистість – це не те, чим володіє людина або ким вона є, а чиєсь сприймання, в даному випадку вченого. Особистість – це «конструкт», дещо помірковане, але таке, що існує не в дійсності, а лише в нашому мисленні.

Цікавим є визначення поняття особистості Г. Олпорта: «Особистість – це динамічна організація всередині індивіда тих психофізичних систем, що детермінують характерну для нього поведінку та мислення» [4, с.236]. Деякі філософи-персоналісти невірно трактують використане у визначенні вченого поняття «індивідуум» (наприклад, П. Бертточі). Олпорт відповідає: «Коли ми говоримо, що динамічна організація знаходиться всередині індивідуума, ми просто маємо на увазі, що вона знаходиться всередині організму, тобто «під шкірою». Таке наше заперечення того, що особистість – це лише «зовнішнє виявлення» [4, с.238].

Аналіз великої кількості формулювань поняття особистості різними психологами дає

можливість виділити в них загальне. Таким є розуміння особистості як інтегральної якості людини, що об'єднує в цілісність всі її психічні властивості, процеси та відносини, детерміновані внутрішніми і зовнішніми факторами існування індивіда, та різко відрізняє його від інших людей.

Вагомий внесок зробила і філософія у визначення особистості. Аналіз сучасної світової думки свідчить, що найпоширенішими та найвпливовішими щодо розв'язання проблеми особистості є вчення філософів – представників таких напрямів і шкіл, як неофрейдизм, екзистенціалізм, персоналізм, марксизм, постмодернізм (явище в сучасній думці, що певною мірою стосується всіх напрямів філософії).

Як відомо, в давньогрецькій філософії було відсутнє не лише поняття, але й саме слово «особистість». За твердженням відомого іспанського релігійного філософа Хав'єра Субірі, в середньовіччі знадобилися титанічні зусилля капподокійських теологів (св. Василя, св. Григорія Назіанзина і св. Григорія Ніського), щоб позбавити термін «іпостась» колишнього значення чистого субстрату *subiectum* і субстанції та наблизити його до того значення, яке в римській юриспруденції надавалось терміну «*persona*» (вільна людина, суб'єкт прав і обов'язків в суспільстві), на відміну від чистої «*res*», «речі». «...Поняття «особистість», у всій його своєрідності, було введено християнською думкою та одкровенням, до якого була звернута ця думка».

Перше із загальновизнаних визначень особистості належить римському християнському богослову Северину Боецію (бл. 480-525 pp.), який твердив, що «особистість є індивідуальна субстанція, яка має розумну природу» [1, с.41]. Отже, С. Боецій наголошував, що не всяке субсистентне індивідуальне сутнє являє собою особистість. Розумна природа, що визначає індивідуальну субстанцію як особистість, – це спроможність до результативного, співвідносного та абстрагуючого мислення. Звідси бути особистістю означає бути суб'єктом, що має розумну природу. Розвиваючи цю думку, Фома Аквінський додає: «Особистість означає найдосконаліше в усій природі, тобто те, що самостійно існує у своєму розумному естві» [1, с.42]. З погляду сучасної неотомістської філософії всі субстанції, що складаються з матерії і мають форму, які розглядаються у своєму конкретному існуванні, є індивідами. Особистостями є лише деякі з них. Головна відмінність особистості в тому, що остання має безсмертну душу і пов'язану з цим можливість мимовільної дії. Неотомісти, даючи визначення особистості, підкреслюють її автономію, незалежність від будь-яких природних зумовленостей. «Особистість – це світ духовної природи, що наділений свободою вибору і тому являє собою ціле, незалежне від навколишнього світу. Ані природа, ані держава не мають доступу до світу особистості без її дозволу. Незалежність особистості впливає із властивою людині «свободи вибору і свободи волі», «що підноситься над усякою необхідністю, навіть внутрішньою, і над усяким детермінізмом» як сутності, наділеної безсмертною душею.

Схоже визначення особистості дає православна філософська думка. Розглядаючи людину в дуалізмі природного та надприродного (душі та тіла), православ'я визначає особистість як «внутрішню людину», Богом дану «духовну природу» людини, «образ Божий» у людині. «Зовнішня людина» (Богом дана фізична природа) може змінюватися, спонукаючи чи, навпаки, заважаючи вияву особистості. З такого розуміння особистості можна зробити висновок, що останньою, на думку релігії може бути лише людина, в якій відображений «образ Божий», тобто віруюча. Сутність особистості незмінна та непізнавана, оскільки незмінний та непізнаваний і Бог, який є взірцем та ідеальною особистістю. Подібними є погляди розуміння особистості й іншими християнськими течіями, а також іншими релігіями.

Найвідомішими представниками персоналізму є М. Бердяєв, Б. Боун, Е. Муньє, П. Рікер та ін. Вони розуміють особистість як первинну онтологічну реальність і вищу духовну цінність, буття якої зумовлене верховною особою – Богом. Реальність розуміється як сукупність окремих духовних існувань («персон»), пов'язаних через нераціоналізовану комунікацію в гармонійну цілісність. Ця гармонія є творінням Верховної Персони (Бога), функція якого полягає в об'єднанні окремих персон. Особистість – це персона, яка є

онтологічним поняттям і виявляє себе як фундаментальний принцип буття, в якому воля активність поєднується з неперервністю існування, що й надає особистісному існуванню «персональної» реалізації. Отже, персоналісти розуміють особистість як самодостатню цілісність, персону, «духовне творіння», в основі якої лежить властивість набувати певного стану (свобода волі), що є наслідком самопокладання, а не впливу середовища. Тому позитивізм заперечує можливість прогресу суспільства самого по собі, оскільки воно не здатне на будь-які самостійні дії, а лише відтворює вже існуюче. Тільки індивід, що є реальною персоною (особистістю), здійснює нові дії.

М. Бердяєв, представник класичного позитивістського вчення Київської школи наголошує, що кожна людська особистість – це дещо унікальне, одиничне, неповторне; вона не може бути пояснена з будь-якої іншої реальності (природної чи соціальної), зведена до неї. Поняття «особистість» відрізняється від поняття емпіричної людської істоти, котра є, з одного боку, частиною природи, а з іншого – елементом соціального цілого. Емпірично існує людина, наділена певною тілесно-душевною організацією, що є не особистістю, а індивідуумом, на думку М. Бердяєва. Індивідуум детермінований як суспільством, так і природою; він є частиною універсуму. Він підпорядковується природним і соціальним законам, а отже є предметом вивчення таких наук, як соціологія, біологія, психологія. Але особистість є духовною реальністю, а тому «жодний закон до неї не може бути застосований». Її не можна перетворити на об'єкт наукового дослідження. «Необхідно відрізнити «Я» з його егоїстичністю від «особистості». «Я» – це первинна даність, і вона може зробитися невідчужуваною, як говорив Б. Паскаль. «Особистість» же є якісне досягнення». Така думка характерна і для робіт екзистенціалістів К. Ясперса, М. Гайдегера, Ж.-П. Сартра та ін. На думку М. Бердяєва, особистість ототожнюється зі свободою, творчим актом, бунтом, боротьбою, «перемога над тягарем світу», «свободи над рабством».

Е. Муньє, представник французької школи персоналістів, в працях «Маніфест персоналізму» (1936), «Персоналізм і християнство» (1939), «Персоналізм» (1949) та інших розкриває основи персоналістського вчення, проблеми духовного світу особистості, сенсу її життя та діяльності, стану особистості в сучасному йому світі. Наслідуючи ідеї М. Бердяєва, Е. Муньє не погоджувався з тим, як останній тлумачив проблему об'єктивації. М. Бердяєв розглядав особистість тільки як дух. Матерія не притаманна для справжньої особистості: «дух є революційне начало, матерія ж – начало реакційне», «дух є свобода і революція, матерія ж – необхідність і реакція». Е. Муньє, даючи визначення особистості, виходить із розуміння її як діалектичної взаємодії духу та матерії, саме це головна запорука становлення людини як особистості. Матеріальний початок «втілений в праці». Праця – це, насамперед, творчість, у процесі якої людина є законодавчою, цілепокладальною істотою. Людина в процесі праці (творчості) завершує себе: «праця є засіб завершення себе як особистості». Так само як М. Бердяєв, Е. Муньє розглядає особистість як центр переорієнтації об'єктивного універсуму, а отже як суб'єкт творення власної людської реальності. Особистість за Е. Муньє є, певною мірою, на відміну від ідей М. Бердяєва, соціальною істотою, оскільки він зараховує до фундаментальних характеристик особистості почуття людської спільності. «Первинний досвід особистості – це досвід «іншої особистості». «Ти», а в ньому і «Ми» є попередниками особистості чи, точніше, супроводжують «Я» на всьому його життєвому шляху. Отримуючи внутрішнє життя, особистість постає націленою на світ та спрямованою на інших особистостей; ідучи шляхом універсалізації, вона поєднується з ними, оскільки «інший» («інші») не тільки не обмежує її, а й обумовлює її існування та сходження». Особистість існує тільки у своєму спрямуванні до «іншого», пізнає себе тільки через «іншого» і знаходить себе тільки в іншому» [3, с.479].

Соціальна філософія марксизму також приділяє велику увагу особистості. Остання розуміється як суспільно-історична одиниця. «Сутність людини, – писав К. Маркс, – не є абстракт, властивий окремому індивіду. У своїй дійсності вона є сукупність усіх суспільних відносин. К. Маркс твердив, що сутністю особистості є «її суспільна якість». Проте, на думку

В. Ф. Барановського, це твердження К. Маркса буде вірним лише за певних умов, а саме тоді, коли ми будемо розглядати «соціальну якість» у найширшому розумінні терміну «соціальний», не зводячи його до психічних, економічних чи вузько соціальних змістів. Марксистки розглядали особистість як індивіда чи індивідуальність, що втілює у своїй діяльності певні суспільні відносини і не ототожнювали її з власністю чи належністю людини до певного класу чи соціальної групи.

Філософський словник за редакцією В. Шинкарука тлумачить особистість як «суб'єкта суспільних відносин, носія свідомості та системи суспільно значущих якостей».

Філософія екзистенціалізму, даючи визначення особистості, наголошує на таких її характеристиках, як: ірраціональна самотність її внутрішнього світу, її екзистенція (унікальне особистісне єство людини, що втілює духовну психоемоційну неповторність особи), духовність (усвідомлення власної духовності).

Сучасний неофрейдизм наголошує на визначенні особистості як вияву нею свого ставлення до інших людей через певні форми міжлюдського спілкування, уникаючи психологізаторські традиції, пояснює особистість, виходячи з внутрішніх процесів і водночас психологізуючи соціальне буття особи.

Синтезуючи дві основні концепції особистості – особистість як функціональна (рольова) характеристика людини, і особистість як її сутнісна характеристика, А. Спіркін визначає особистість як індивідуальний носій суспільних відносин і функцій, суб'єкт пізнання та перетворення світу, прав і обов'язків, етичних, естетичних та всіх інших соціальних норм.

Більшість із наведених визначень особистості акцентують на соціально значущих рисах та якостях індивіда. Також особистість визначають як істоту цілісну, яка об'єднує в собі соціальні й природні якості.

На думку нашого сучасника В. С. Ларцева, особистістю є психічно здорова людина, яка досягла дорослого віку, з яскраво вираженою індивідуальністю, що завдяки біологічно успадкованій природній активності й специфічним соціокультурним умовам формування в онтогенезі, вийшла в своєму духовному розвитку на рівень суб'єкта суспільних відносин, соціальної і культурної творчості [2, с.12].

Проаналізувавши відомі на сьогодні визначення особистості різними галузями знань та виділивши найголовніші риси цього поняття, нами зроблена спроба дати власне визначення особистості, під якою ми розуміємо суб'єкта суспільних відносин, наділеного тілесною та духовною організацією, що має розумну природу, свободу (в межах відповідальності) та творчий потяг.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Вальверде К. Философская антропология / К. Вальверде; [пер. с исп. Г. Вдовина]. — М. : Христианская Россия, 2000. — 411 с.
2. Ларцев В. С. Феномен особистості як предмет вивчення суспільних наук / В. С. Ларцев // Мультиверсум. Філософський альманах: Зб. наук. Праць; [гол. ред. В. В. Лях]. — Вип. 31. — К. : Український центр духовної культури, 2002. — С. 3-12.
3. Мунье Э. Манифест персонализма / Э. Мунье; [пер с франц. И. С. Вдовина]. — М. : Республика, 1999. — 559 с.
4. Олпорт Г. Становление личности: избранные труды / Г. Олпорт; [пер. с англ. Л. В. Трубицыной и Д. А. Леонтьева; под общ. ред. Д. А. Леонтьева]. — М. : Смысл, 2002. — 462 с.
5. Allport G. W. Personality: a psychological interpretation / G. W. Allport. - N. Y.:Holt, Rinehart and Winston, 1937. — P. 39-43.
6. Hall C. S. Theories of personality / C. S. Hall, G. Linzey. — N. Y. : Wiley, 1954. — P. 9.
7. Linton R. The cultural background of personality / R. Linton. — N. Y. : Appleton-Centry-Crofts, 1945. — P. 84.

© Нивня А. А.

8. Müller F. M. Biographies of words / F. M. Müller. — N. Y.: Longmans, Green, 1888. — P. 32.
9. Warren H. C. Elements of human psychology. Rev. ed. / H. C. Warren, L. Carmichael. — Boston : Houghton Mifflin, 1930. — P. 333.

Нивня Анна Александровна – аспирант кафедры философии и социологии Государственного учреждения «Южноукраинский национальный педагогический университет имени К. Д. Ушинского»

УДК 1:316.3+316.47

РИТУАЛ В КОНТЕКСТЕ СИМВОЛИЗАЦИИ ПРОСТРАНСТВА

В данной статье рассматриваются взаимосвязи ритуала с различными видами пространства. Демонстрируется разделение пространства в современном мире на сакральное и профанное. Проиллюстрирована тенденция к сакрализации интернет и медиапространства. Показан симбиоз ритуала и информационных технологий.

Ключевые слова: ритуал, символ, пространство, медиапространство, центр, периферия, сакрализация.

РИТУАЛ У КОНТЕКСТІ СИМВОЛІЗАЦІЇ ПРОСТОРУ

В даній статті розглянуті взаємозв'язки ритуалу з різноманітними видами простору. Демонструється розділ простору в сучасному світі на сакральний та профанний. Проілюстрована тенденція до сакралізації інтернет та медіапростору. Показано симбіоз ритуалу та інформаційних технологій.

Ключові слова: ритуал, символ, простір, медіапростір, центр, периферія, сакралізація.

RITUAL IN THE CONTEXT OF SPACE SYMBOLISATION

This article discusses the relationship with different kinds of ritual space. demonstrates division space in the modern world to the sacred and the profane. Illustrates the trend towards internet and sacralization media space. Shows a symiosis of ritual and information technology.

Keywords: ritual, symbol, space, the media, Center, Periphery, Sacralization.

Феномен пространства осмысливался человечеством на всех этапах истории культуры. На смену представлениям о мифологическом пространстве пришла концепция абсолютного пространства, сменившаяся далее реляционной теорией пространства-времени. В последние десятилетия XX-го века были введены понятия социального, медиа и прочих пространств. В данных условиях в картине мира современного человека все вышеперечисленные пространства накладываются друг на друга, образуя некую многослойную реальность.

Согласно мифологическому мировоззрению, пространство являлось качественной величиной. Человек мог конструировать окружающее пространство при помощи ритуала, создавая центр, сакрализуя определённые участки и проводя границы. Благодаря современным транспортным средствам, средствам связи а также телевидению и интернету происходит размывание границ, наблюдается тенденция к десакрализации пространства.

Однако, централизация, сакрализация и ритуализация пространства создают ощущение упорядоченности, стабильности и гармоничности человеческого бытия. В таких условиях ритуал способен упорядочивать и преобразовывать окружающее пространство, обеспечивая

это ощущение. Кроме того, ритуал проникает в интернет и медиапространство, создавая причудливый тандем архаики и новейших технологий.

Целью анализа, предпринятого автором в данной работе, является установление взаимосвязей ритуала с различными видами пространства.

Осознание пространственного аспекта бытия явилось необходимым условием функционирования человеческой культуры. При переходе к оседлому образу жизни возникла необходимость в создании единого для всей общины централизованного пространства. Ритуал в таких обстоятельствах являлся одним из важнейших способов конструирования и структурирования территории [7, с.141]. Таким образом, происходило умоизобразительное символическое преобразование природы в культуру. Ритуал же выполнял онтологическую функцию.

Согласно мифопоэтической картине мира, пространство представляется живым, одухотворённым и определяющимся своим содержанием. Поражает представление о синкретичной слитности времени и пространства, оказавшееся на поверку интуитивным предвосхищением реляционной теории пространства-времени. Пространственно-временная структура, по представлениям человека архаической и традиционной культур, требовала периодического обновления [7, с.141]. Данную космогоническую функцию выполнял ритуал на рубеже старого и нового года. Обрядовое обновление и моделирование окружающего пространства, а вместе с ним мира, создавало у участников ритуала чувство сопричастности к сакральным событиям и местам и глубокой связи с собственным местом, в широком смысле, с родной землёй и коллективом.

Обрядовое моделирование пространства тесно связано с одной из особенностей мифопоэтического понимания мира, согласно которой пространство имеет чёткую централизацию. При этом центр сакрализуется и противопоставляется периферии. Центр мира является местом космогонии, он может быть отмечен мировым деревом, мировой осью и т. д. Сила сакрального ослабевает по мере движения от центра к периферии [7, с.141]. Селение и дом являлись моделями мироздания и также имели чётко обозначенный центр. Наследием подобной картины мира являются концепция храма и обычаи, связанные с новогодней ёлкой.

Храм был Сакральным центром селения и главным ритуальным объектом. Он служил той выделенной областью, в которой небо опускалось на землю. В связи с этим существовала обязательная ориентация храма по сторонам света. Христианский храм так же является сакральным пространством и образом мироздания, что обуславливает сохранность ориентации его сторон со сторонами света и символизм этих сторон [6, с.28,546]. Вход в храм происходит через тамбур, который обеспечивает плавность перемещения между профанным и сакральным пространствами [4, с.90].

Центром храма, в свою очередь, служит алтарь. В христианском храме «алтарь есть область света», «страна живых», обитель райского блаженства. Тем самым алтарь становится символом Царства Божия, иначе – рая. Считается, что святой алтарный престол есть метафизическое присутствие в каждом храме гроба Спасителя; отсюда алтарное пространство означает собою грот, то есть погребальную пещеру Иисуса Христа» [6, с.28]. Поскольку символический смысл алтаря соответствует символическому смыслу мировой оси, централизация храмового пространства приобретает космическую семантику. На алтаре происходит превращение вина и хлеба в кровь и плоть Христову во время таинства святой евхаристии. Во время обряда венчания брачующихся обводят вокруг алтаря, что символизирует их дальнейший жизненный путь. На алтаре лежат обручальные кольца, приобретая божественную силу, прежде чем быть надетыми на новобрачных.

Через приобщение Христу человек в храме восстанавливает свой божественный образ. «Переживание соборности преодолевает границы времени и пространства, делая возможным человеку ощутить себя в сущностном единстве с вечными истоками христианства» [6, с.547]. Таким образом, территория храма включает верующих в общее для всех христиан сакральное пространство, обеспечивает чувство умиротворения и служит переходом на иной уровень

бытия. Присутствие в храме исключает прихожанина из интернет и медиапространства, обращая его к собственному внутреннему миру. Священность храмового пространства подчёркивается определёнными правилами и запретами, регламентирующими поведение прихожан. Входя в храм, современный человек покидает стремительно меняющееся профанное пространство и вступает в чётко символически структурированное стабильное пространство, не изменяющееся годами, где каждый шаг и каждый жест приобретает высокий символический смысл.

Во время ключевых христианских праздников обряды богослужения транслируются по телевидению, благодаря чему происходит наложение сакрального пространства на медиапространство и модифицированное объединение верующих с помощью информационных технологий. Тенденция наложения сакрального пространства на интернет прослеживается в появлении интернетсообществ с религиозной тематикой. В связи с этим можно предположить, что в ходе развития данной тенденции будет возможно совершение некоторых церковных обрядов с помощью скайп, общения онлайн и тому подобных средств, в результате чего произойдёт сакрализация некоторых участков интернет пространства.

Продолжая тему сакрализации центра в современном мире, обратимся к обычаям, связанным с новогодней ёлкой, которая служит вариантом символического воплощения мировой оси или мирового древа [2, с.60]. В период новогодних праздников она становится знаковым центром почти каждого дома. Помимо жилых домов, новогодние ёлки устанавливают в образовательных, лечебных и прочих учреждениях, а также на центральной городской площади. Среди новогодних обычаев распространённым является хоровод вокруг ёлки. Круговые танцы символизируют движение Солнца в небе. Когда же «танец совершается вокруг какого-то объекта, его тем самым закрывают, заключая в магический круг, защищая и придавая силы»[8]. Так происходит утверждение сакрального центра, символа стабильности и незыблемости окружающего мира. Таким образом, усиливается космогоническая семантика новогоднего обряда. При этом происходит стягивание каждого индивида и всей страны (коллектива) в некий всеобщий центр. Интернет и медиапространство в это время так же преисполнены новогодними символами. По телевидению транслируется новогоднее поздравление от главы государства, утверждая централизацию страны.

Помимо централизации пространства для мифологического мировоззрения характерно чёткое разделение пространства на «свое» и «чужое». К своему пространству относились дом, селение, мир живых. К чужому причислялись баня, лес, мир мёртвых и т. д. Подобное противопоставление обусловило важность категорий границы и пути.

Границей мог служить главный вход в дом или любая дверь. Таким образом, во время значимых событий прохождение через главный вход приобретало статус ритуала перехода. В остальное же время, на подобную дверь накладывались определённые табу [4, с.23-24, 27-28]. Ещё одной символической дверью, границей являлось зеркало, разграничивающее посясторонний и потусторонний миры [6, с.223].

В условиях чётких символических границ дома, селения, мира человек ощущал защищённость, стабильность и собственную принадлежность к некоему освоенному, уютному пространству. В современном мире пространственные границы размываются благодаря транспортным средствам и средствам связи. При этом человек ощущает себя песчинкой, затерянной в информационном пространстве, просторе городов и бесконечности космоса. Кроме того, сохраняется иррациональный страх перед чужим, потусторонним. Современный человек, как и древний, создаёт символические границы при помощи ритуала, структурируя окружающее пространство. К подобным действиям можно отнести защиту входа в дом при помощи всевозможных оберегов, занавешивание зеркал после смерти одного из жителей дома. Оказиональным ритуалом в таком контексте является избегание передачи чего-либо через порог. В этом же контексте разбитое зеркало представляется разрушенной межмировой границей и, как следствие, недобрым предзнаменованием. В эту же группу обычаев можно зачислить запрет женщине в течение сорока дней после родов покидать освоенное

пространство дома и двора. Большинство совершающих подобные действия не смогли бы объяснить их причины, однако автор считает необходимым анализ истории подобных традиций и установление их смыслов.

В некоторых случаях ритуальное уничтожение границ напротив представляется желательным. Это касается гадательных и магических ритуалов, которые имеют чёткую пространственно-временную привязку. Для гаданий и некоторых магических обрядов зеркало является неким путеводителем по потустороннему миру [6, с.223-224]. Гадать можно при помощи сновидений, при этом засыпание трактуется как переход в потустороннее пространство. Ещё одним вариантом преодоления границы между потусторонней и посюсторонней реальностями являлась маска и прочие атрибуты ряжения [6, с.350]. Подобное разрушение границ было элементом ритуалов, связанных с новогодним обновлением пространства [1, с.131-133]. В современном мире предновогоднее нивелирование границ сохраняется в детских маскарадах как отголосок древней традиции. Тенденция к преступлению границ проявляется в возросшей популярности всевозможных эзотерических практик

Разрушение советской идеологии привело к утрате множеством людей мировоззренческих ориентиров. Мировоззрение советского человека имело большое количество сходств с мировоззрением человека традиционной культуры, и, когда традиции и ритуалы советской эпохи стали историей, эзотерические учения заняли их место в картине мира многих постсоветских людей. На постсоветском пространстве пользуются популярностью услуги экстрасенсов, предлагающих гадательные и магические ритуалы. Подобные практики проникают в интернет и медиaprостранство в виде общения с экстрасенсами в прямом эфире или онлайн.

Медиaprостранство в наше время является модификацией потустороннего мира. Непрерывность существования, эфемерность и недоступность – вот качества, обеспечивающие сходство этих пространств. Существует тенденция к сакрализации медиaprостранства. Люди, не верящие в загробное существование, стремятся к славе как варианту существования в медиaprостранстве. Те же процессы обуславливают огромную популярность фотографирования и видеосъёмки селфи. Таким образом, человек запечатлевает себя и приобщается к визуальной медиавечности [9, с.602-604]. Ритуалом в привычном смысле подобные действия назвать нельзя, однако в них прослеживаются некоторые характерные признаки. Так, участие в телевизионных проектах можно расценивать как инициацию для приобретения статуса успешного, известного человека через приобщение к сакральному медиaprостранству. Киноактёры, звёзды шоу-бизнеса становятся кем-то вроде мифических героев, которые в ходе подобных инициаций получают регулярный доступ к заэкранному медиамиром. Истории их жизни, преисполненные мифологической символикой (например, восхождение на музыкальный Олимп), приобретают сходство со старинными сказками, мифами, былинами. Множество подростков мечтают стать звёздами, журналистами и т. д. и приобщиться к вожделенному медиaprостранству.

Разграниченность пространства в мифологическом мировоззрении обуславливает важность категории пути, тесно связанной с ритуалом. Путь является символом инициации [6, с.487], множество ритуалов являются символическим путешествием в чужое и возвращением в своё пространство. Это объясняет наличие пространственных перемещений во многих обрядах, и некоторые окказиональные ритуалы (приметы), связанные с путешествиями [1, с.49,76,93].

К подобным приметам, сохранившимся в современном мире, можно причислить обычай «посидеть на дорожку» и трактовку возвращения на полпути как недоброго предзнаменования. Так происходит как бы разговор с пространством, которое в эклектичной картине мира современного человека по-прежнему является идейно-символическим полем. Большей частью такие обычаи сохраняются в сельской местности. Семантика пути прослеживается в таких обрядах жизненного цикла, как свадебный, родильный обряд, и

особенно в погребальних обрядах.

Погребальний обряд здійснює комунікацію з загробним простором, яке в міфологічній картині світу знаходиться як би в інших координатах простору-часу. Входами в нього можуть служити колодезь, дерево, печі і т. д. Всі ритуальні дії після смерті одного з домашніх мають своєю метою допомогти померлому в подоланні міжсвітової межі і його шляху в інший світ, огородити живих від смерті через відновлення межі і налагодити контакт з світом мертвих після розмежування світів. Завдяки переміщенню в інше простором і погребальному обряду, померлі переходять в разряд предків, а головне, переміщуються з лінійного існування в циклічне, календарне [10, с.57,79,149-150]. Для християнина прижиттєва підготовка душі до вічної життя має таку ж важливість, яку мав для язичника вивчення загробного простору і підготовка до післясмертних странств душі. Погребальні обряди мають психотерапевтичний ефект, оскільки пропонують чітку послідовність дій, частково відволікаючи близьких від горестних переживань, об'єднують сім'ю і колектив і забезпечують знаково-символічну комунікацію просторів (світів).

Ярче всього злиття ритуалу з категорією шляху виражено, мабуть, в явленні паломництва. Паломницький ритуал трактується як подорож, яке об'єднує «ідеї странництва в пошуках духовного Абсолюта, втіленого в святині» [5, с.7]. Паломницькі ритуали діляться на два типи: релігійний і світський. Простором-часом паломницького шляху стає сакральним. Шлях християнського паломника стає символом хрестного шляху. Інтересною представляється ідея паломництва в неформальних суспільствах. Метою подібних подорожей є уникнення від нудного освоєного простору в простором свободи, представлене природними, залишеними або звичайно ігноруваними (наприклад, кладовище) об'єктами. В неформальному паломництві шлях також займає центральне місце, що обумовлює популярність подорожей автостопами [5, с.7-8,15, 21-22]. Оскільки паломництво можна трактувати як обряд переходу, стає очевидним символічне переродження паломника або паломницької групи і пов'язаний з подібним оновленням психотерапевтичний ефект. Інтересним представляється те, що в час паломництва бажано подорожувати пішки або, в разі автостопа, не користуватися транспортом в звичному розумінні. В двадцятому столітті, коли відстані як би перестали існувати, завдяки розвитку транспорту, довгі подорожі паломників повертають відстані і розкривають простором і час.

Повертаючись до першим уявленням про обмежений міфологічний простором, ще раз підкреслимо його якість і дискретність, завдяки чому кожен ділянку простору наділяється певними специфічними властивостями. Відношення частин простору до понять «ділянка» і «неділянка» обумовлює уявлення про щасливих і нещасливих місцях [1, с.52]. В сучасному світі подібні уявлення збережені, ярче всього вони представлені міфами про таємних небезпечних місцях наприклад Бермудського трикутника. З цим же розумінням простору пов'язані уявлення про духів місця: леші, домовий, водяний і пр. В сучасному світі відголоском таких віровань є обряди, пов'язані з закликанням домового і модифікація жертвоприношення місцю в вигляді кидання монетки в фонтан для повернення до цього місця.

Ярче всього прагнення до символізації частин простору проявляється в устрою житла. Дом, як згадувалося вище, був проекцією світобудови. Побудова нового житла була варіантом акту космогонії і супроводжувалася ритуалами (в тому числі жертвоприношення), призначеними налагодити стосунки людини з духами місця і перетворити чужий простором в свій [11, с.85-86]. Деякі з цих традицій зберігаються в сільській місцевості в час побудови нового дому, і в місті при заселенні в нову квартиру.

Простором всередині традиційного житла мав чітку структуру і символіку. Найважливішими елементами служили печі (символ перетворення природного в культурне і один

из входов в иной мир), стол (символ единения семьи, коллектива) и красный угол (священное место присутствия в каждом доме божества) [3, с.32-33]. В современном жилище пространственно-смысловые акценты имеют место, хотя сильно смещены. Так, застолье продолжает быть одним из основных элементов многих ритуалов жизненного и календарного циклов. Хотя, намечается тенденция трансформации застолья в фуршет, где стол отодвигается, переставая быть центром, вокруг которого собирается коллектив. При этом размеренные застольные беседы, в которые благодаря расположению за столом вовлекались все присутствующие, сменяются приватными разговорами, дроблением коллектива.

Практически в каждом современном доме имеются средства, соединяющие человека с интернет и медиaprостранством. Именно они являются главными жилищными акцентами. Эпоха, когда семья централизовано собиралась возле телеэкрана, отходит в прошлое. В двадцать первом веке практически каждый имеет мобильное устройство, способное в любой момент связаться с интернет и медиа. Таким образом пространство дробится на множество личных пространств, семейные и дружеские беседы имеют тенденцию сменяться обменом ссылками, фото или совместным просмотром некоего контента. Символизация домашнего пространства находит своё выражение в популярных ныне системах, вроде фэншуй, согласно которым правильное расположение предметов мебели и домашних аксессуаров способно гармонизировать энергию места, принести удачу семье.

Пространство современного города так же наполнено смыслами. Так некоторые памятники культуры могут трактоваться как сакральные объекты. Важным элементом свадебной прогулки является фотографирование около таких объектов и некоторые символические действия, с ними связанные. Таким образом молодая семья ритуально договаривается с пространством, в котором надеется счастливо жить [12]. Города, имеющие длинную историю, и сопутствующий ей ореол легенд привлекают к себе туристов, желающих через проникновение в пространство таких городов приобщиться к культурно-историческому прошлому.

Резюмируя вышеизложенный материал, подведём итог. Одной из главных функций первых ритуалов было конструирование единого для всей общины физического и смыслового пространства. Подобное пространство нуждалось в чётком структурировании и периодическом обновлении. В данных условиях произошло разделение пространства на «чужое» и «своё» а так же профанное и сакральное. Это разделение обусловило важность категорий центра, границы и пути и их символическое отображение в ритуале.

Пространство, в котором существует современный человек, является многослойным, поскольку состоит из физического, социального, интернет, медиа и прочих пространств. При этом сохраняется вера в сакральное измерение пространства. Информационные технологии размывают привычные и создают новые границы, смещают центры. В таких условиях некоторые ритуалы модифицируются, некоторые продолжают совершаться, утратив первоначальный смысл. Утверждение центра сохраняется в концепции храма как важнейшего ритуального объекта и в обрядах, связанных с новогодней ёлкой как модификацией мировой оси, обеспечивая чувство стабильности, незыблемости основ мира, веры и общества. Символические границы между потусторонним и посюсторонним мирами обозначаются и охраняются с помощью окказиональных ритуалов, создающих ощущение защищённости. Преодоление этих границ в ходе магических, гадательных и пр. ритуалов позволяет испытать духовное обновление, и удовлетворяет древнюю потребность в чуде. Связь ритуала с категорией пути представлена некоторыми сохранившимися окказиональными ритуалами, явлением паломничества и погребальными обрядами. В таком контексте пространственные перемещения приобретают символический смысл и могут оказывать психотерапевтический эффект или выполнять инициационные функции.

Представление о качественной разнородности пространства сохраняется в организации внутреннего устройства жилища и популярности систем вроде фэншуй и, в какой-то мере, в современных мифах о счастливых и несчастливых местах. Подобное воззрение объясняет

семантическую значимость некоторых архитектурных объектов и городских культурно-исторических достопримечательностей. Эти представления обуславливают пространственную привязку ритуалов жизненного и календарного цикла, а так же религиозных ритуалов к определённым местам.

В современном обществе ритуал существует в симбиозе с информационными технологиями. На форумах, в теле- и радиопрограммах экстрасенсы предлагают магический ритуал как услугу или совершают гадательные ритуалы в прямом эфире и онлайн. Новогодняя символика и некоторые элементы новогоднего ритуала наполняют социальные сети и медиaprостранство. Во время ключевых христианских праздников богослужения транслируются по телевидению. Кроме того, существует тенденция сакрализации и мифологизации медиaprостранства, и в этом контексте приобретение славы как приобщение к медиамунду получает инициационную нагрузку.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

1. Байбуриh А. К. Ритуал в традиционной культуре. Структурно-семантический анализ восточнославянских обрядов / А. К. Байбуриh ; РАН, Музей антропологии и этнографии им. Петра Великого (Кунсткамера). — СПб.: Наука, 1993. — 240 с.
2. Баркова А. Л. Новый Год: символика современного ритуала / А. Л. Баркова // Человек : иллюстрированный научно-популярный журнал. — 2002. — № 1. — С. 56-67.
3. Бобрихин А. А. Обрядовое моделирование жилого пространства в культуре русских крестьян Урала / А. А. Бобрихин // XXI век — век дизайна : материалы Всероссийской научно-практической конференции (Екатеринбург, 15-16 мая 2014 г.) / [редколлегия: А. Б. Костерина (научн. ред.), А. А. Чикин, В. П. Фалько]. — Екатеринбург, 2014. — С. 28-33.
4. Геннеп А. Обряды перехода. Систематическое изучение обрядов / Арнольд ван Геннеп ; [пер. с фр. Ю. Е. Ивановой, А. В. Покровской]; Рос. акад. наук, Ин-т этнологии и антропологии им. Н. Н. Миклухо-Маклая. — М.: Вост. лит., 1999. — 198 с. — (Университетская б-ка) (Этнографическая б-ка).
5. Калужникова Е. А. Паломничество как ритуал: сущность и культурно-исторические типы : автореф. дис. на соискание ученой степени канд. культурологии : спец. 24.00.01 «Теория и история культуры» / Калужникова Е. А. — Екатеринбург, 2007 — 24 с.
6. Королёв К. М. Энциклопедия символов, знаков, эмблем / К. Королёв (авт.-сост.). — М. : Эксмо ; СПб. : Мидгард, 2005. — 603 с.: ил.
7. Пигалев А. И. Пространство культуры / А. И. Пигалев // Культурология. XX век : энциклопедия. В 2 т. Т. 2. М-Я. / гл. ред., сост., автор проекта С. Я. Левит. — СПб : Университетская книга, 1998. — С. 141-143.
8. Рошаль В. М. Энциклопедия символов [Электронный ресурс] / [сост. В. М. Рошаль]. — М.: АСТ; СПб.: Сова, [2008]. — 1007 с. — Режим доступа : <http://www.litmir.me/br/?b=112788&p=7> (дата обращения: 21.01.2015).
9. Сальникова Е. В. Визуальность как идеальная материя мифологии в XX в. / Е. В. Сальникова // Миф и художественное сознание XX века / [Рос. акад. наук и др. ; отв. ред. Н. А. Хренов]. — М. : Гос. ин-т искусствознания : Канон, 2011. — С. 594-611.
10. Седакова О. А. Поэтика обряда. Погребальная обрядность восточных и южных славян / О. А. Седакова. — М.: Индрик, 2004. — 320 с. — (Традиционная духовная культура славян. Современные исследования.).
11. Тайлор Э. Б. Первобытная культура / Э. Б. Тайлор ; [пер. с англ. Д. А. Коропчевского ; предисл. и примеч. А. И. Першица]. — М. : Политиздат, 1989. — 572, [1] с. — (Библиотека атеистической литературы).
12. Утехин И. В. Место действия. Публичность и ритуал в пространстве постсоветского города [Электронный ресурс] / Илья Утехин. — [М.]: Strelka Press, 2012. — Режим доступа:

<http://www.litres.ru/ilya-utehin/mesto-deystviya-publichnost-i-ritual-v-prostranstve-postsovetskogo-goroda/> (дата обращения 21.12.2015).

Пальчинская Марианна Викторовна – кандидат философских наук, доцент кафедры философии Одесского национального морского университета

УДК: 141.7+1.316.3

ТЕОРИЯ ВИРТУАЛИЗАЦИИ ОБЩЕСТВА: КОНЦЕПТУАЛЬНАЯ СХЕМА

В статье анализируется виртуализация как глобальный процесс, присущий современному социуму, и его теоретическое осмысление в контексте социально-философской парадигмы. Акцентируется внимание на видоизменениях, которым подвергается существующая система социального взаимодействия.

Ключевые слова: виртуализация, виртуальная реальность, социальная реальность, социокультурные трансформации.

ТЕОРИЯ ВІРТУАЛІЗАЦІЇ СУСПІЛЬСТВА: КОНЦЕПТУАЛЬНА СХЕМА

У статті аналізується віртуалізація як глобальний процес, що притаманний сучасному соціуму, та його теоретичне осмислення у контексті соціально-філософської парадигми. Акцентується увага на видозмінах, яким підпорядковується існуюча система соціальної взаємодії.

Ключові слова: віртуалізація, віртуальна реальність, соціальна реальність, соціокультурні трансформації.

THEORY VIRTUALIZATION SOCIETY: A CONCEPTUAL FRAMEWORK

The article analyzes the virtualization as a global process inherent in modern society and its theoretical understanding in the context of social-philosophical paradigms. Focuses on the modifications, which is subject to the existing system of social interaction.

Keywords: virtualization, virtual reality, social reality, sociocultural transformation.

Актуальность выбранной темы обусловлена тем, что пространство современного социума под воздействием информатизации и глобального распространения компьютерных сетей виртуализируется, представляя собой своего рода гиперреальность, которая оказывает сильное влияние на существующую систему социальных отношений и порождает виртуализацию социальной действительности.

Степень научной разработанности проблемы. В рамках социально-философской парадигмы отдельные аспекты обозначенной проблемы в контексте онтологического подхода анализировались в работах Бодрийяра Ж., Делеза Ж., Орехова С., Гримак Н., Опенкова М., Абдеева Р., Скворцова Л., Носова Н., Пивоварова Д., Розина В., Хоружего С., Юхвида А., Королева А. и др.

Феноменологический подход к исследованию виртуальности рассматривается Беллом Д., Тоффлером Э., Леммом С., П. Бергером и Т. Лукманом, Емелиным В., Дацюком С., Ивановым Д., Войскунским А., Королевым С., Барлоу Дж. и др.

Цель – анализ виртуализации как глобального процесса, а также трансформационных преобразований, возникающих в современном обществе под его влиянием.

Проблема виртуальности отражена в теориях постмодернизма, в контексте которых она анализируется как некий феномен, присущий системе социальных отношений на современном этапе. Он способствует образованию особой системы социального взаимодействия на основе

частичной симуляции социальных процессов. В данном аспекте виртуальность понимается или как электронно-цифровая форма существования, или как иллюзорность, нетождественная социальной реальности.

Можно выделить основные предпосылки возникновения виртуальной картины мира:

- становление информационного общества в глобальном масштабе;
- широкое распространение технической основы – глобальной компьютерной сети

Интернет;

- создание технологий виртуальной реальности.

Результатом является виртуализация образа мира, который в большей степени подвержен преобразовательной деятельности субъекта, нежели социальная реальность. Мир уже не только не предстает перед индивидом в какой бы то ни было объективности, более того, его образ утрачивает саму связь с реальностью: «...человеческая раса сегодня успешно создает совершенную мгновенность, часто называемую реальным временем. Необратимо увеличивая свою власть, человеческая раса умеет отменять человеческое восприятие и времени, и пространства. Утрата трансцендентального, то есть неспособность организовать мир согласно нашему восприятию смысла и человеческим функциям, неизмерима (неисчислима)» [2].

В качестве концепта виртуальной реальности, возникающей как результат виртуализации социальной системы, выступает иная реальность, обладающая подчиненным онтологическим статусом. Виртуальная реальность не детерминируется полностью социальными нормами и правилами, но при этом становится неотъемлемым атрибутом жизнедеятельности общества на современном этапе развития, одним из базовых элементов социального взаимодействия. Она становится своего рода способом социального конструирования: «Как таковая, нынешняя эпоха могла бы действительно называться «постсовременной». Она «постсовременна» в том смысле, что ее состояние – это состояние симуляции или призрачности (spectrality) событий, для которой единственные подмости – средства массовой информации» [2].

В рамках парадигмы постструктурализма Ж. Делезом и Ж. Бодрийяром виртуальность определялась как организованное пространство симулякров – особых объектов, «отчужденных знаков», которые фиксируют нетождественность социальной реальности, выражающей целостность и завершенность. Виртуальная реальность выступает источником различия и многообразия, является феноменом, имманентным самой структуре бытия, воплощающим возможность инновационной деятельности. В данном контексте виртуальная реальность – это пространство симулякров.

Виртуализацию А. Бюль определяет в качестве процесса замещения реального пространства как способа воспроизводства социальных отношений пространством виртуальным. Он рассматривает технический процесс создания виртуального общества, который происходит одновременно с реальным социальным взаимодействием: «В рамках теории «виртуального общества» в «реальном» сегменте общества изменений нет, там вообще ничего не происходит. Но ведь именно там возникли те самые технологии виртуальной реальности... Здесь наблюдается «теоретическая фетишизация»» [5, с.156], которая препятствует изучению общества как системы институтов, отличающейся устойчивостью и объективностью по отношению к индивидам. Бюль отмечает, что с развитием технологий виртуальной реальности «компьютеры из вычислительных машин превратились в универсальные машины по производству «зеркальных» миров. В каждой подсистеме общества образуются «параллельные» миры, в которых функционируют виртуальные аналоги реальных механизмов воспроизводства общества: экономические интеракции и политические акции в сети Интернет, общение с персонажами компьютерных игр и тому подобное» [6].

Теория «виртуализации социального» М. Паэтау определяет в качестве его доминант систему коммуникаций и распространение Интернета, поскольку наряду с использованием уже существующих коммуникативных форм обществу необходимы новые формы для

самовоспроизводства в условиях ускорения темпов социального взаимодействия. Таким образом, виртуализация способствует функционированию общества как социальной системы. В данном случае структурная дифференциация общества вследствие появления в ней новых элементов – виртуальных аналогов реальных коммуникаций, вызывает глубинные изменения существующей модели общественных отношений.

Виртуальная реальность, по мнению С. Орехова, образуется связью информационных процессов, протекание которых обеспечивается соответствующими техническими системами и сознательно-психической деятельностью человека: «Техническая реальность в форме материально-вещественного, материально-энергетического, информационного объекта в системе общественных отношений приобретает статус быть носителем виртуальной реальности – системы полисенсоризированной информации в форме сменяющих друг друга потоков событий. Без сознания нет никакой виртуальной реальности, причем не того сознания, которое наблюдает извне эту реальность, а сознания, которое участвует в порождении этой реальности, и затем уже наблюдает ее функционирование» [6]. Сознание оказывается включенным в производство реальности нового типа.

Концепция виртуализации Д. Иванова как теоретическая модель трансформации общества базируется на дихотомии «реальное – виртуальное», и прослеживает генезис трансформации социальной реальности в условиях изменения социокультурных парадигм. Данная концепция виртуализации общества основывается на рефлексии социально-исторической обусловленности и описании эмпирически фиксируемых тенденций, которые невозможно свести лишь к компьютеризации нашей жизни или к ее прямым следствиям. Объяснение новых тенденций строится исходя из представления о том, что сегодня общество нужно рассматривать не как систему институтов, а как процесс реализации ценностей, формирования и последующего снижения его социальных характеристик. Обобщение разнообразных эмпирических тенденций стало основой для построения модели общественных изменений как сдвига от «реального» к виртуальному» [4].

Компьютационная теория социальных систем, разрабатываемая А. Давыдовым [3] и рядом других исследователей, заключается в создании компьютерной модели социальной системы, ее последующем измерении, выявлении новых свойств, закономерностей социального взаимодействия и т.п. В данном случае виртуальность может быть рассмотрена как некоторая идеальная модель, которая может быть реализована при достижении нужных результатов. М. Крюгер создал модель виртуальной реальности, которую назвал «условной»: «изображение силуэта человека комбинируется с компьютерной картинкой среды, и все это пользователь видит на большом проекционном экране. Положение тела (особенно рук и головы) в реальном пространстве отслеживается телевизионными камерами, мгновенно посылающими информацию компьютеру, который столь же незамедлительно реагирует изменением графических изображений, что это решает проблему сдвига времени между действием человека и ответом системы. Таким образом, хотя условные виртуальные реальности и моделируют определенные ситуации или действия, вовсе не требуется, чтобы события в них были похожи или неотличимы от тех, которые человек переживает и проживает в моделируемых реальностях» [6]. Виртуальная реальность в данном случае выступает системой отображения информации, при которой возникает ощущение пребывания в моделируемом мире и позволяет формировать необходимые образы в реальном пространстве и времени.

Исследователями проблемы виртуальности отмечается, что социальная действительность может выстраиваться по принципу т.н. «вложенных реальностей». Так, к примеру, государство можно рассматривать как виртуальный субъект, существующий в своей собственной виртуальной действительности, каркас которой составляют законы и решения, принимаемые органами власти, причем этот каркас государство вольно менять, как захочет. Однако для субъектов законы государства не являются виртуальными, они объективны и обязательны для исполнения. По аналогии можно отметить, что субъект творит свою

виртуальную среду, которая для него будет объективной [9, с.152-164]. Здесь имеет место своеобразная иерархия реальностей.

В современной социально-философской парадигме на данном этапе доминирует т.н. «интегральная концепция виртуальности», где последняя интерпретируется как неотъемлемый элемент системы социального взаимодействия, вызывающий интенсификацию социокультурных трансформаций. В данном контексте виртуальная реальность выступает как единство объективного и субъективного.

Виртуализация функционирования базовых социальных институтов является характерной особенностью и иных видов виртуального взаимодействия – различных виртуальных сообществ. Поэтому наиболее адекватной для описания современной социальной действительности является метафора сети – благодаря распространению массовой коммуникации и Интернета, в частности, на смену вертикально ориентированным и жестким структурам индустриального общества приходят разветвленные и гибкие горизонтальные структуры. Применительно к обществу в целом, виртуализация предстает не как единый процесс, а скорее – как серия разнородных, но направленных сходным образом тенденций в различных сферах жизнедеятельности: экономике, политике, науке, искусстве, религии и т.п.

Основанием формирования виртуального пространства как неотъемлемого атрибута социальной реальности стал переход к или информационному обществу, базисом функционирования которого являются информация и технологии, позволяющие оперативно работать с ней: «возникновение гиперпространства сети Интернет является результатом использования обществом новых форм коммуникации... Изменение общества рассматривается как структурная дифференциация системы вследствие появления в ней новых элементов – виртуальных аналогов реальных коммуникаций» [4, с.25]. Одно из ведущих мест заняли компьютерные технологии, в частности, всемирная компьютерная сеть Интернет, которые стали основой компьютерной виртуальной реальности. Согласно определению С. Орехова, виртуальная реальность – это «форма объективированного существования, разновидность бытия в форме тождества материального и идеального, интегральное качество, порождаемое механизмом репрезентативной положенности взаимодействующих элементов сложной системы» [11, с.109].

Процесс освоения социального опыта в современных условиях характеризуется усложнением социального бытия, повышением требований к личности, что затрудняет формирование устойчивых социальных ориентиров. В данных условиях одним из важнейших агентов социализации становится виртуальное пространство, что приводит к тому, что виртуальные роли могут занимать доминирующее положение по отношению к существующей совокупности социальных правил и норм, становятся более значимыми, чем реальные. Компьютерная виртуальная реальность отличается от других видов виртуальной реальности тем, что киберпространство позволяет моделировать ее по усмотрению пользователя, тогда как переживание иной реальности, которая строится с помощью чтения книг, просмотра фильмов и т.д., развивается согласно законам, поставленным извне.

С помощью виртуального пространства возможно не только проектирование новых социокультурных форм с принципиально иными свойствами, но и их воспроизведение в реальности социальной. Дальнейшее развитие инфокоммуникационных и компьютерных технологий, являющихся основой для функционирования виртуального пространства, будет способствовать его последующей интеграции с базовыми элементами социальной структуры, в большей степени актуализировать проблему влияния виртуализации на систему общественных отношений и определение адаптационного потенциала общества в целом и личности в частности применительно к новым условиям: «Коммуникационная система, основанная на сетевых технологиях, способна радикально изменить морфологию общественных связей, основанных на традиционных иерархических взаимоотношениях» [8, с.59].

Виртуальная реальность по отношению к современному обществу, которое все в

большей степени обретает черты информационного, может рассматриваться как его атрибут. Она выступает не только существенным, постоянным признаком этого общества, но и фактором его дальнейшего развития. Под воздействием виртуальной реальности за счет вовлеченности человека в ее пространство через изменение потребностей, мотивов и форм поведения видоизменяется социальная и профессиональная структура общества, в котором формируются новые социальные слои – нетократия и консьюмтариат (в соответствии с терминологией Александра Барда): «Технический прогресс приводит к навязыванию человеку новой мобилистической идентичности... В Сети идентичность человека будет проявляться только в текущем контексте с тем, чтобы в следующий момент претерпеть...изменения. Индивидуум, человек цельный, уходит прочь, прикованный к своему единообразию, как к тяжкому рюкзаку, на его место приходит индивидуум, человек многоликий» [1, с.127].

Виртуализация социального и индивидуального бытия позволяет индивидам или группам самостоятельно моделировать инфокоммуникативное взаимодействие в соответствии со своими потребностями: «Моментальный мир электроинформационных средств включает нас целиком и сразу» [7, с.344]. Виртуализация не только характеризует процесс, обозначающий увеличение роли компьютерных и мультимедийных технологий, а также компьютерных сетей в жизнедеятельности современного социума, а включает в себя как аналогичную деятельность социальных институтов в виртуальном пространстве, так и возникновение некоторых видов деятельности, которые не имеют аналогов в социальной реальности. В результате возникает глобальное сетевое пространство с особыми пространственно-временными характеристиками: «Электронная связь низвергла господство «времени» и «пространства»...» [7, с.342].

В современной философской парадигме проблема виртуализации общества получает новые импульсы к дальнейшему осмыслению, поскольку именно масштабное распространение компьютерных технологий создает новые аспекты виртуального пространства, обеспечивая возможность его интерсубъективности: «Бытие здесь-и-сейчас подразумевает непричастность длительности, когда человек есть там, где он есть, а не впереди и не позади себя» [10, с.19].

Завершая рассмотрение данной проблемы, можно сделать следующие **выводы**.

Глобальные трансформации, которым подвергается современное общество в целом и его отдельные структурные элементы, нуждаются в осмыслении в рамках философской парадигмы. Преобразованиям подвержены политическая, экономическая, социальная, духовная и иные сферы общественной жизни. Под воздействием виртуализации изменениям также подвергается личность, ее мировосприятие, основы ее социальной жизнедеятельности.

Степень интеграции виртуальности в социальную и индивидуальную жизнь позволяет говорить о виртуализации общества. Конвергенция виртуального и социального актуализирует проблему трансформации социальных отношений за счет их перенесения в виртуальное пространство.

На виртуализацию как глобальный процесс в современном социуме указывает и увеличение сфер использования персональных компьютеров. Виртуальная реальность преимущественно отождествляется с компьютерной реальностью, характерной чертой которой является визуализация информации. За счет виртуализации как процесса, который присущ современному социуму, происходит интенсификация социокультурных преобразований.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

1. Бард А. Бард А., Зодерквист Я. Нетократия. Новая правящая элита и жизнь после капитализма. — Спб., 2004. 252 с. [Электронный ресурс]. Режим доступа: <http://politzone.in.ua/index.php?id=425>
2. Бодрийяр В Тени Тысячелетия, или Приостановка года 2000 / Ж. Бодрийяр. — Режим доступа: URL: http://www.gumer.info/bogoslov_Buks/Philos/Bodr/2000.php

© **Полибза Е. О.**

3. Давыдов А. А. Компьютационная теория социальных систем // Социологические исследования. — 2005. — № 6. — С. 14-24.
4. Иванов Д. Виртуализация общества. Версия 2.0. / Д. Иванов. — СПб.: «Петербургское Востоковедение», 2002. — 224 с.
5. Иванов Д. Императив виртуализации: Современные теории общественных изменений / Д. Иванов. — СПб: Изд-во СПб. ун-та, 2002. — 212с.
6. Игнатъев В. Социальная система как информационное взаимодействие <http://ayp.ru/library/sotsialnaya-sistema-kak-informatsionnoe-vzaimodeistvie/1122>
7. Информационное общество/ [сост. Лактионов А.]. — М.: ООО «Издательство АСТ», 2004. — 507 с. — (Philosophy).
8. Королев С. Параллельная жизнь: человек в интернете/ С. Королев // Философские науки. — 2010. — №9. — С. 112-129.
9. Носов Н. Виртуальная реальность / Н. Носов // Вопросы философии. — 1999. — № 10. — С. 152-164.
10. Опенков М. Виртуальная реальность: онто-диалогический подход: автореф. дис. д-ра филос. наук / М.Ю. Опенков. — М., 1997. — 38с.
11. Орехов С. Поиск виртуальной реальности / С. И. Орехов. — Омск: Изд-во ОмГПУ, 2002. — 184 с.

Полибза Елена Олеговна — аспирант кафедры философии и социологии Государственного учреждения «Южноукраинский национальный педагогический университет имени К. Д. Ушинского»

УДК378+659.1+316.3+159.922

РОЛЬ РЕКЛАМНОЙ КОММУНИКАЦИИ В ФОРМИРОВАНИИ ОБЩЕСТВЕННОГО СОЗНАНИЯ

В статье исследуется реклама как социальный механизм, который формирует новый тип отношений и тем самым является социальной технологией направленного информационного действия.

Ключевые слова: реклама, коммуникация, рекламная коммуникация, общественное сознание, убеждение, манипуляция.

РОЛЬ РЕКЛАМНОЇ КОМУНІКАЦІЇ У ФОРМУВАННІ СУСПІЛЬНОЇ СВІДОМОСТІ

У статті досліджено рекламу як соціальний механізм, який формує новий тип відносин у суспільстві й тим самим є соціальною технологією спрямованої інформаційної дії.

Ключові слова: реклама, комунікація, переконання, маніпуляція, рекламна комунікація, суспільна свідомість.

THE ROLE OF ADVERTISING COMMUNICATIONS IN SHAPING PUBLIC CONSCIOUSNESS

In the article it is researched the advertising as a social mechanism that formulate the new stage of relation in the society being a social technology of directed informational action.

Keywords: advertising, communication, belief, manipulation, advertising communication, social consciousness.

Коммуникация всё более пронизывает различные стороны жизни человека.

Информация, циркулирующая по каналам коммуникации, преобразовывает общество в информационное.

Говоря о том, что информационная насыщенность сообщения коммуникации заключается в его непредсказуемости и оригинальности, необходимо подчеркнуть, что такие качества информации могут обладать двояким действием. Философы (П. Лазарсфельд и Р. Мертон) отмечают наркотизирующий эффект информации как таковой при воздействии на личность человека. Современные СМИ достигли немыслимой прежде изощренности в показе всевозможных человеческих пороков и извращений, чему способствует и развитие самих электронных технологий и сверхоперативность каналов коммуникации.

Аудиторию интересуют уже не содержательные моменты дискуссий, а драки и потасовки. Фотография знаменитого лица не привлекает внимания, если он не моргнул, не сморщил лицо в гримасе и т. д. [1].

Всевидающая, иногда навязчивая, реклама пронизывает все сферы жизни современного общества. Анализу рекламы посвящено большое количество работ, но до сих пор теории и практики рекламы спорят вокруг определения этого понятия. Одни исследователи рекламы считают её не только важным элементом продвижения товара на рынке сбыта, а и составной частью экономической маркетинговой деятельности [2]. Другие исследуют рекламу как часть политического маркетинга. Рекламу рассматривают как способ влияния на общественное мнение [3]. Немало исследователей считают рекламу элементом массовой культуры [4].

Социальные процессы, которые происходят в современном украинском обществе, требуют нового взгляда на проблему рекламной коммуникации, поскольку реклама не только сопутствует развитию и укоренению рыночной экономики, но и являет собой социальный механизм, который берет участие в формировании нового типа отношений в обществе. Влияние рекламы на социальную действительность неоднозначно: она стимулирует развитие товарных рынков, сфер услуг, повышает политическую активность масс и одновременно является способом манипулирования общественным мнением и поведением людей. Реклама – это социальная технология направленного информационного действия, цель которой – дать определённое направление массовой или групповой активности, сформировать информационное сознание масс.

Реклама пытается манипулировать общественным сознанием. Общественное сознание – это совокупность действующих факторов и процессов, определяющих мировоззрение основной (большей) части населения планеты (конкретных носителей разума), страны, города, коллектива: информационных, ситуационных, религиозных, природных. В определенном смысле можно говорить, что общественное сознание является продуктом той или иной культуры. Реклама декларирует свои мотивы. Она оттачивает и очень часто скрывает свои способы. Сегодня мы больше не говорим только о том, чтобы адекватно и с подачей информационных деталей описать объекты, которые предлагаются, сообщив о их наличии и цене. Реклама использует психологические способы, которые действуют комплексно и пытаются обойти когнитивную сферу, склонную к критике. Сознательное внимание активизируется только на протяжении чрезвычайно короткого времени, так что для критической оценки или продуманного выбора не остаётся времени. Память, которая что-то помнит, а ещё лучше забывает, постоянно удивляется чему-то новому, и новизна информации выступает тут скорее как оправдание намерения напомнить о том, что существует что-то, что можно купить, и что при этом определенные названия или оптические фирменные знаки заслуживают особого внимания. Но это ничего не меняет, потому что никто не обманывается, касаясь цели рекламы и мотива её сообщения.

Уникальность феномена рекламы лежит в том, что она расположена на пересечении двух систем: «Экономика – маркетинг – реклама» и «Массовое сознание – массовая культура – реклама». В первой системе реклама представляет собой неличностные формы коммуникации, осуществляемые по посредничеству коммерческих способов распространения информации с четко определённым источником финансирования. Во второй системе (в

контексте массового сознания) реклама является искусством донесения предложения (товара, фирмы, идеи, партии, политика) в сознание наибольшего количества людей при наименьших затратах.

Реклама в форме текста, а ещё больше в форме образов, может, в значительной мере, обращаться к информации. На большое количество людей мода действует как самодостаточная мотивация. Отвечать моде и реагировать на неё, по возможности моментально, стало почти принудительно. (На это обратили внимание ещё в 17 веке, когда было внедрено понятие моды). Отсюда появляется интерес к быстрому получению информации. Хотя сама мода, например, на оттенки цветов, должна планироваться на несколько лет вперёд, но появляется она только на объекте и тогда остается очень мало времени для информирования о ней. Поэтому тут реклама может выходить из определенных мотивов и активизировать их через информацию. Оказывается четкая тенденция в направлении массового производства и массовой моды. Уже на показах мод красивые идеи мелких производителей копируются большими производителями и потом массово появляются в их рекламах, так что почти не остаётся пространства для соединения уникальности дизайна с модой (в первую очередь в одежде). Тогда реклама становится ещё одним фактором порождения темпа трансформации. Это даже касается сложных производственных и технологических процессов, когда, например, от автомобиля резко требуют округлых а не кустарных форм, утонченности, а не импозантности.

За универсальную модель, которая отзеркаливает рекламную коммуникацию, предлагаю взять рекламный имидж [5]. Выделение рекламного имиджа как модели, что отражает процессы в середине рекламной коммуникации, и выявляет его внутренние психологические механизмы, является оправданным шагом, который даёт возможность описать и проанализировать структуру имиджа.

Рекламный имидж – это целенаправленно создающий особенный образ-впечатление, образ-настроение, образ-представление, который в основе самых индивидуальных форм массового сознания (ассоциаций, стереотипов, менталитета, мифологического сознания) наделяет объект рекламы дополнительными социально-психологическими, политическими, культурными ценностями и благодаря этому не только способствует эмоциональному восприятию объекта рекламы, а и формирует информационное сознание.

Реклама реализуется на уровне употребления знаков. Она продолжает собственную, первичную для себя реальность, и при этом может выдерживать значительные колебания рынка и даже получать от этого пользу. Речь идет о не субъективно-измерительных отличиях, таких как искренность/неискренность или истинность / неистинность, а исключительно о красивой видимости. Основную идею этой формы коммуникации можно датировать 17 веком, то есть эпохой придворной культуры, когда эта первая, операционная реальность самоизображения ещё сохранялась за интеракцией. С того времени союз красивой видимости и кратковременности стал темой европейской дискуссии. Реклама постоянно требовала чего-то нового – и на этом базируется власть моды.

Реклама закрепляет в массовом сознании определенные нормы поведения и определенные гендерные стереотипы. Часто образы женщины, создаваемые и транслируемые СМИ, отличаются сексизмом в отношении к женщинам и способствуют формированию гендерных стереотипов.

Ассоциация журналистов в 1995-1996 годах провела исследование относительно российских СМИ. Они пришли к следующим выводам. Материалы о женщинах распределились на четыре, примерно равномерные по объёму блоки: мимолетное упоминание, краткая информация на социальные темы с криминальным сюжетом, культурная информация с упоминанием имен, особенно отражение участия женщин в жизни общества – в основном интервью с актрисами или шуточки на тему женщина в политике.

Таким образом, можно сделать вывод: тема женщины в газетах непопулярна. Обычная, среднестатистическая женщина, если и появляется на страницах, то, как правило, подана

стереотипно: либо как деталь интерьера кухни и детской, либо как сексуальный объект. Особенно это прослеживается в так называемых «женских журналах». Социальные и моральные проблемы, реальная жизнь реальных женщин совершенно не отражены.

Такого рода литература программирует женщину выполнять в обществе социально пассивную роль, быть на втором плане, обслуживая мужчину, подчиняясь ему и способствуя его продвижению. Не зря мальчику с детства говорят, что он будет генералом, а девочку настраивают на то, что она будет женой генерала. А успехи женщин в интеллектуальной сфере часто определяют как свидетельство отсутствия женственности.

Мужчина, склонный анализировать полученную информацию, скорее всего, поверит рекламе, если то, что сказано в ней о товаре не вступает в противоречие с логикой и не кажется явной ложью. Поэтому для мужской рекламы очень важен текст, который должен быть предельно лаконичным, ясным, логичным. То, насколько убедительной будет игра актеров, не так уж важно, так как жесты и мимика для мужчины несут мало дополнительной информации. Иначе состоит дело для женщин. Природа, которая сделала женщину изначально доверчивой, наградила её таким ценным качеством, как проницательность. Именно поэтому обмануть женщину гораздо сложнее, чем мужчину, так как женщина, в отличие от мужчины, способна различать интонации, микрожесты. Особенно язык жестов важен тогда, когда целевой аудиторией являются матери маленьких детей, которые ещё не разговаривают. Ведь именно в этот период своей жизни женщина особенно наблюдательна и чутка к проявлению невербальных сигналов, благодаря которым она понимает своего ребенка. К тому же в это время женщина теряет излишнюю доверчивость, так как она должна защищать своего ребенка.

Другим немаловажным аспектом при создании рекламы является использование голоса. Установлено, что мужской голос вызывает больше доверия, чем женский. Точнее – голос женщин доверия не вызывает. Именно поэтому женщина, как правило, произносит лишь ту часть текста, которая создает эмоциональный настрой. А мужчина за кадром уверенным голосом рассказывает о достоинствах рекламируемого товара.

Реклама является не только системой представления объектов, программирующей потребителя на приобретение того или иного товара, на то или иное поведение, на те или иные взаимоотношения, но и своеобразным идеологическим конструктором, выстраивающим систему символических ценностей: социальных, моральных, гендерных, семейных и других.

Современные исследования в области гендерной психологии в рекламе показали, что полоролевые стереотипы активно используются в рекламе. Но так же и реклама способствует закреплению старых и формированию новых стереотипов. В связи с рекламным бизнесом это означает, что рекламу воспринимают не люди вообще, а мужчины или женщины, разрабатывают мужчины или женщины, а также принимают решения по поводу того, какой вариант будет подходящим, рекламодатели мужского или женского пола.

Древнее разделение ролей между полами привело к возникновению гендерных стереотипов, которые укрепились в ходе эволюции. Они формировались веками и именно поэтому серьезно влияют на поведение людей. А так как реклама должна влиять на поведение потенциального потребителя, необходимо учитывать такую важную характеристику, как пол.

Метафорические процессы, которые происходят в языке рекламной коммуникации, проектируются и влияют на восприятие индивидом мира. Метафора улавливает то, что не улавливается логикой, она отображает интуитивное ощущение подобности, которое играет огромную роль в практическом мышлении человека и в его поведении.

Рекламное сообщение выстраивается по законам мифа, в основе которого является метафорическое мышление.

Взаимосвязь информационного образа и образа-представления осуществляет значительное влияние на эмоциональную сферу человека и на уровне подсознания подталкивает её на формирование новой потребности касательно объекта рекламы.

Реклама – как носитель мифа – лишается своей рекламной реальности, подменяет товар, идею представления о них. Реклама осуществляет подмену целого, какой-то его части и постоянно убеждает в том, что можно добиться целого, охватив ту часть, которая является символическим замещением целого.

Современная реклама часто построена по принципу «магии по аналогии». Индивиду предлагают не просто товар, услугу, идею. Ему предлагают способ жизни и способ действия. Рекламные мифы имеют высокую эффективность, потому что в них использованы механизмы, органично присущие человеческому сознанию, своеобразные архетипные структуры.

Индивид покупает не товар, воспринимает не отдельную идею, он становится обладателем части нового качества и с помощью этой части (товара, идеи) становится обладателем целого (определенного способа жизни, определенного социального имиджа).

Таким образом, реклама – миф прячет истинную цель рекламного сообщения – продажу товара, идеи, подменяет её «мифологемами» высокого искусства, социальными и эстетическими ценностями.

Рекламный имидж играет роль праздника психики человека, привлекая её внимание к объекту рекламы, изменяя даже её кругозор.

В числе понятий, уточняющих роль перехода общества с технологической стадии на информационную стадию в управлении рекламным бизнесом, можно назвать следующие:

Исключительно высокие темпы роста экономики и производства в странах мира. На этом фоне ужесточается конкуренция производителей, увеличиваются трудности сбыта продукции. Растет количество и расширяется ассортимент товаров. Совершенствуются технологические и технические процессы их изготовления. В результате на рынке создается картина определенного единообразия товаров на фоне повсеместно совершенствующихся процессов их производства. И большие, и малые фирмы в таких условиях выравниваются в своих возможностях. Чтобы выжить, им приходится прибегать к особым, дополнительным методам сбыта своей продукции, в частности к широкому или целевому использованию рекламы.

Реклама в современном производстве представляет собой совокупность элементов маркетинга, направленных на способствование продвижению и сбыту товара на рынке. Эта система, как рассматривалось ранее, состоит из пяти элементов: собственно реклама, сейлз промоушн, директ-маркетинг, паблик рилейшнз и сопутствующие материалы и мероприятия. Таким образом, реклама входит важнейшей составной частью в процесс планирования производства, разработки и выпуска товара, сбыта его на рынке. Рекламный менеджмент выступает как составная часть общей и маркетинговой стратегии организации.

Отличительной чертой современной рекламы является ее многофункциональность. Речь идет о целой системе специфических функций, которые возникли в процессе развития рекламы на протяжении последних десятилетий.

Реклама изначально выполняла две функции в товарном производстве: экономическую, стимулируя спрос, способствуя и ускоряя процесс продажи товаров, информационную, сообщая потребителям о наличии товаров, производителе, главных характеристиках и потребительских свойствах продукции фирм и т. д.

Реклама на современном этапе выполняет коммуникативную функцию: она объединяет в единый информационно-производственный процесс четырех участников маркетинговой деятельности фирмы – самой организации (рекламодателя), рекламного агентства, рекламного средства и потребителя. С помощью рекламы происходит процесс взаимного обмена информацией.

Специфическими функциями рекламы становятся рассмотренные выше общие функции менеджмента – контроль и координация – в системе рекламной деятельности фирмы. Исследование эффективности рекламной кампании в целом и на отдельных ее этапах позволяет руководству фирмы выявить удачные и неудачные ее звенья и предпринять в случае необходимости корректирующие действия.

Из-за постоянно усложняющейся сбытовой деятельности как крупных корпораций, так и небольших производственных фирм современная реклама все в большей степени выполняет функцию управления спросом. Однако эта функция является предметом дискуссии в теории и практике управления рекламой: следует ли использовать рекламу только как источник информирования покупателя, предоставляя ему возможность самостоятельного выбора дальнейших действий или реклама должна служить инструментом «нажима» на потребителя, заставить его купить предлагаемый товар? Ответ на этот вопрос пока не однозначен. Однако управляющая функция рекламы становится все более очевидной в маркетинговых стратегиях многих организаций, особенно крупных корпораций.

Рекламная стратегия крупной фирмы может быть организована таким образом, что потенциальные потребители будут подготовлены к покупке производимых фирмой товаров. Это достигается за счет разработки целой системы приемов рекламного менеджмента с главной целью: изменить состояние потребительского спроса в сторону товаров данной производственной организации. Реклама может оказывать чрезвычайно сильное воздействие на потребителя в разных ситуациях: если спрос на продукцию неудовлетворительный, реклама усиливает его; колеблющийся спрос реклама стабилизирует, выступая в системе синхромаркетинга; потенциальный спрос реклама превращает в реальный, способствуя развивающемуся маркетингу; оптимальный спрос может быть поддержан рекламой на данном уровне приемами фиксированного маркетинга; и наконец, что особенно отличает современную рекламу, она способна выполнять две противоположные функции. С помощью рекламы можно снизить чрезмерный спрос (демаркетинг) и создать спрос (стимулирующий маркетинг).

Крупные национальные и международные корпорации пользуются в своих маркетинговых кампаниях всеми отмеченными чертами многосторонней и мобильной функции рекламы – управления спросом. В систему целей этой функции может быть включена и цель эффективного сбыта товара в одном, специально выбранном и перспективном рыночном сегменте. Эта сторона функции управления в рекламном менеджменте западных стран получила определение таргетинга (от англ. target – мишень, цель) и означает использование рекламы для получения конкретного целевого результата.

Реклама на современном этапе имеет много разнообразных форм. Последние два-три десятилетия ее развития привели к созданию особой разновидности рекламы – рекламы, формирующей бренд-имидж товара. Более того, налицо результат ее широкого применения – перерастание конкуренции товаров в конкуренцию бренд-имиджей различных производственных фирм. Часть западных специалистов в области рекламного менеджмента определяют современное состояние рекламного бизнеса как эпоху брендов.

Утверждение об эпохе брендов, возможно, и верно, однако развитие общества, производства и рекламы происходит настолько быстрыми темпами, что можно поставить под сомнение факт долголетия такой «эпохи». Так, в последнее время наблюдается тенденция усиления роли розничной торговли в производственно-сбытовом процессе. Силу набирают торговые организации – крупные универсальные магазины, которые все больше диктуют производителям свои условия, вплоть до того, какие товары и в каком количестве фирма должна производить. Сеть мощных, независимых торговых организаций (магазинов) уже охватила весь мир, и работают они под своими торговыми марками, которые часто обезличивают производственные бренды товаров. В западном бизнесе широко известны названия таких торговых фирм, как «Маркс энд Спенсер» (Англия), «Бауэр» (Германия). Кроме того, определенное обезличивание брендов происходит и в результате все более растущего объема и ассортимента товаров, которые уже не могут значительно отличаться друг от друга по потребительским качествам из-за ограниченности возможного набора таковых. Потребитель в такой ситуации перестает придавать особое значение конкретному бренду.

Все исследователи сходятся во мнении, что к специфике современной рекламы относится широкая экспансия деятельности рекламных агентств. Они в последнее время

выполняют, как правило, полный набор действий и операций по организации и проведению рекламных кампаний фирм-производителей. Деятельность рекламных агентств отличается высоким профессионализмом и качеством исполняемых заказов на разные виды рекламных материалов. В мире созданы сети профессиональных рекламных организаций, распространивших свое влияние как внутри собственных стран, так и на целые регионы и континенты. Рекламные агентства в структуре современного рекламного бизнеса выполняют функции его организации и управления. Они выступают как самостоятельные коммерческие организации, имеющие свои структуру, профессиональный коллектив и выполняют соответствующие функции управления этим коллективом, в частности воспитания и обучения специалистов высокого класса, обладающих широким мышлением и владеющих всеми видами рекламной деятельности, в том числе сейлз промоушн, директ-маркетинг и паблик рилейшнз.

Характерной особенностью рекламы последних двух-трех десятилетий является превращение ее в отдельную отрасль экономики страны, а именно рекламный бизнес. Рекламный бизнес настолько мощно и быстро развивается, что по темпам и качественным сдвигам значительно опережает многие другие сферы производственно-экономической жизни общества. Именно в рекламном бизнесе наблюдаются на данном этапе высокая концентрация и централизация капитала. В значительной степени он аккумулируется в мощнейших компаниях СМИ, а также у мировых лидеров рекламного бизнеса – международных рекламных агентствах и их ассоциациях. Наблюдается тенденция больших инвестиций в средства массовой информации непосредственно крупными промышленными и торговыми компаниями.

Сложившийся рынок конкуренции среди рекламных агентств определяет еще одну специфику современной рекламы: возрастающий диктат рекламодателя. Рекламные агентства вынуждены работать в условиях, которые рекламодатели постоянно ужесточают. Рекламодатели по существу «отнимают» часть прибыли у рекламных компаний, заставляя их делать дополнительные скидки или выплачивать большие деньги средствам размещения рекламы.

Современная реклама отличается от рекламы XIX в. и первой половины XX в. актуальностью и эффективностью новых ее аспектов, в частности сейлз промоушн и директ-маркетинга. Особенно очевидным в рекламном бизнесе является значение прямого маркетинга как наиболее современного способа коммуникации между производителем и потребителем. Во многих исследованиях это значение подтверждается высокими цифрами затрат на прямой маркетинг, которые во многих странах уже сравнялись с затратами на рекламу в СМИ, а в ряде стран и переросли последние.

Отличительной чертой современного рекламного бизнеса является широкая исследовательская деятельность во всех его областях. В развитых странах работают сотни организаций, специализирующихся на рекламных исследованиях. Многие агентства занимаются исследованиями не только чисто рекламных вопросов, но и маркетинга в целом. Производственные фирмы нередко предпочитают заключать договоры об услугах с такими организациями. И хотя эти услуги достаточно дорогостоящие, качество и профессионализм выполняемых исследовательских работ гарантируют заказчику достоверные сведения.

Расходы на рекламные и маркетинговые услуги постоянно растут, что свидетельствует о все более усложняющемся характере управления рекламной деятельностью. Поэтому все большее значение приобретает интеллектуальный потенциал менеджерского корпуса рекламного бизнеса.

Вступление человечества в информационную стадию развития радикально меняет самые разные сферы жизнедеятельности общества. Таким радикальным изменениям подвержена и реклама. Поэтому очень важно проследить возможные тенденции ее развития в будущем, в начале нового, XXI, столетия.

Фактором, который окажет исключительно большое влияние на все области жизни человечества, будет научно-технический прогресс. Он вызовет громадные перемены и качественные сдвиги в области производства, маркетинга и соответственно рекламы. Этот же фактор повлияет и на радикальные изменения отношения человека к окружающему миру и самому себе. В массовом сознании сформируется новая шкала ценностей по отношению к предметам потребления. Это, в свою очередь, будет способствовать радикальным преобразованиям рынка с переориентацией маркетинговых и рекламных служб на удовлетворение конкретных, реальных нужд конкретного потребителя.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

1. Березин В. М. Сущность и реальность массовой коммуникации: Монография. — М.:Изд-во РУДН, 2002. — с.87-99, с.107-111.
2. Ромат Е. В. Реклама: Учебное пособие. — К.: ИСИО Украины; Высшая школа предпринимательства Харьк. Гос. Академии технол. И орг. Питания, 1996. — с.224.
3. Бебик В. М. Менеджмент виборчої компанії: ресурси, технології, маркетинг: Навчально-методичний посібник. — К.: МАУП, 2001. — с. 214.
4. Шеркович Ю. А. Массовая реклама как фактор формирования общественного сознания на социально психологическом уровне // Общественное психологическое и коммуникативное восприятие. — М.: Наука, 1967. — с.210-232.
5. Нікас Луман. Реальність масс-медіа / [за ред. В. Іванова та М. Мінакова]. — К.: ЦВП, 2010. — с.74-80.

Попков Василий Васильевич – доктор философских наук, профессор кафедры политологии Одесского национального университета им. И. И. Мечникова

УДК: 141.7+141.5

НОВЫЙ ЧЕЛОВЕК – ТАЙНА И СМЫСЛ ХРИСТИАНСТВА

Статья посвящена одной из вечно актуальных тем мировой истории: идее формирования нового человека. Тема нового человека оказалась сквозной темой нового и новейшего времени (от философов эпохи Возрождения вплоть до Ницше, теоретиков III Рейха и коммунистической доктрины нового человека – строителя коммунизма). Однако, по мнению Н. Бердяева, идея истинно нового человека сформулирована была только при возникновении христианства. Новый человек – это Вечный человек, свободно раскрывающийся навстречу богочеловечности.

Ключевые слова: Новый человек, Н. Бердяев, антропология, антропная революция, христианство, социализм, коммунизм, либеральная экономика, духовность.

НОВА ЛЮДИНА – ТАЄМНИЦЯ І СЕНС ХРИСТІАНСТВА

Стаття присвячена одній з вічно актуальних тем світової історії: ідеї формування нової людини. Тема нової людини виявилася наскрізною темою нового і новітнього часу (від філософів епохи Відродження аж до Ніцше, теоретиків III Рейху і комуністичної доктрини нової людини – комунізму). Проте, на думку М. Бердяєва, ідея істинно нової людини сформульована була при виникненні християнства. Нова людина — це Вічна людина, що вільно розкривається назустріч боголюдяності.

Ключові слова: Нова людина, М. Бердяєв, антропологія, антропна революція, християнство, соціалізм, комунізм, ліберальна економіка, духовність.

NEW PERSON - SECRETS AND THE HEART OF CHRISTIANITY

The article is devoted to the one of the eternally actual topics of the world history: to the idea of New Person. The topic of New Person became the topic, which prolongs through the New and Newest Times (from philosophers of Renaissance to Nitze, theoretics of III Raih, and communist doctrine of New Man – the builder of communism).

Key words: *New person, N. Berdyaev, anthropology, anthropical revolution, Christianity, socialism, communism, liberal economy, spiritualit.*

Вступление. В кризисном и контраверсивном XXI веке вопрос о человеке обострился с новой силой. Сегодня, как никогда, становится понятным: все проблемы от человека исходят, и все проблемы к человеку возвращаются. Но способен ли сам человек к пониманию того, что он есть «мера всех вещей», способен ли он кардинально изменить отношение к самому себе, а, следовательно, и к окружающей его жизни?

Уже несколько раз и в разные эпохи провозглашалась «антропная революция», появление «нового человека». Сам термин «антропология» был впервые употреблен еще Аристотелем для обозначения той части философии, которая изучает человека. С тех пор «философия человека» становится одной из центральных философских тем. Ей посвящают свои основные работы французские материалисты XVIII в. Гельвеций и Ламетри. Кант утверждал, что антропология, или человековедение, есть вместе с тем и мироведение, так как человек – это «самый главный предмет в мире». Под конец жизни Кант пишет фундаментальный труд под названием «Антропология с прагматической точки зрения» [2, с.100].

Изложение. Титаны эпохи Ренессанса всем своим творчеством провозглашали «антропную революцию», освобождение человека от средневековых норм, правил, предписаний, ритуалов, сковывавших личность. Эту эпоху Исаак Дойч окрестил как «революцию Ромео и Джульетты», то есть революцию, которая пробудила индивидуальность, индивидуальные чувства, способность принимать самостоятельные решения, опираясь только на свои мнения, пристрастия и симпатии. Неоплатоники эпохи Возрождения, Пико дела Мирандола, Марсилио Фичино, Джордано Бруно и Николай Кузанский смотрели на мир не как на несовершенное отражение идеальной реальности, но как на творение Бога, которое было прекрасным само по себе, как на выражение творческой силы и благой воли Бога.

В этой картине мира человек занимает новое место. С одной стороны он есть творение Бога, но с другой стороны, он – произведение собственных усилий. Человек создает себя сам, и это делает его богоподобным.

О «новом человеке» заговорили и в эпоху «Реформации». Эрих Фромм в своей работе «Бегство от свободы» пишет об индивидууме, который усвоил новую философию Мартина Лютера. «Индивидуум освободился от всех уз, которыми связывала его духовная власть, но именно это освобождение принесло ему одиночество и поселило в его душе полную растерянность, кроме того, подавило его чувство собственного бессилия и ничтожности». [4, с.276].

Ответ Лютера на столь сильный вызов со стороны свободы таков: если ты полностью подчинишься Господу, если найдешь в себе силы полностью признать собственную ничтожность, если покоришься высшей силе, то всемогущий Бог, может быть, полюбит тебя, простит твои грехи, и спасет от адových мук. Освободившись посредством самоотречения, отказа от своего «я» со всеми его недостатками и страхами, человек избавится от чувства собственной ничтожности и приобщится к славе Господней.

В эпоху Просвещения образ «нового человека» ассоциировался с Эмилем, героем одноименного романа Ж-Ж Руссо, мальчиком, воспитанном в соответствии с «естественными» нормами. Руссо предполагал, что человек по своей природе хороший, но общество делает его неискренним, фальшивым. Для того, чтобы приспособиться к обществу, человеку

приходится отрицать свою природу. А это делает его лживым и изворотливым. Всем приходится отказываться от своих личных стремлений и желаний, чтобы понравиться своим правителям. Позиция Руссо: «человек рождается свободным, но после этого сразу попадает в цепи общества». «Благородный дикарь» является примером изначально доброго и благородного человека, не испорченного государством. Такие люди свободны и честны, потому, что им нет необходимости убеждать людей и заискивать перед ними, как это делают граждане, «испорченные цивилизацией».

«Нового человека» русская интеллигенция XIX в. видела в образе героя романа Н. Чернышевского «Что делать?». Того самого Рахметова, которого в качестве образца для подражания взял молодой Ленин. Сам вождь мирового пролетариата также провозгласил «эпоху создания нового человека», который должен пройти через горнило пролетарской диктатуры и коллективистских коммунистическихстроек.

Философию «нового человека», который рожден, «чтоб сказку сделать былью», активно исповедовал сталинский режим. Он создал тотальную и жестко структурированную систему «воспитания и перевоспитания» человека, а также выбраковки «человеческого материала», который с точки зрения «кремлевских мечтателей» не поддается воспитательным усилиям.

В фашистской Италии и нацистской Германии также всячески пропагандировалась и жестко внедрялась идея «новых людей», преодолевших старую религию, мораль, нравственность. Ими активно бралась на вооружение ницшеанская идея «сверхчеловека», который противостоял «стаду». Ницше полагал, что представления о добре и зле – конвенциональны. Мнения о том, что такое хорошо, а что такое плохо – это просто идеи толпы, которые созданы для того, чтобы вести безопасное, тихое и скучное существование. Если человек желает осознать силу своей жизни, то ему необходимо находиться «по ту сторону добра и зла». Следует выбрать собственные ценности и отказаться от стадного чувства. Следует пренебрегать оценками со стороны других и жить, не ставя себя в зависимость от чьих-либо ожиданий. То, что приносит вам удовольствие, должно определяться не другими людьми, а лично вами. Следовать своей воле – это благо: именно так человек может прожить наиболее полную жизнь. [3, с.195-196].

Сегодня, в начале XXI века также ведутся разговоры о появлении нового человека – детища информационной цивилизации. Он все более сращивается с техническими новинками и «хищными вещами» века. В своей книге «Наше постчеловеческое будущее» Ф. Фукуяма говорит о тревогах, связанных с переходом мира в «постчеловеческое» состояние. «Многие считают, что постчеловеческий мир будет выглядеть совсем как наш – свободный, равный, процветающий, заботливый, сочувственный, – но только с лучшим здравоохранением, большей продолжительностью жизни и, может быть, более высоким уровнем интеллекта» [5, с.308]. Однако, это мир может оказаться другим и пугающим. Он может оказаться куда более иерархичным, конкурентным и полным острых социальных конфликтов. Это может быть мир, где «утрачено будет любое понятие «общечеловеческого», потому что мы перемешаем гены человека с генами стольких видов, что уже не будем ясно понимать, что такое человек. Это может оказаться мир, где средний человек будет заживаться за вторую сотню лет, сидя в коляске дома престарелых и призывая никак не идущую смерть. А может быть, это будет мягкая тирания вроде описанной в «Дивном новом мире», где все здоровы и счастливы, но забыли смысл слов «надежда», «страх» и «борьба» [Там же].

В европейской истории говорилось и о католическом человеке и о человеке протестантском, и о человеке ренессансном и о человеке романтическом.

Однако, как утверждают многие социальные философы, человек по сути своей гораздо менее изменяется, чем это кажется по его внешним проявлениям. За многие столетия внутренне человек мало изменился. Изменение социального положения, когда богатый делается бедным, а бедный – богатым само по себе не делает человека внутренне иным. Человек может улучшаться или ухудшаться в пределах своего круга, но это не образует нового человека.

То же можно сказать и о политических революциях. Даже самые радикальные революции сравнительно мало меняют человека. Когда-то коммунистическая пропаганда делала акцент на коренном различии между буржуазным человеком и человеком коммунистическим. Однако жизнь показала, что коммунист, победивший и захвативший власть, может быть внутренне, духовно, до мозга костей гораздо более буржуазным, чем свергнутый им противник. Об этом с новой силой свидетельствует образ жизни и реальные мотивы лидеров «новых коммунистов», допущенных к пирогу власти во времена В. Януковича. Духовная буржуазность присуща и нынешним коммунистам, и нынешним социалистам. Она свойственна всем, кто держит идею не в себе, а при себе, кто в первую очередь хочет благополучно устроиться на земле здесь и сейчас, а потом уже вспоминает о своих идеях и идеалах.

Поборники идеи «нового человека» забывают, а то и попросту не хотят знать, что идея нового человека есть христианская идея. Все остальное есть всего лишь перепевы, подражания, попытки втиснуть высоту великого христианского смысла в низость сиюминутных политических расчетов.

Подчеркнем еще раз: идея нового человека есть исключительно идея Христа. Этой идеи не знал античный мир, как впрочем, и весь мир дохристианский. В дохристианском мире не было стремления к духовной углубленности, не было мысли о качественном преображении человека. Все повторялось «на плоскости», все происходило на арене необъятного цирка, театра или раскаленной пустыни под грозным взором божеств, взиравших на один и тот же человеческий муравейник с высоты Олимпа или небесного свода. Этот мир не знал движения от поверхностного к внутреннему. Этот мир жил продуктами «выхода» внутреннего на поверхность. Он кипел вулканическими страстями, но это были страсти человеческого низа – неизменно самовоспроизводящегося, тождественного самому себе. Вероятно, поэтому и нужны были грозные и беспощадные боги, чтобы укрощать эту стихию низа.

И только возникновение возможности осознания греха, возможности **покаяния** стало предвестием появления нового человека. Только новое рождение, рождение духовного человека, который ранее «был в спячке», был задавлен бесчеловечными обстоятельствами жизни, есть действительно явление нового человека. Явление Христа и стало победой над ветхим человеком.

Нет развития без субъекта развития. С возникновением христианства такой субъект развития появился. Ошибка дарвинизма заключалась в том, что Дарвин субъект развития выводил из самого развития. То есть развитие само по себе наделялось качествами субъекта. А это означало, что вместо того, чтобы открыть внутреннюю тайну, внутренний источник развития Дарвин говорил о том, как это развитие происходит снаружи.

Не развитие делает человека. Человек сам как самостоятельный субъект развивает себя. Новый человек, новое в человеке предполагает, что в ядре личности живет человек, проявленный в своем главном и высшем качестве – качестве творческой человечности. Никакое изменение и усовершенствование обезьяны не может привести к человеку. При всех ухищрениях это всего лишь будет усовершенствованная обезьяна. Новый человек связан с Вечным человеком, с Вечным в человеке.

В глубинном подсознательном слое современного человека есть все: есть и первобытный человек, в нем есть и мир животный, звериный, есть в нем и вся страшная человеческая история. Человеческое сознание при этом может играть двоякую роль: оно может и расширять кругозор и резко его ограничивать, сужать, подчинять власти прошлого или мелкого в человеке.

Власть прошлого над человеком остается и в самых радикальных революциях. В них действуют древние инстинкты насилия, жестокости и властолюбия. Участники французской революции были людьми старого режима. То же можно сказать и о русской революции 1917 года. В ней действовали люди, в крови которых было рабство. Освобождаясь от рабства царской эпохи, они легко впадали в рабство эпохи сталинской.

Сильной стороной всех революций выступала резко негативная реакция на предшествовавший режим. Ненависть в революции всегда была сильнее любви. Но при всей своей ненависти к старому режиму любая революция есть органическое порождение и следствие этого режима. Она не есть явление нового мира. Поэтому она не может создать и нового человека.

Революция в значительной степени есть расплата за грехи прошлого. Она – знак того, что в обществе не было творческих духовных сил для облагораживания жизни. Революция – дитя рока, а не свободы. Поэтому ждать от нее рождения нового человека – абсурд. Идолопоклонство перед революцией есть такая же ложь, как и любое идолопоклонство. Сегодня как никогда актуально звучат слова Н. Бердяева: «... радикальные и глубокие изменения и улучшения не зависят от степени совершаемых кровавых насилий. Ганди был более революционер, чем Ленин и Сталин, если под революцией понимать явление нового человека»[1, с.130].

Мифом оказался и идеал «советского коллективизма» как школы «нового человека». Старая дореволюционная русская интеллигенция во многих аспектах была гораздо более коллективной, чем «строители коммунизма». Но коллективность старой интеллигенции, основанная на интенсивной идейной жизни и духовной общности, резко отличалась от механического, принудительного коллективизма «винтиков новой эпохи», внимательно и ревностно следивших друг за другом.

Старая интеллигенция была революционной по своему духу, она жила в расколе с окружавшим ее миром. Новая советская интеллигенция, покорно служившая режиму, занималась оправданием и восхвалением окружавшего ее тоталитарного мира. Примечательно, что и сегодня, спустя два десятилетия после краха коммунизма, «синдром рабства» интеллигенции по отношению к власти предрержающим продолжает сказываться. Без существования внутреннего духовного ядра и творческих процессов, происходящих в нем, никакой новый социальный строй, как бы он себя ни рекламировал, не приведет к новому человеку. А такое ядро в современном обществе все еще не просматривается.

Марксистский диалектический материализм тоже никак не может быть философией нового человека. Старый, демокритовский материализм признавал лишь *внешнее* и отрицал *внутреннее*. Демокритовская картина мира представляла собой совокупность соударяющихся атомов, приходящих в движение от столкновения друг с другом. Маркс, преодолевая Демокрита, ввел понятие «саморазвивающейся материи», наделив ее свойствами субъекта развития, то есть придал материи свойства духа. То есть «целостный материализм» Маркса оказался в сущности раздвоенным на «материализм внешних проявлений развития» и идеализм «внутренних источников развития». Поэтому марксистский образ «нового человека» является скорее полурелигиозным упованием, чем следствием его социально-экономической «монистической» теории.

Экономика (как бы она ни называлась – «социалистическая», «капиталистическая», «либеральная» и пр.) тем более не может создать нового человека. Все разговоры, например, о том, что рыночная экономика раскрепощает и создает новую личность, тут же опровергаются самой экономической жизнью. Экономика относится к средствам, а не к целям жизни. И когда ее делают целью жизни – деградация человека неизбежна. Интересно, что «новый человек» ушедшей в прошлое советской экономической эпохи мало чем уступает «новому человеку» нынешней экономической эпохи «постиндустриальной». Нынешний «новый человек» еще более ревностно поклоняется идолу производительности, превращающему личность в функцию производства, поклоняется силе и успеху, беспощаден к «слабым мира сего», движим эмоциями соперничества и борьбы. Самое страшное, что он активно избавляется от духовности как «тормоза» для быстрого и «эффективного» достижения успеха.

Нынешний «новый человек» хочет закрыть в себе бесконечное и укрыться в конечном, повседневном, сиюминутном. Такой самоограниченностью он стремится достичь максимума *эффективности*. «Новый человек» посягнул на цинизм, он отрицает потусторонность,

не хочет о ней слышать. Это означает, что он с готовностью обосновывается в царстве Кесаря и отвергает царство Духа. Но это совсем не новый человек. Он – всего лишь одна из трансформаций ветхого падшего Адама. Так называемый «новый человек» эпохи завтрашнего дня имеет склонность принимать средства жизни за цели жизни. Тогда цели жизни для него закрываются окончательно.

Современный человек – существо мятущееся, постоянно меняющее собственные представления о самом себе. Индивид живет в мире напряженных и противоречивых мотивов, стремлений и ожиданий. Ему постоянно нужна опора. Он все время пытается соотносить свое поведение с персонифицированным образом... Идеал многих юношей персонифицировался в Джоне Ленноне – пусть зыбкая, но мода. Государственный чиновник стремится уподобиться вышестоящему. Кавалькады рокеров... Неформалы со своей эмблематикой... Люди пытаются выразить себя через систему ритуалов, стереотипов, готовых образцов. [6, с.6]. Все это – явления поглощения человека «миром сим», и никак не явления «преображения мира сего».

Выводы. Сегодня в начале XXI века со всей остротой возник вопрос: укоренится ли окончательно человек в Царстве Кесаря, и тем самым подпишет себе смертный приговор, или найдет в себе силы, чтобы вырваться из этого царства и совершить поворот к Царству духа? Есть надежда на то, что внутренняя духовность человека располагает возможностью к сопротивлению и не будет окончательно задавлена «хищными вещами» XXI века. От этого малого в нашей современной жизни необходимо идти к большему, все большему: наполнять себя духом. А это значит, что вновь актуальным в XXI веке становится раскрытие христианской тайны нового человека.

В раннехристианском восприятии новый человек – это Вечный Человек. Новый человек Христа обращен к вечности и бесконечности. Он – вечное и бесконечное задание мира, воплощение образа и подобия Божьего. Обращаясь к грядущему вечному, он включает в себя все проявления вечного в прошлом. Такой подход не дает человеку чувствовать себя рабом всего временного, ветшающего на глазах.

Новый человек может быть только творческим, креативным, созидающим человеком, обращенным к грядущему, к небывшему, к несотворенному. Руками человека продолжается Божье творение мира. Это и есть ответ человека на Божий призыв.

Здесь важно разбираться в диалектике творчества и труда. Творчество не может быть отождествлено с трудом. Труд есть основа человеческой жизни в этом мире. Но труд принадлежит царству необходимости («в поте лица будешь добывать хлеб свой»). То есть труд принадлежит царству Кесаря. И этот труд нуждается в освобождении. Отсюда насущная необходимость преодолеть эксплуатацию труда.

Творчество же принадлежит к высшим целям жизни, следовательно, оно принадлежит царству свободы, то есть царству Духа. Цели жизни не должны быть подчинены средствам жизни, творчество не должно быть подчинено труду, свобода не должна быть в услужении у необходимости, царство Духа не может быть функцией царства Кесаря.

Освобождение мира, победа Царства Духа над Царством Кесаря начнется только с внутреннего освобождения человека, осознавшего три главных своих богоподобных качества: способность творить, способность быть свободным и способность к бескорыстной любви.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

1. Бердяев Н. Царство Духа и царство Кесаря / Николай Бердяев. — М. АСТ, 2006. — 349 с.
2. Кармин А. С., Бернацкий Г. Г. Философия. Учебник для вузов. 2-е изд. А. С. Кармин, Г. Г. Бернацкий — СПб.: Питер, 2007. — 560 с.
3. Стивенсон Д. Философия/ Джей Стивенсон; [пер. с англ. С. В. Зубкова]. — М., АСТ, 2007. — 294 с.

4. Фромм Э. Бегство от свободы. / Э. Фромм; [пер с англ.] — М.: АСТ: Харвест, 2007. — 384 с.
5. Фукуяма Ф. Наше постчеловеческое будущее / Ф. Фукуяма; [пер с англ.] — М.: АСТ, 2004. — 349 с.
6. Эриксон Э. Трагедия личности / Эрик Эриксон [пер с англ.]. — М.: Алгоритм, 2008. — 256 с.

Пунченко Олег Петрович – доктор философских наук, профессор, заведующий кафедрой философии и истории Украины, Одесская национальная академия связи им. А. С. Попова

Козленко Павел Ефимович – кандидат философских наук, директор музея «Холокост»

УДК 091:009:316.4

ИНФОРМАЦИОННЫЕ РЕСУРСЫ ОБЩЕСТВА: СУЩНОСТЬ, СТРУКТУРА, ФОРМЫ РЕПРЕЗЕНТАЦИИ И РОЛЬ В ОБЩЕСТВЕННОМ РАЗВИТИИ

В статье эксплицируется понятие «информационные ресурсы» как совокупность результатов интеллектуального человеческого труда. Объяснена их структура как целенаправленной деятельности социума по формированию совокупного общественного интеллекта, развитию информационных технологий, процессов информатизации. Акцентировано внимание на процессе производства информационных услуг, расширении рынка информационных ресурсов.

Ключевые слова: информация, информационные ресурсы, интеллект, собственность, информационные технологии, информатизация, информационные услуги, рынок.

ІНФОРМАЦІЙНІ РЕСУРСИ СУСПІЛЬСТВА: СУТНІСТЬ, СТРУКТУРА, ФОРМИ РЕПРЕЗЕНТАЦІЇ ТА РОЛЬ У СУСПІЛЬНОМУ РОЗВИТКУ

У статті есплікується поняття «інформаційні ресурси» як сукупність результатів інтелектуальної людської праці. З'ясована їх структура як цілеспрямованої діяльності соціуму по формуванню сукупного суспільного інтелекту, розвитку інформаційних технологій, процесів інформатизації. Акцентована увага на процесі виробництва інформаційних послуг, поширенні ринку інформаційних ресурсів.

Ключові слова: інформація, інформаційні ресурси, інтелект, власність, інформаційні технології, інформатизація, інформаційні послуги, ринок.

THE INFORMATION RESOURCES OF SOCIETY: THE ESSENCE, STRUCTURE, FORMS OF REPRESENTATION AND ROLE IN SOCIAL DEVELOPMENT

The article explicates the concept of information resources as a set of results of the intellectual human labor. Their structure is explained as a purposeful activity of society to the formation the total social intelligence, the development of information technologies, to the processes of informatization. The attention is focused on the process of production of information services, market expansion of information resources.

Keywords: information, information resources, intellect, ownership, information technology, informatization, information services, market.

Введение. Вступление человечества в высший этап цивилизационного развития – информационный – реальный факт, который в различных регионах мира имеет свои особенности. Как бы не рассматривался новый этап общественного развития, наступивший после построения индустриального общества, ни в одной общественно-экономической концепции не отрицается ведущая роль информации, информационных ресурсов, инновационной интеллектуальной деятельности. Это фундаментальные основания, сущности, которые определяют облик современной цивилизации. К этому выводу любой исследователь приходит на основании анализа характеристик современной социодинамики, которые обнаруживаются в концепциях «постиндустриального общества» (Д. Белл); «информационного общества» (М. Порат, Й. Масуда); «сетевого общества» (М. Кастельс); «нового индустриального общества» (Д. Гэлбрейт); «активного общества» (А. Этциони); «кооперативного общества» (Д. Клиффорд); «постэкономического общества» (В. Иноземцев); «организационного общества» (Р. Престус); «постсовременного общества» (Ж.-Ф. Лиотар); «глобального коммуникационного общества» (А. А. Лазаревич); «нового информационного этапа техногенной цивилизации» (В. С. Степин) и др.

Действительно, человечество вступило в новую фазу своего развития, и начало ей положило исследование природы информации и ее свойств. Однако, в конце XX века сфера исследования информации существенно расширилась за счет обоснования сущности информационных ресурсов как общественного интеллектуального ресурса общества, развития информационных технологий, информатизации общества, расширения рынка услуг. Исследование этих проблем сегодня находится в эпицентре научного знания.

Цель статьи: обосновать сущность и структуру информационных ресурсов как совокупного интеллектуального продукта общества.

Основная часть. В последней четверти XX века преобразующая деятельность человека стала основываться на новом понимании роли информации. Использование информации и разработка методов ее передачи были присущи еще обществу на протоцивилизационном этапе развития. Что же касается традиционной и техногенной цивилизации, то человечество широко использовало информацию и на этапе сельскохозяйственной волны своего развития, и на этапе индустриальной.

Однако в недрах техногенной цивилизации, в связи с бурным развитием науки, начало складываться новое понимание роли информации в общественном развитии и уже в 50-х– 60-х годах XX столетия ее стали рассматривать как ядро, основную составляющую будущего цивилизационного устройства человечества. Строгое, логическое учение о сущности и роли информации формируется еще в 40-х годах XX века и к концу этого века стало детерминирующим в системе научного знания. Основания превращения информации в строгую систему знаний заложили Р. Фишер, Н. Нейквист, Р. Хартли, К. Шеннон, Н. Винер и другие.

Несмотря на то, что термин «информация» стал едва ли не самым известным в современном мире, эксплицировать его оказалось сложно. Разные науки, в зависимости от научных специфических интересов и избранного направления в научных исследованиях, по-разному определяют понятие «информация», применяя соответствующую терминологию. Так, К. Шеннон рассматривает информацию как материю и салу. Он утверждает, что с информацией можно обращаться так же, как с такими физическими величинами, как масса и энергия» [1, с.25]. Н. Винер противоречит ему, считая, что «информация – это не материя и не энергия» [2, с.166]. У него материя материальна лишь в том отношении, что она представляет собой определенного рода связь между материальными системами.

Анализ понятия «информация» у Р. Эшби, А. Н. Колмогорова, А. С. Холево, И. Новика, Г. А. Голицына и В. М. Петрова, В. П. Бройдо, А. В. Макарова, Л. А. Матвеева и других позволяет утверждать, что разнопонимание понятия «информация» к началу XXI века сформировалось в три основных подхода: антропоцентрический, техноцентрический и

ноуцентрический.

Антропоцентрический подход исходит в понимании информации как совокупности сведений, сообщений о чем-либо, утверждая, что такой подход адекватно соответствует понятию информация. Этот подход ведет отсчет от работ К. Шеннона 1943-1948 гг.

Техноцентрический подход в понимании информации характерен для технических наук. В его основе лежит концепция взаимодействия данных и методов. Данные предстают как материальные объекты, зарегистрированные сигналы, методы предстают как способы воспроизведения и обработки данных.

Ноуцентрический подход состоит в отказе от определения информации из-за ее всеобщности и фундаментальности. Здесь отказ от дефиниции информации либо ее выявления на путях трансформации сознания в информационную категорию продукта прямо сопрягаются с техноцентрическим подходом.

Новый подход к анализу понятия «информация» обнаруживается у В. М. Заренина, причем этот подход имеет научно-философскую основу. Исследуя различные структурные уровни материи, он утверждает, что при взаимодействии вещества и энергии происходят и различные формы обмена между ними, что влечет за собой различные формы проявления информации. В таком случае информация, как транслируемое отражение свойств живой и неживой природы, может рассматриваться как всеобщий атрибут движущейся материи на всех ее структурных уровнях. И надо согласиться с М. В. Зарениным, что «природа не знает понятия «сведения»! Это мы, абстрагируя признаки, связи и свойства объектов, определяем информацию как сведения, сообщения, данные о предметах, фактах и обстоятельствах, событиях и явлениях, которые могут восприниматься вне зависимости от формы представления и интерпретироваться в зависимости от глубины познания предмета или явления» [3, с.25].

Предпринимая попытку более расширенно и углубленно эксплицировать понятие «информация» с учетом вышеотмеченного, он пишет: «информация – это транслируемые во времени и пространстве признаки, свойства, особенности объектов или их образы, отражающие взаимодействия и коммуникативные объектные связи в вещественной и неведественной форме» [3, с.25].

Информация в таком понимании резко отличается по содержанию и методологии ее производства от сведений, которыми пользовалось человечество в предыдущих цивилизациях. Как объективный и всеобщий феномен, информация не только не исключает, а, наоборот, предполагает наличие специфических особенностей для различных уровней материи в неорганической и органической природе, в социальных процессах.

Учение об информации – одно из детерминирующих составляющих матрицы информационной цивилизации. На базе этой составляющей разворачиваются следующие процессы:

- формируются информационные ресурсы, на базе которых имеет место становление совокупного общественного интеллекта;
- информационные ресурсы включают в свое содержание: информационные продукты, информационные услуги, в их содержании в новом качестве предстает информационный рынок;
- одной из центральных проблем развития информационных ресурсов является разработка новых информационных технологий;
- значительно расширяются в новых формах процессы информатизации общества.

Понятие ресурсы – это не изобретение XX века и даже техногенной цивилизации. Спектр ресурсов достаточно обширен. Сюда относятся запасы, продукты, источники сырья, их можно подразделять на материальные, финансовые, трудовые, энергетические, природные (земельные, водные, растительного и животного мира) и т. д. В конце XX века к этому перечню добавились информационные ресурсы. Их быстрый лавинообразный рост привел к тому, что сегодня по своей значимости в экономике и социальной жизни они заняли

доминирующее положение по отношению к другим видам ресурсов. Если эксплицировать информационные ресурсы, то они предстают как «совокупность информационных результатов интеллектуального труда человека, созданных в вещественной и невещественной форме, зафиксированных различными способами на носителях любого физического свойства и предназначенных для использования в информационном обороте» [3, с.57]. Информационный оборот предстает как постоянный процесс создания, движения и обращения информационных ресурсов в вещественной и невещественной форме.

Информационные ресурсы в обществе выступают в различных формах: и как информационный продукт, и как информационные услуги, но главная их ипостась раскрывается тогда, когда они представляют собой информацию в виде понятийного знания. Знания – основной ресурс, обеспечивающий прогресс в развитии всех сфер информационной цивилизации. Знания – это информация, имеющая практическую значимость и ценность, как информационный ресурс они направлены на получение конкретных значимых результатов. Вне знания никакие информационные ресурсы немыслимы, но и рассматривать знания как синоним этих ресурсов – нельзя, можно впасть в абстракцию. Как знания, так и информационные ресурсы всегда конкретны. Нельзя определять информационные ресурсы как симбиоз знаний и информации. Знания предстают всегда как особая познавательная ситуация. А понятийное знание – это форма мыслительной информации.

Помимо знаний к информационным ресурсам относится и основа человеческого общения – язык, его словарный состав, письменная и устная речь. Через язык мы сталкиваемся с информационными результатами человеческого интеллекта. Эти результаты оформляются в виде, по мнению А. И. Субетто, совокупного общественного интеллекта, который предстает как «единство науки, культуры и образования, реализующиеся как механизм управления будущим со стороны, через функции управления будущим – разработку стратегии развития, прогнозирование, проектирование, программирование и др.» [4, с.7]. Но здесь выражается необходимость использования общественного интеллекта для прогнозирования и развития будущего. Что же касается процесса формирования самого совокупного общественного интеллекта, его связи с индивидуальным интеллектом, то эти механизмы остаются в «тени».

Совокупный общественный интеллект формируется на интеллектуальных ресурсах, выработанных конкретной творческой личностью. Но для формирования личного интеллекта индивиду необходимы определенные предпосылки – и материальные, и духовные, которые заключаются в том, что еще до начала любого познавательного акта, связанного с формированием интеллекта, человек уже располагает определенным запасом знаний, в какой-то мере имеющих отношение к пополнению им своего интеллекта и которые выработаны предшествующей мыслью человечества. Значит достижение научной мысли индивида предстает по своей природе как общечеловеческое достояние, ибо и сам процесс научной деятельности, и средства, и условия, и, следовательно, результат социально детерминированы, основаны на совокупных достижениях интеллекта человечества. Вне взаимодействия между индивидом и обществом невозможно как развитие интеллекта первого, так приращение информационных ресурсов вторым. Ассимиляция индивидом знаний, приобретенных из общественного фонда (интериоризация), дополняется ассимиляцией обществом знаний, полученных конкретными индивидами (экстериоризация).

Личный вклад творческой личности в разработку конкретного информационного ресурса фиксируется обществом в различных формах: от наименования (например, бином Ньютона, постоянная Планка, теорема Котельникова), выдачи патентов до присуждения нобелевских премий. «Но эти виды закрепления авторства отнюдь не означают, что другие не могут использовать в своей деятельности данные открытия и изобретения, разумеется, со ссылкой на автора... Авторское право и призвано защитить персонального ученого» [5, с.64].

Информационные ресурсы репрезентируются не только через развитие знаний, формирование совокупного общественного интеллекта. Они репрезентируют себя и в качестве информационных продуктов и информационных услуг. Там, где человек встречается с

информационными результатами – перед ним информационные продукты. Если человек не ощущает информационных результатов, там он имеет дело с информационными услугами, которые раньше не рассматривались в качестве составной информационных ресурсов.

Информационный продукт – это внешнее выражение предметного информационного результата, предназначенного для распространения и оборота среди индивидуальных и коллективных пользователей. К нему относятся: служебная документация; произведения литературы и периодической печати; программные документы; произведения искусства и запечатленные образы.

Информационные продукты, проявляясь в самых различных формах, распространяются и реализуются именно через разнообразные виды информационных услуг. Под информационными услугами понимаются «профессиональные виды деятельности, результаты которых неотделимы от самой деятельности по подготовке и предоставлению специфического информационного ресурса, направленного на удовлетворение информационных потребностей (запросов) пользователей» [3, с.64]. Информационные услуги включают в себя: обработку и преобразование данных; поиск информации; дистанционный доступ к базам данных; предоставление информационных технологий; репетиторство; предоставление профессиональных рекомендаций, консультаций, обзоров, переводов; подготовку информационных изданий; оказание услуг связи и телекоммуникаций; подготовку и предоставление коммерческо-финансовой информации; предоставление профессиональной информации о производственной и непроизводственной сферах деятельности общества и др.

По видам деятельности наиболее распространены сегодня следующие информационные услуги: образования, юридические, консалтинговые, библиотечные, брокерские, посреднически-торговые, инженерно-технические, патентно-лицензионные, справочно-коммерческие, справочно-бытовые, маркетинговые и другие.

Создаваемые в обществе информационные ресурсы (знания, продукты и услуги) сегодня реализуются на информационном рынке, где имеет место формирование спроса и предложения, определяется объем и ассортимент продуктов и услуг, предназначенных для продажи. Сегодня этот процесс вышел за рамки внутреннего рынка отдельных стран, все больше приобретая характер международного рынка торговли продуктами интеллектуального труда. Неприкосновенная частная собственность захватывает и духовное производство – сферу интеллектуальной собственности. На информационном рынке можно купить авторские права и патенты, научные открытия, технические изобретения, промышленные образцы, научные статьи, различные ноу-хау. Информационный рынок – это сфера товарного обмена на коммерческой основе продуктами интеллектуального труда (ресурсами и технологиями) в соответствии с рыночным спросом и предложением. Как и любой товар, информационные ресурсы (знания, продукты, услуги) имеют потребительскую и меновую стоимость, которая определяется затратами и спросом на них.

Информационный рынок характеризуется разнообразной номенклатурой информационных ресурсов, сегментацией по всем видам информационных товаров и услуг.

Но особый интерес рынок предъявляет к информационным технологиям. Не зря в системе конвергентных технологий, среди нанотехнологий, биотехнологий и когнитивных технологий особое значение отводится информационным технологиям. Они пронизывают содержание всех других технологий, а также процессы информатизации.

В общем понимании информационные технологии представляют собой совокупность операций, процессов, выполняемых над информационными ресурсами с помощью современных технических средств и методов получения конкретного информационного продукта и решения поставленных задач. В связи с расширением смыслового и содержательного поля современных информационных технологий их производство вступило в фазу инновационного характера. Инновации в этой сфере характеризуются, с одной стороны, созданием этими технологиями продукции нового качества, отвечающей спросу современного этапа цивилизационного развития, а с другой стороны, формирование принципиально новых

конкурентоспособных информационных технологий, производящих продукцию, не имеющей себе аналогов. В первом случае, имеется ввиду создание ноу-хау, в сфере продуктов и услуг, а во втором – внутренние аспекты развития содержания самих информационных технологий. «Эти технологии, выступая в новом качестве, представляют собой совокупность технических программных и организационно-экономических средств, объединенных структурно и фундаментально для решения той или иной задачи информатизации и направленных на повышение эффективности функционирования информационного объекта» [6, с.230].

Человечество на протяжении всей истории своего цивилизационного развития развивало и использовало информационные технологии. Но со становлением технического знания и формированием технического образования начинается процесс целенаправленной трансляции и интерпретации сведений, сообщений, зафиксированных на конкретных носителях в виде устного или письменного языка. Сегодня они понимаются как пооперационный процесс приема и обработки информации и превращение ее в абстракцию более высокого уровня. В общем понятии технологии предстают в виде совокупности различных способов, приемов, методов обработки, изменения свойств, состояний и формы предметов. В такой ипостаси технологии выступали всегда. Информационные же технологии создаются для производства информации нового уровня и качества, способного обеспечивать необходимый результат.

Современные информационные технологии охватывают все сферы деятельности социума: науку, образование, сферу телекоммуникаций (локальных и глобальных сетей), программного обеспечения, услуг документации, искусства и культуры и др.

Для охвата всех этих сфер информационные технологии главный упор делают на разработку процессов информатизации. В информационной цивилизации процессы информатизации – ядро, основа бытия и прогрессивного их развития. Общество всегда необходимо информировать о ресурсах, продуктах, услугах, информатизация альфа и омега функционирования информационного рынка. Рациональное использование технологий информатизации ведет к изменению мирового информационного пространства, связанного с процессами информатизации, охватившими в разной степени практически все страны мира. В информационную орбиту накопления и потребления информации втянуты миллионы людей, промышленные, научные, образовательные, коммерческие, аграрные, военные и другие комплексы, которые испытывают мощное воздействие массовой информации со стороны СМИ, нередко манипулирующих общественным мнением.

Термин «информатизация» (от англ. information; от лат. conception – понимаю, трактовка явления) в разных интерпретациях имеет свои особенности. Он предстает в качестве основы становления и развития нового миропорядка, а следовательно, обосновывает процесс артикулированного выстраивания векторов выработки новых информационных ценностей. В другой ипостаси он обосновывается как процесс развития информационных технологий. Но здесь не учитывается то, что не только информационные технологии породили информатизацию. Она вызвана к жизни многими другими факторами: коренными изменениями в социально-экономической структуре общества; углублением разделения труда; мощными интеграционными процессами; резким увеличением сферы рыночного обмена; созданием и развитием гигантских информационных ресурсов; появлением принципиально новых технических устройств и телекоммуникационных сетей и т. д.

И все же: как можно эксплицировать понятие «информатизация»? К обоснованию содержания этого понятия в научной литературе существует много подходов. Так, В. А. Острейковский и И. В. Полякова отмечают, что «информатизация – это процесс создания, развития и всеобщего применения информационных средств и технологий, обеспечивающих достижение и поддержание уровня информатичности всех членов общества, необходимого и достаточного для кардинального улучшения качества труда и условий жизни в обществе» [7, с.10]. Продолжая их понимание информатизации заметно, что она предстает как важнейший стратегический ресурс общества и занимает ключевое место в экономике, образовании и других сферах его деятельности. При этом не объясняется, что значит

информатизировать общество и какими методами и средствами.

Новый подход к пониманию информатизации обнаруживается у авторов работы «Грядущее информационное общество». Они пишут: «Под термином «информатизация» понимается системно-деятельностный процесс, который направлен на овладение информационно-интеллектуальным ресурсом в самом широком смысле слова. Информатизация включает разработку и реализацию новых технологий, систем аккумуляции и передачи данных, обеспечивающих полное и современное использование информации и знаний в различных областях деятельности людей» [8, с.5]. Информатизация – это организационный, социально-экономический и научно-технический процесс обеспечения потребностей личности в получении информации о интересующих ее предметах и явлениях на базе информационных систем и сетей, осуществляющих формирование и обработку информационных ресурсов.

Однако на практике информатизировать общество оказалось не так просто, как предполагали специалисты, которые занимаются этими процессами. Информатизация – это устойчивый процесс информационного развития. Информатизировать общество – значит создавать условия для того, чтобы любая необходимая информация была доступна человеку в необходимое ему время. Информатизировать общество – означает кардинальное изменение структуры и характера социального развития, разрабатывать и внедрять новые виды информационного обмена, а это означает и требует нового витка в развитии информационных технологий.

Выводы. Переход человечества к новому типу цивилизационного развития – информационному – потребовал решения следующих задач:

1. раскрытия содержательно-смысловой нагруженности понятия «информация», которое объяснено как транслируемые во времени и пространстве признаки, свойства, особенности объектов или их образы, отражающие взаимодействия и коммуникативные объектные связи в вещественной и невещественной форме;

2. объяснения сущности информационных ресурсов как совокупности информационных результатов интеллектуального труда общества, зафиксированных на различных носителях и предназначенных для информационного оборота, акцентировано внимание на сущности совокупного общественного интеллекта;

3. обоснование содержания основных структурных составляющих информационных ресурсов: информационного продукта и информационных услуг, их виды; проанализирована роль информационного рынка и его задачи;

4. в контексте исследования информационных ресурсов объяснена сущность информатизации и сделан вывод относительно этого процесса: что информатизировать общество – значит создать условия, при которых любая информация могла бы быть востребована личностью в необходимое ей время в любом месте.

Перспективы дальнейших научных исследований – раскрыть сущность совокупного общественного интеллекта как исходного элемента информационных ресурсов.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

1. Шеннон К. Некоторые задачи теории информации / К. Э. Шеннон // В кн.: Информационное общество. — М.: АСТ, 2004. — С. 41- 45.
2. Винер Н. Кибернетика или управление и связь в животном и машине / Н. Винер. — М.: Норма, 1983. — 344 с.
3. Заренин М. В. Информация: свойства, ресурсы, инновационные технологии / М. В. Заренин. — Гомель: Полеспечать, 2012. — 224 с.
4. Субетто А. И. Планетарная кооперация этносов – основа гармоничного развития человечества в XX I веке / А. И. Субетто. — СПб.: Астераон, 2012. — 12 с.
5. Зеленов Л. А. История и философия науки / Л. А. Зеленов, А. А. Владимиров,

© Садоха О. В., Варич Н. І.

В. А. Щуров. — М.: Флинта: Наука, 2008. — 472 с.

6. Пунченко О. П. Цивилизационное измерение истории человечества / О. П. Пунченко. — Одесса: Астропринт, 2013. — 448 с.

7. Острейковский В. А. Информатика. Теория и практика / В. А. Острейковский, И. А. Полякова. — М.: Оникс, 2008. — 601 с.

8. Грядущее информационное общество / Под ред. А. А. Лазаревича. — Минск: Белорусская наука, 2006. — 392 с.

Садоха Олена Володимирівна — доктор філософських наук, професор кафедри філософії Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди

Варич Наталія Іванівна — кандидат філологічних наук, доцент, Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди

УДК 130.2: 37.035.1

ЕКСПЛІКАЦІЯ ІДЕЇ СПРАВЕДЛИВОСТІ У ФІЛОСОФСЬКО-ОСВІТНІХ ДИСКУРСАХ

У статті здійснено антропологічні редукції щодо сучасних концепцій справедливості у філософсько-освітніх дискурсах. Встановлено, що новітні стратегії відновлення справедливості в освітньому полі ґрунтуються на двох сутнісних концепціях справедливості як «першої чесноти», що розрізняються за провідною ознакою: пріоритет групи, суспільства чи особистості. Доведено недосконалість кожного з підходів в умовах глобалізації та суспільної кризи, з'ясовано вплив їхнього взаємодоповнення та конкурування на забезпечення механізмів селекції успішних освітніх стратегій.

Ключові слова: *справедливість, філософсько-освітні дискурси, освітні альтернативи, комунікативні практики.*

ЭКСПЛИКАЦИЯ ИДЕИ СПРАВЕДЛИВОСТИ В ФИЛОСОФСКО-ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ ДИСКУРСАХ

В статье осуществлены антропологические редукции в отношении современных концепций справедливости в философско-образовательных дискурсах. Установлено, что новейшие стратегии восстановления справедливости в образовательном поле основываются на двух сущностных концепциях справедливости как «первой добродетели», различающихся по ведущим признакам: приоритет группы, общества или личности. Авторы доказывают несовершенство каждого из подходов в условиях глобализации и общественного кризиса, выясняют влияние их взаимодополнения и конкурирования на обеспечение механизмов селекции успешных образовательных стратегий.

Ключевые слова: *справедливость, философско-образовательные дискурсы, образовательные альтернативы, коммуникативные практики.*

EXPLICATION OF IDEA OF JUSTICE IN THE PHILOSOPHICAL AND EDUCATIONAL DISCOURSES

This article contains anthropological reduction on modern concepts of justice in the philosophical and educational discourses. It was established that the new strategy to restore justice in the educational field based on two essential concepts of justice as "the first virtue" that differ by a leading feature: the priority group, society or individual. The authors proved imperfection of each

approach in the context of globalization and social crisis, The influence of their complementary and competing mechanisms to ensure the selection of successful educational strategies.

Key words: *justice, philosophical and educational discourses, educational alternatives, communication practices.*

Динаміка сучасних соціальних і культурних змін як в Україні, так і поза її межами, загострення глобальних проблем і зростання напруги між запитами суспільства й вимогами людини до нього та нагальна потреба оновити характер взаємин у різноманітних комунікативних практиках вимагає від освіти розв'язувати питання підґрунтя розбудови навчально-виховних практик суголосно сучасним модернізаційним тенденціям, а дослідження теми справедливості в освітньому полі (з урахуванням множинності поглядів) набуває принципового значення.

Постаттю, вагомою для актуалізації окреслених проблем у філософсько-освітньому дискурсі, залишається Дж. Ролз, передовсім із «Теорією справедливості», що постала через перегляд традиції соціальної справедливості Дж. Локка, Ж.-Ж. Руссо й І. Канта і досі слугує підставою, провокацією чи спонукую до подальшого розроблення в різних напрямках. Автор намагається показати, що існують певні принципи справедливості, які б могла обрати кожна вільна розумна людина (відтак їх можливо певною мірою втілити й у навчально-виховних практиках). Методологічно Ролз, використовуючи «завісу незнання» і «вихідне положення», здійснює мислимий експеримент, під час якого людині необхідно обирати принцип справедливості для суспільства, не знаючи, ким би вона була в ньому. У певному розумінні вихідну позицію (інтерпретацію вибору) можна досліджувати як гіпотетичний процес укладання «договору» між громадянами на підставі чесних умов, відповідно до двох принципів справедливості: «Кожна людина має право на максимально широку систему рівних основних свобод, сумісних із аналогічною системою свобод для усіх», при цьому матеріально уражені індивіди ніколи не були б віддані в жертву заради переваг людей, які живуть у кращих матеріальних умовах. «Природною тут видається та відповідь, що на рівну справедливість мають право якраз моральні особи» [1, с.682].

Постаючи як перша чеснота, чесність, справедливість покликана захистити громадянина від надмірності зазіхань держави та влади на його свободу та забезпечити участь у громадському житті, тож стратегії відновлення справедливості в освіті ґрунтуються як на трансформації механізмів управління освітою, так і на підвалинах громадянського виховання. Водночас справедливість у цьому контексті зіставна з ідеєю особистості, адже в суспільстві, що розглядається як єдина система справедливої кооперації з метою взаємної вигоди, людина може реалізувати свої моральні здібності, позаяк громадянами є вільні й рівні особистості, тобто наділені моральним началом, що дозволяє їм протягом життя брати участь у тісній соціальній взаємодії, співпраці. Здійснені в дослідженні антропологічні редукції щодо концепції справедливості Дж. Ролза показують: сучасна філософія освіти, вибудовуючи основні стратегії відновлення справедливості в соціально-правовому полі освіти, оперує такими природними обов'язками, що так їх подає Дж. Ролз: обов'язок допомагати іншій людині, за умови, що це робиться без зайвого ризику або загрози для життя; обов'язок не заподіювати іншому шкоди, чесність і відданість, взаємна пошана тощо. У зв'язку з цим важливо підкреслити, що Дж. Ролз недооцінює проблематику панування, але ж саме єдність громадян як вільних і рівних особистостей виправдовує загальну структуру влади. Суголосно цих міркувань у сучасних філософсько-освітніх дискурсах актуалізується позиція К. Поппера, який, розглядаючи ідеї демократичного «відкритого суспільства» з часів античності до сьогодні, аналізує концепцію справедливості у двох аспектах – тоталітарному та гуманістичному – і показує, що платонівське розуміння справедливості зводить саму справедливість до тоталітарної справедливості [2, с.124-125]. І в здійсненні справедливих освітніх практик вагомим є настанова Поппера про те, що колективізм є перепорою у розвитку індивідуальності, а держава має контролювати доступність освіти тією мірою, щоб виявити

турботу про дітей і захистити загальну свободу [2, с.150].

Сучасний щабель розвитку гуманізму та антропоцентризму у філософсько-освітньому вимірі відзначається впливом пропозицій щодо визначення гіпотетичних меж наших взаємних прав і зобов'язань (Р. Нозік, Д. Готієр, Р. Дворкін), інтерпретацій того, що для держави є визнання рівності можливостей, прийняття наслідків здійсненого вибору (Р. Дж. Арнесон, У. Кимлика, С. Шеффлер), необхідність переходу від розподільної справедливості до гідного воздаяння всім членам спільноти незалежно від їхнього внеску чи участі в обміні (Н. Фрейзер, А. Янг), або до вільного обміну благами й послугами на підставі взаємної вигоди й добровільності з мінімалізацією державного втручання (Ф. Хайєк), комунікації в різнорідних практиках (К.-Г. Апель, Р. Дворкін, Ю. Габермас) тощо.

За всієї відмінності поглядів на справедливість автори ліберальних концепцій справедливості виходять із нейтральності держави в питаннях блага щодо справедливості (Р. Дворкін), із пріоритету особистості, із розуміння ролі людини як самостійно цінного, здатного для діяльності, спрямованої на розвиток суспільства, суб'єкта, «в чийх руках наслідок вибору й докладених зусиль» (У. Кимлика) з урахуванням справедливих/ несправедливих умов формування їхніх здібностей, відповідно «симетрії відносин серед індивідів... як моральних особистостей» (Дж. Ролз), тож піддаються критиці з боку прихильників концепцій, у центрі уваги яких постає суспільство, насамперед за надмірний індивідуалізм у розумінні відносин людини і суспільства, за незадовільну концепцію цінностей, що позначається на реалізації справедливості, зокрема в соціально-правовому полі освіти.

В освітніх практиках, переважно з опертям на комунітаристський досвід, втілюються ідеї щодо «визнання моральної ваги спільноти, залишаючи при цьому місце свободі людини» [3, с.260], самоцінності соціальних зв'язків та ідентичностей, поза простором взаємодії яких індивіди стають «чужинцями чи вигнанцями» [4, с.50]. Відновлення ціннісно-нормативної системи у загальній структурі соціокультурного простору через дієве прагнення до стійких безпосередніх, емоційних, особистісних зв'язків на принципах єдності, цілісності, прийнятті цілей та цінностей суспільства як одне з найважливіших завдань справедливої освіти спонукає у вирішенні його звернутись до ідеї поліса як спільного проекту громадян для реалізації людського блага і запропонувати відродження аристотелівської етики чесноти, а саме трьох взаємопов'язаних концепцій: практики, нарративної єдності людського життя і традиції. Під чеснотою розуміється набута людська якість, володіння якою і прояв котрої дозволяє нам досягти тих благ, що є складниками *telos*'у людського життя, внутрішніми стосовно практики і відсутність яких перешкоджає досягненню будь-яких таких благ [4, с.260]. Для ефективності навчально-виховних практик, ґрунтованих на справедливості, важливим є міркування А. Макінтайра у його фундаментальній праці «Після чесноти» про те, що практика лише тоді досягає своїх цілей, коли відповідає високим стандартам, які частково визначають її саму [4, с.67], сприяє відновленню концепції цілісної особистості, яка ідентифікує себе з певною соціальною групою [4, с.49-50]. Макінтайр у подальшому вказує на можливість розуміти структуру будь-якого полісу як вираження низки принципів щодо впорядкування благ, котрі в сукупності завдають параметри досконалого життя [5, с.34] і водночас наголошує на необхідності розподіляти блага ефективності відповідно до заслуг у здійсненні спільного комунального проекту [5, с.38-39]. Показовим у цьому відношенні щодо освітнього поля може бути університет, покликаний відображати потреби суспільства та випереджати його розвиток. Як корпорація, буквально «всі ми», університет упроваджує практики колективної взаємодії, де поняття заслуги (досягнення) співвідносне з поняттям покарання. Оскільки відновлення справедливості вміщене в стосунки майстра й учня в будь-якій формі діяльності, то справедливе покарання виконує переважно виховну функцію. Громадянин, порушивши закон, тим самим завдає шкоди полісу, незалежно від того, чи зазнали втрат інші, оскільки він заподіяв шкоду самому собі, позбавивши себе можливості досягти об'єктивно цінного блага. Звідси, за Макінтайром, випливає: він заслуговує на покарання і його благо полягає в здійсненні цього покарання, водночас його вільний вибір може бути узгоджений із такою

формою колективного контролю за персональною поведінкою, яка обмежує свавілля (за умови добросовісного контролю з подоланням бюрократії та маніпулювання).

Видається доцільним зіставити цю позицію з інтерпретацією поглядів французького філософа П. Рікера, чий феноменологічний інтерпретаційний розлізський аналіз справедливості засвідчують: дослідник цілком слушно пропонує процедурну концепцію справедливості поміняти на етичне обґрунтування, бо в цьому полягає мета будь-якої теорії справедливості. Що важливо і для реалізації моделі справедливості в соціально-правовому полі освіти, так це розгляд проблематизації та тлумачення справедливості у зіставленні з правовим на гуманістичних, демократичних засадах. Здійснена у цьому плані схема справедливості використовується таким чином: санкція, реабілітація, прощення, де санкція є справедливою як помста за вчинену шкоду, злочин (наприклад, за хабарництво під час вступу до навчального закладу); реабілітація, яка містить амністію, помилування (наприклад, поновлення на посаді для продовження виконання службових обов'язків як педагога, вихователя) полягає в поверненні особі здатності цілком відновитися у статусі громадянина після відбуття покарання, а отже, покласти край фізичному/символічному виключенню його із суспільства. Третій складник, прощення, є не лише надюрідичною, але й надетичною цінністю, бо воно здійснює катарсис цього сакрального страховища (злочину, злочинця), яке має внаслідок прощення перетворитися на сакральне чудо доброзичливості [6, с.72], у чому вбачаємо сутнісне джерело в утвердженні гуманістичних засад педагогічної комунікації в соціально-правовому полі освіти.

Неповнота й вичерпність кожного з підходів (домінування інтересів індивіда чи спільноти) спонукають шукати способи виробити комплексний підхід, враховуючи альтернативні аспекти. Тут доречно згадати розвідки А. Етціоні, який наголошує на виявленні «третього шляху» «гарного суспільства», де люди розглядаються не як засоби, а як цілі в собі; як цілісні особистості, а не фрагменти; як члени спільноти, поєднані зв'язками уподобань і зобов'язань, а не тільки працівників, покупців і продавців чи навіть співгромадян [7, с.12]. Це суспільство, де невід'ємні особисті права поєднуються із соціальною відповідальністю один за одного, де збалансовані частково несумісні елементи: держава, ринок і суспільство. Справедливе суспільство в «мистецтві розподілу» (М. Уолцер) має враховувати співвідношення соціальної справедливості та індивідуальної успішності й покликане ставити перед собою завдання вибудови такого соціального простору, де кожному будуть максимально доступні ситуації переживання успіху й де успіхи індивідів і груп будуть прямо сприяти спільному благу.

Нині освіта визнається як всежиттєвий процес, що перебуває під владою ринку в умовах гострої конкурентної боротьби. Аналітичний досвід із цих питань Б. Бернстайна, Дж. Брунера, П. Бурдьє, Ж.-К. Пассрона, М. Фуллан, Е. Хоппера та інших свідчить: дієвою процедурою, що розкриває справжній смисл спрощених визначень раціональності освітньої системи та визначення справедливого й несправедливого, є їхнє реконструювання у системі зв'язків між системою освіти та структурою соціальних (класових) стосунків. Зокрема Е. Хоппер пропонує класифікаційний підхід освітніх систем за їх внутрішніми характеристиками, на підставі селекції дітей із різними можливостями, як спробу узгодити потреби суспільства й індивідуального блага учня [8]. П. Бурдьє та Б. Бернстайн доводять неминучість стратифікації в освіті і відтворення нерівності, показують, що той самий освітній процес може стати для одних соціальних груп умовою процвітання, а для інших – причиною економічного рабства [9, 10]. Набутки конфліктологічних студій присутні для відновлення моделей справедливості в соціально-правовому полі освіти, перш за все, через можливість з'ясувати природу сучасного конфлікту, пов'язаних із ним нерівностей та накреслити шляхи подолання цих нерівностей, зокрема через створення рівних для всіх стартових можливостей. Так, за Р. Дарендорфом, відбір окремих цінностей із їх сукупності зумовлює нерівність і спричиняє момент дискримінації. Норми контролюють поведінку людей, до людей з «небажаною» поведінкою застосовуються санкції. Можливість призначити санкції впливає із панування. Р. Дарендорф доходить висновку, що у суспільстві, яке побудоване на базі цих трьох категорій – «соціальна

норма», «санкція», «панування», – реальної рівності бути не може, це – утопія. Панування, створюючи нерівність, слугує причиною конфліктів, які в свою чергу являють собою джерело прогресу, бо перетворення суспільства здійснюється через конфлікт, нерівність – момент свободи, стимул, який не дає суспільству загинути [11].

Сучасна західна філософська думка з означених проблем значною мірою доповнюється східною. А. Сен, полемізуючи з Ролзом, привертає увагу до різновидів нерівності й стверджує необхідність зважати на можливості людини, а не на її статки, послуговуючись порівнянням реальних ситуацій, приміром, витривалості з народження людини й фізично обмеженої. Будь-які зазіхання на рівність мають ґрунтуватися саме на врахуванні різноманітності, неоднорідності людей та їх сутнісних характеристик, виявлених у конкретних обставинах [12], тож загальна соціальна достовірність для репрезентацій справедливості неможлива без розширення рівної уваги до всіх. Запропонована індійським економістом і філософом концепція «розвитку», що полягає в розширенні реальних прав і свобод членів суспільства, ґрунтується на потенційних можливостях («capabilities»), належних свободі, яку індивід реалізує через вибір функціонування, тобто спроможність власних досягнень, власної участі в соціальному прогресі. Докладання його зусиль корелює із готовністю суспільства надати йому умови для розуміння своїх можливостей, для належного ступеню їх реалізації, для спроможності «контактувати із суспільством рішуче й вільно» [13, с.81], відповідно до власного розумного вибору. Оскільки «бідні схильні миритися зі своїми злигоднями хоча б через необхідність якось вижити, тож їм часто не вистачає мужності вимагати радикальних змін, натомість вони пристосовують свої бажання і сподівання до того, що покірно вважають прийнятним» [13, с.81], роль суспільства полягає в забезпеченні розвитку як такого, а не вибіркового засобів. «Розвиток людини» (тобто зростання благоустрою, вдосконалення освітньої системи тощо) не має визначатися першочерговістю високих економічних показників; навпаки, саме вдосконалена й усеохопна доступна народна освіта повинна стати однією з пріоритетних галузей задля досягнення блага держави та її громадян на засадах справедливості за умови потужних вкладань у людські ресурси із залученням пересічних громадян. Постає необхідність «створювати можливості» (М. Нуссбаум) таким чином, що творчі, але знедолені стають «поставниками інноваційних рішень» [14].

Філософсько-освітній дискурс пропонує альтернативні спроби не тільки подолати однобічність підходів до навчання, а й відкрити шляхи звільнення від неефективної, громіздкої системи монополії школи, що панує над особистістю, подолати нерівність можливостей від стартового етапу до результативного. Прикладом, зокрема, може слугувати «ваучерна схема» М. Фрідмана [15], яка через розвиток приватного навчання розширює можливості вибору навчального закладу (щоправда через субсидування залишає прогалину для урядового регулювання й контролю) і водночас пропонує надавати більше контролю за навчанням своїх дітей усім батькам, а не тільки забезпеченим. На противагу їй організовано Education Action Дж. Козола як народний рух за підтримку расово й соціально рівної державної школи. Сучасні освітні технології дозволяють надавати доступ до освітніх ресурсів усім, хто прагне навчатися, незалежно від часу та віку, зокрема використовуючи інклюзивне навчання, дистанційну й відкриту освіту; дозволяє усім поділитися своїми знаннями з тими, хто хоче навчитися цьому від них; надає можливість бажаючим ознайомитися з проблемами суспільства та обговорити їх (йдеться про формування громадянської свідомості). Всі ці заходи мають з точки зору реформаторів зняти дискримінаційне напруження, зокрема й через запровадження конституційних гарантій щодо освіти.

Відновлення справедливості в освітньому полі пов'язане з якістю знань та контролем за нею, проте, як свідчить аналіз, уживані на практиці освітнього контролю показники ґрунтуються на прихованому визначенні «ефективності», «продуктивності» освітньої системи, яка посиляється на формальну раціональність. Як наслідок поширення технократичного мислення є зростання та розповсюдження в сучасних освітніх системах міфу про тотальне вимірювання усіх цінностей, зокрема таких, як-от: самої людини, її особистісного зростання

(що не підлягає ніякому вимірюванню) тощо. Особистісний розвиток ґрунтується на розвитку дисциплінованого сумніву, а особистісне зростання радше здійснюється через навчання відтворювати та відтворюватися у творчому зусиллі, яке неможливо виміряти (ця думка зі стародавньою історією походження від античної «пайдеї», що знайшла своє неповторне відбиття у навчанні «вільно мислити» від Сократа та його послідовників). Вимірювальна ж «педагогіка пригнічення», за спостереженням П. Макларена й Р. Фарахмандпура, призводить до заміни дискурсу «рівності» на дискурс «адекватності»[16]. Цікаві спостереження в річищі означеної проблеми знаходимо і в Л. Дарлінг-Хаммонд, яка зазначає: «На додачу до рівності доступу до освітніх ресурсів демократичне життя вимагає також приступності «зміцнювальних» форм знань, що уможливує і творче життя, і думку, і доступ до суспільного діалогу, який необхідний для демократичного спілкування й участі. Два останніх типи доступності виявляються неможливими для учнів у величезних бюрократичних утвореннях, котрі розподіляють учнів за окремими суворими траєкторіями і пропонують їм пасивний, безвихідний навчальний зміст [17, р.161].

Педагогічні практики покликані розв'язати два завдання, пов'язані із функціонуванням механізмів справедливості: адаптивне та гуманістичне. Якщо адаптивне полягає в спроможності пристосувати учня, вихованця до певних конкретних вимог соціокультурної ситуації, увести його в цю ситуацію, у формуванні тих передумов, які в подальшому можна використати для пристосування індивіда до наявних суспільних практик, традицій, то гуманістичне – пов'язане з розвитком особистості й творчої, ініціативної, критично мислячої індивідуальності. Відтак великої ваги в реалізації справедливості набуває відповідальність учасників навчально-виховного процесу, причому в справедливому суспільстві, як наголошує П. Рікер, інший (будь-хто, кожен, із ким «я» облаштовує стосунки за інституціональними каналами) не має обличчя», він «кожен», хто вимагає справедливості. Сучасна феноменологічно-герменевтична думка наголошує на співвіднесеності справедливості, відповідальності з обов'язком. Відповідальність стає обов'язком повертати борги, брати на себе навантаження, виконувати певні домовленості, тобто це обов'язок виконати дещо, яке виходить за межі винагороди і покари [6, с.41-42]. Відповідальність, зазначає П. Рікер, більше не зводиться до відносин між автором дії та наслідками дії в світі; відповідальність розповсюджується на відносини між автором дії і тим, хто зазнає дій. Таким чином, ідея особистості, що перебуває під опікою (учень під опікою вчителя, студент під опікою викладача, педагог під опікою керівника тощо) породжує прикметне розширення, коли опікувач стає відповідальним за моральну шкоду, оскільки спершу відповідає за іншого. Так набуває ваги результативність дій в освіті: розповсюдження відповідальності на майбутнє, передбачення межі соціалізації ризиків, протяжність діапазону відповідальності (відповідальність за усі наслідки може призвести до того, щоб не відповідати ні за що), що зумовлює розмитість суб'єкта відповідальності. З огляду на сказане вище, реалізація справедливості в освітньому полі неминуче пов'язана з трансформацією стосунків головних агентів, почасти через звільнення від клієнтських взаємин на рівні освітньої послуги, звільнення педагога від «менеджерування», через повернення ініціативи учасникам освітнього процесу, передовсім через оживлену ідею професійно незалежного педагога з опертям на виокремлення видів досвіду на підставі двох освітніх потреб, як-от у педагогові та керівникові з усіх галузей знань [9].

Репрезентація справедливості в освітньому полі значною мірою здійснюється під впливом комунікативної теорії. Зокрема йдеться про апелівське розуміння реалізації справедливості як елемента тривалої моральної стратегії дій кожної людини, що пов'язана не з певним автономним чистим суб'єктом, а з комунікативною спільнотою, причому, в будь-якій дії та діянні керуватися необхідно тим, щоб забезпечити виживання людського роду як реальної комунікативної спільноти, а також тим, щоб у такій реальній спільноті втілити ідеальне суспільство. Тут його прагнення багато в чому збіглися із зусиллями Ю. Габермаса, який розглядає можливість соціальної інтеграції на основі комунікативної взаємодії, де право є

умовою реалізації цієї можливості та можливості влади розуму, втіленого у структурі спілкування людей. Позаяк прикметною рисою. Ю. Габермас, вирізняючи прикметну рису сучасних взаємовідносин, коли індивідуальна відповідальність набуває перетворювально-відчуженої форми колективної відповідальності, наголошує на новітній, пов'язаній з розвитком стратегічної раціональності, суперечливій тенденції: виглядає так, нібито свідомість суб'єктів, котрі займаються плануванням, комунікують між собою та діють, водночас розширюється і фрагментується. Поки що не зрозуміло, чи зможе суспільна свідомість, яка здійснює експансію, але центрується в життєвому світі, взагалі системно охопити розмежовані взаємозв'язки; або ж усамостійнені системні процеси давно вирвалися з посталих взаємозв'язків [18, с.177]. Як підтвердження значущості сформульованої проблеми постає актуалізація етики дискурсу, що дозволяє кожному обстоювати свої інтереси, з орієнтацією на взаєморозуміння й ґрунтовану на ній взаємодію, зі зберіганням простору для автентичного самоздійснення як кожного зокрема, так і груп людей [19, с.153], позаяк «тільки ті норми мають право претендувати на значущість, котрі знаходять (чи спроможні знайти) схвалення у всіх особистостей, до яких вони мають стосунок, як учасників практичного дискурсу» [20, с.146].

Плюралізація освітніх стратегій в умовах глобалізації продукує вплив ідей О. Гьофе щодо універсальних принципів справедливості, причому О. Гьофе пропонує розглядати справедливий світовий порядок, який вимагає створення світової держави, котра має бути заснована на принципі субсидіарності. Національні держави відмовляються від частки свого суверенітету і передають відповідні владні повноваження на глобальний рівень. Права людини, за О. Гьофе, в умовах такої реалізації справедливого світового порядку передбачають необхідність вирішення широкого кола проблем глобальної справедливості: встановити глобальний правопорядок і панування миру; справедливі межові умови діяння, що містять широкий спектр заходів – від міжнародної підтримки конкуренції до гарантій мінімальних соціальних та екологічних критеріїв; глобальної солідарності в подоланні голоду і бідності, неосвіченості. Конкретизація справедливості в соціально-правовому полі освіти в інституційній та персональній формі спонукає враховувати філософські набутки про персональну справедливість як той моральний принцип, без якого правова конституційна держава не може існувати, про справедливість як найвищу загальнолюдську цінність. Завдяки своїй особистій справедливості, закладеній в навчально-виховних практиках, люди добровільно, а не під страхом покарання, покликані визнавати вимоги інституційної справедливості. І саме ті активні, творчо та критично мислячі, самозреалізовані, відповідальні громадяни, з вихованим високим рівнем правової свідомості, які дотримуються особистої справедливості, стають на перешкоді сваволі та несправедливої державної влади [21, с.68-71]. Сучасна інтернаціоналізація вищої освіти, здійснювана не тільки через міжнародну діяльність університетів, а й потужні мультимедійні кооперації, професійні асоціації (про специфіку розвитку яких є зокрема уважні спостереження Ф. Альтбаха, Дж. Кнайта й інших), загострює необхідність глобального діалогу освітніх систем, на тлі їх інтеграції в єдиний простір зі збереженням відмінностей, зумовлених традиціями навчально-виховних практик, стимулює франчайзинг освітніх програм і дипломів, вільну міграцію провайдерів освітніх послуг, водночас покликана забезпечити студентську мобільність, тимчасову роботу професорів в іноземних вишах тощо. Разом з тим участь України, що значною мірою успадкувала радянську освітню систему з набутками тоталітарних практик і водночас розбудовує національну систему освіти з оперттям на особистісноорієнтований, гуманістичний підхід, недостатня в процесі євроінтеграції, а її місце в світовому ринку освітніх послуг і в глобальному освітньому діалозі не відповідає належним чином посутнім потребам суспільства знань, де справедливість є провідною чеснотою. Відтак розробка сучасних стратегій модернізації освітнього поля України, ґрунтуючись на справедливості, передбачає більш повне залучення особистості до комунікативної практики, створення вільного простору для саморозвитку та передбачає високий рівень відповідальності й креативності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Ролз Дж. Теорія справедливості / Дж. Ролз; [Пер. з англ. О. Мокровольський]. — К: Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2001. — 822 с.
2. Поппер К. Открытое общество и его враги: в 2т. / К. Поппер. — М., 1992. — Т. 1. — 446с.
3. Сэндел М. Справедливость. Как поступать правильно? — Москва: Манн, Иванов и Фербер, 2013 — 352 с.
4. Макинтайр А. После добродетели: Исследование теории морали / А. Макинтайр; [Пер. с англ.] — М.: Академический Проект; Екатеринбург: Деловая книга, 2000. — 384 с.
5. Macintyre A. Whose justice? Which rationality? London: Duckworth, 1988. — 410 p.
6. Пікер П. Право і справедливість / П. Пікер; [Пер. з фр.]. — К.: Дух і літера, 2002. — 216 с.
7. Etzioni A. The Third Way to a Good Society. — London: Demos, 2000 — 63 p.
8. Hopper E. Notes on stratification, education and mobility in industrial societies // Hopper E., (Ed.), Readings in the theory of educational systems. Hutchinson and Co., 1971.
9. Бернстейн Б. Класс, коды, контроль: структура педагогического дискурса / Бернстейн Б.; [Пер. с фр.]. — М.: Просвещение, 2008. — 272с.
10. Бурдьє П., Пассрон Ж.-К. Воспроизводство: элементы теории системы образования / Бурдьє П., Пассрон Ж.-К.; [Пер. с фр.]. — М.: Просвещение, 2007. — 267с.
11. Дарендорф Р. Тропы утопии: Работа по теории и истории социологии / Ральф Дарендорф; [Пер. с англ.]. — М.: Праксис, 2002. — 536 с.
12. Sen A. Inequality Reexamined / Sen A. New York Oxford New York: Russell Sage Foundation Clarendon Press Oxford University Press. — 1992. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://graduateeconomist.files.wordpress.com/2012/07/published-1992-inequality-reexamined-by-amartya-sen.pdf>
13. Сен А. Развитие как свобода. ; [Пер. с англ.]; под. ред. и с послесловием Р. М. Нуреева. — М.: Новое изд-во, 2004. — 432 с.
14. Anil K Gupt. The poor as providers of innovative solutions <http://www.universityworldnews.com/article.php?story=20100228085741807>
15. Фридман М. Капитализм и свобода / Фридман М.; [Пер. с англ.]. — М: Новое издательство, 2005. 240 с.
16. Maclaren P., Farahmandpur. The Pedagogy of Oppression: A Brief Look at «No Child Left Behind» // Monthly Review, 2006. — Volume 58, № 03.
17. Darling-Hammond L. The right to learn: A blueprint for creating schools that work. San Francisco: Jossey-Bass, 1997.
18. Габермас Ю. Залучення іншого. Студії з політичної теорії / Ю. Габермас. — Львів , 2006. — 157 с.
19. Апель К.-О. Дискурс і відповідальність: проблема переходу до постконвенціональної моралі / К. — О. Апель; [Пер. з нім. В. Купліна]. — Київ: Дух і Літера, 2009. — 430 с.
20. Хабермас Ю. Моральное сознание и коммуникативное действие / Хабермас Ю.; [Пер. с нем.]; под ред. Д. В. Складнева, послесл. Б. В. Маркова. — СПб.: Наука, 2000. — 380 с.
21. О. Гьофе. Справедливість і субсидарність. Виступи в Україні / Отфрид Гьофе; [Пер. з нім.]. — К.: Альтерпрес, 2004. — 144 с.

© Самчук Л. С.

Самчук Лариса Сергіївна — аспірант кафедри філософії та соціології Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»

УДК 1-047.37+811-048.93

МОВНІ КОНФЛІКТИ В УКРАЇНІ ЯК ОБ'ЄКТ ДОСЛІДЖЕННЯ ФІЛОСОФІЇ ОСВІТИ

У статті розглянуто проблему мовних конфліктів в Україні з точки зору комунікативної філософії. Зазначено, що економічні та політичні проблеми не кращим чином впливають на впровадження державної мови в систему освіти. Визначено, що мовна ситуація в сучасній Україні має територіальну специфіку. Мовний розкол в суспільстві перетворюється на знаряддя політичної боротьби. Проаналізовано шляхи врегулювання мовних конфліктів.

Ключові слова: мовний конфлікт, комунікативна філософія, мовна біполярність, мовна політика.

ЯЗЫКОВЫЕ КОНФЛИКТЫ В УКРАИНЕ КАК ОБЪЕКТ ИССЛЕДОВАНИЯ ФИЛОСОФИИ ОБРАЗОВАНИЯ

В статье рассмотрена проблема языковых конфликтов в Украине с точки зрения коммуникативной философии. Отмечено, что экономические и политические проблемы не лучшим образом влияют на внедрение государственного языка в систему образования. Определено, что языковая ситуация в современной Украине имеет территориальную специфику. Языковой раскол в обществе превращается в орудие политической борьбы. Проанализированы пути урегулирования языковых конфликтов.

Ключевые слова: языковой конфликт, коммуникативная философия, языковая bipolarность, языковая политика.

LANGUAGE CONFLICTS IN UKRAINE AS AN OBJECT OF RESEARCH OF PHILOSOPHY OF EDUCATION

In the article the problem of language conflicts is considered in Ukraine from the point of view of communicative philosophy. It is marked that economic and political problems influence the not best character on introduction of official language in the system of education. Certainly, that a language situation in modern Ukraine has a territorial specific. A language dissidence in society grows into the instruments of political fight. Analyzed ways to resolve linguistic conflict.

Keywords: language conflict, communicative philosophy, language bipolarity, language politics.

У мові концентрується сама сутність буття людини, історичного буття народу. Це переконливо довели філософи, психологи, соціолінгвісти XIX–XX ст. Звідси постає фундаментальна цінність мови як основи самоідентифікації людини й народу. Виникає і її провокативна роль у конфліктах самостверджень на особистісному рівні та на рівні національних спільнот [4, с.35].

Дослідженню проблеми мовних конфліктів та шляхів їх врегулювання присвятили свої праці В. Андрущенко, П. Кононенко, С. Савойська, О. Скубашевська, однак вирішення мовних конфліктів у філософії освіти залишається актуальною проблемою сучасного українського суспільства.

Метою статті є виявлення філософських особливостей мовних конфліктів в Україні у контексті філософії освіти. Мета окреслила розв'язання таких **завдань**:

1) дослідити явище мовного конфлікту з точки зору комунікативної філософії;

- 2) проаналізувати філософські основи мовних конфліктів у сфері освіти;
- 3) визначити основні шляхи врегулювання мовних конфліктів.

Комунікативна філософія дає змогу визначити нові підходи до людської діяльності, зосереджуючи в собі як методологічні засади аналізу суспільства, так і головні імперативи гуманізації сучасного життя, гармонізації основ соціального буття, переоцінювання людських цінностей. Вона має на меті також визначити універсальні умови можливого взаєморозуміння, обґрунтувати людську солідарність через рівноправність і відповідальність усіх членів комунікативної спільноти людства, проаналізувати зміст етичних норм та цінностей у взаємозв'язку з соціальним світом людини, з'ясувати нові підходи до людської діяльності. Цілком правомірним є прагнення застосувати головні ідеї комунікативної теорії не лише в аналізі сфери практичного розуму, етики, а й у дослідженні інших вимірів людського буття, зокрема способів організації соціального життя або тих чи інших форм соціальної інтеграції. Згідно з комунікативною теорією, по-новому постає проблема значущості міжособистісних зв'язків і міжособистісних комунікацій у контексті формування простору соціальної взаємодії. Висновки комунікативної філософії безпосередньо застосовані до спроб визначення умов співіснування різних людей, груп, спільнот. Ця філософія доводить не лише можливість, а й історичну необхідність обґрунтування ідеалів людського співжиття [6, с.15].

На думку творців комунікативної філософії, комунікація є універсальною реальністю соціального існування та вираженням здатності суспільної людини до співіснування, що є незаперечною умовою життя. Комунікація неможлива без існування людської спільноти. Лише в межах спільноти, в межах мовленнєво-комунікативної взаємодії можна досягнути порозуміння, згоди і виробити морально-практичні норми. Принципи ідеальної комунікативної спільноти реалізуються в межах реальної комунікативної спільноти людства, особливо коли йдеться про можливості життя людини в суспільстві, про реальність людських контактів і взаємодій, про збереження норм співтовариства, прав та гідності людини [6, с.16].

Як зазначає О. Скубашевська, мовна проблема не локалізується у сфері суто мовних явищ і відносин, а пов'язана з цілою низкою феноменів, що стосуються соціокультурних аспектів буття суспільства. Для вироблення стратегії державної мовної політики з метою використання її потенціалу в справі консолідації нації необхідно дати відповідь на запитання, в яких аспектах і яким чином мова реалізується як чинник консолідації держави та самоідентифікації нації, визначити взаємозв'язок, взаємовплив мови й інших зрізів суспільного життя – політичних, національних, культурних, регіональних [1, с.139].

Динамічний розвиток вітчизняної освіти на початку ХХІ століття має ґрунтуватися на чіткому визначенні її стратегічних пріоритетів та їх послідовній реалізації. До таких пріоритетів у сучасному українському освітньому просторі належать мовні стратегії. Передусім варто звернути увагу на визначення цього поняття. На нашу думку, характеристика мовних стратегій лише як механізмів освоєння і користування іноземними мовами в багатомовному культурному просторі є дещо однобічною. Слушно акцентуючи увагу на полікультурності сучасного соціуму, вона не розкриває іншу фундаментальну рису мовних стратегій – необхідність спиратися на всебічне вивчення рідної мови. У більш загальному вигляді поняття «мовні стратегії», на думку В. Андрушенка й О. Скубашевської, позначає систему технологій, засобів, підходів навчального та позанавчального, які забезпечують вільне володіння рідною і, як мінімум, однією-двома іноземними мовами. Дослідники зазначають, що оновленню і впровадженню мовних стратегій приділяється нині першочергова увага в різних країнах світу. Зокрема, держави Європи усвідомили, що в умовах зміни геополітичної ситуації європейське суспільство стає більш інтерактивним, мобільнішим та більш комунікативним. Тому в наш час інтенсифікація мовних стратегій набуває великого значення, дозволяючи долати мовні бар'єри [1, с.135]. До основ загальної мовної стратегії ЄС у сфері освіти, зокрема – у відношенні до інших мов, належать: право всіх громадян вивчати та використовувати свою власну державну мову і мови меншин; право всіх громадян вивчати щонайменше дві іноземні мови в період обов'язкової шкільної освіти; обов'язок усіх урядів заохочувати й підтримувати

вивчення іноземної мови після шкільної освіти; обов'язок усіх урядів підтримувати багатомовні заходи [1, с.140].

Постійним джерелом напруги в Україні є мовна біполярність. Мовний розкол в суспільстві перетворюється на знаряддя політичної боротьби. Неспівпадіння етнічної належності з мовною самоідентифікацією є серйозною етнополітичною проблемою [3, с.51].

Фундаментом, методологічно-філософською основою, найважливішим засобом та джерелом формування характерів громадян, органічним компонентом усіх ланок та форм системи освіти є національне виховання, що засноване на засадах національно-державницької ідеї.

Національне виховання є аналогом державного і передбачає врахування місцевих, певного роду регіональних, етнічно-культурних, мовних особливостей, але базується на принципі й пріоритеті єдності держави, народу, мови, матеріальної та духовної культури, а отже, на єдності принципів, змісту, форм системи освіти. Тому його мета – формувати гармонійно розвинені особистості, які спроможні органічно поєднувати свої права та інтереси з правами та інтересами середовища, нації, держави, орієнтуватися на найвищі загальнонародні та загальнолюдські права, духовні та культурно-естетичні цінності.

Основою національного виховання є стверджені віками принципи національної педагогіки як народної (народна творчість), так і створеної світочами вітчизняної освіти, науки, культури, літератури.

Освіта в Україні має щонайменше тисячолітню історію. За цей час вона, як і нація, пройшла славний, але тернистий шлях: від здобутків світового рівня до тотальної кризи, що стала як наслідком, так і причиною кризи соціально-економічних, політичних, національних, конфесійних відносин. І здобутки, й криза мали свої глибокі причини та наслідки, тому мають стати повчальними уроками для сьогодення.

Незважаючи на задекларованість державного статусу української мови, аналіз мовної ситуації в державі свідчить про наявність політичних спекуляцій щодо її використання, що суперечить інтересам національної безпеки України, ставить під загрозу її суверенітет. Для усунення такої загрози необхідно розширити сферу застосування української мови, стимулювати формування і захист національного мовно-культурного та мовно-інформаційного простору. Держава повинна забезпечити безумовне виконання конституційної норми про всебічний розвиток і функціонування української мови в усіх сферах суспільного життя на всій території України.

Мовна ситуація в сучасній Україні має територіальну специфіку: для західних регіонів держави характерна функціональна повнота української мови, у східному напрямку гомогенне мовне середовище змінюється на двомовне, що переходить на лівому березі Дніпра у домінування російської мови [4, с.135].

Мовна ситуація, що склалася в Україні, значною мірою є наслідком широкого застосування прямого і прихованого примусу, спрямованого на запровадження обмежень щодо використання української мови з метою її поступового витіснення з усіх сфер суспільного життя. За даними Всеукраїнського перепису населення 2001 року, українці становлять 77,8% населення України, тоді як українську мову визнає рідною лише 67,5%. У багатьох регіонах України в міській комунікації, масовій культурі, інформаційному просторі домінує російська мова [4, с.137].

Нормалізації мовної ситуації в державі заважають не лише відсутність ефективної державної мовної політики, але й політизація мовного питання, політичні спекуляції з боку певних внутрішньо- і зовнішньополітичних сил, які свідомо прагнуть викликати штучне протистояння в суспільстві. Надання статусу державної мови іншим мовам неминуче спричинить не лише швидке витіснення української мови з офіційного спілкування, а й подальше звуження сфери її використання.

В умовах ринкової економіки, реалій відкритого суспільства, помітного скорочення чисельності населення в сільській місцевості та іноземної мовно-культурної експансії

відбувається посилення процесів деукраїнізації мовно-культурного і мовно-інформаційного простору, що призводить до масового порушення мовних прав українців.

Негативні тенденції виявляються на ринку друкованих засобів масової інформації. Національний мовно-культурний і мовно-інформаційний простір заповнила іноземна продукція, а в деяких регіонах застосування української мови в телерадіоєфірі залишається мінімальним. Незадовільною є й ситуація на книжковому ринку та у видавничій справі. Вироблена в Україні книжкова продукція виявляється не завжди конкурентоспроможною і не може задовольнити масовий попит [2, с.7].

В Україні збільшується кількість студентів, які навчаються державною та іншими мовами. Можна констатувати, що у державі здійснюється така мовна політика, що реалізовує культурно-мовні потреби національних меншин. Поряд з розширенням функціонування української мови в галузі освіти збільшується кількість шкіл з національними мовами викладання.

Співвідношення української мови як мови корінного населення та російської мови складає основну проблему освітнього мовного простору в Україні. Функції російської мови не обмежуються обслуговуванням освітніх проблем етнічних росіян, російська мова залишається мовою спілкування і в більшості шкіл, які за офіційним статусом є україномовними. Україномовний статус багатьох навчальних закладів залишається формальним: українська мова функціонує як мова викладання, мовою спілкування між батьками й вчителями, вчителями й учнями, викладачами й студентами в багатьох навчальних закладах Сходу і Півдня залишається російська [4, с.118].

За офіційною статистикою («Статистичний щорічник України за 2013р.»), в Україні на початок 2013-2014 н. р. російською мовою у загальноосвітніх школах навчалось 20% учнів і 17% студентів, тоді як за переписом 2001 року росіян в Україні є 17,3%. Таким чином, усі діти з російських родин мають можливість навчатись рідною мовою [6, с.178].

Спрямованість мовної політики української держави полягає у розв'язанні соціальнополітичних суперечностей у мовній сфері, у сприянні консолідації українського суспільства.

Мовна політика держави повинна спиратися на конституційне положення щодо української мови як єдиної державної мови з одночасним сприянням з боку держави розвитку мов національних меншин і закріпленні заходів такого сприяння у законодавчій сфері. Політика розширення масштабів поширення української мови має проводитися в м'яких формах, а збільшення суспільних функцій державної мови повинно досягатися не силовими методами, а застосуванням ефективних соціальних і культурно-просвітницьких засобів впливу, гармонізації міжетнічних відносин, утвердження гуманістичних загальнонаціональних цінностей і європейських стандартів толерантності. Поширення української мови повинно супроводжуватися заходами сприяння освіти мовами національних меншин. Основними напрямками політики в мовній сфері є:

- активне застосування конституційних механізмів реалізації індивідуальних та колективних прав та свобод у мовній сфері суспільних відносин;
- державна підтримка національно-культурних потреб українського етносу, національних меншин, створення умов для збереження та розвитку мови, культури, звичаїв, традицій етнічних спільнот, охорони їх пам'яток історії та культури на території України;
- розширення сфери застосування мов національних меншин, забезпечення їх представникам прав і можливостей вільного та безперешкодного вивчення своїх рідних мов;
- зміцнення й розвиток мережі освіти мовами національних меншин відповідно до потреб, заявлених цими меншинами;
- виховання у громадян поваги до усіх мов та культур світу;
- розробка та реалізація державних цільових та регіональних програм збереження та розвитку мови, культури, традицій та звичаїв етнічних спільнот України, а також фінансування цих програм із державного та місцевого бюджетів;

– сприяння поширенню інформації мовами етнічних спільнот засобами масової інформації; використання засобів масової інформації як засобу для обміну духовними цінностями українського етносу та представників інших етнічних спільнот;

– сприяння розвитку міжкультурного діалогу з метою формування в українському суспільстві атмосфери толерантності у стосунках між мовними групами та їх представниками. Реалізація зазначених напрямів мовної політики держави передбачає здійснення наступних кроків:

– запровадження порядку обов'язкової атестації через державний іспит претендентів на державну посаду щодо знання ними державної мови;

– встановлення кваліфікаційних вимог щодо використання державної мови державними службовцями, а також запровадження цих нормативів у практику та систему контролю за їх дотриманням.

Отже, мовна ситуація в Україні на початку ХХІ ст. є складною. Внутрішня та зовнішня політика держави у мовному питанні ґрунтується на певній законодавчій базі, але ще остаточно не сформована і потребує прийняття потрібних законів та дієвих механізмів їх запровадження. Для вироблення практичних рекомендацій та проведення конкретних заходів необхідний постійний моніторинг поточної соціолінгвістичної ситуації в країні, прогнозування взаємодії мов в умовах політичної нестабільності, вивчення та використання досвіду Європейської спільноти у вирішенні мовних питань. У комплексі всі заходи зваженої мовної політики в Україні покликані підняти престиж української мови у власній державі, сприяти культурному та духовному відродженню нації, стати могутнім важелем зближення нашого народу з європейськими народами. Перспективу дослідження вбачаємо в аналізі механізмів управління конфліктними ситуаціями у сфері освіти.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Андрущенко В. П., Скубашевська О. С. Мовні стратегії як чинник освітніх інновацій / В. П. Андрущенко, О. С. Скубашевська // Гілея. Історичні науки. Філософські науки. Політичні науки: наук. вісник: зб. наук. праць — К. : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2010. — Вип. 35. — С. 133-147
2. Кононенко П. Українська освіта: стан, проблеми, перспективи в Україні і в світі / П. Кононенко // Українознавство. — 2006. — № 1. — С. 6-16.
3. Кривицька О. Конфліктний вимір етнонаціонального розвитку України / О. Кривицька // Політ. менеджмент. — 2005. — № 3. — С. 42-62.
4. Мовна політика та мовна ситуація в Україні: Аналіз і рекомендації / За ред. Ю. Бестерс-Дільгер. — К., 2008. — 363 с.
5. Мовна ситуація в Україні: між конфліктом і консенсусом. — К.: ПіЕНД імені І. Ф. Кураса НАН України, 2008. — 398 с.
6. Петрук Н. К. Організація як суспільний феномен: засади соціально-філософського аналізу / Н. К. Петрук // Мультиверсум. Філософський альманах. — К.: Центр духовної культури, 2004. — №43. — С.13-25
7. Савойська С. Українсько-російський білінгвізм як конфліктогенний фактор мовно-політичного протистояння / С. Савойська // Політ. менеджмент. — 2010. — № 3. — С. 75-81.

Скловський Ігор Зіновійович – доктор філософських наук, професор кафедри суспільних наук та документознавства Кіровоградського національного технічного університету

УДК 930.1(477)

ЕТНОКОМУНІКАТИВНІ ЗМІНИ В УКРАЇНІ В УМОВАХ РАДИКАЛЬНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ

Освітлюються умови розподілу характеристик акультурації та культурної дифузії інформаційного суспільства; розкриті основні їх складові та роль; шляхи і напрямлення формування комунікативної парадигми глобалізації та інформаційного суспільства у напрямленні оптимізації соціокультурної комунікації.

Ключові слова: соціокультурна комунікація, культурна дифузія, особливості патріотичної парадигми, глобалізація, інформаційне суспільство

ЭТНОКОМУНИКАТИВНЫЕ ИЗМЕНЕНИЯ В УКРАИНЕ В УСЛОВИЯХ РАДИКАЛЬНЫХ ТРАНСФОРМАЦИЙ

Освещаются условия распределения характеристик аккультурации и культурной диффузии информационного общества; раскрыты основные их составляющие и роль; пути и направления формирования коммуникативной парадигмы глобализации и информационного общества в направлении оптимизации социокультурной коммуникации.

Ключевые слова: социокультурная коммуникация, культурная диффузия, образ поведения коммуникативной парадигмы, глобализация, информационное общество

CULTURAL PARADIGM OF GLOBALIZATION AS A PHENOMENON OF COMMUNICATIVE DEVELOPMENT OF SOCIETY

Highlights the conditions of distribution characteristics of acculturation and cultural diffusion of the information society; discloses the main, their components and the role; path and direction of formation of the communicative paradigm of globalization and the information society towards the optimization of socio-cultural communication.

Keywords: socio-cultural communications, cultural diffusion, the image of communicative behavior paradigm, globalization, the information society

Метафізичний вимір **соціокультурної комунікації** української дії в ХХІ ст. потребує ретельного вивчення культури міжнаціонального спілкування в Україні, що переконує в перспективності онтологізації патріотичного осмислення власного розуміння **парадигми глобалізації**.

Проблема соціокультурної динаміки охоплює комунікативний контекст національної ідеї у зв'язку з глобалізаційними процесами, загостренням національних конфліктів, становленням політичних націй тощо. Дух нації поступово стає властивістю патріотизму цивілізованого типу, чим давно привертає до себе увагу українських філософів. Але в останні десятиріччя її актуальність зросла ще більше, бо історичний суб'єкт творчо використовує етносоціальний статус філософсько-історичних та теоретико-методологічних засад як сутність національного буття. Глобалізацію буття дозволяють з'ясовувати, зокрема, методології синтетичних розмірів екологічного імперативу. Єдність людини та природоохоронних аспектів (О. Базалук, Є. Борінштейн, Ю. Добролюбська, М. Кашуба, В. Лисий, В. Плавич, Є. Сулима, О. Халапсіс) також перевіряє дух національного буття серед реалій екологічної доби (М. Кисельов). Розгляд національної гідності як ознака характеру історичного етносу показує сенс духовних інтенцій, що відтворюють самотність і буття суспільства (П. Гнатенко), бо

мета «постлюдини» торкається «парадоксів духа» (В. Ільїн) в аспекті тотальної еволюції соціокультурного контексту (З. Скринник).

Метафізичні сенси буття в наш час не є лише абстрактне співвідношення між національною ідеєю як «річчю-в-собі» та її соціокультурним усвідомленням (у трансцензусі ракурсів дихотомії «свій-інший» – їхня номіналістична домінанта, яку Е. Гуссерль визначив через монадологічне поняття «інтерсуб'єктивність», включає цілісну гармонію Вічносущого та епістемології, природи, етносу, економіки та соціуму). Так, категорійний сенс Вічносущого в індуктивній формі вже конкретизує можливість бачити сутність «у будь-якій волосинці (речі) й кровинці, щоб був «гроб» і «перст»... і є в тій кровинці частинка, яка до життя..., що допомагає лікареві лікувати: це її «дух» і «життєдайність», її піднесення та «вставання»..., що залишається в дітях» (В. Розанов). Метафізика історії номінує свободу і гідність людини, з її трансцендентним націєгенезом властивостей «над-Я» (у вигляді спільного та відмінного). До розуміння екзистенціалів Вічносущого залучаються постаті російської й української філософії (М. Бахтін «Рабле і Гоголь»), щоб номінувати дух «прогностичної культури». Тоді національне мислення на Сході та Заході розвивається за створеними у постнекласично-метафізичному відгалуженні штучними правилами комунікативної інтелектуальної гри, через виявлення реального впливу так званого громадського суб'єкта як носія еволюційної трансформації застарілих проімперських нормативів. Гідність носія державної ідеї навіть альтернативне суспільство зумовлює поважати логіку цивілізованої української ідеї, яку патріотична еліта використовує, звертаючись до спадку корифеїв, виокремивши підходи М. Гоголя, Т. Шевченка та І. Франка. Шляхетна гідність має призначення критичного сприйняття націософії та розуміння універсального осмислення її аксіологічного сенсу. Іншою прикметою метафізичного пізнання є вибір шляхетної критики націократичного міфологізму – імітація втілення духу козакофільства корифеїв, або половинчате висвітлення проблем націєтворення та елітоутворення [5-6].

«Тут – національне буття» виявляє правомірність не стільки стереотипів в деструкційній ході «націософії», а скільки відтворення підвалин «цивілізованої козацької нації», що протистоїть націоналізму, цинізму або нігілізму, носієм якого у нашому дослідженні виступає «малоросійська еліта», яка захищає свої амбітні плани «перелицьовування минулого досвіду», завдяки націонал-егоїзму чи регіональному відчуженню, не розуміючи, що жодні шляхетні наміри не зможуть негайно подолати інерційні «малоросійсько-меншовартісного» існування. Ось чому соціокомунікативний сценарій переформатування радикальних ідей є не лише неодмінною умовою появи політичної нації, а є достатнім критерієм зрілості громадського сприйняття українського націоналістичного руху, що діє часто-густо попри намірам класичного ядра духовної еліти тієї автохтонної нації, навколо етноніму якої йде становлення нової соціокультурної спільноти. Термінами «клас» чи «нація» не можна маніпулювати за логікою софістики, бо вони в загальнозживаному сенсі належать різним духовним сутностям, що не відповідає ні метафізиці надії, ні «історичному компромісу».

В цілому, позитивно оцінюючи роботу еліт Сходу та Заходу у пошуках «компромісу», разом з тим варто вказати на ті моменти концептуальних прорахунків, що, на нашу думку, недостатньо дискусійно є обговореними й вимагають, як мінімум, більш розгорнутої аргументації, а, можливо, і більш критичного ставлення з боку інтелектуальної еліти.

1. Тема актуальна у світлі негативації процесу духовного відродження, яке, хоча й суперечливо та непослідовно, проходить сучасна Україна. Це стосується, зокрема, ігнорування деякими радикалами метафізичного контексту національної ідеї через політизацію поняття «етнічно-моральних приписів минулого досвіду визвольних змагань, інтерпретації сучасної тощо». На нашу думку, інтерпретація українських державних перспектив має співвідноситись з проблемами творчості корифеїв, суттєво не відрізняючись від європейських цінностей, що можуть розглядатися як єдиний концептуальний контекст, зрозумілий сучасним генераціям, що стверджують проект «козацької нації».

2. Сучасний соціокомунікативний сценарій торкається Шевченкової «вітасофської теорії історичного здійснення українців різного етнічного походження у «великій родині», що є «концептуалізацією стратегії «щасливого майбутнього» (хоча не викликає прямих заперечень, але примушує постійно звертатися до джерел із Шевченкової спадщини для дослідження проблем національної Ідеї; сам «Заповіт», в основі джерельної бази, враховуючи, що весь її сенс присвячений «Романтично-просвітницькій ході української ідеї як методології дослідження національного духу». На нашу думку, внесок Шевченка у формування української національної ідеї не обмежується розглядом обріїв «громадянської величчі великої родини».

3. Рідко повторюваною в дискусії щодо метафізики надії є дихотомія «деструкційних процесів», пов'язаних як з націонал-нігілізмом, так і з войовничим націоналізмом, зокрема проявами «націонал-егоїзму й нігілізму природофобії», з одного боку, і «духу патріотизму» з другого. Йдеться навіть про «прояви фанатизму щодо деяких пам'ятників, бо не можна механічно замінити дух «наукового комунізму» – на «науковий націоналізм».

4. Громадськість майже не звертає уваги на те, що «Націоналістичні тексти минулого містять у собі ряд прихованих та неусвідомлених смислових примітивних рівнів, які потребують глибокого духовного осмислення та «політичної розшифровки»; це – завдання більше для філософії, а не для політичних наук, щоб таке положення не сприймалося як недоречна заангажованість.

5. Основною загрозою для «історичного компромісу» українців різного етнічного походження є саме войовниче невігластво багатьох легковажних спостерігачів сучасності. При цьому не зрозуміло, які саме філософські підстави мають на увазі носії «націонал-нігілізму», «войовничого націоналізму», «націонал-егоїзму», «наукового націоналізму», і де саме в соціальному житті сучасної України вони виявляють свою екстремальну безпечність. На нашу думку, тут до певної міри є недостатність наукового аналізу політичних стереотипів-«страшилок».

6. Велику увагу громадянська еліта має приділяти проблемам «втілення цивілізованого націєтворення та громадської саморегуляції» як актуального завдання для сучасного українського суспільства. Проте незрозуміла стратегія та тактика «націонал-демократів» – яку саме історичну добу маємо переживати, коли існує цивілізована колія суспільства, де активно виявляє свою ідею історична комунікація всіх етносів і елітних верств, у короткій чи далекій перспективі, оскільки православні ієрархії мають виступити з дороговказом для «національної пасіонарної верстви», що ставить першочерговим сенсом буття ідею *націєтворення*. Сучасна доба в певному сенсі дозволяє зрозуміти першочерговий сенс буття *націєтворення* уже сформованої політичної нації.

7. Зрозумілою для пересічних громадян тлумачення української ідеї через методологічну роль бінарної опозиції «Хазяїна (уособлення носіїв цивілізованості) і Раба (плебейство)» для аналізу проблем функціонування духу громадської спільноти та «нацменшин та автохтонів» для характеристики міжнаціональних відносин у сучасній Україні. Особливо значущою є творчість корифеїв з їх створенням філософських підвалин національної ідеї саме не для окремого регіону, а для всієї соборної України, з її спробами за козакофільським осмисленням «громадського розуміння» власного потенціалу виконати умови необхідної інтеграції українського суспільства в різнопланові європейські та світові структури. Становлення власного змісту світогляду українського суспільства М. Гоголь та Т. Шевченко здійснюють на ґрунті, яким донедавна була киеворуська цивілізація та її збагачення в діях великих гетьманів. Цей досвід створював історично-захисний механізм, який не могли зруйнувати ні націоналізм, ні марксистсько-ленінська ідеологія. Гоголівсько-шевченковий проект вимагав чималих зусиль, а зокрема – обґрунтованої відповіді еліти поневоленого суспільства на питання «хто ми?», «ким ми хочемо бути в сучасному світі?», на які, власне, і дає відповідь духовна конструкція цивілізованого козакофільства, що була означена концептом слов'яно-православного тлумачення «національної ідеї». Історіософія та вітасофія корифеїв мають значне онтологічне та ідеологічне, і, навіть, експресивне, навантаження (ми їх

намагаємося, виходячи з метафізичних сенсів, уникати, щоб не було непорозумінь між філософським і політичним значенням комунікативного сценарію здійснення національної ідеї).

При розгляді змісту концептів метафізики надії йде актуалізація спадщини Т. Шевченка та його однодумців, як джерело для з'ясування механізмів націєтворення, взаємозв'язку епістемології та онтології, економіки та політики з досвідом етноконфесійної саморегуляції суспільства. Треба критично сприймати виявлення Т. Г. Шевченком духовних суперечностей носіїв громадянської свідомості, що не може бути розкрито навіть методологією постмодернізму. Він у свій час виходив із футурологічних «обріїв» національної української ідеї. Як свідчить аналіз творчості Великого Кобзаря, його уявлення про українське майбутнє оптимістично розкривається в руслі самостійного бачення підходу еліти всієї соборної України на основі аналогічного вирішення проблем державотворення цивілізованими народами Європи.

Проблема парадигмального світогляду в контексті метафізичної моделі історичного буття українського етносу є багатогранною, що дозволяє розкрити несумісність «деструкційних уявлень націоналізму» на фоні еволюції картини світу XX-XXI ст. як прояву його мудрої сутності, означає критичне визнання «деструкційних процесів», коли дії того чи іншого гетьмана або ватажка радикального угруповування не зміцнюють «волю соборної України». Про необхідність збереження пам'яті «великої родини» наголошували українські корифеї, щоб завжди патріотична людина «розміщувала» перед собою щось ідеальне для духовного тлумачення в контексті історичного Логосу, коли Вічносуше підноситься як загальна підстава пізнання націєтворення в такий самий спосіб, в який поняття «етнос» підноситься взагалі не як лише потреба деякого здійснення бажань біомаси, що не гідна до вищих шаблів європейського цивілізованого державотворення.

Ми аналізуємо філософію деструкції на основі твору Д. Донцова «Націоналізм» (1926 р.). Деструкція викривлювала завжди дух природи, етносу економіки та соціуму. Тоді існування «іншого як трансцендентального суб'єкта» (з числа «сім'ї великій, вільній, новій») може бути узаконене у стереотипах «чинного націоналізму», відкинувши надовго сенс поняття «Я-етнос-комунікація-іншого», де «інший» – не лише учасник віртуально-феноменологічної дії, а й громадсько-політичний носій етносоціальної взаємодії. Життєвий світ «іншого як суб'єкта», є особистістю, що відчуває і трансцендентує громадську відповідальність за втілення обрії національної цивілізованості; комунікація духовно підсилює дух еволюційного націєгенезу й сприяє повноцінному розвитку свого етносу на основі шляху, що веде до розуміння спадку корифеїв як джерела локальних і всесвітніх таємниць.

Свобода як метафізична «іронія» об'єктивного духу через цілісність шляхетних зусиль всіх прихильників демократичного патріотизму майже здійснювала вибраковування «войовничого націоналізму», що претендує бути деякою пасіонарною теодицеєю (виправдання не Бога, а його імітаторів, що обумовило страждання носіїв української ідеї) та місцевою антроподицеєю (виправдання звичайного, пересічного, «маленького» українця за прояву націонал-нігілізму під час «суцільної» колонізації, монархізму, богоборського волюнтаризму чи русифікації) [7-8].

Футурологічно-науковий погляд на перспективи України у зв'язку з технологічним прогресом почав формувати дух масового несприйняття стереотипів минулої доби «бунту мас», оскільки в основі цивілізованого націєтворення громадські сподівання метафізики надії на основі системи «людина – політична надія – віра – наука – технологія – громадянське суспільство – екологічний імператив», зокрема стимулюючи весь обсяг позитивних змін суспільства, включаючи духовну ізолюваність носіїв відтворення атмосфери ксенофобії як прояву плебейського невігластва. Це терміни в загальноновживаному, але диференційованому розумінні вже не зовсім відтворюють повагу до абсолютизації «насилля» «революціоналізму» у спробах деяких теоретиків, що нагадує одіозну механічну заміну терміну «науковий комунізм» на «науковий націоналізм».

Домінуючим підходом за екологічної доби тому можна назвати «екософію», субсистему історіософського пізнання метафізики надії, де терміни «віра», «утопія», «нація» відображають дух пасіонарних цінностей, бо не сприймають ні в якій формі «насилля», як мертвонароджений квазі-концепт, що є маргінальним в системі етносоціального оточення «зелених», – ноосферно стимулюють етнічне самовідтворення української політичної нації у дусі європейських цінностей (В. Вернадський). «Етнічна спільнота» постає не як «недозріла народність», а динамічна національна спільність лише тоді, коли розуміє свою глобальну та локально-бутійну відповідальність перед світовим співтовариством та своїм родом (народом) за свою самоорганізацію як вищий і найрозвиненіший тип етно- та націєгенезу» [9-11].

«Свобода громадського націєтворення» – це є основна умова відтворення поваги до якогось вільного підйому у відносинах національної еліти і радикалів (плебейство). Але еліта не може просто спокусити свободою слова звичайних громадян (Раб не хоче свободи, а лише – помсти), вони до неї не готові, бо мають завойовувати не тільки права, а й обов'язки як носії духу громадської спільноти. Свобода Духу – нове явище, яке було «виразом» так званому «адміністративному соціалізму» та кризовому антирадянському соціуму. Тому, на відміну від всіх інших, національна еліта, уособлення духу родини, – навіть держави, не випадково, хоче створити лояльність звичайних громадян не тільки до гідності суб'єктів влади чи до будь-яких її ланок, але до вільного духу всієї соборної України, тобто громадської поваги до її конституційних засад.

Тим самим затверджується історична здатність продукувати істинне знання про предмет цивілізованого патріотизму. Об'єктивність метафізики історії проявляється в тому, що основою виступає етносоціальна реальність, на яку спрямована пізнавальна активність духу істини з метою її шляхетного розуміння. Суб'єктивність в тому, що міфологічне знання несе на собі реальний відбиток часу екзистенції за доби відмови від духу «бунту мас» як особових якостей «батьків нації». Результати дослідження показують, що «метафізичний контекст феномену етнонаціональної гідності» має стати постійно діючим «громадським барометром» для працівників державних та громадських організацій, для визначення рівня громадянської відповідальності особистості, вдосконалення етносоціальних правил цивілізованої суспільної життєдіяльності. Така модель може бути використаною для започаткування подальших досліджень інших аспектів цієї важливої проблеми.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Андрущенко В. П. Організоване суспільство. Проблема організації суспільної самоорганізації в період радикальних трансформацій в Україні на рубежі століть: досвід соціально-філософського аналізу / В. П. Андрущенко. — Київ: Атлант ЮемСІ, — 2006. — 498 с.
2. Воронкова В. Г. Синергетична методологія аналізу соціального управління // Гуманітарний вісник ЗДІА: Зб. наук. пр. / Гол. ред. В. Г. Воронкова. — Запоріжжя: Вид-во Запоріжської державної інженерної академії. — 2009. — Вип.36. — С.26-46.
3. Ільїн В. В. Метафізика. Историко-философская экспозиция. / Базилевич В. Д., Ильин В. В. Метафізика економіки. — К.: Знання; М.: Рыбари, — 2010. — С.37-92.
4. Ільїн В. В. Чи може націонал-більшовизм стати українською ідеєю? // Народний депутат. — 2009. — № 12. — С. 34-38.
5. Ільїн В. В. Суб'єктивний вимір соціокультурного буття // Творчість як корисне здійснення блага через істину у красі. — К.: ІВЦ „Видавництво «Політехніка», — 2009. — С. 85-87.
6. Ільїн В. В. Соціально-філософські ідеї М. Драгоманова. Концепція національної еліти В. Липинського і Д. Донцова. Історіософія М. Грушевського./ Філософія. — Харків: Фоліо, — 2013. — С. 162-170.
7. Лисий В. П. Принцип діяльності у «науковченні» Й. Фіхте / В. П. Лисий // Проблеми

© **Стовпець О. В.**

гуманітарних наук. Наукові записки Дрогобицького державного педагогічного університету ім. І. Франка. Серія «Філософія» / Ред. кол. : В. Скотний, Т. Біленко, М. Кашуба та ін.. — Дрогобич: Вимір, — 2004. — Вип.13. — С.25-34.

8. Скловський І. З. Метафізичний дискурс в контексті осмислення українського етносу / І. З. Скловський // Мультиверсум. Філософський альманах: Збірник наукових праць / Гол. ред. В. В. Лях. — Київ: Видання Інституту філософії імені Г. С. Сковороди НАН України. — 2009. — Вип. 77. — С.99-106.

9. Суліма Є. М. Глобальний соціальний порядок постіндустріалізму. Монографія. — Вид. 2-е, доповн. — К.: Генеза, 2004. — 336 с.

10. Sententiae: Наукові праці спілки дослідників модерної філософії Паскалівського товариства / О. Хома (гол. ред.). — Вінниця: Вид-во Універсум, 2000 — Спецвипуск №3. Філософія і космологія / Ред.: Базалук О., Окорочков В. — 2004. — 223 с.

11. Shils E.A The etnicsoures of nationalism / E. A Shils // Ethnic Conflicts and international Securiti / M.E.Brown(ed) / — Princeton, N.I.: Princeton University Pres, 1993. — P.27-42.

Стовпець Олександр Васильович — кандидат філософських наук, старший викладач кафедри цивільного і трудового права юридичного факультету заступник декана юридичного факультету з наукової роботи Одеського національного морського університету

УДК 130.2 (316.32)

СОЦІАЛЬНО-ФІЛОСОФСЬКИЙ ПОГЛЯД НА ЛОБІЗМ ЯК ОДИН З ФАКТОРІВ ВПЛИВУ НА КУЛЬТУРУ ЗАКОНОТВОРЧОСТІ В ІНФОРМАЦІЙНОМУ СУСПІЛЬСТВІ

В даній статті з позицій соціальної філософії аналізується феномен лобізму, його форми та моделі, роль і ступінь впливу на культуру законотворчості й в цілому на право як регулятор відносин у цивілізованому суспільстві. Зокрема, розкривається зміст матеріального, інтелектуального, психологічного лобізму. Враховуючи, що мова ведеться про інформаційне суспільство, особливий акцент у статті зроблено на проблемі лобіювання в сфері інтелектуальної власності, з метою експлікації виникаючих у зв'язку із цим протиріч соціально-економічного, правового й філософського характеру.

Ключові слова: лобізм, лобіювання, культура законотворчості, право інтелектуальної власності, суспільний інтерес, соціальна справедливість.

СОЦИАЛЬНО-ФИЛОСОФСКИЙ ВЗГЛЯД НА ЛОББИЗМ КАК ОДИН ИЗ ФАКТОРОВ ВЛИЯНИЯ НА КУЛЬТУРУ ЗАКОНОТВОРЧЕСТВА В ИНФОРМАЦИОННОМ ОБЩЕСТВЕ

В данной статье с позиций социальной философии анализируется феномен лоббизма, его формы и модели, роль и степень влияния на культуру законотворчества и в целом на право как регулятор отношений в цивилизованном обществе. В частности, раскрывается содержание материального, интеллектуального, психологического лоббирования. Учитывая, что речь идёт об информационном обществе, особый акцент в статье сделан на проблеме лоббирования в сфере интеллектуальной собственности, с целью экспликации возникающих в связи с этим противоречий социально-экономического, правового и философского характера.

Ключевые слова: лоббизм, лоббирование, культура законотворчества, право интеллектуальной собственности, общественный интерес, социальная справедливость.

SOCIAL-PHILOSOPHIC COMPREHENSION OF LOBBYISM AS AN INFLUENCE FACTOR FOR LAWMAKING CULTURE OF INFORMATION SOCIETY

The article analyzes in social philosophy context the phenomenon of lobbying, its forms and models, the role and influence on the culture of law-making, and upon the law itself as a relations' regulator in a civilized society. In particular, the article discloses a content of material, intellectual & psychological lobbying. Considering that we deal with information society, a special emphasis is made in the article on the issue of lobbying in the field of intellectual property. It's made for the purpose of explication of socio-economic, legal and philosophical contradictions arising in connection with lobbyism factor.

Keywords: lobbyism, lobbying, lawmaking culture, intellectual property rights, the public interest, social justice.

Актуальність дослідження проблеми лобізму в соціально-філософському ракурсі обумовлена тим, що дане соціальне явище істотно впливає на весь політичний процес. А оскільки саме політика (у сполученні різних її рівнів), опосередкована правовою системою, є атрибутом будь-якого цивілізованого суспільства, то спроби чинити явний або латентний вплив на політичний (у т.ч. законотворчий) процес породжують у суспільстві спектр протиріч, які можуть мати як соціально-економічні, так і духовно-культурні виміри. Так чи інакше, лобізм – це фактор, що задає певні тенденції й формує деякі закономірності суспільного розвитку. В інформаційному суспільстві механізми лобіювання здобувають свою специфіку.

Мета дослідження – проаналізувати найбільш актуальні моделі лобізму, а також оцінити ступінь його впливу на культуру законотворчості в інформаційному суспільстві, власне на право й суспільне буття в цілому.

Як свідчить історія, окрім волі й думки широких мас населення (умовно кажучи, «середнього класу») на законотворчий процес найчастіше впливають окремі соціальні групи, що мають інтереси, відмінні від «загальних». Їхній вплив на законотворчий процес змушує законодавців урахувати розходження в інтересах різних сил у структурі соціуму. Такі групи впливають на законотворчість за допомогою інституту лобізму. Відразу зробимо певне термінологічне уточнення: терміни «лобізм» і «лобіювання» мають майже тотожний зміст, однак, під лобізмом зазвичай мається на увазі специфічний інститут політики, у той час як лобіювання позначає процес, певний алгоритм дій з метою впливання на інші політичні інститути (законотворчість, виборчий процес, тощо).

Лобізм (точніше, його роль у законотворчому процесі) – у найвищому ступені дискусійний інститут законодавчої техніки. Його необхідність у системі законотворчості, характер впливу на процес формування системи законодавства, можливості й технології використання є предметом численних дискусій політологів, філософів, соціологів та інших дослідників. Сам термін «лобіювання» («лобізм», «лобі») загалом можна визначити як спроби будь-яких приватних осіб впливати на діяльність урядів чи парламентів у державах [1].

Іншими словами, лобіювання в сфері законотворчості являє собою діяльність певних промислових, фінансових, національних або інших соціальних груп, з метою втілення своїх інтересів у створюваних нормативних правових актах. Лобі давно вже є невід'ємною складовою частиною сучасного законотворчого й політичного процесу. Традиційно сам термін «лобі» сприймається негативно, оскільки асоціюється із брудними політичними технологіями, з авантюрами в законодавчих структурах, із підкупом та іншими корупційними діями. Однак не можна заперечувати і той факт, що лобіювання існує в переважній більшості сучасних держав. Це й обумовлює необхідність філософського дослідження даного явища.

Терміни «лобі», «лобізм», «лобіювання» англійського походження (від англ. «lobby» – «подвір'я», «кулуари»). Так в XVII-XVIII ст. називали криту галерею між залами засідань палат у будівлі британського парламенту, в якій постійно перебували посередники, здатні

чинити вплив на парламентаріїв. Тобто тут представники законодавчої влади мали змогу конфіденційно спілкуватися з особами, зацікавленими в прийнятті тих або інших законів, та з їхніми посередниками (якими нерідко були професійні інтригани й авантюристи). Дуже скоро встановилася й певна такса як за голоси лордів, так і за послуги лобістів.

Із середини XIX ст. лобізм приходить у США й стає нормальною практикою в Конгресі. В умовах бурхливого розвитку промислового капіталізму головним предметом лобі стають інтереси фінансових і промислових угруповань. Дещо пізніше, з урахуванням британського й американського досвіду, з початку XX ст. лобіювання законопроектів входить у практику і в Європі.

Для розвитку лобістської діяльності в ході законотворчості необхідний ряд умов: наявність у суспільстві угруповань, здатних сформулювати свої об'єднуючі цілі в нормативній формі й мобілізувати відповідні зусилля, організаційні можливості й матеріальні кошти для втілення цих цілей у чинному законодавстві; визнання державою диференціації інтересів усередині суспільства й готовність враховувати цей факт у законотворчій діяльності; можливість участі в законотворчій діяльності різних політичних і соціальних груп (реальний парламентаризм) у державі. Тому лобізм у законотворчості більшості сучасних країн є неминучим явищем. Невластивий лобізм, мабуть, тільки тоталітарним державам, у яких не існує можливості диференціювати інтереси різних суспільних груп і реально досягати соціального консенсусу в законотворчості [2, с.34].

Лобізм проявляється в найрізноманітніших формах. Найбільш відома й у минулому найпоширеніша форма впливу на законодавців з боку зацікавлених груп – *матеріальне лобіювання*. Дана форма звичайно асоціюється із простим підкупом – врученням учасникам законотворчої діяльності грошових сум готівкою або перерахування на банківський рахунок. Однак нині, в умовах існування в розвинених державах антикорупційних механізмів, моніторингу доходів законодавців, застосування цього способу лобіювання ускладнюється, тому й зустрічається рідко. Навпроти, подібне асигнування коштів є класичним способом дискредитувати політичного супротивника.

Набагато частіше використовуються методи непрямого, прихованого матеріального лобіювання, встановити факт застосування яких не так просто. Для ілюстрації таких методів можна навести видання книг, авторами яких є учасники законотворчого процесу (із виплатою їм нісенітно гігантських авторських гонорарів), здійснення оплати інших видатків, надання учасникам законотворчого процесу матеріальних благ безкоштовно або за заниженими цінами, призначення родичів законотворців на високі посади без реальних обов'язків (але з гарним доходом), укладення з підприємствами, щодо яких законодавці є афілійованими особами, винятково вигідних договорів, тощо. Сюди ж може належати й надання матеріальних коштів політичним партіям – наприклад, у формі оплати передвиборної кампанії. У більшості сучасних держав всі ці методи заборонені. Але не у США. Як це не парадоксально, але в «колисці демократії» практично не існує обмежень у лобіюванні законопроектів за умови підконтрольності цього процесу – реєстрації лобістів і повної їхньої підзвітності у своїй діяльності. Дозволене також і матеріальне лобіювання. При цьому лобіст не має права приховувати свої видатки, пов'язані з лобіюванням законопроектів. І ці видатки обкладаються величезними податками!

Американська модель лобіювання законотворчості передбачає високе оподатковування. Такий механізм робить вплив на законотворчий процес достатньо дорогим. І це дуже важливо, тому що практично виключає з числа «носіїв інтересів» криміналітет (для якого було б значно дешевше просто порушувати прийняті закони, використовуючи корупційні зв'язки для прикриття), а також випадкових осіб. Врешті у лобіюванні можуть брати реальну участь тільки великі промислово-фінансові групи, що висловлюють інколи інтереси цілого напрямку в економічному житті країни. І вони здатні асигнувати на лобіювання законопроектів підчас астрономічні суми.

Ще один різновид впливу на законотворчий процес – т.зв. *психологічне лобіювання*, яке

являє собою здійснення психологічного тиску на учасників законотворчого процесу з метою спрямування їхньої діяльності в певне русло. В якості прикладів застосовуваних методів психологічного лобіювання можна навести такі: «завалювання» учасників законотворчого процесу фіктивними письмовими зверненнями, що імітують громадську активність; проведення кампаній психологічного тиску в засобах масової інформації; організація «тематичних» вуличних акцій та демонстрацій; погрози, провокування різного роду обструкцій, які виводять політиків з рівноваги; нарешті, звичайний шантаж (наприклад, розповсюдити компрометуючі матеріали).

Інтелектуальне лобіювання – інша модель (або механізм) впливу на законотворчий процес. Цей вид лобіювання найбільш делікатний. Він може являти собою інтелектуальну допомогу учасникам законотворчості, що, між іншим, має на меті спрямування діяльності політиків, законотворців, парламентаріїв, урядовців у певному напрямку. Таке лобіювання здійснюють особи, які володіють законодавчою технікою або є фахівцями в регульованій сфері суспільних відносин. Для законотворчої діяльності це навіть може бути істотною формою допомоги, а не тільки фактором впливу.

Інтелектуальне лобіювання може знаходити реалізацію в наступних формах: консультування учасників законотворчої діяльності (як з питань законодавчої техніки, так і по суті регульованих відносин); надання законодавцям готового альтернативного законопроекту; демонстрація результатів незалежних досліджень, що мають значення для законодавчого регулювання; виступ у профільних комітетах із аналізом обговорюваного законопроекту; наукова розробка питань правового регулювання певних відносин; доведення до відома осіб, зайнятих у законотворчому процесі, думки широких мас населення; проведення науково-практичних конференцій за участю представників законодавчої й виконавчої влади, тощо. Інтелектуальне лобі також може супроводжуватися певними психологічними маніпуляціями та матеріальним стимулюванням, але, зазвичай, в опосередкованих формах.

Суб'єктами лобіювання є:

- 1) носій інтересів;
- 2) учасники законотворчої діяльності;
- 3) самі лобісти (як посередники в діалозі між першими й другими).

Головними джерелами лобіювання (носіями інтересів) виступають суспільні групи, що мають власні стратегічні інтереси, які вони воліють втілити в законодавстві. Найчастіше в якості таких суб'єктів виступають фінансові промислові й торговельні угруповання, бажаючі захистити в ході законотворчості певні економічні інтереси. Саме вони найчастіше й виступають як сторона, що впливає на процеси створення, корекції або скасування законів і підзаконних актів. Навіть у країнах з багатими демократичними традиціями лобізм переслідує переважно соціально-економічні цілі, пов'язані з: вирішенням питань власності й прав розпорядження нею; наданням ексклюзивних прав на ведення конкретної діяльності (експорту сировинних ресурсів, виробництва озброєння й ін.); з державним замовленням, квотами, ліцензіями, дотаціями, кредитами, тарифами на енергоресурси, економічними й податковими пільгами; з фінансуванням соціальних програм. Саме великі промислові й фінансові угруповання, репрезентуючі ті або інші галузі суспільного виробництва, здатні найбільш оперативно мобілізувати найефективніші засоби лобізму – гроші, які так чи інакше необхідні для реалізації кожної з форм лобіювання. Для них лобізм виступає просто вкладенням коштів у вигідну справу, в створення привілеїв для бізнесу. Інколи це може створювати позитивний соціальний ефект (наповнення бюджетів, покращення зайнятості).

Втім, носіями інтересів можуть виступати не лише бізнес-структури, але й інші групи – соціальні, політичні, інтелектуальні, національні, релігійні, культурні. Вони частіше використовують з метою впливу на законодавчий процес неекономічні форми лобіювання (психологічні й інтелектуальні). Лобіювання ними певних законопроектів, зазвичай, не настільки потужне.

В якості суб'єктів законотворчості та, у той самий час, об'єктів для лобі виступають

учасники законодавчої діяльності. При цьому помилковим було б вважати, що лобізм має на меті вплив на поведінку одних тільки парламентаріїв. Лобіювання спрямоване на діяльність кожного із суб'єктів законотворчості. Об'єктом матеріального, психологічного або інтелектуального впливу може стати будь-який учасник процесу підготовки й прийняття нормативного правового акту. Тому що діяльність кожного з них є невід'ємною складовою законотворчого процесу в цілому й може вчинити значний вплив на його результати. Ступінь впливу лобістів на органи державної влади залежить від сформованих у країні правових норм і політичної практики. В авторитарних державах при відсутності парламенту (або виконанні ним суто номінальних функцій) зусилля лобістів спрямовуватимуться на співробітництво із урядом або керівником держави, тобто із фактично законотворчою владою. І навпаки, в країнах, де повноваження виконавчої влади у сфері законотворчості обмежені, лобіювання ведеться, відповідно, на парламентському рівні.

У сучасних умовах для повноцінного лобіювання необхідна й наявність лобістів – посередників між бажаними закріпити свої інтереси в законодавстві й відповідними учасниками законотворчості. Особливо важливими є функції лобістів при використанні методів економічного лобіювання. І справа тут не тільки в організаційних проблемах. Лобісти виступають не просто як посередники, не просто як люди обізнані, до кого й за чим звертатися і чиї послуги скільки коштують. Лобісти виступають у певній мірі як фахівці з висловлення абстрактних соціальних інтересів у конкретній нормативній правовій формулі. Вони визначають, у якій саме формі та в якому виді нормативних актів необхідно відображати ті або інші зацікавленості.

Інакше кажучи, лобісти виступають як фахівці з формулювання інтересів у нормативних розпорядженнях. Вони мають допомагати своїм клієнтам – носіям стратегічних інтересів – віддзеркалювати ці інтереси в текстовій формі законопроектів або поправок до них. Саме з цієї причини (з урахуванням ролі лобізму в законодавчій практиці сучасності) лобісти повинні розглядатися як повноцінні учасники законотворчості, яким необхідні системні знання у сфері законодавчої техніки. Професіоналізм лобістів є запорукою не тільки ситуативної ефективності їхньої дії, але й самої можливості системного, широкого й планомірного лобістського впливу на діяльність законодавців. Тому в США лобістами є зазвичай відставні сенатори або колишні члени Верховного суду, які мають практичний досвід законотворчої роботи. Ймовірно, саме їхній професіоналізм багато в чому й обумовлює ту роль, яку лобізм традиційно грає в роботі американських парламентаріїв. «Випадковій людині» стати лобістом у Конгресі США або в законодавчих органах штатів практично неможливо.

Головною умовою «позитивного» характеру лобізму для законотворчого процесу виступає те, щоб «носії інтересів» дійсно представляли значну частину суспільства, об'єднану спільними соціальними інтересами (в т.ч. культурними, ментальними, економічними, тощо). Лобізм тільки тоді потрібний і корисний для суспільства, і позитивно впливає на законотворчу культуру, коли він здатен реально сформулювати й артикулювати інтереси певної соціальної групи, а не особисті інтереси конкретних політиків або вузькі (нерідко, антисуспільні) потреби приватного, монопольного характеру. В зазначеному контексті лобізм може ставати інструментом диференціації суспільних інтересів, виділяти основні групи інтересів, встановлювати пріоритет тих або інших з урахуванням рівня суспільної підтримки.

Однак справи із застосуванням інституту лобі насправді не такі вже позитивні для переважної більшості суспільства повсюдно. І наступний приклад проілюструє деструктивні риси, що може нести лобізм для принципів соціальної справедливості та суспільних інтересів у цілому. Оскільки нинішня епоха розвитку людства характеризується процесом формування т.зв. *інформаційного* суспільства, то розглянемо приклад лобіювання в одній з найбільш чутливих для даного суспільства сфер – у просторі інтелектуальної власності.

Так, наприклад, в екваторіальній Африці близько 25 млн. людей заражені вірусом СНІДу. Як відомо, від СНІДу поки що немає ліків, однак є препарати, які дозволяють значно

сповільнити перебіг хвороби. Ці види антиретровірусної терапії наразі ще експериментальні, але їхнє застосування вже істотно позначилося на ситуації. У цивілізованих країнах пацієнти, що регулярно приймають коктейль із цих препаратів, подовжують своє життя на декілька десятиліть. Це дорогі препарати. Коли вони вперше з'явилися в США, лікування однієї людини обходилося в 10-15 тисяч доларів на рік. Сьогодні деякі річні курси терапії коштують близько 25 тис. доларів. За такими цінами, зрозуміло, жодна африканська країна не в змозі дозволити собі лікувати більшу частину населення. Так, сума навіть в 15 тис. доларів перевищує валовий національний дохід Зімбабве на душу населення у тридцять разів [3].

Ціни такі високі не тому, що інгредієнти ліків дорого коштують. Ціни завищені через те, що препарати захищені патентами. Фармацевтичні компанії, які нині виготовляють ці рятівні суміші, користуються, щонайменше, двадцятилітньою монополією на свої винаходи. І вони, природно, свою законну монополію використовують, щоб витягти з ринку якнайбільше. Своє лобі вони застосовують також і для підтримки високих цін усюди в світі [4, с.233].

Фармацевтика об'єктивно має потребу в патентах. Патент надає фармацевтичній компанії впевненість у тому, що в разі винаходу справді успішних ліків від якої-небудь хвороби гарантовано повернуться інвестиції й можна буде навіть добре заробити. Для суспільства це надзвичайно цінний стимул. У той самий час, коли лідери африканських країн стали усвідомлювати спустошливий розмах епідемії СНІДу, вони почали вишукувати способи ввезення препаратів проти ВІЛ за цінами, істотно нижчими за ринкові. Так, у 1997 році ПАР прийняла закон, що дозволяє ввозити в країну патентовані ліки, зроблені або реалізовані на ринку іншої країни (де ліки можуть бути й не запатентовані), за згодою власника патенту. Наприклад, якщо препарат продали в Єгипті, його можна було б ввозити в ПАР з Єгипту. Це називається «паралельним імпортом». У цілому подібна практика дозволена міжнародним торговельним правом, і особливо заохочується в рамках Європейського Союзу [5].

Однак уряд США виступив проти цього. До влади ПАР було спрямовано «прохання» відмовитися від практики «паралельного імпорту», змінити закон і, для більшої переконливості, в 1998 році ПАР включили до списку кандидатів на запровадження торговельних санкцій. У тому ж році понад 40 фармацевтичних компаній ініціювали судові процеси проти дій південноафриканського уряду. Їхня позиція була підтримана США та ЄС. Зрозуміло, що така політика раніше була ґрунтовно пролобійована самими фармацевтими-монополістами всередині США й країн ЄС. Фармацевтичні компанії заявляли, що ПАР порушує зобов'язання в рамках міжнародного права, піддаючи дискримінації один з видів патентів – фармацевтичний. Вимоги урядів декількох країн на чолі зі США зводилися до «необхідності поважати ці патенти як і всякі інші безвідносно до того, який ефект такий порядок речей матиме для боротьби зі СНІДом у ПАР» [6].

Примітно, що, зупиняючи поставку ліків проти ВІЛ за низькими цінами до Африки, уряд Сполучених Штатів не прагнув зберегти ці препарати для громадян США. Адже антиретровірусні засоби – це ж не пшениця (в тому розумінні, що у випадку з ними не працює логіка на кшталт «якщо вони це з'їдять, нам нічого не залишиться»). Фактично дії США тоді були спрямовані на блокування можливого поширення інформації про те, як взяти препарати, наявні в Африці, та змішати їх у ліки, які, можливо, врятують 25 мільйонів життів. У той же час втручання США було нездатне захистити реальний прибуток американських фармацевтичних компаній. Бо справа в тому, що африканські країни все одно не були готові купувати ліки по їхній оголошеній вартості. Тому заборона «паралельного імпорту» цих препаратів ніяк не могла істотно підвищити обсяги продажі американських компаній. Медикаменти в Африку не пустили саме через «замах» на інтелектуальну власність [7].

Втручання Сполучених Штатів тут можна розглядати в певному контексті. Безсумнівно, воно не є головною причиною, чому африканці не одержують медикаментів у достатніх обсягах за доступними цінами. Масова бідність і фактична відсутність системи охорони здоров'я в цих країнах – більш істотні причини. Але ціни на ліки впливають на попит, а ціни формуються патентами. Приток медикаментів в Африку не тільки суперечив би інтересам

фармацевтів, які контролюють світовий ринок антиретровірусних препаратів у частині одержання прибутку. Він створював би загрозу для існуючої монополії на інформацію, що лежить в основі виробництва даної продукції. Аргументом на користь обмеження потоку інформації, необхідної для порятунку мільйонів життів, став принцип недоторканості інтелектуальної власності. В свою чергу, це стало можливим саме завдяки фактору наймогутнішого лобізму в сфері «копірайта».

Показово, що в іншому випадку американське «копірайтерське» лобі спрацювало у зворотному напрямку – зробило *неможливе* з точки зору чинних й загально визнаних міжнародних стандартів у сфері інтелектуальної власності *реальністю*. Мова тут ведеться про дуже сумнівний судовий прецедент, коли строк дії виключних майнових авторських прав було подовжено, незважаючи на вичерпання цих прав. То був дуже яскравий приклад анти-суспільного лобізму. Однак це вже предмет окремої дискусії [8, с. 148].

Спробуємо дещо резюмувати викладене вище у наступному **висновку**.

Соціально-філософський характер питання щодо ролі лобізму в законотворчому процесі розкривається в онтологічній та аксіологічній площині суспільного буття. Зокрема, лобізм як фактор впливу на законодавчу політику породжує дихотомію наступного змісту:

1) чи є право як таке реальною соціальною цінністю, тобто механізмом, спрямованим на охорону та захист збалансованих суспільних і приватних інтересів?

2) або ж право (що втілюється в нормах законів та підзаконних актів) є переважно результатом потужного всепроникаючого лобі впливових груп, які трансформують правову систему під свої вузькокласові інтереси, що завжди превалюють над загальносуспільними, а інколи є й взагалі антагоністичними? В такому разі право можна вважати лише легальним інструментом маніпуляцій з боку різних еліт, що існують в тому чи іншому суспільстві.

На жаль, у світлі вищенаведених ілюстрацій (на прикладі тенденцій у розвитку законодавства про інтелектуальну власність, навіть у країнах, що вважаються прогресивними) погляд на «право як інструмент еліт» бачиться більш обґрунтованим, ніж ідеалістична концепція «права як універсальної суспільної цінності». Проте надати однозначну відповідь, чи є сучасне право виключно продуктом лобізму, або ж в якому ступені це справедливо для різних суспільств, не представляється можливим у форматі даної публікації. Окреслене питання вимагає подальшого дослідження в силу багатоаспектності самого життя й суперечливості розвитку т.зв. інформаційного суспільства.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Lobbying definition by Encyclopaedia Britannica. — [Electronic resource]. — Access link: <http://www.britannica.com/EBchecked/topic/345407/lobbying>
2. Куме К. Лоббизм и его регулирование: советы британского эксперта // Бизнес и политика. — 1994. — № 1. — С. 34.
3. Прес-реліз Всесвітньої організації охорони здоров'я, доповідь Комісії з права інтелектуальної власності: Final Report: Integrating Intellectual Property Rights and Development Policy (London, 2002). — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.iprcommission.org/>
4. Лессиг Л. Свободная культура / Лоуренс Лессиг (Lawrence Lessig. FREE CULTURE ©creative commons) // Перевод с англ. О. Данилова под ред. В. Ильина. — М.: Прагматика Культуры, 2007. — 272 с.
5. Drahos P., Braithwaite J. Information Feudalism: Who Owns the Knowledge Economy? / Peter Drahos, John Braithwaite // New York: The New Press, 2003. — 37 p.
6. I I P I: Patent Protection and Access to HIV/AIDS Pharmaceuticals in Sub-Saharan Africa / доклад для Всемирной организации по проблемам интеллектуальной собственности // Международный институт интеллектуальной собственности, Вашингтон, округ Колумбия, 1999 г.

7. Sabin Russell, «New Crusade to Lower AIDS Drug Costs: Africa's Needs at Odds with Firms' Profit Motive» // San Francisco Chronicle, 24.05.1999, A1.

8. Стовпець О. В. Деякі філософсько-правові протиріччя в сучасному процесі розвитку «копірайта» // Збірник наукових праць за матеріалами П'ятої Всеукраїнської науково-практичної конференції з міжнародною участю «Сучасні соціально-гуманітарні дискурси», Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара, 21 березня 2015 р., м. Дніпропетровськ. — Д.: ТОВ «Інновація», 2015. — Ч. 1. — 208 с. — [Секція «Філософія та релігієзнавство»]. — С. 147-150.

Тимохів Олександр Володимирович – кандидат філософських наук, викладач кафедри графіки та дизайну Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»

УДК: 1.316.3+159.955+316.61

ПАНОРАМНІСТЬ ЯК ОСОБЛИВИЙ ФЕНОМЕН В СИСТЕМІ КЛАСИФІКАЦІЇ ВИДІВ МИСЛЕННЯ

Стаття присвячена дослідженню феномену «панорамне мислення» в контексті його взаємодії з загальною класифікацією видів мислення та її окремими елементами.

Ключові слова: мислення, панорамне мислення, види мислення.

ПАНОРАМНОСТЬ КАК ОСОБЕННЫЙ ФЕНОМЕН В СИСТЕМЕ КЛАССИФИКАЦИИ ВИДОВ МЫШЛЕНИЯ

Статья посвящена исследованию феномена «панорамное мышление» в контексте его взаимодействия с общей классификацией видов мышления его отдельными элементами

Ключевые слова: мышление, панорамное мышление, виды мышления.

PANORAMIC LIKE A SPECIAL PHENOMENON IN SYSTEM OF CLASSIFICATION TYPES OF THINKING KINDS

The article is devoted to research the phenomenon of “panoramic thinking” in the context of its co-operation with general classification with its separate elements

Keywords: thinking, panoramic thinking, types of thinking.

При науковому визначенні феномену «Панорамне мислення» можна відразу зазначити два взаємопротилежні аспекти.

З одного боку, в науковій літературі цей термін не новий, і де-не-де зустрічається в різних системах типології мислення як такого.

З іншого боку, рівень дослідження саме цього окремого феномену настільки низький, що можна сміливо вважати його «новим» та таким, що потребує детального та ґрунтового дослідження.

Особливої новизни ця проблема набуває у соціально-філософському вимірі, проте навіть визначення місця «Панорамного мислення» в загальній типології та його взаємозв'язків з іншими елементами мислення, особистої та суспільної свідомості є доволі актуальним.

Тому скористаємось методом системного аналізу і почнемо дослідження з базових системних положень.

В науковому дискурсі склалася певна традиція щодо визначення людського виду.

Згідно до цієї традиції, основною відмінністю між «Homo sapiens» та іншими видами є наявність свідомості, що загалом вірно, проте вносить певний дисонанс в тлумаченні цього

терміну та потребує певних уточнень феномену «свідомості», притаманній саме Людині.

«Компактне» тлумачення людської свідомості як «віддзеркалення об'єктивної реальності» ще не може повною мірою охарактеризувати цей феномен, адже віддзеркалення реальності загалом притаманне багатьом живим істотам і вочевидь слугує основою їх життєдіяльності.

Тому феномен Людської свідомості, як правило, пов'язують з феноменами мови та мислення.

Під феноменом мови та мовної функції в даному випадку мається на увазі не тільки осмислене вербальне спілкування окремих індивідуумів, в противагу координації спільних дій груп істот за допомогою сигналів, що притаманно також і стадним тваринам.

«Мова» розглядається та тлумачиться як певна семіотична система. Або система знаків, в якій закріплюється життєвий досвід – досвід віддзеркалення об'єктивної реальності індивідуумом, з можливістю передачі цього досвіду іншим індивідам за допомогою «мовних» знаків.

Якщо б йшлося про охарактеризування Людини як соціальної істоти, то на цьому, умовно, можна було б поставити крапку, але Людина не лише соціальна, а й мисляча істота.

Саме процес мислення надає Людині можливість не лише закріплювати, а й розвивати, і що найважливіше, реалізувати отриманий досвід.

В даному випадку «Мову» як систему знаків, що закріплюють отриманий досвід, можна розглядати в якості семіотичної бази для оперування, а процес мислення як головний інструмент пошуку шляхів його реалізації.

Взагалі то дуже складно, а може й неможливо чітко вказати на примат «Мови» або «Мислення» в контексті характеристики «Свідомості» «Людини розумної». Але, це не предмет нашого дослідження.

Із вищевказаного слідує, що процес мислення є принаймні одним з двох основних елементів, що характеризують свідомість Людини як таку, і виділяє «*Homo sapiens*» с поміж інших видів.

Феномен «Свідомості» дійсно набагато ширший, ніж феномен «Мислення», що є його невід'ємною складовою, проте сконцентруємось на останньому.

Вільна Інтернет-енциклопедія Вікіпедія дає наступне тлумачення терміну «Мислення»:

Мислення (гр. *ноєзис*) – це пізнавальна діяльність людини. Результатом мислення є думка (поняття, зміст, ідея). Мислення протиставляють «нижчим» способам освоєння світу у формі відчуття або сприйняття, які властиві у тому числі й тваринам.

Особливістю мислення є здатність отримувати знання про такі об'єкти, властивості і відносини навколишнього світу, які не можуть бути безпосередньо сприйняті [2].

Вікіпедія – досить популярний Інтернет ресурс, проте вище приведена цитата, на наш погляд, дає не зовсім коректне уявлення про феномен «Мислення».

В ній «Мислення» розглядається скоріше лише як елемент сприйняття навколишнього світу, може й часткового освоєння та систематизації отриманого досвіду, проте зовсім не як процес закріплення отриманої інформації в свідомості, а тим більше як процес прийняття рішень.

Тому звернемось до більш класичних наукових джерел.

В філософському словнику під редакцією І. Т. Фролова дається більш коректна, на наш погляд, характеристика феномену «Мислення».

Мислення – активний процес віддзеркалення об'єктивного світу в поняттях, судженнях, теоріях і т. п., пов'язаний з вирішенням тих чи інших задач [6 с.228].

Велика Радянська Енциклопедія дає наступну характеристику феномену мислення:

Мислення – процес віддзеркалення об'єктивної дійсності, що становить вищий ступінь людського пізнання. Хоча мислення має своїм єдиним джерелом відчуття, воно переходить межі безпосередньо-фізіологічного віддзеркалення і дозволяє одержувати знання про такі об'єкти, властивості й відносини реального світу, які не можуть бути безпосередньо сприйняті

людиною.

Проте там же зазначається: – «...кожна окрема людина стає суб'єктом мислення, лише опанувавши мовою, поняттями, логікою, які суть продукти розвитку суспільної практики».

Задачі, які людина ставить перед своїм мисленням, породжуються суспільними умовами її життя. А значить, мислення людини має суспільно-історичну природу [3].

В сучасній науковій думці проблема мислення та її взаємозв'язки з соціальною сферою розглядається під різними кутами: трансформаційними соціокультурними змінами, що відбуваються в сучасному суспільстві (К. О. Абульханова-Славська, О. Г. Асмолов, Г. О. Балл, М. М. Бахтін, О. Ф. Бондаренко, М. Й. Боришевський, Е. Гідденс, Н. Ф. Каліна, С. Д. Максименко, Е. Л. Носенко, О. П. Саннікова, В. О. Татенко, Т. М. Титаренко, Н. В. Чепелева, А. В. Фурман, та ін.); соціальним та особистісним самовизначенням (Н. В. Антонова, М. В. Заковоротна, Н. Л. Іванова, М. І. Пірне, Г. Теджфел, Дж. Тернер, В. О. Ядов та ін.); необхідності психологічного супроводу процесу становлення і трансформації ідентичності в умовах соціокультурних змін (О. Ф. Бондаренко, Л. П. Журавльова, І. А. Зазюн, Л. М. Карамушка, І. М. Кирилюк, С. Д. Максименко, В. Г. Панок, Н. І. Пов'якель, О. П. Саннікова, О. Я. Чебикін, Н. В. Чепелева, Н. Ф. Шевченко, Т. С. Яценко та ін.).

В психології, філософії і взагалі в науковій сфері склалися досить різноманітні та досить суперечливі уявлення про види мислення.

Розрізняють мислення абстрактне і мислення конкретне, наочно-образне і наочно-дієве, інтуїтивне і логічне, теоретичне і практичне, наукове і буденне.

Згідно з іншими класифікаціями «Мислення» поділяється на такі види: логічне, панорамне, комбінаторне, латеральне, концептуальне, дивергентне, практичне, обхідне, садогенне, патогенне, стратегічне, музичне, наочно-дійове, конкретно-наочне, абстрактно-логічне, творче, репродуктивне, аналітичне, інтуїтивне, тощо.

Вищенаведене є лише певним переліком, який не є повним. При бажанні в науковій та навколо науковій літературі можна знайти ще з «десяток» визначень видів мислення.

Проте для нас важливим є не «перелік» або «сукупність», нас цікавить «Система» або, принаймні, логічно обумовлена систематизація, за допомогою якої ми б змогли визначити роль панорамного мислення як такого в загальній системі координат.

Оскільки дослідження має соціально-філософський характер, звернемося до відкритого Інтернет-ресурсу.

Мислення – це прояв особливостей пізнавальних механізмів при вирішенні задач, пошуку відповідей на питання. Чим складніше мислення, тим більше місце в ньому посідають психічні процеси.

У психології прийнята і поширена наступна, дещо умовна класифікація видів мислення за такими параметрами як: генезис розвитку; характер вирішуваних задач; міра розгорнутості; міра новизни і оригінальності; засоби мислення; функції мислення і т. д.

1. За генезисом розвитку розрізняють мислення:

Наочно-дієве – вид мислення, що спирається на безпосереднє сприйняття предметів в процесі взаємодій із ними. Це мислення є найбільш елементарним видом мислення, що виникає в практичній діяльності і є основою для формування складніших видів мислення.

Наочно-образне мислення – вид мислення, що характеризується опорою на уяву і образи.

Словесно-логічне мислення – вид мислення, здійснюваний за допомогою логічних операцій з поняттями. При словесно-логічному мисленні оперуючи логічними поняттями, суб'єкт може пізнавати істотні закономірності і взаємозв'язки досліджуваної реальності.

Абстрактно-логічне (відсторонене) мислення – вид мислення, заснований на виділенні істотних властивостей і зв'язків предмету та відстороненні інших, неістотних.

Наочно-дієве, наочно-образне, словесно-логічне і абстрактно-логічне мислення є послідовними етапами розвитку мислення у філогенезі і в онтогенезі;

2. За характером вирішуваних задач розрізняють мислення:

Теоретичне – мислення на основі теоретичних міркувань і висновків. Теоретичне мислення – це пізнання законів і правил.

Практичне – мислення на основі думок і висновків, заснованих на вирішенні практичних задач. Основна задача практичного мислення – розробка засобів практичного перетворення дійсності: постановка мети, створення плану, проекту, схеми.

3. За ступенем розгорнутості розрізняють мислення:

Дискурсивне (аналітичне) – мислення, обумовлене логікою міркувань, а не сприйняття. Аналітичне мислення розгорнене в часі та має чітко виражені етапи, що представлені в свідомості самої мислячої людини.

Інтуїтивне мислення – мислення на основі безпосередніх чуттєвих сприйняття і безпосереднього віддзеркалення дій, предметів і явищ об'єктивного світу. Інтуїтивне мислення характеризується швидкістю протікання, відсутністю чітко виражених етапів, воно є мінімально усвідомленим.

4. За ступенем новизни і оригінальності розрізняють мислення:

Репродуктивне – мислення на основі образів і уявлень, що черпають з якихось певних джерел.

Продуктивне мислення – мислення на основі творчої уяви.

5. За засобами мислення розрізняють на:

Наочне – мислення на основі образів і уявлень про предмети.

Вербальне – мислення, що оперує знаковими структурами.

6. За функціями розрізняють мислення:

Критичне, направлене на виявлення недоліків в думках інших людей.

Творче – мислення пов'язане з відкриттям принципово нового знання, з генерацією власних оригінальних ідей, а не з оцінюванням чужих думок [1].

Як ми бачимо, система класифікацій видів мислення за його ознаками досить розгалужена. Вище приведена схема звичайно не є ані повною, ані єдиною вірною.

В науковій та навколо науковій літературі накопичено дуже велику кількість визначень видів та типів мислення за різними ознаками.

Проте дана спроба класифікації, завдяки її відносній компактності та водночас системності, може служити нам певним орієнтиром в подальшому дослідженні. Щоправда, з огляду на його соціально-філософський характер до цієї схеми слід додати класифікацію за соціальним параметром – поділ мислення на:

Стандартне – направлене на використання шаблонів, схем і методів засвоєних в ході соціального буття.

Нестандартне, що характеризується спробою подолання стереотипів і виходу на новий, альтернативний, а в деяких випадках, і неочікуваний результат.

Але вернемося до основного об'єкту та предмету нашого дослідження – визначення феномену «Панорамне мислення» та його місця в класифікації мислення як такого.

В якості базисного когнітивного визначення феномену «Панорамне мислення» ми спираємось на дослідження білоруського вченого Уладимира Трацякова, викладене в науковій статті «Панорамне мислення як термін».

Панорамне мислення – спосіб мислення, в процесі якого відбувається подолання еволюційної обтяженості людського менталітету – вузькості поля свідомості і пов'язаних з цим інстинктивних, несвідомих і підсвідомих проявів ментальності, тобто того, що здатне негативно відбитися на якості мислення і на його результатах.

Еволюційна особливість людського менталітету – це вузькість поля свідомості. Колись у пралюдей і ще стародавніших людських предків ця особливість була перевагою у виживанні через корелятивно пов'язані з нею високошвидкісні поведінкові реакції, тепер же у сучасної людини, в світі, що ускладнився і ускладнюється, але в умовах більш безпечніших, вузькість поля свідомості стала недоліком, еволюційно успадкованою обтяженістю людського роду,

яку можна діагностувати як дефіцит панорамного мислення. [5]

Як ми бачимо, автор розглядає феномен «Панорамне мислення» в основному з точки зору філогенезу Людини, або точніше Людського роду як такого.

При цьому очевидно, що сам феномен не розглядається як втрачена або навіть пригнічена можливість свідомості, а лише як функція мислення, що за певних об'єктивних причин не отримала достатнього стимулювання на ранніх стадіях розвитку Людського виду і, водночас, досить затребувана на пізніх і особливо на нинішньому етапі існування Людства.

Останнє пояснюється потребою не стільки в високошвидкісних групових і майже інстинктивних реакціях і діях, скільки в креативних та інноваційних формах мислення, вирішенні новітніх задач та отриманні нових, нестандартних результатів.

Така потреба звичайно виникла доволі давно, а саме вже на зорі становлення цивілізаційних процесів, проте з часом її актуальність лише збільшується.

В тій же роботі Уладимира Трацякова дається і таке визначення: «Панорамне мислення може вважатися терміном, що включає мислення інших типів, в масі людям не властивих – таких як: системне, латеральне, нестандартне, об'ємне, винахідництво, проривне, масштабне, повного спектру, паралельне, більш ніж одно трекове» [5].

Як ми бачимо, майже жодне з цих визначень не збігається з тою «компактною» системою класифікації видів мислення, яку ми навели вище.

Однак спробуємо виявити деякі взаємозв'язки між панорамним мисленням і вище наведеною схемою класифікації.

1. За генезисом розвитку мислення: наочно-дієве, наочно-образне, словесно-логічне, абстрактно-логічне.

Як вже сказано вище, ці форми мислення та тенденція їх розвитку та заміщення перших останніми, характерна як для філогенезу, так і для онтогенезу.

Абсолютно очевидним є факт, що для першої стадії становлення мислення, а саме для наочно-дійового, панорамність мислення не характерна зовсім.

Справа в тому, що наочно-дієве мислення є хоча і базисною, але в той же час найбільш нерозвинutoю формою мислення, яка спирається на вирішення конкретних проблем, що виникають.

Рівень участі панорамного мислення, а також його затребуваності в інших формах: наочно-образному, словесно-логічному, абстрактно-логічному, поетапно зростає.

Можна було б вказати, що панорамне мислення характерно для всіх цих трьох форм, його роль та затребуваність зростає від першого до третього і досягає апогею в абстрактно-логічному мисленні, проте в даному випадку було б доцільно ввести ще одну форму – абстрактно-образно-логічну, в якій панорамне мислення дійсно посідало би визначну роль.

2. За характером вирішуваних задач: теоретичне та практичне мислення.

В даному випадку не можна стверджувати про те, що панорамність мислення характерна лише для однієї з цих форм.

І хоча, здавалося б для теоретичного мислення панорамність більш близька, в практичній сфері панорамне мислення відіграє не менш значущу роль як за затребуваністю, так і за практичними наслідками.

3. За ступенем розгорнутості: дискурсивне (аналітичне) та інтуїтивне.

Панорамне мислення також характерне для обох цих форм, проте тут треба зазначити одну особливу деталь. Якщо для дискурсивного мислення панорамність «бажана», то для інтуїтивного мислення вона «необхідна».

Іншими словами, без панорамного мислення інтуїтивне взагалі не може існувати в повному об'ємі.

Ні, як ірраціональна функція воно існувати може, проте лише в зародковому вигляді, оснований на підсвідомих відчуттях і такому, що немає шляхів раціональної реалізації.

Звичайно, ця теза виглядає дещо голосливою та такою, що потребує теоретичного доведення, але зважаючи на лімітований обсяг даної статті, винесемо розгляд цього питання

до наступного дослідження.

4. За ступенем новизни й оригінальності: репродуктивне та продуктивне.

В даному випадку можна досить чітко визначитись, що для репродуктивного мислення панорамність не лише не характерна, а й антагоністична.

А для продуктивного мислення панорамність хоча і не є невід'ємною, проте «бажаною» складовою. Творча уява може і не бути панорамною, але і результати такого звуженого продуктивного мислення не будуть «продуктивними» повною мірою.

5. За засобами: наочне та вербальне.

Тут також не можна виділити пріоритети. Панорамне мислення характерне для обох форм.

6. За функціями: критичне, творче.

Звичайно, панорамне та творче мислення можуть сприйматися майже як синоніми, проте не всяке творче мислення є панорамним і не всяке панорамне мислення є творчим. Та, незважаючи на це, певний знак тотожності між ними поставити можна, адже панорамність мислення, що позбавлена творчого потенціалу, не спроможна генерувати нові раціональні рішення, а творче мислення без панорамності може бути лише спонтанним, а, значить, також не раціональним і таким, що потребує принаймні теоретичного обґрунтування.

Звичайно, особливої уваги в даному контексті потребує мистецьке творче мислення.

Позбавлене панорамності, воно спроможне в основному лише на репродуктивність, тобто компіляцію вже існуючого мистецького досвіду з залученням творчих методів, що вже знайшли визнання. Таке мистецтво може вважатись **кон'юнктурним**, а іноді і конформістським. Лише наявність елементів панорамного мислення у митця може дати йому можливість створити щось нове, цікаве...

Щодо критичного типу мислення, то тут ситуація теж зовсім неоднозначна.

Адже виявлення недоліків у думках інших людей без залучення елементів панорамного мислення може перетворитись не лише в софістику, а й в демагогію, коли позиція опонента неприйнятна, а своєї вираженої позиції не існує. Саме елементи панорамного мислення дають можливість переходу від критики брутальної до критики конструктивної, тобто такої, що генерує альтернативні думки, рішення, способи виходу і таке інше.

Як ми бачимо з вище приведеного аналізу «Панорамне мислення» не є якимось окремим видом в системі класифікації мислення як такого. Воно в тій чи іншій мірі притаманне багатьом видам мислення і лише для деяких є неактуальним або навіть антагоністичним.

І це й не дивно з огляду на його визначення як «Типу мислення, що забезпечує подолання вузькості поля свідомості».

Проте існує ще один аспект, який ми винесли за дужки, а саме – соціальний аспект класифікації типів мислення.

В дихотомії «Стандартне»–«Нестандартне» мислення викреслюється досить чіткий взаємозв'язок з панорамним мисленням.

Для «Нестандартного» панорамність не лише «бажана», але й в більшості випадків «обов'язкова», для «Стандартного» – антагоністична.

Проте абсолютно не слід ототожнювати нестандартне мислення з панорамним.

Слід зазначити, що саме по собі «Нестандартне мислення» може і не бути креативним, а в соціально-філософському вимірі і зовсім розглядатись в якості девіації.

Саме елементи творчого та панорамного мислення і надають мисленню нестандартному раціонального підґрунтя.

Можна окреслити наступну схему генезису нестандартного мислення: «Нестандартне мислення» – «Творче (креативне) мислення» – «Панорамне мислення» – «Панорамно-творче мислення».

Саме останнє визначання надає феномену «Нестандартне мислення» повноти, змістовності, новизни, креативності, тощо.

Наприкінці коротко розглянемо співвідношення панорамного мислення не лише з мисленням як таким, а й свідомістю.

Свідомість має також досить розгалужену систему структурованості. Проте основним в соціально-філософському сенсі є поділ на індивідуальну, або особистісну, свідомість та суспільну.

Звичайно, є й інші параметри для структурування даного феномену, але це вже тема для іншого предметного дослідження.

Але, з огляду на лімітований обсяг даної роботи, можна зробити частково виправдані та частково попередні висновки:

1. «Панорамне мислення» не є окремо вираженою формою мислення.

2. Воно притаманне в тій чи іншій мірі різним формам мислення і лише для деяких з них є антагоністично.

3. В деяких формах мислення панорамність є не лише «бажаною», а і «необхідною».

4. В індивідуальній та суспільній свідомості ймовірно спостерігаються аналогічні взаємозв'язки з панорамним мисленням, і хоча в даному дослідженні в нас не було можливості теоретичного доведення даного ствердження, це ймовірно буде предметом наступного комплексного дослідження.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. <http://www.intellectrate.ru/vidithinking.htm>
2. <https://ru.wikipedia.org/wiki/Мышление>
3. Большая советская энциклопедия. — М.: Советская энциклопедия — 1969-1978
4. Борінштейн Є. Р. Особливості соціокультурної трансформації сучасного українського суспільства. — Одеса. Астропринт. — 2006 — 78 с. — 395 С.
5. Трацякоу У. <http://www.proza.ru/2012/03/15/2177>
6. Философский словарь / Под ред. И. Т. Фролова. — 4-е изд. — М.: Политиздат, 1981. — 445 с.

Фельдман Олександр Борисович – кандидат філософських наук, докторант кафедри філософії Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди

УДК 130.26:17.035.1

АЛЬТРУЇСТИЧНА СКЛАДОВА «УРОКІВ ІСТОРІЇ»

У статті розглядається проблема виховання альтруїзму на прикладі засвоєння уроків Голокосту та Голодомору. Доводиться, що у демократичних виховних комеморативних практиках засвоєння молодим поколінням уроків історії має морально-етичну спрямованість і антропологічний зміст. Підкреслюється роль альтруїстичних вчинків в утвердженні людяності як вищого морального принципу людини і суспільства.

Ключові слова: альтруїзм, уроки історії, Голокост, Голодомор, людяність, альтруїстичні вчинки.

АЛЬТРУИСТИЧЕСКАЯ СОСТАВЛЯЮЩАЯ «УРОКОВ ИСТОРИИ»

В статье рассматривается проблема воспитания альтруизма на примере усвоения уроков Холокоста и Голодомора. Доказывается, что в демократических воспитательных коммеморативных практиках усвоение молодым поколением уроков истории имеет морально-этическую направленность и антропологический смысл. Подчеркивается роль

альтруистических поступков в утверждении человечности как высшего морального принципа человека и общества.

Ключевые слова: альтруизм, уроки истории, Холокост, Голодомор, человечность, альтруистические поступки.

ALTRUISTIC COMPONENT OF «LESSONS OF HISTORY»

The metaphor of «lessons of history» can help to critically rethink based on humanism the previous experience of human history. The worldview importance of the history of everyday life is emphasized. The problem of educating altruism through the example of the lessons of the Holocaust and the Holodomor of the 20th century is analyzed. It is emphasized that in democratic youth educational practices mastering the lessons of history has the moral and ethical orientation and anthropological meaning. Attention is paid to the role of altruistic behavior in affirming humanism as the supreme moral principle of man and society. The actions of altruists consolidate society and are the example to follow. Altruism is promoted by «culture of peace» and the experience of mutual aid. Collective sacrifices unite people. Important for the education of altruism is the study of the life and deeds of the righteous. It is important to restore the national historical memory pages which are common for Ukrainians and Jews. It is proposed to fill with the humanistic and anthropological content the didactic history and educational practices.

Keywords: altruism, the lessons of history, the Holocaust, the Holodomor, humanism, altruistic behavior.

У світі після тоталітаризму важливим соціальним завданням є виховання людяності та альтруїзму через історичну освіту, громадські та виховні комеморативні практики. Таке виховання можливо здійснювати лише засобами морально-етично орієнтованої виховної стратегії. Умовою виховання моральної свідомості постконвенціонального змісту є витворення нового смислового кола історичного минулого на засадах спільного національного, європейського та планетарного буття.

Виховний вимір історії досліджений у вітчизняній науці в роботах І. Бойченка, В. Вашкевича, Д. Кравченка, В. Кременя, М. Михальченка, М. Мокляка, Ф. Надольного, Я. Ткаченка, В. Шинкарука, В. Пазенка, Т. Ящук. Зростання ролі уроків історії у посттоталітарному суспільстві обумовлює звернення до філософії моралі та етики. Праці В. Андрющенка, А. Бичко, О. Забужко, В. Корженко, В. Кременя, В. Култаєвої, В. Малахова, М. Михальченко, Ф. Надольного, В. Пазенка, Л. Ситніченко розкривають нові обрії педагогічної свідомості, що дозволяє по-новому розглянути проблему уроків історії в контексті виховання альтруїзму. Плідні напрацювання з питань історичної дидактики пропонують зарубіжні та вітчизняні дослідники К. Баханов, О. Бойко, І. Гирич, В. Їлге, П. Кононенко, Р. Маєр, М. Мудрий, О. Удод, М. Фуррер, Н. Яковенко та інші. Незважаючи на певні теоретичні та дидактичні здобутки у царині дослідження виховного значення «уроків історії», мусимо зауважити, що проблема виховання альтруїзму на прикладі засвоєння уроків межового історичного досвіду не одержала належного осмислення.

Мета статті полягає у розкритті ролі уроків історії для виховання людяності та альтруїзму.

З особливою силою актуалізує соціальну потребу освоєння уроків історії, тобто усвідомлення зв'язків майбутнього, теперішнього й минулого як життєвих цінностей, завдання виховання людяності та альтруїзму. На початку третього тисячоліття ця проблема актуальна як ніколи раніше не тільки у національному, а й в загальнопланетарному сенсах. Саме з таких людиновимірних світоглядних позицій розглядав соціально-виховне значення історії М. Грушевський. Відомий український історик і педагог у праці «Соціально-виховуюче значення вивчення історії» [4] підкреслював важливість вивчення історії «з позиції людства», щоб в освітніх та виховних практиках наголошувалося передусім на прикладах людської солідарності, успішного подолання конфліктів. Для сучасної України, яка переживає

драматичний період модернізації в умовах світової глобалізації, ця ідея має неабияке значення. Адже засвоєння уроків історії з позицій загальнолюдських цінностей є необхідною умовою суспільної інтеграції та солідарності. Звісно, людська якість уроків історії набирає власне морального характеру лише тоді, коли вона усвідомлюється, стає фактом особистісної й суспільної моральної свідомості. Метафора «уроки історії» дозволяє критично переосмислити на основі людяності та гуманізму попередній досвід багатовимірної людської історії.

Зазначимо, протягом останнього часу в історичній освіті та виховних практиках відбуваються зміни, що засвідчують хоча й повільне, але неухильне засвоєння антропологічного підходу, посилюється інтерес дидактів до історії повсякдення, людинознавчої складової вітчизняної історії. Визначаючи світоглядне значення історії повсякденності, Олександр Удод вказує на її практичну актуальність: «Стара історія – політизована чи заідеологізована, – нехтуючи повсякденними потребами людини, сприяла певним політичним силам, або ж формулювала тоталітарні настрої, або ж проповідувала анархічне ставлення до держави, політичних сил. Повернення людини в центр історії дозволяє реалізувати сучасний і перспективний ціннісний пріоритет філософії політики, а саме: не людина для суспільства, а суспільство (і держава зокрема) для людини. Таким чином, історія повсякденності безпосередньо пов'язана з політичною антропологією, яка вчить, що людина відрізняється широким діапазоном своєї мотивації (не тільки економічний чи політичний інтерес, а й культурні, демографічні, професійні тощо) [0].

Проте усвідомлення цінності альтруїзму можливе лише у процесі комунікації людей за умов глибокого пізнання сенсу життя інших людей та самопізнання. Усвідомлення людиною своєї власної людяності, її ресурсів і можливостей – це вирішальна інтелектуальна процедура, яка переводить її з рівня чуттєвості на рівень моральних принципів. Людяність є невід'ємним елементом внутрішнього світу будь-якої психічно нормальної людини. Тому історична пам'ять про жакливе насильство, що спричинило антропологічну кризу, стала загрозою людському життю і добробуту, має зберігати спільні спогади про альтруїстичні вчинки. В умовах соціальних небезпек така пам'ять має нагадувати про людяність і справедливість, альтруїзм і самовідданість, демонструвати способи уникнення насильства в майбутньому. Про такі дії та вчинки пишуть історію, їх оспівують у піснях, вони впливають на долі мільйонів людей і міжнародні відносини. Отже, події пов'язані з крайнім досвідом насильства є джерелом формування людяності та альтруїстичної спрямованості особистості.

У демократичних виховних комеморативних практиках засвоєння сучасним молодим поколінням уроків історії має морально-етичну спрямованість і антропологічний зміст, пов'язане, перш за все, з повернення в національну і світову історію пам'яті про людей, які здійснювали альтруїстичні вчинки і тим самим у жакливих мовах утверджували людяність як вищий моральний принцип особистості та суспільства. Те, що пережили наші люди в ХХ столітті, треба постійно вивчати й аналізувати, слушно зауважує М. Попович, адже не перестає бути об'єктом невпинного дослідження кожна велика криза європейського суспільства. Боляче згадувати про ті страхиття, але це необхідно. Щоб не стала істиною красива фраза відносно того, що єдиний урок історії – це те, що вона не робить жодних уроків [6, с.10]. Лише етична виховна стратегія відкриває травматичну якість межового історичного досвіду ХХ століття. Цей досвід виходить за межі культурного контексту національного та громадянського виховання. Його жакиття не в змозі опанувати творча історична уява чи патріотичний пафос, завдяки яким травматичний історичний досвід приховується, а не викривається. Спільні жертви об'єднують.

Сучасна Європа об'єднана навколо пам'яті про Другу світову війну. У межах цієї пам'яті подією, яка сягає межі світового горизонту морального виміру пам'яті, є Голокост. У цьому контексті формування національної української та європейської ідентичності, олюднення історії не може відбутися поза прилученням до космополітичної пам'яті, яка означає, за У. Беком, необхідність визнати і включити до своєї історії також історію та історичну пам'ять «іншого» [3, с.86], тим більше, що історія Голокосту – це невід'ємна

частина історії України. Таке виховання людяності в умовах глобалізації не заперечує, а навпаки, передбачає виховання «громадян світу» (У. Бек).

Альтруїзм і людяність не мають національних ознак. Проте, звично в національних наративах, зокрема в українському, більше приділяється уваги причинам національних трагедій (Голодомору в українському контексті), шукаються винуватці, ведуться гарячі спори щодо кількості жертв. Не заперечуючи важливості цих питань, зазначимо, що пам'ять про минуле не може мати тільки політичний вимір, адже, як вже підкреслювалось, людяність і альтруїзм виховує антропологізована історія, а не політизована. Отже, однозначно потрібно концептуальне переформатування історичної дидактики та виховних практик. Проте аналіз підручників з вітчизняної історії робочою групою під керівництвом Н. Яковенко [0] довів надмірну мілітаризованість шкільного наратива, для якого характерна непропорційно велика увага до воєн, винищень та вбивств. Проте існує й протилежна думка. Зокрема, львівський історик Мар'ян Мудрий пропонує «історію плачу» замінити на «історію успіху», тобто створити «оптимістично-технологічну» версію історії [0, с.38]. На нашу думку, не варто героїзувати минуле, чи замовчувати його важкі сторінки. Важливо не творити культу зі страждань, а вводити учня в атмосферу співпереживання і співчуття, зосередивши увагу не на історії воєн й соціальних катаклізмів і конфліктів (на чому будувалася раніше європейська та українська історія), а на «культурі миру» – на повсякденному житті людини.

Поновити історичну справедливість після декількох років замовчування жаху Голокосту в Україні є прямим обов'язком нашого суспільства, даниною пам'яті постраждалим й позбавленим життя, а також засобом недопущення нелюдяності у майбутньому. Звичайно, збір та оприлюднення свідчень очевидців Голокосту, встановлення імен загиблих, відзначення пам'ятними знаками й пам'ятниками місць поховань замордованих є лише невеликою часткою такої нашої данини. У Харкові «місцем пам'яті» Голокосту є Дробицький Яр. У грудні 1941 – січні 1942 рр. у Дробицькому Яру були позбавлені життя жінки, діти, люди похилого віку тільки тому, що вони були євреями. Перебування на Меморіальному комплексі – музеї жертвам Голокосту в Дробицькому Яру зіштовхує нас з жахливою реальністю в «її первісній ноуменальній оголеності» (Ф. Анкерсміт), і саме психологічна травма, спричинена відчуттям реальності, емоційно-ціннісне переживання драматичності подій формують довербальний досвід реальності, який зазнає руйнування через мову та текст. Такий досвід формує найбільш стійкі, загальнозначущі, універсальні орієнтири людської поведінки, свого роду загальнолюдські нормативи світовідношення. Оволодіння цими нормативами, яке здійснює окремий індивід у процесі соціалізації, їх дотримання в повсякденній поведінці – неодмінна умова високої культури людської діяльності, того, що, власне, й становить її людяність. Сучасне технічне оснащення Меморіального комплексу «Дробицький яр» посилює емоційне переживання відвідувачів. Адже в цьому інтерактивному музеї людина не просто бачить, а емоційно переживає, відчуває минуле, у сприйнятті інформації задіяні всі її органи чуття. Музей береже і намагається донести пам'ять про Голокост до якомога більшої кількості людей. Для тих, хто не може відвідати музей, існує віртуальна екскурсія.

Джерелом виховання альтруїзму є письмові свідчення, зокрема щоденник Льва Петровича Миколаєва (1898–1954) – видатного антрополога і анатома, фахівця в галузі біомеханіки та протезування, професора, доктора медичних наук, який у 1941–1943 рр. пережив фашистську окупацію Харкова. Вважаємо, що його спогади як «жива пам'ять» «повсякденного рівня» про людський вимір трагедії Голокосту мають бути включеними до підручників з історії України та Харкова.

Зазначимо, альтруїстично зорієнтована особистість здатна підвестися до героїзму. У комеморативних і виховних практиках з героями пов'язана певна форма культу, почуття піднесеного [0, с.311]. Героями вважаються учасники трагічних подій, які ризикували своїм життям і здійснювали непересічні вчинки. Виховний потенціал мотивів героїчних вчинків об'єктивується лише тоді, коли герої та їх вчинки присутні у формах історичного кодування: колективній пам'яті, в традиції, в історичній свідомості, комеморативних практиках. Вчинки

таких людей стають вагомим чинником формування моральних цінностей та колективних систем мислення чи емоційного відчуття світу, як-от людяності, альтруїзму, гуманізму, патріотизму, героїзму тощо. Відомий польський теоретик історії Є. Топольський називає таких людей інтеграторами [11, с. 216-218]. Їх роль у суспільствах полягає у внесенні до соціального організму інтегральних елементів, що об'єднують людей, адже їх вчинки дають приклади для наслідування. Люди, які здійснили альтруїстичні вчинки, визнаються гідними особливої поваги. Герої-альтруїсти не обов'язково можуть страждати, водночас, вони виявляють якусь надзвичайну сміливість, ризикуючи своїм життям.

Дійсно, у всіх альтруїстичних вчинках присутній героїзм, бо героїчна дія вимагає від особи морально і духовно опанувати несприятливі життєві обставини, що, власне, і відрізняє повсякденну діяльність від альтруїстичного вчинку. Альтруїстичний вчинок ґрунтується на ясному розумінні необхідності саме такої форми поведінки. Це не руйнування гармонії сил пізнання і бажань, а розумний порив, що йде слідом за розумовим сприйняттям доброго і красивого. Почуття і воля альтруїстів спрямовуються на вчинки, що покликані усунути джерело чужого страждання. Моральний принцип альтруїзму завдяки героїчним вчинкам утверджується в свідомості людства. Відповідальність людства щодо героїв полягає у пам'яті нащадків про них, у шануванні та схилянні перед їхньою моральною величиною.

Важливим для виховання альтруїзму є вивчення життя та вчинків праведників, що ризикували власним життям під час Голокосту, щоб врятувати життя євреям від знищення нацистами. Загальновідомо, що один праведник може врятувати життя людини, а десятки і сотні праведників – надія людства. Спеціальна увага до вчинків праведників важлива як у вимірі суспільно-політичної проблематики, так і у вимірі мистецтва. Через освітні та виховні практики, художні твори, кінофільми передається несправедливість, безвихідь, безглуздість тієї ситуації, що створює нагоду замислитися над тим, що таке людяність і альтруїзм.

Розповідь про вчинки тих людей, хто в роки геноциду в умовах нелюдських страждань рятували співвітчизників від страшної смерті нагадує людству, що альтруїзм можливий за будь-яких складних життєвих обставин. Рятівникам, врятованим, загиблим присвячена робота Ж. Ковби «Людяність у безодні пекла. Поведінка місцевого населення Східної Галичини в роки «остаточного розв'язання єврейського питання» [5], в якій на матеріалах архівних джерел, мемуарів, записаних авторкою усних спогадів корінних галичан: українців, поляків, євреїв – свідків подій, розглянуті соціальні, економічні умови життя трьох народів у міжвоєнні роки, за часів Другої світової війни. Вперше публікуються імена галичан: поляків та українців, котрі були знищені фашистами за допомогу євреям. В цій роботі більш повно, ніж у попередників, представлені дані про галичан – Праведників народів світу. Ця книга присвячується світлій пам'яті галичан, котрі страждали, виживали, боролися із силами зла в містах, містечках, селах Східної Галичини за часів Другої світової війни. Свідчення, що містяться в цій книжці, звертаються до нас як особистостей, моральних людських істот, що за словами психоаналітика Ляуба, «не дозволяє сховатися за морально нейтральним екраном історичного об'єктивізму» [1, с.260]. Говорячи про людяність та альтруїзм у роки Голокосту, важливо відновити в національній історичній пам'яті сторінки спільного буття українців та євреїв. Адже людяність у цих подіях часто протистояла жорстокості війни. Люди, не зважаючи на національність, мову, віру, рятували один одного, ризикуючи своїм життям і життям своїх рідних. Професор європейської історії в Університеті Браун (США) О. Бартов пише: «Ті люди, що рятували євреїв, були навіть більшими героями й альтруїстами, ніж здається на перший погляд. Адже вони не лише йшли проти німців, ненависних окупантів, але й проти панівної в суспільстві тенденції, проти своїх сусідів, родичів, часом навіть проти своїх синів, і дочок, і чоловіків, і дружин. У якомусь сенсі вони були навіть самотніші за євреїв. Їх треба возвеличувати не тому, що вони були представниками своєї нації, а тому, що їх було так мало» [2, с.335-336]. Книга Ж. Ковби «Людяність у безодні пекла» є одним з перших професійних досліджень про рятування єврейського населення Галичини в роки Голокосту.

Досвід взаємодопомоги в роки Голодомору описується в книзі «Людяність у нелюдській

час» [6]. Книгу присвячено доброчинцям, які у 1932–1933 рр. допомагали вижити тим, хто голодував. У виданні подано інформацію про понад 140 праведних людей часів Голодомору, прізвиська та імена яких встановлено на основі документальних даних та усних свідчень. В книжці йдеться про різні долі та різних людей, про те, що і в жорстокий час є місце подвигу, описуються вчинки тих людей, хто ділився куснем хліба і рятував співвітчизників від голодної смерті. Адже чимало років дослідники Голодомору основну увагу приділяли стражданням, жертвам і втратам. Натомість тема опору геноцидній політиці і праведні діяння людей того часу залишалися ніби осторонь. Вихід цієї книги започатковує процес збереження пам'яті доброчинців, що є свідченням поступового подолання «інструменталізації» історичної пам'яті про Голодомор. Виявлення та вшанування пам'яті про людей-доброчинців є моральним обов'язком сучасного покоління.

Отже, реалії сьогодення вимагають нових підходів до олюднення змісту дидактичної історії та виховних комеморативних практик. Досвід Голодомору і Голокосту формує людяність та альтруїзм як найбільш стійкі, загальнозначущі, універсальні орієнтири людської поведінки, свого роду загальнолюдські нормативи світовідношення. Оволодіння цими нормативами, яке здійснює окремий індивід у процесі виховних комеморативних практик, їх дотримання потім у повсякденній поведінці є неодмінною умовою високої культури людської діяльності особистості, того, що, власне, й становить її людяність.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Анкерсміт Ф. Постмодерністська «приватизація» минулого / Ф. Анкерсміт // Україна модерна : [збірник] / Львів. нац. ун-т ім. Івана Франка, Ін-т іст. дослідж. ; [відп. ред. : А. В. Портнов] Ч. 4 (15) : пам'ять як поле змагань. — К. : Критика, 2009. — С. 246-270.
2. Бартов О. Дискомфортне читання: відповідь моїм критикам / О. Бартов // Україна модерна : [збірник] / Львів. нац. ун-т ім. Івана Франка, Ін-т іст. дослідж. ; [відп. ред. : А. В. Портнов] Ч. 4 (15) : пам'ять як поле змагань. — К. : Критика, 2009. — С. 326-348.
3. Бек У. Влада і контрвлада у добу глобалізації. Нова світова політична економія / Ульріх Бек ; пер. з нім. О. Юдіна. — К. : Ніка-Центр, 2011. — 408 с. — (Серія «Зміни парадигми»; Вип. 14).
4. Грушевський М. Історія і її соціально-виховує значення М. Грушевський // Грушевський М. Хто такі українці і чого вони хочуть. — К. : Знання, 1991. — 240 с.
5. Ковба Ж. Людяність у безодні пекла / Ж. Ковба. — К. : Дух і Літера, 2009. — 296 с.
6. Людяність у нелюдяний час / Упорядн.: В. С. Тилішак, В. М. Яременко. — Л. : Часопис. — 238 с.
7. Попович М. В. Кілька слів про автора та його книжку / М. В. Попович // Шаповал Ю. І. Доля як історія. — К. : Генеза, 2006. — С. 10.
8. Топольський Є. Як ми пишемо і розуміємо історію. Таємниці історичної нарації / Є. Топольський / Пер. з польськ. Надії Гончаренко, наук. ред. Юрія Волошина. — Київ : К.І.С., 2012. — 400 с.
9. Удод О. Історія повсякденності як методологічна проблема. За людинознавчу історію України (про актуальність історії повсякденності) / О. Удод. — Режим доступу: <http://www.novadoba.org.ua/node/58>
10. Шкільна історія очима істориків-науковців: робоча нарада з моніторингу шкільних підручників історії України : матеріали / Колект. автор, Український інститут національної пам'яті, Яковенко Наталя. — К. : Вид-во імені Олени Теліги, 2008. — 127 с.
11. Topolsky J. Metodologia historyi / J. Topolsky. — Warszawa : PWN, 1983 (wyd. III). — 576 s.

Alexis V. Halapsis – Doctor of Philosophical Sciences, Professor

УДК 130.3+930.1+94(37)

IOVEM IMPERIUM, OR SACRED ASPECTS OF ROMAN «GLOBALIZATION»

The article deals with the question of the «globalization» project of the Roman civilization. Author asserts that the Romans had a specific «globalization» project. The construct «Iovem imperium» can explain the phenomenon of the Roman self-government and «sacred claim» of Roman community to domination in other lands. Forms of government were subordinated to the general concept of the Roman idea, and when to implement it in the new historical conditions required concentration of the supreme power in the same hands, the Romans willingly agreed to this, seeing in a World Empire highest embodiment of the republic as a «common cause» of its citizens.

Keywords: Ancient Rome, Iovem imperium, Roman idea, the philosophy of history, Pax Romana, globalization, civilization.

IOVEM IMPERIUM, ИЛИ САКРАЛЬНЫЕ АСПЕКТЫ РИМСКОЙ «ГЛОБАЛИЗАЦИИ»

В статье рассмотрен вопрос о «глобальном» проекте римской цивилизации. Автор утверждает, что у римлян был специфический «глобализационный» проект. Конструкт «Iovem imperium» может объяснить как феномен римского самоуправления, так и «священное право» римской общины на господство в мире. Формы правления были подчинены общей концепции римской идеи, и когда для ее реализации в новых исторических условиях потребовалась концентрация верховной власти в одних руках, римляне охотно согласились на это, видя в мировой империи высшее воплощение республики как «общего дела» ее граждан.

Ключевые слова: Древний Рим, Iovem imperium, римская идея, философия истории, Pax Romana, глобализация, цивилизация.

IOVEM IMPERIUM, АБО САКРАЛЬНІ АСПЕКТИ РИМСЬКОЇ «ГЛОБАЛІЗАЦІЇ»

У статті розглянуто питання про «глобальний» проект римської цивілізації. Конструкт «Iovem imperium» може пояснити як феномен римського самоврядування, так і «священне право» римської громади на панування у світі. Форми правління були підпорядковані загальній концепції римської ідеї, і коли для її реалізації в нових історичних умовах виникла потреба у концентрації верховної влади в одних руках, римляни охоче погодилися на це, вбачаючи в світовій імперії вище втілення республіки як «спільної справи» її громадян.

Ключові слова: Стародавній Рим, Iovem imperium, римська ідея, філософія історії, Pax Romana, глобалізація, цивілізація.

Relevance. Some principles underlying the contemporary global order worked effectively in already extinct societies, in particular – in the society of Ancient Rome. The latter was not, of course, a World Empire, and Pax Romana, for obvious reasons, was not «global». However, I assert that the Romans had their own specific «globalization» project. If our contemporary globalization is based on liberalism, then what the Roman version was founded on? This is what will be discussed in the present study.

Extent study of the problem. History of Roman civilization is known (except for the earliest period) quite well thanks to the numerous artifacts and narrative sources (works of Greek and Roman historians). Roman history attracted both personalities of the Renaissance, and writers of Modern time; interest in it perked up especially after emergence of the fundamental work by Edward Gibbon. Philosophers also had dealt with this topic. Charles-Louis de Montesquieu devoted to understanding Roman history special work; others prefer to consider it in context of large-scale philosophical generalizations.

There is no shortage of studies on globalization. Sometimes (especially in the polemical context) between contemporary globalization and Pax Romana drew parallels, but I don't know any studies, in which Roman «globalization» is derived from the metaphysical depths of the Roman spirit. I would like to make a contribution to the disclosure of the Roman «globalization».

The aim of the article is to identify the religious content of Pax Romana.

As the world of history is event-world, transformations in it are inevitable, but it is equally obvious, that the variability is not absolute, and transformation processes are implemented within a structure, which, while taking various forms, retains, nevertheless, its identity itself. Yet even without talking about the totality of history [8], it is naturally to expect the detection of the integrity of its local components. In other words, exploring the history of a particular society from its «beginning» and to «the end», we must be sure that the event-chain located between the conditional points is representing elements of the *same set*. However, what the metaphysical traveler wants to find in history, may not coincide with the intentions of its «priests».

The traditional tripartite scheme of Roman history (The Royal period – The Republic – The Empire, the latter is divided, in turn, on The Principate and The Dominate), is very comfortable, but it is relevant only if a researcher perceives of its conventionality character. Otherwise, he may feel the three (four) slightly connected «worlds», each of which is founded not only on the different, but almost on opposite worldview principles. Roman model of royal power is correlated with the monarchist models in archaic societies, and even tribes («king-priest» [7]), for the republican model researchers are trying to find analogues in Greek city-states, the imperial Rome is likened to great autocratic states such as Sassanid Iran. It would seem that this typology is justified by the fact, that the settlement of Roman history under the general scheme increases the chances of its comprehension. However, there is almost nothing in common between the societies, which Rome is compared with in different periods of its history. It turns out, that (for some preposterous coincidence) three or four «worlds» are the stages of development of *same* society.

The Romans, whose ancestors exiled Tarquinius Superbus and vowed to defend the reign of the people, adopted (decorated with beautiful words about freedom) Augustus' authoritarianism. Changes of these two forms of government took place in different conditions: the abolition of the monarchy was relatively quick and «comparatively without bloodshed»; the formation of the Principate was preceded by lengthy civil wars. But both the Revolution of 509 years BC and the establishment of one-man reign should have been perceived as a shock and a violation of traditions; instead of that we actually see almost *consensus omnium*. In circumstances, where the supreme power became nonelected, indivisible and lifetime, the state continued to be called «republic», and the Romans didn't see a problem here. If they, *tired* of quarrels with each other ambitious politicians, just agreed with the power of the great hypocrite, it still could have been understood. But they accepted Augustus' the reign *with enthusiasm!*

It is hard to suspect the conquerors of the world in ordinary servility: slaves could not be good masters. But why such essential transformations of the pattern of power didn't affect the authenticity of the idea? Apparently this idea included appropriate transformational potential. So there must be some «common denominator», ensuring succession of epochs and filling the gaps between them, which inevitably will seem deep chasms for formal-typological approach to the problem. I think that this «denominator» can be found if we take a look at facts of Roman history under a certain angle of view; but how to do it? If you don't know where to start, you need to start from beginning.

Hardly Romulus' contemporaries considered the foundation of Rome as a sacred act; almost certainly they took it just as a business project with promising benefits. But this event was retrospectively evaluated by their descendants as something out of the ordinary. «This City, founded under the best auspices, Romulus, their king and god, the Capitol, the eternal like the City, and the City, eternal like its founder, produced once the souls of the Romans the impression, that would be desirable to keep forever» [4, p. 309].

The first king organized lasting contact with the gods, and his successors tried to support *pax deorum*. Dynastic principle of government wasn't established in the Royal Rome, therefore Romans

couldn't regard the right to reign as a sacred attribute of «the royal blood». After Romulus' death (or ascension?), royal power was vacant for about a year, and only when the need to have a single leader of the community became apparent, Romans staged elections. The Senate chose Numa Pompilius, but the new king took office only after this choice had been approved by the gods (*Liv.* I. 17-18) [12, p. 63-69]. If Jupiter vetoed the Senate's decision, the Romans would have had to find a new candidate for the King, but he had not used this right.

Generally, interventions of the gods in affairs of the community were occasional (for example, in 215 BC Jupiter through signs disagreed with the election of a consul Marcus Claudius Marcellus [5. p. 65-69]), though their support has been permanent. The gods gave the Roman community sweeping powers for self-government, and then they didn't object to the overthrow of kings. By the way, Marcellus, who decided not to enter into conflict with the gods, resigned voluntarily, for even Jupiter had no authority to compel the community to organize new elections (unlike kings, republican magistrates were not subjected to the inauguration, so – they were even less dependent on the will of the celestials).

However, Roman society of neither royal nor later periods was not secular, at least in our modern sense. Sacred sphere occupied an important place in Rome, but it was a special kind of sacredness. I suppose, that sacred status is not applied to the royal title, or to priesthood, or to any other institutions *themselves*. Sacred was *the whole community of the Romans*.

The last statement may come as a surprise, because the sacredness directly refers to the divinity, which the community could not give itself. Nevertheless, many of the facts of Roman history (in this article I mention only some) show that the Romans acted as if their community had (sacred) status. In this case, it is necessary to assume that someone gave it to them, and that someone had to be the source of divinity, since he could «distribute» it. As the supreme Roman god was Jupiter, I assume that he made the Roman community «sacred», i.e. it is Jupiter gave «imperium» to the Romans – as the right to determine their own destiny. Although this value is not articulated by the Romans, it does not mean that it (or something similar) was not implied. I introduce the concept of «*loven imperium*» in the sense indicated above, hoping that such an approach will help understand both «mysterious Roman soul» and zigzags of its (the soul's) biography.

Roman concept of imperium that characterized the supreme power; it had not only organizational, but also metaphysical significance as the right to take decisions on behalf of the whole community (for more details about legal and religious aspects of the supreme power in Rome see special studies, such as: [1; 2; 5]). The phrase «*loven imperium*» meant the supreme authority of the chief god in general, his power over the other inhabitants of heaven – in particular (for example, in «Notes on the Gallic War» Julius Caesar uses turnover «*loven imperium caelestium tenere*» (*De bello gallica*. VI. 17) [11, p. 254]). I mean not the very Jupiter's reign by this term, but the reign *coming from him*. Idea of the special relationship of the supreme god with this community gave the Romans reason to believe that he gave it extraordinary power.

Was it a formal act? Maybe vultures flew not only in order to resolve the brothers' dispute, especially when we take into account, that the number of lictors (they were as monarch's guards, as a symbol of his power) was equal to the number of birds, which heralded the victory of Romulus; according to one version (*Liv.* I. 8. 3) [12, p. 40] was not accidental (by the way, twelve lictors were also reserved for every Republican consul). We can take as a basis the history, associated with Romulus' disappearance. As it is known, senators argued that the king ascended to heaven, but there were rumors that they helped him leave this mortal world. In this situation patrician Julius Proculus' testimony occurred to be very helpful, he (perhaps selfishly motivated) claimed that communicated with Romulus after his death. The words, that this witness puts into the mouth of the king, draw attention: «Go and declare to the Romans the will of Heaven that my Rome shall be the capital of the world; so let them cherish the art of war, and let them know and teach their children that no human strength can resist Roman arms» (*Liv.* I. 16. 7) [12, p. 62]. Here aspirations to world domination are justified by the gods' will, and as people listen to what they want to hear, the version of Proculus was accepted with faith and reverence. Of the community's sovereign rights confirmation

Still, I suppose that the Romans considered sacredness of the community as a constant, and if necessary – renewable connection to the world of the gods. Last ensured through religious ceremonies, in particular – the auspices, that were not only a method the coordination any action with Jupiter (and other gods), but also a form of the community's rights confirmation and prolongation of «divine imperium». If complied with all the rules, then there should not be any problems with the gods. Therefore, questions of *procedure* both in making laws and in their implementation were a factor, for which lawyers of subsequent periods valued Roman law so much, and that, in fact, was an attempt to combine the practical need with the divine will. Law was *the applied theology* to the Romans, but not in the sense that the Romans figured out divine will through legislation, but that they have implemented their will as law, taking care of that this will not come out beyond the powers granted to them «imperium of Heaven». In turn, the community (the Senate and the people) could delegate to kings, to magistrates, to princeps «imperium», received from Jupiter, and it was right of the community; that is why the exile of Tarquinius Superbus didn't cause religious turmoil.

However, «*loven imperium*» gave authority not only for self-government. Jupiter – the supreme god of the world and the Romans are his chosen people, as the Greeks are the people of Athena. But Athena is not the chief goddess; the supreme Greek god (Zeus) maintained order in the world without giving special preferences to the Greeks; ruler of Attica helps her subjects, so to speak, privately. As it may seem strange, in this respect the Romans were like the Jews, who received from Yahweh «Promised Land». If Yahweh establishes territorial jurisdiction, why Jupiter cannot do it?

The Greeks were willing to fight for *their* land, *pro aris et focis*, but were indifferent to the seizure of foreign territories. The Romans had another paradigm. As noted by Baron de Montesquieu, «the Romans believed that if any people had heard of them, it was enough to make them subjects» [4, p. 294]. The Romans were interested in the rights of other nations not to a greater extent than the ancient Jews – the rights of those whom they held bloodletting. For the Jewish were promised world domination only in the indefinite future and it was a matter of the supernatural (the arrival of the Messiah), but the Romans had *already received* the necessary «license» («the will of Heaven that... Rome shall be the capital of the world»), and therefore felt no compunction, crushing alien states.

This idea gave the perfect excuse and justification of expansion. After the victory in the Third Punic War (149-146 BC), Rome lost its serious opponents in the Mediterranean, and there was no one to stop its expansion. But if the Roman people extend far beyond Pomerium, many of its members will not be able to elect the magistrates or to discuss laws. Then implementation of the first part of the Roman project turns out to be problematic – namely, the principle of the sacredness of the community, if a significant part of the citizens will no longer take part in its life. In former times the Romans preferred to control other people, now they took the way of the direct conquest. The superiority of the army allows them to capture the lands that Rome did not have enough human material to keep. But the Romans could not organize raids, because it did not fit their world view. They didn't consider themselves thieves and bandits, because the Romans believe that take what *rightfully* belongs to them.

«*loven imperium*» meant: 1) sacredness of the community as the integrity, and 2) the right to expansion. The first concerned the inner life of the community, the second – its outer side. The sacredness of the community was implemented in joint decision-making which certifies auspices, and expansion of the Romans regarded as their sacred rights to dispose of destiny of other nations. However, the latter crossed out the idea of the community as a single organism, and the civil conflicts that moved into the «hot stage» after the murder of Tiberius Gracchus, showed the weakness of the design, based on the internal contradictions. For one hundred years (133-31 BC) after that the Republic was shaken by the bloody clashes.

It became obvious that to stop internal conflicts the Romans must radically change the model of state government. At the same time, it was necessary in one form or another to preserve ideological concept, denoted by me as «*loven imperium*». Different models had been tried – a return to the (forgotten for two centuries) dictatorship, which gives a new meaning by removing the time limitation (Sulla, Caesar), was invent such form of government as the «Triumvirate»... But the

dictatorship could only temporarily stabilize the situation, and the two Triumvirates (Caesar, Pompey, Crassus and Octavian, Mark Antony, Lepidus) were only palliatives.

As known, the civil wars ended with the coming to power of Octavian Augustus. Regardless of this politician's motivations, he was able to combine the idea of the sacredness of the community and the need for expansion, creating a unique model of government. Augustus took upon himself the burden of decision-making, thereby «freeing» the Romans from the necessity of participation in public life, and he «untied» them from Pomerium. At the same time Augustus announced the «restoration of the republic» and created the illusion that the state was still controlled by the will «of the Senate and the people». Tacitus wrote, that he «dropping the title of triumvir, and giving out that he was a Consul, and was satisfied with a tribune's authority for the protection of the people, Augustus won over the soldiers with gifts, the populace with cheap corn, and all men with the sweets of repose, and so grew greater by degrees, while he concentrated in himself the functions of the Senate, the magistrates, and the laws» (*Annals*. I. 2) [6, p. 7].

Hardly the Romans were so alien to reflection, to take it at face value, nonetheless they were easily succumbed to the hype not only due to the fact that the new model was consistent with their personal interests, but also because it was correlated with «*Iovem imperium*» as the fundamental principle of their worldview. Augustus annexed to Rome more land than anyone else, he created a sound fiscal system, his reign contributed to the flourishing of crafts, arts, commerce, architecture, urban planning, postal service, etc. The beneficence of Augustus' management felt not only citizens of the metropolis, but also the people of the province, which have had the opportunity of quiet and relatively comfortable existence. All these facts give grounds for Richard Holland to call Augustus as «Godfather of Europe» [10], and this characteristic is not too far from the truth.

Roman state on the worldview level continued to operate republican patterns and its citizens did not take political reforms of Augustus as a return to monarchy. «Empire» is not a derivative of «emperor» as, say, «kingdom» from «king», and certainly it is not *property* of ruler. Imperium Romanum is «imperium» of the Roman people, and the emperor is only a top manager. Jacob Mezheritsky notes: «The Latin word imperium (pl. – imperia) meant 'power', 'domination', 'ascendance', 'State' and so on. Speaking about 'Empire of the Roman people', the Romans had in mind first and foremost results of conquest ('Imperial', 'imperialist' – in the modern sense) policy, which was initiated many centuries before Augustus, in the era of the Republic» [3, c. 10].

Political regime founded by Augustus for several centuries was considered the best, so it is not surprising that the Romans adored him during life and gave divine honors after his death. He was neither a great revolutionary, nor a great warlord. Rather, Augustus was a brilliant manager, who could implement the Roman idea (an essential element of which was «*Iovem imperium*») in the best way and create an almost perfect model of «globalization» in the ancient world.

The conclusion. Investigation of the features of Roman civilization has not only historiographical value. Roman civilization has made an outstanding contribution to the historical experience of mankind, and the Roman «roots» can be found even in our contemporary globalization process. The construct «*Iovem imperium*» can explain the phenomenon of the Roman self-government and «sacred claim» of Roman community to domination in other lands. Pax Romana was conceived as an expression of Roman power (imperium), the boundaries of the Roman Republic were perceived as the border of the civilized world. Forms of government were subordinated to the general concept of the Roman idea, and when to implement it in the new historical conditions required concentration of the supreme power in the same hands, the Romans willingly agreed to this, seeing in a World Empire highest embodiment of the republic as a «common cause» of its citizens.

REFERENCES:

1. Дементьева В. В. Магистратская власть Римской Республики: содержание понятия «*imperium*» // Вестник древней истории. — 2005. — № 4. — С. 46-75.
2. Кофанов Л. Л. Характер царской власти в Риме VIII-VI вв. до н.э. // Антиковедение и

© Худенко А. В.

медиевистика: сб. науч. тр. / В. В. Дементьева (отв. ред.). — Ярославль: Ярославский гос. ун-т., 2001. — Вып. 3. — С. 14-24.

3. Межерицкий Я. Ю. «Республиканская монархия»: метаморфозы идеологии и политики императора Августа. — Москва-Калуга: КГПУ, 1994. — 442 с.

4. Монтеस्कье Ш. Л. Персидские письма. Размышления о причинах величия и падения римлян: Пер. с фр. — М.: «КАНОН-пресс-Ц», «Кучково поле», 2002. — 512 с.

5. Сморгачев А. М. Религия и власть в Римской Республике: магистраты, жрецы, храмы. — М.: РГГУ, 2012. — 602 с.

6. Тацит К. Сочинения в двух томах. ТТ. I.-II.: Пер. с лат. — СПб.: Наука, 1993. — 736 с.

7. Фрезер Дж. Дж. Золотая ветвь: Исследование магии и религии: Пер. с англ. — 2-е изд. — М.: Политиздат, 1983. — 703 с.

8. Халапсис А. В. Всемирная история в метафизическом ракурсе: проблема тотальности // Вісник Дніпропетровського університету. Історія філософії науки. — 2006. — №5. — С. 24-31.

9. Халапсис А. В. Постнеклассическая метафизика истории. — Днепропетровск: Інновація, 2008. — 278 с.

10. Холланд Р. Октавиан Август. Крестный отец Европы: Пер. с англ. — М.: АСТ, Астрель, 2010. — 352 с.

11. Caesar C. Iulius. Commentarii de bello gallica / Erklärt von Friedrich Kraner. Sechzehnte Verbesserte Auflage von W. Dittenberger. — Berlin: Weidmannsche Buchhandlung, 1889. — 694 p.

12. Livius Titus. Ab Urbe condita / Erklärt Dr. Moritz Müller. Zweite Auflage. — Leipzig: Druck und Verlag von B.G. Teubner, 1888. — Liber I. — 116 p.

Худенко Андрій Володимирович – доктор філософських наук, професор кафедри соціології Одеського національного університету імені І. І. Мечникова

УДК: 111.141

УДОВОЛЬСТВИЕ: СОБЫТИЕ РОЖДЕНИЯ ЧЕЛОВЕКА

(философское эссе)

В статье удовольствие рассматривается как событие сдвига, случающееся по ходу собирания различного, когда происходит вновь рождение неповторимой самости живого. Выделяется несколько ракурсов, под углом зрения которых делается попытка схватить удовольствие: интенция быть, ход собирания рассеянной множественности мира, озабоченность и забота, сдвиг времени, событие встречи.

Ключевые слова: удовольствие, событие, множественность, забота, время, встреча.

ЗАДОВОЛЕННЯ: ПОДІЯ НАРОДЖЕННЯ ЛЮДИНИ

()

У статті задоволення розглядається як подія зсуву, що трапляється по ходу збирання різного, коли відбувається знову народження неповторної самості живого. Виділяється кілька ракурсів, під кутом зору яких робиться спроба схопити задоволення: інтенція бути, хід збирання розсіяної множинності світу, заклопотаність і турбота, зсув часу, подія зустрічі.

Ключові слова: задоволення, подія, множинність, турбота, час, зустріч.

PLEASURE: EVENT OF PERSON INCARNATION

()

In the article pleasure studies as the event of drift that is happen in the course of different things is gathering when incarnation of a unique self is take place. Mark out some angles to catch the

pleasure: the intention to be, the course of gathering the scattered multiplicity of the world, concern and care, time drift, an event of meeting.

Keywords: *pleasure, event, multiplicity, care, time, meeting.*

Всякий раз, срываясь, мы получаем удовольствие. Получаем удовольствие, когда вдруг решаемся сесть на диету и, когда не в состоянии удержаться, вдруг нарушаем ее правила; когда вдруг становимся участниками события, покидаем позицию стороннего наблюдателя. В этом «вдруг» – событие сдвига; и здесь – «место» удовольствия. Удовольствие испытывается как верчение, которое в своем ритме формулет вокруг лежащее, поставляя его или для смеха, или для слез. Удовольствие находим в цезуре и бесконечности отсылок; в напряженности собирания различного. И здесь – как сдвиг случается по ходу собирания – вновь рождается неповторимая самость живого.

1. Глагол удовольствия.

Удовольствие – это феномен человеческого существования. Именно та уникальная конституция жизни, которая определяет человеческое в человеке. «Человеческое» – это не **что**, а **как**. Поэтому, вероятно, нельзя ответить на вопрос «что есть удовольствие?». Вопрос же «как есть удовольствие?», или о глаголе человеческого, представляется более адекватным в контексте рассуждений о феномене человеческого существования.

Вид глагола сводится к одному – *быть*. При этом привилегия *быть* выражается в предоставлении места существительному «человек». Функция глагола состоит в потрясении человека и помещении последнего *ad margimum*. Только на меже впервые и решается, **что** есть человек, и где водворит он свою самость. В удовольствии есть что-то от неудержимого бунта человека против того, что пугает его, против того, что угрожает ему извне и изнутри. Горесть, печаль, боль, опутывающие плоть, вызывают живой протест и беспокоят, будоражат, будят – нудят желание и отправляют его в путь.

Удовольствие сродни путешествию: в глаголе шествия таится энергия, которая только в пути открывается возможность *быть* существительным. Являясь волей и виной удовольствия, глагол суть деяние, которое в довольстве довольствует уже наличное. В этой связи удовольствие не просто калькулирование впечатлений, но заботливость в обращении с тем, что уже дано, и его довольствие к полноте и радости.

Глагол удовольствия, становящийся существительным, длиться в пути предшествования и ожидания грядущего, и не есть просто перемещение, но во времени происходящее стягивание данного и заданного. В своей самотождественности удовольствие скудно: акцентирование уже прошедшего или грядущего производит нужду; боль или радость, смех или слезы мертвят. Событие, свершающееся в мгновение ступания по следу минувшего в ожидании грядущего, богато дарами. Избыточность не позволяет расслабиться. Напротив, она вызывает к решительности продолжения шествия с правом вернуть долг: ответить на обязательство *быть*.

2. Множественность и удовольствия.

Удовольствие испытывается тогда, когда всему – рассеянному наличию питания, плодородия, убежища и т. п. – имеется место. Мир как множественность удовольствием вмещается в человеческую плоть и кормит, плодит, хранит ее. Если естество живого – единая множественность мира, то удовольствие дарует эту жизнь одному и единственному существу.

Человеческая плоть рождается в месте собирания различного. Объем места определяется не пропорциональной слаженностью наличного, но тягой всего к одной и единственной точке – *esse homo*: к этой точке множественность собирается. В процессе собирания множественность и откладывает себя, приобретая определенность (голова, ноги, руки, глаза, ухо, язык, и т.п.), и хранит потенцию движения, изливаясь в ступание, влагу, дыхании, говорении. При этом человеческая плоть не является сплошь светящимся пятном, но пребывает в напряжении: рассеянность всего растягивается (*extentio*) и стягивается (*cogitation*), скрывает и являет – трепещет, повинуюсь тяге к единому. Это трепетание –

удовольствие. Тяга довольствует плоть: нудит и заставляет изливаться – ликовать. В ликовании плоть освобождается и утверждается неповторимое живое тело.

3. Удовольствие и забота.

Нудит, прежде всего, рана. Она – разрыв, откуда плоть изгоняется, чтобы человек предстал в красоте своего собственного тела. Поэтому в ране не только боль, страдание – брошенность и обреченность плоти, но призыв и сила освобождения и утверждения самости.

Рану довольствует (лечит) забота. Забота удовлетворяет (радует) и тело, не позволяя ему осквернить себя в сладострастии, а также плоть, не давая ей излиться в разоблаченной наготы. Поэтому заботу заботит не плоть и не тело: она держится и держит в напряжении разрыв. Озабоченность необходимостью лечения и заботливостью, в котором тело находит себя успокоившимся, является проявлением заботы о себе.

В заботе рана сохраняет возможность удовлетворить самость. При этом такая возможность есть тогда, когда она принимается как возможность (открытость) и как таковая сохраняется. Сохранение же возможностей означает, во-первых, не допущение того, чтобы какое-либо состояние утвердилось как завершенное, и, во-вторых, поддержание стремления к утверждению самости, освобождение ее от воздействия ограничений – позволение ей усилить себя саму. Такое сохранение невозможно и вне оберегающего отношения к сокровитности данного, и вне решительности, столь необходимой для того, чтобы раскрыть тайну. Лишь в заботе пребывающее удовольствие с почтением довольствует данное и способствует его исполнению.

В заботе удовлетворение раны безопасит. Напротив, только лишь выставление пользы и гарантий не устанавливает никакой защиты: безопасность не в зашивании раны и не в позволении гарантированно безмерно истекать. «Безопасны мы лишь там, где не считаемся с незащищенностью, ни рассчитываем на основанную на волеи защиту. Безопасность существует лишь вне опредмечивающего отвращения от открытого, «вне всякой защиты», вне отрешения от чистого натяженья. Таковое есть неслыханная середина всякого притяженья, которое втягивает все в безграничное и натягивает его к этой середине. Середина же – это то «там», где действует тяготенье чистых сил. Безопасность есть сокровенное упокоение в тяге целого натяженья» (Хайдеггер).

4. Время удовольствия.

Время чередует радость и печаль, усиливает и прекращает смех и слезы. Во времени живое не остается равным самому себе: живое тянет и вытягивает себя в другую жизнь.

Время течет разными способами. Один его ход измеряется «временем» космическим. В космическом «продольном» движении «времени» за живым, с риском для живого, следует другое живое. «Продольное время» идет из прошлого в будущее, наполняет настоящее свершениями и деталями, пресыщая его, в конце концов. «Продольное» в движении «времени» скоротечно. Другой ход времени – «поперечный». В этом движении ушедшее либо еще не родившееся, оберегается, хранится и покоит живых; настоящее мерится прошедшим и / или еще не наступившим грядущим.

В мгновенье сдвига «времен» порядок нарушается. Здесь – в случающемся сдвиге – время, которое несет удовольствие. Здесь прошлое – это не то, что уже сбылось, но то, что нудит и требует исполнения; будущее – не то, что еще не сбылось, но то, что исполняет и радует. Родительно само время как несущее удовольствие. Оно и определяет потом прошлое, как нудящее, и будущее, как исполняющее. Время заставляет трепетать одно-временного живого.

В трепетании одно-временного удовольствие и памятью довольствуется шествие, сохраняя свершенное в грядущем, и воспоминаниями удовлетворяется жизнь, чтобы она продолжалась. Без удовольствия жизнь в безвременье: либо в пространственном измерении времени, либо во временном измерении пространства. В безвременьи память хоронит себя в пространстве архива; и воспоминания, забыв память, лишь калькулируют рассеянные детали мира, сохраняя их в кладбищенском покое пространства.

В удовольствии свершенное не только сохраняется в памяти, но и вспоминается решительностью усилий. Поэтому в удовольствии время – всегда вперед. Но не только в будущее, но и в прошлое.

В решительности – инициатива, проявленная в инициации как деле приобщения к данному. А инициативность доводит вдвойне: и выигрышем, и заслугой. В ней и часть опыта места обитания, и участь грядущего. Поэтому только участием преуспевают в деле. Участием берется кредит и выигрывается от вложенного: не только восполняется изъян к довольству уже имеющегося, но и расширяется горизонт грядущего к удовольству себя.

В удовольствии (как говаривали в старину) и свобода, и льгота, и досуг. В удовольствии не только пополняется убыток, наполняя жизнь законом, но и попустительствуется, потакается разрушению закона: открывается возможность определения его иначе. Льгота возможности иначе веселит и забавляет. Удовольствие выражает себя в шумности плясок и зрелищности пира. Праздник, в котором закон задабривают и потешаются над ним, – синоним удовольствия.

В участии лишь часть участи. В разделенной участи лежит путь участия в делах общих, совместных: в том, что касается, задевает, влечет – заботит каждого. Мастерство и искусность в совместных делах заслуживает довольства. И совместность одаривает участие событием праздника, в котором событие ликует. Ликование оставляет след, который ведет событие дальше и дальше. Именно поэтому время удовольствия отмеряется не количественно, но совместностью проживания.

5. Удовольствие как событие встречи.

Участию благоволит судьба только тогда, когда дает смерти стать властной в нем. Необходимость смерти означает, что мы уже захвачены тем, что есть нечто совершенно иное, отличное от автономной человеческой плоти. И это иное всегда уже имеет место. В платоновском «Софисте» Чужестранец мыслит небытие не как абсолютную небытийственность или как простую противоположность бытия, но как зов из далёка. Другой находится там – далеко, откуда приходит смерть. Поэтому «чужестранец» / другой уже своим присутствием подтверждает то, что абсолютного *ничто* не существует.

Другой приходит издалека и встречается. Встреча взламывает отдельность человеческой плоти и довольствует жизнь: наполняет ее, исполняет и делает достойной избрания. Во встрече человек находит себя достойным жизни и обладает достоинством.

Встреча – это событие. Во встрече человек отказывается от бездумного умиротворения плоти. Здесь она испепеляется и довольствуется освобожденной энергией, позволяя *быть*. Самое само человеческой природы, таким образом, винится событием встречи и в зависимости от нее.

Встреча вершит деяние. Деяние, которое не является калькуляцией и экономией, но ликованием Эроса. Энергия, освобожденная событием встречи, усиливает (интенсифицирует) собирание множественности. Интенсив собирание, в котором являет себя сила сущностному *быть*, доставляет максимум удовольствия.

Событие встречи немислимо из бытия вместе: ход встречи – не взаимодействие в пространстве *communis*. Поэтому нужно отважиться утверждать то, что встреча является бытием-в-месте и не приводит к бытию-вместе. Отвага, к которой призывается, состоит в следующем: совместность имеет место только в событии встречи. Необходимо выдержать это событие. Только тот мужественен, кто выдержал и выстоял. И тот, кто выстоял и отстоял свое место, его и имеет: *есть* ликует.

Надо отважиться смотреть далеко: быть захваченным округом мира, озаботиться и решиться на встречу, которую посещает радость и печаль, смех и слезы, наслаждение и боль.

Скудна инструкция. Однако сколько усердия необходимо, чтобы испытать удовольствие и стать самим собой.

© Цибра М. Ф.

Цибра Микола Федорович - доктор філософських наук, професор кафедри філософії та соціології Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»

УДК: 300. 54

ЕЛЕМЕНТИ НЕЛІНІЙНОЇ МЕТОДОЛОГІЇ У НАУКОВОМУ ПІЗНАННІ

Розглянуті деякі елементи нелінійної методології – синергетики, особливостями якої є розбудова моделей систем різної природи. Підкреслена роль моделей як форми та способу наукового пізнання.

Ключові слова: синергетика, модель, парадигма, еволюція, діалектика.

ЭЛЕМЕНТЫ НЕЛИНЕЙНОЙ МЕТОДОЛОГИИ В НАУЧНОМ ПОЗНАНИИ

Рассмотрены некоторые элементы нелинейной методологии – синергетики, особенностями которой есть построение моделей систем разной природы. Подчеркнута роль моделей как формы и способа научного познания.

Ключевые слова: синергетика, модель, парадигма, эволюция, диалектика.

ELEMENTS OF NONLINEAR METHODOLOGY IN SCIENTIFIC COGNITION

Some elements of nonlinear methodology are considered - synergetics. The features of that is a construction of models of the systems of different nature. The role of models is underline as forms and methods of scientific cognition.

Keywords: synergetics, model, paradigm, evolution, dialectics.m, evolution, dialectics.

Інтенсифікація пізнання – процес постійний. До арсеналу модусів, за допомогою яких відбувається активізація науки, залучено нову природничу і соціально-наукову парадигму – *синергетику* (від грец. – «син»-«со-», «сумісно» і «ергос» – «дія»). Самостійний міждисциплінарний напрямок виник з необхідності вивчення систем, що утворились з багатьох підсистем різної природи. Систематизований у окремий розділ першопочатково професором Германом Хакеном, директором «Інституту синергетики теоретичної фізики» Штутгартського університету.

Виникнення синергетики було сприйнято науковою спільнотою неоднозначно. Хтось побачив нову парадигму в природознавстві, суспільних і гуманітарних науках на базі кооперації фундаментальних наук та їх методів. Інші не знаходили новизни, доводячи, що синергетика – це банальний лозунг і нічого більше, нічого, що відповідало б створеному ажіотажу. Широкий розкид думок пов'язаний з деякими незвичними особливостями синергетики у її зв'язках з іншими науками. *Синергетика* спирається на *методи*, однаково застосовані до різних предметних областей, вивчає складні багатокомпонентні системи, безвідносно до їх природи. Синергетика вивчає самоорганізацію системи, за умови довільної зміни керівних параметрів. На відміну від теорії динамічних систем, яка ігнорує *флуктуації* (від грец. – коливання, випадкові відхилення) – в точках *біфуркації* (від лат. – роздвоєння), *синергетика* займається вивченням *стохастичної* (від грец. – вмючий здогадуватись, т. т. випадковий, вірогідний) динаміки у всій її повноті в підпросторі, у залежних від часу керівних параметрів.

Важлива особливість синергетичних систем міститься у тому, що ними можна керувати

ззовні, змінюючи фактори, що впливають на систему. Часова еволюція синергетичних систем залежить від причин, які не можуть бути передбачені з абсолютною точністю. Непередбачуваність поведінки синергетичної системи пов'язана не лише з обмеженістю інформації про стан багаточисельних підсистем, але й тим, що еволюція деяких систем дуже чутлива до початкових умов, що і обумовило її стохастичність (ефект «метелика»).

У процесі тимчасової еволюції синергетична система зі стагнаційного стану переходить у новий, прогресивний, старий стан, втрачає стійкість. Параметр порядку і принцип підпорядкування належать до числа найбільш фундаментальних понять синергетики. Системи, які підпадають під увагу синергетики, мають широку палітру застосування у газузах різноманітних наук: фізики, хімії, біології, математики, економіки, соціології, лінгвістики.

Особливо плідно пристосовували синергетику до власних потреб гуманітарні науки. Кожна наука вивчає *свої* системи, *своїми* методами, на *своїй*, власній, категоріальній, науково-понятійній мові. За умов існуючої диференціації науки це призводить до непорозумінь між науками, навіть суміжними, з причини незлагодженості наукових понять.

На відміну від традиційних галузей науки, синергетика опікується загальними закономірностями еволюції природних систем. Відсторонюючись від специфічної природи систем, синергетика набуває спроможності описувати еволюційні процеси на «інтернаціональній» мові, встановлюючи свого роду, ізоморфізм, або аналогію двох явищ, які вивчаються специфічними засобами двох різних наук, інтегрованих в монолітну модель. Виявлення рис єдності моделі дозволяє синергетиці робити досягнення однієї галузі науки доступними розумінню іншим науковцям, рівно як і переносити досягнення однієї науки на «чужу» наукову територію.

Зауважимо, що синергетика не є однією з суміжних наук типу фізичної хімії чи математичної біології, які виникли «на швах» наук. Синергетика покликана відігравати роль *метанауки*, яка за природою всеохватна, спостерігає загальний характер тих закономірностей і залежностей, які приватні науки вважали «своїми». Тому *синергетика* на стику наук не з'являється як відверте інтегроване явище, а, швидше, як впертий садівник, що вирощує нові сорти, як вчений, що напружує, видобуває загальне з самої суті предметної області приватних наук і досліджує ці нові структури і незникаючі зв'язки систем своїми специфічними засобами, без апеляцій до природи явища. Фізик, біолог, економіст через методи своїх наук збагачують загальний запас ідей і методів синергетики.

Як і будь-який науковий напрямок, що народився в середині ХХ ст., синергетика пролонгувала кращі надбання *лінійної методології* – *діалектики*. Тому синергетику слід розглядати як спадкоємицю багатоманітних розділів точного природознавства. І, в першу чергу, це відноситься до теорії коливань та теорії диференціальних числень. Саме теорія коливань, з її нелінійним мисленням (*англ. – nonlinear science* – нелінійна наука), стала для синергетики прототипом науки, що займається побудовою моделей систем різної природи, що обслуговують різні галузі науки.

Модель як форма наукового пізнання відіграє в методологічному дослідженні економічних теорій важливу роль, а її гносеологічні функції взагалі розгалужені. Розгляд конкретного відношення: модель – теорія, надає можливість спостерігати загальні, типові закономірності в процесах зародження, формування та подальшого розвитку економічних теорій за допомогою моделювання. Методологічний аналіз фундаментальних теорій в економіці базується на різних видах і формах моделювання економічних процесів, в основі яких лежить уява про модель та її роль у формуванні теорії.

В методології наукового пізнання терміном «модель» окреслюється предметне уявлення, що віддзеркалює матеріальний чи ідеальний об'єкт з тим або іншим ступенем повноти і точності. Модель є специфічною і якісно своєрідною формою і одночасно засобом наукового пізнання. Модель описується як система, що представлена думкою, або існує реально і знаходиться у певних відношеннях до об'єкту-оригіналу. Між ними існують також відношення *подібності*, форма якої визначена і зафіксована як умова відображення або

уточненої аналогії.

Як умова репрезентації, модель в процесі наукового пізнання є замісником об'єкта, що вивчається. Вивчення моделі дозволяє одержувати інформацію про оригінал. Ці взаємопов'язані деталі й умови є *необхідними і достатніми* ознаками моделі. *Необхідними*, в силу того, що відсутність будь-якого з них позбавляє систему її модельного характеру. *Достатніми* – тому що вони пояснюють всі специфічні особливості модельного пізнання.

Існує думка, що в процесі пізнання модель виступає перш за все в якості джерела інформації про оригінал і слугує засобом її фіксації. Фіксація яскраво виражена у знакових моделях, які репрезентують собою специфічну форму знання, тісно пов'язаного з теорією. В розумінні терміну «модель» для використання опису об'єкта на мові спеціальних символів виокремлюються дві тенденції тлумачення *моделі як форми знання*: модель розглядається як категорія для означення будь-яких знакових систем; в класі моделей присутні лише описи об'єктів на мові спеціальних символів.

За способом репрезентації, формою відтворення моделі бувають: *матеріальні* (речові, фізичні, діючі) та *уявні* (теоретичні, концептуальні, ідеальні, уявні, тощо). *Матеріальні* моделі сформовані в процесі дослідження або взяті з природи як зразки. При цьому відношення схожості до об'єкта існують об'єктивно. Береться відповідна модель, а після того, як вона стала об'єктом вивчення, почала функціонувати як матеріальний об'єкт за об'єктивними законами природи.

Уявні моделі створюються у формі уявних подоб і вже виконують пізнавальні функції як ідеальні конструкти. Подібні моделі фіксуються за допомогою мови, знакових засобів та інших матеріальних форм виразу.

За різницею в характерах і ступенем схожості з оригіналом вони можуть бути образними (*іконічними*) та знаковими (*символічними*) моделями. В процесі формування теорії сучасного економічного розвитку будь-якої структури актуальним завжди існуватиме діалектична єдність використання відповідних моделей.

На початку формування реальної моделі звертаються, як правило, до математичної моделі як найбільш адекватної й чистої, за визначенням. Як будь-яке моделювання, такий опис може заміщати об'єкт чи процес при певному наближенні. Однак, математична модель не може бути ототожненою з самим об'єктом, оскільки вона формує лише найбільш суттєві, ідеалізовані властивості та відношення. Для цього, як правило, використовуються або системи рівнянь, або інші типи знакових структур, що доповнюють понятійний апарат.

Побудова такої моделі починається з вибору найбільш суттєвих властивостей об'єкта, що вивчається і що вимагає знання економічних законів. Потім виконується пошук тих математичних формул, які здатні вирішити проблему опису явищ і процесів. При цьому теорії і методи чистої математики повинні бути інтерпретованими, спрощеними і конкретизованими в математичному моделюванні.

Існують й інші класифікації процесів моделювання.

Якщо за основу брати класифікацію моделювання, запропоновану *В. О. Веніковим* (1964), то до власного моделювання, на наш погляд, можна відносити лише: натурне, фізичне і математичне матеріальне моделювання.

Натурне моделювання здійснюється на природних моделях, які розглядаються в особливих умовах (моделювання різних хвороб людини, наприклад, раку, на інших звірях). Натурне моделювання розділяється на виробниче і на моделювання на підставі узагальнення виробничого досвіду.

Фізичне моделювання відбувається в лабораторних умовах, на створюваних установках (наприклад, моделювання різних споруд; моделювання нестационарних плинів рік, морів, каналів, на гідравлічних моделях водяних потоків, і т. п.). Фізичне моделювання розподіляється на часове, просторове (геометричне) і просторово-часове.

Математичне матеріальне моделювання відбувається на деяких установках – математичних моделях. Наприклад, коли на підставі встановлення подоби між фізичними

величинами, їх співвідношеннями однієї системи об'єктів (оригінал) і величинами, що входять до рівняння, описуючого другу систему об'єктів (модель), – результати аналізу модельованих величин переносять на оригінал (наприклад, електричні моделі нафтових шарів і термічні процеси мартенів). Математичне матеріальне моделювання ділиться на *аналогове, структурне і цифрове*.

До *матеріального математичного моделювання* відносять і *кібернетичне моделювання*, поряд з натурним, фізичним і математичним, але як самостійне. Метод моделювання має чимале значення в процесі пізнання. На моделі, що у якомусь смислі є простою, досяжною для вивчення більше, ніж оригінал, можна дослідити властивості, що нас цікавлять, виявляти основні кількісні співвідношення предметів, що вивчаються, проводити проби та випробування з моделлю, а не з оригіналом. Так, за допомогою механічного, гідродинамічного, електричного моделювання динамічних процесів ми відтворюємо складні безперервні процеси, отримуємо нову інформацію про них.

Маючи на увазі такі моделі, *В. А Штофф (1963)* цілком слушно підкреслює, що модель лише тоді може бути плідно використана як засіб пізнання, коли вона є суттєвим спрощенням оригіналу, але таким спрощенням, яке зберігає тотожність моделі з оригіналом в суттєвому і важливому для вирішення поставленого завдання моменті. Модель, яка повністю відтворює оригінал, втрачає свій смисл, перестає бути моделлю.

В процесі *кібернетичного моделювання* ми прибігаємо до ще більших спрощень. Некібернетичне моделювання пов'язане з *класичним способом відображення дійсності*, який використовується в багатьох науках. У цьому випадку предмет, що вивчається, підлягає різним засобам аналізу, в наслідок чого в ньому виділяються суттєві в тих або інших зв'язках прості елементи. Ці прості елементи предмету, що вивчається на кожному етапі пізнання, в межах тієї або іншої науки, оголошуються елементарними в певному абсолютному змісті. Потім ці елементи поступають у розпорядження *синтезу*, в ході якого предмет відтворюється, відображається в його суттєвих, закономірних зв'язках. Шлях синтетичного відтворення предмету відображається в засобах побудови відповідних наукових теорій. Відбувається *сходження від абстрактного до конкретного*.

На підставі простих елементів, досягнутих у результаті попереднього аналізу оригіналу і послідовного аналізу моделі (що пов'язано з абстрагуванням від несуттєвого, з процесами ідеалізації і т. п.) здійснюється некібернетичне, класичне моделювання. При *кібернетичному моделюванні* вчені спираються на дані, отримані іншими шляхами. Справа у тому, що вивчення складних динамічних систем не може бути здійснене лише класичними засобами наукового відображення дійсності. І це пов'язано з особливими рисами систем складного динамізму, якими відрізняються біологічні та суспільні угруповання.

Складні динамічні системи характеризуються складними залежностями між їх компонентами (коли зміна одного з них призводить до зміни більшої кількості інших компонентів, до суттєвої зміни їх взаємовідносин). Вони знаходяться у складних *статистичних* відношеннях з оточуючим середовищем. Вони досить рухливі, мінливі (що визначається їх взаємодією з навколишнім середовищем) і разом з тим — стійкі: вони повинні забезпечити корисні кінечні ефекти (в забезпеченні наявності останніх важливу роль відіграє механізм зворотних зв'язків). Безліч динамічних систем не лише *гомеостатичні* (т. т. здатні зберігати стійкість, якісну специфічність як цілого, не дивлячись на несприйнятливий впливи середовища), але й *антиентропійні* (здатні підвищувати рівень своєї організації, здатні до самоорганізації).

До того ж, вони не відкриті повністю для безпосереднього вивчення, уявляють «чорний ящик». При вивченні таких «чорних ящиків» доводиться спиратись на умовні дані про них, отримані за допомогою класичних засобів відображення, а також і на аналіз результатів функціонального дослідження; на вивчення зовнішніх впливів на систему; врахування хиб, спотворень, перекручень, тобто на врахування всієї поведінки системи. Іншими словами, в цих

випадках доводиться задовольнятися співставленням сукупної дії причин і наслідків, так званих реакцій «чорного ящика».

На підставі первісних даних про структуру і взаємодію її елементів, а також даних опису поведінки системи, її функціонування можна створювати гіпотетичні гомоморфні відображення внутрішніх механізмів складних динамічних систем (що переслідує мета пошуку засобів цілеспрямованого керування ними), і після перевіряється на ЕОМ. Останнє і робить описаний прийом відображення механізмів складних динамічних систем моделюванням у власному смислі цього слова, а гомоморфне відображення – моделлю. Використання методики «чорного ящика» для одержання даних, на підставі яких відбувається кібернетичне моделювання, використання ЕОМ для перевірки відповідних відображень і є *специфікою кібернетики*. Саме тому ми й пропонуємо розглядати кібернетичне моделювання як особливий вид моделювання.

У цих випадках ми вдаємось до нових *спрощень*, додаткової *абстракції* та *ідеалізації*. Так, ми можемо будувати модель, відволікаючись від тих даних, отриманих методами «чорного ящика», які апіорі суттєві для вирішення завдання в його загальному вигляді. Наприклад, при моделюванні роботи нейронних сіток, що має на меті з'ясувати, як, при не зовсім надійних її елементах, сітка працює досить надійно. Свідомо ми звужуємо класи тих істин про моделюємий об'єкт, які здобуті раніше.

Розглянутий вище підхід до вивчення систем звільняє нас від необхідності поелементного аналізу: від розкладання складного на елементи і дослідження цих елементів окремо. ЕОМ допомагають їх удосконалювати швидше. На практиці біолог до того, як розпочати роботу, завжди припускає великі спрощення. Дійсно, спостерігаючи птаха, що будує гніздо, він не бачить в деталях всієї заплутаної картини нервової діяльності в мозку птаха. Вивчаючи, як ящірка рятується від своїх ворогів, він не бачить конкретних молекулярних та іонних змін в її м'язах. (Див. *Ешбі Р.* Введення до кібернетики).

Спрощення систем, що моделюються при створенні гомоморфних відображень, повинні мати свої межі. Необхідно, будуючи такі моделі, домагатись того, щоб при кожному спрощенні вони були повними внутрішньо, надавали адекватну уяву про систему (неповну істину).

Проблема сумісності альтернативних моделей (наприклад, хвильової і корпускулярної теорії світла) або моделей, що відрізняються науковими галузями (скажімо фізики і психології) піднімає додаткові питання про межі використання моделей, про те, в якій мірі вони є **ad hoc** (лат. – в дополнение, сверх, помимо) моделями, і в силу того ж, про «якість» та спільність *екзистенціальних* тверджень, що приймаються при моделюванні.

У зв'язку з цим наш попередній аналіз вимагає розгляду сфер використання моделей. Розкладемо їх у ієрархічному порядку, починаючи з тих, екзистенційні ствердження яких найменш слабкі, і завершуючи тими, в яких вони найбільш сильні. У першому випадку не відображається ніяка наявна орієнтація на те, що *дещо існує*. Тому немає ніяких *когнітивних претензій*, крім прагнення сприймати або мислити речі тим або іншим способом, не ручаючись за достовірність цього способу. У випадку використання найбільш міцних екзистенціальних обов'язків модель розглядається як те, що мається на увазі «фактично істинним описом», який рекомендує прийняти відповідні екзистенційні обов'язки. Ми погодимось з теоретико-пізнавальною концепцією і **типологією моделей**, яку запропонував сучасний американський філософ, епістемолог *Маркс Вартофський* (див. Вартофський М. Моделі. Репрезентація і наукове розуміння.) Вона має слідуючий вигляд:

1. **Ad hoc аналогії**. Це добре нам знайомі якісні моделі, що фіксують очевидні, але ізольовані подоби між *репрезентуємим* і *репрезентуючим*. Так, коли нам говорять про системи зірок, подібні до родзинок у тісті, що піднімається, які розширюються у Всесвіті; про те, що політична організація, подібно до живого організму, має свої вуха, очі, голову, руки, ноги, серце і т. д.; і нарешті, що електронні орбіти в атомі подібні до оболонок, то такі аналогії проводяться лише для того, щоб допомогти нам сформулювати відповідну концептуальну

картину. Можна говорити, що такі моделі знаходять швидше дидактичне, ніж наукове використання. Також і механічні, демонстраційні моделі з їх пружинками і дротиками – так звані моделі-бляшанки, що фіксують певні фізичні відношення і якості, ані в якому разі не посягають на те, щоб бути фактуально істинними. Тут можна проводити різницю між формальними і якісними аналогіями та стверджувати, що фізичні інтерпретації різних виражень, які використовуються в аналогіях, мають незалежне від структурних або логічних аналогій значення.

Ad hoc характер **фізичних аналогій** веде до знешкодження будь-яких онтологічних мін, які можуть бути в них заховані. Претензії авторів подібних аналогій не йдуть далі того, що деякі властивості моделей-аналогів розглядаються як подібні, з деякими властивостями того, аналогами чого вони являються. Це зручно використовувати для концептуальних цілей відображення. Підтвердженням тому, що границі вказаних претензій саме такі, є розуміння, що в подібних випадках мають місце негативні аналогії. Це дозволяє деяким авторам розглядати *кон'юнкції* позитивних і негативних аналогій (або *дисаналогій*). Коротше кажучи, вони знають що роблять, коли використовують подібні аналогії, відомо, що вони досить обмежені й спроби їх розширити виявляються хибними.

2. Інші, хоч і не більш суворі онтологічні зобов'язання, приймаються при побудовах формальних репрезентацій обмежених зон *експериментальних фактів*. Спонуканням до цього можливо служить розуміння «економії репрезентації», як в *класичних моделях* «законів» *П. Дюгема*, або «економії мислення» засновника емпіриокритицизму *Е. Маха*. На нижчому рівні це не більш, як впорядкування даних, або їх стисле описання з єдиною претензією на те, що експериментальні факти можна впорядкувати саме таким чином. Все, що виходить за ці межі, включаючи інтерпретацію запропонованого варіанту, що упорядковував, виходить за межі подібного опису, і тому за межі відповідної «моделі». Проте, тут криється більш серйозна претензія. У цих моделей, парадигмами яких є математичні моделі в соціальних науках і психології, маютьсся більш глибокі систематичні онтологічні претензії, саме вони домагаються авторства у відображенні закономірних властивостей упорядкованих даних, того, що вони в дійсності *являються моделями макромасштабної та універсальної поведінки перемінних, і тому уявляють собою індуктивні генералізації, що отримуються з аналізу окремих випадків*.

В силу цього їх слід розглядати як гіпотези. Однак, у всіх цих випадках онтологічні підстави таких моделей досить обмежені, тому що їх «сутностями» є лише дані, при цьому інтерпретація даних відбувається зовні цих моделей. Один із головних творців *математичних моделей* у суспільних науках – американський економіст, соціолог *Герберт Саймон(1916)* у своїй праці «Моделі людини» писав про те, що було побудовано **математичну модель**, яка перекладає з припустимою точністю на мову математики деякі положення американського соціолога, прибічника необіхевіоризму, автора теорії малих груп *Джорджа Хоманса(1910)* про поведінку людей у спільнотах. Всі ці поняття, що слід визначити, відносяться до моделі, тобто до системи рівнянь, а не до «реального» світу, який, як передбачається, ця модель описує.

Стернберг, в одній зі своїх праць з математичної психології, говорячи про стохастичну теорію навчання, стверджує, що події в експерименті, якщо прийняти допущення про їх еквівалентність і доповненість, визначають безліч модельованих подій і породжують не менш як *чотири важливі класи моделей*. Однак ці моделі співвідносяться не з усвідомлено витлумаченим «світом», а тими безпосередніми явищами, з яких складаються події в експерименті.

Коротше говорячи, такі моделі мають справу з універсумом лабораторних сутностей, які слід описати і пояснити за допомогою математики. Через такі моделі-конструкції просвічують, надходячи від Піфагора і Галілея, ствердження про те, що **математика – це мова, якою написана Книга Природи**. Однак, зазвичай, така інтерпретація математики або придушується або послабляється, наприклад, шляхом «заковичування», вірніше –

«залапкування» слова «реальність» і без напруги переводиться в інструменталізм, до розглядання якого ми підійшли.

3. Моделі як обчислювальні пристрої або механізми для висновку. Підставою таких моделей є їх структурний або формальний ізоморфізм з безліччю дескриптивних (описових) тверджень і відношень між цими твердженнями в тій або іншій емпіричній науці. В цьому випадку моделі слугують для виведення наслідків з теорій і таким чином, виконують допоміжну функцію, сприяючи забезпеченню перевірки теорій. Звідси така функція моделей, як *народження верифікованих передбачень*. Відповідно до деяких поглядів у межах даної концепції тягар рішень онтологічних питань покладено на теорію, для якої можна побудувати **обчислювальну модель**. У відповідності до цього постулати теорії можуть мати зміст екзистенціальних обов'язків, а її модель тільки слугує засобом співставлення і конфронтації екзистенціальних утверджень з наслідками, що експериментально перевіряються.

Викладена концепція – це достатньо прийнятне тлумачення того, що значить бути моделлю теорії. Використовувана при цьому різниця між моделлю і теорією відіграє відносно корисну справу. Разом з тим, у відповідності до найбільш радикальних варіантів інструменталізму, теорія може виконувати таку ж функцію як інструмент непротирічної організації та перевірки, залишаючи неперевіреною питання: *організації й перевірки ЧОГО?* В інструменталізмі питання про референцію таких теоретико-модельних «інструментів» постійно відкладається, або вирішується в термінах практичних цілей, що висувуються за межами даної теорії та використовують для своєї дефініції такі туманні формулювання як «успішне пророкування», або «керування оточенням».

4. «Начебто» конструкції. В цьому значенні **теоретичні** або гіпотетичні **моделі** розглядаються, насамперед, в їх психологічному плані або з позицій їх методологічної корисності для побудови наукових теорій. Вони виконують евристичну функцію відображення об'єктів складних теоретичних зон і пошуку напрямків для наукового мислення. В цьому вони подібні до **ad hoc** аналогій, однак, з підсиленою *операціональною орієнтацією* і з тенденцією до більшої систематичності та широкомасштабності. В цих моделях виявляється ще один інструменталістський акцент, а саме, акцент на корисність «когнітивних карт» або «планів».

В «начебто» конструкціях екзистенціальна орієнтація також неочевидна і не йде далі скромної сентенції, яку американський засновник прагматизму, відомий філософ *Уільям Джеймс* (1842-1910) відмітив фразою «чому краще вірити». Що ж, краще за все вірити істині, але «достоїнство» (гідність) обережних «начебто» конструкцій міститься у тому, що вони не мають претензій на істину, якщо тільки не вважати, що те «чому краще вірити», і є істина (в силу цього, вкрай нечіткого, критерію). Проте тут можна вводити проміжну інтерпретацію «начебто» моделей, яка межує з визнанням пізнавальної орієнтації таких моделей, або коливається навкруги вістря цієї орієнтації. Справа у тому, що **«начебто» моделі є «абстрактними моделями»**.

Як такі, вони, хоч і не володіють якимось додатковим змістом за межами зони, в якій вони використовуються, разом з тим передбачають в подальшому розвитку науки свою «конкретизацію». Наприклад, **лінгвістична модель** американського лінгвіста, засновника теорії генеративної граматики *Аврама Ноама Хомського* (1928), яка розглядається, як гіпотетичний механізм, що забезпечує ті трансформації, які повинен виробляти носій мови, для створення граматичних речень. У цьому випадку використовується пояснення за допомогою моделі «чорного ящика» і американський математик, кібернетик *Норберт Вінер* (1894-1964), розглядаючи такі пояснення в своєму творі «Творець і Голем», провів різницю між «картинними» і «операціональними» подобами, що має безпосереднє відношення до наших питань.

Те, що відбувається в «чорному ящику» (мозку) одвічно сховано від нашого погляду, якщо це сприймати у звичайному смислі як можливість побачити реальну картину того, що в ньому відбувається. Не вважаючи це непереборним обмеженням, Вінер стверджує, що саме

операціональний образ є тим образом (подобом), який дозволяє нам все досягнути більш адекватним *ізоморфізмом*, ніж просто гомоморфній «картинний» образ, в якому репрезентовані суцільно поверхові і навіть випадкові риси.

З таких позицій питання: *невже те, що знаходиться в «чорному ящику» (мозку) насправді таке?* – надлишкове, оскільки все, що ми здатні вимагати від моделі, це надання нам адекватного функціонального «звіту» про відповідні трансформації.

Разом з тим, зробивши крок вперед, ми більш рішуче стверджуємо, що коли нам «чорний ящик» нарешті відкриють, в ньому знайдуть саме те, що очікували. Це фактично означає, що *фізіологія підтвердить резон психології*, тому що психолінгвістична модель і є істиною репрезентацією психологічних або психолінгвістичних фактів. Подібна онтологічна орієнтація переходить від інструменталістської позиції підтримки гіпотетичних реалій, або гіпотетичних структур *per suppositionem* до позиції квазіреалізму, згідно якої – «речі – це децю фактично схоже на те, що дане».

5. Далі, за силою екзистенціальної орієнтації, слідує **моделі, що претендують на досвідне пізнання дійсності**. Це *аппроксимативні репрезентації, що вважаються «істинними»* для обмеженої, або вицленованої частини фактів, про які не відомо, що вони помилкові в ситуації розширення цих зон. Стосовно цих моделей деякі вчені говорять про «аналогії, які являються позитивними плюс нейтральними» (М. Хессе). У відповідності з цим, модель можливо, по мірі накопичення фактів, піддавати кумулятивним модифікаціям і вдосконаленням, *аксиптотично* (неспівпадіння) наближаючись до «істинної моделі».

Виникає питання: чи звільняється дослідник при аппроксимативних (приблизних) репрезентаціях від метафізичних зобов'язань? Про такі моделі, якщо їх розглядати буквально, завжди можна говорити, що в силу власної аппроксимативності вони помилкові. Цю проблему докладно вивчав П. Дюгем в роботі «Фізична теорія, її ціль і побудова», аналізуючи нескінченне число взаємовиключних математичних формулювань, кожне з яких відображає одну з *аппроксимаційних* (від лат. – *approximo* – *наближати*) даних. Це в свою чергу піднімає питання про так звані «**ідеальні моделі**», які можна розглядати подвійно: або ми платоністи і вважаємо, що ідеальна модель є репрезентацією того, що «дійсно» реальне, і відкидаємо за непотрібністю наші аппроксимації знехтуваного емпіричного знання; або ми рахуємо модель «ідеальною фікцією», яка вимагається від нас принципом економії упорядкування даних.

Ми можемо оперувати лише з кінечною абстракцією нескінченної структури світу. Цей *ессенціалізм* (суттєвий, те, що відноситься до суті речі) в його абсолютному вигляді, був сформульований Г. Гегелем, згідно якого, істинним може бути тільки ціле, а всі аппроксимації хибні, тому що вони мають приблизний характер. Зворотнім боком цієї монети є класичний *фаллібілізм* (злиття з природою) в трактовці Ч. Пірса і інших дослідників. Таким чином, онтологічні орієнтації аппроксимативних моделей невизначені: стверджувати, що **ніщо**, до чого прагне наблизитись модель, – **не існує**, означає створювати логічну плутанину. Разом з тим, визнаючи аппроксимативний характер моделей, ми якби відмовляємо їм, в їх екзистенціальних претензіях у вигляді деякого вищого знання, що лежить зовні аппроксимацій. *Можна знати, що ти близько до хати, якщо ти знаєш, де вона знаходиться, але не навпаки.*

Слідуючим, більш сильним варіантом моделей з досвідною пізнавальною орієнтацією є варіант, за яким фаллібілізму відплачується належне, але при цьому визнається можливим висловлювати універсальні й неаппроксимативні твердження. Така ситуація має місце при емпіричному дослідженні того, що реально існує. В *філософії науки* такий підхід сполучений з розгляданням статусу статистичних і вірогіднісних висловлювань. Найбільш корисні для нас висловлювання стверджують саме те, що ми бажаємо знати. Тому вони фальсифіковані у власних термінах. Завичай, вони мають до власної проблеми слабке відношення, менше, ніж ми очікуємо, при цьому вони інтерпретуються як універсальні твердження. Якщо їх розглядати всерйоз, вони являються типово *гіпотетичними конструкціями*. Вони мають досвідний характер у тому тривіальному смислі, що вони гіпотетичні.

Ствердження не просто приймається на віру, або приймається завдяки тому, що воно задовольняє чийсь смак, а тому, що воно перевіряєме. Тому можна говорити, що воно має умовну першопочаткову правдоподібність, або, завдяки тому, що воно очевидне, або завдяки власній сумісності з іншими теоріями чи моделями; або завдяки тому, що метафізично воно більш прийнятне, ніж його альтернативи. Однак, його неможливо називати апроксимацією в ранішньому значенні. Швидше його претензії відповідають принципу «все або нічого», воно або істинне, або хибне. Якщо воно хибне, його неможливо вводити в синтез більш високого гатунку. Швидше тоді його слід розглядати як повчальну помилку серед тих, якими вимощений шлях наукового прогресу.

Моделі, якщо їх розглядати в цьому смислі, є, за виразом соціолога і логіка *Карла Поппера*, «припущеннями», що описують фактичний або реальний стан справ. Умовою значимості (але не «значення» в лінгвістичному смислі) є їх спростованість або фальсифікованість.

6. Остання група моделей, яку ми розглянемо, це моделі з ще сильнішими екзистенційними претензіями, зазіханнями, що виходять за межі досвідної перевірки, за рамки раціональної віри. **Такі моделі претендують на істинні описи стану справ**, або, за вислівом *Дж. Кемені*, **на «фактично істинне описання, або, яке мається на увазі за таке»**. Було б спокусливо поєднати ці моделі з «припущеннями» *К. Поппера*, однак, припущення, що висувуються як універсуми, що не мають меж у їх використанні і не вимагають ніякої апроксимації, зобов'язані своєю силою супутнику – скептицизму. «Припущення» висувуються з найкращими намірами, але вони приречені на мучеництво. Вони подібні до відповідача у французькому суді, якого тимчасово вважають винним, доки не буде доведено зворотнє. Однак, для «припущень» повна «невинність» в силу «попперіанського первородного гріха» недосяжна ніколи.

Віра в абсолютну пізнаваність – це наше, найбільш розповсюджене, повсякденне переконання, хоч, принаймі для філософського вуха, це звучить негоже. Ступінь нашої переконаності в абсолютній пізнаваності така, що всілякі спроби це спростувати відкидаються, щоб ніщо не змогло похитнути ці переконання. Це аж ніяк не є позицією фанатика або догматика. Це реалізм здорового глузду і науковий реалізм, який хазяйнує в тих розділах науки, які сповідують здоровий глузд. Знання того, що існують столи і стільці, кохання і голод, день і ніч, не можна назвати нетеоретичним знанням, хоч, строго говорячи, його слід було б називати «переднауковим». В цих переконаннях нас не можуть похитнути ніякі емпіричні свідоцтва. Так, ми начебто бачимо на власні очі, як фокусник витягає зайця з очевидно порожньої шляпи, але ми ніколи не повіримо, що він насправді щось творить з нічого. Деякі розділи науки саме такі.

Наприклад, немає нічого гіпотетичного в точці зору, згідно якої організми складаються з клітин, а генетичне наслідування пов'язане з внутрішніми клітинними структурами. Можна заперечити, що це вже не моделі, оскільки «модель» і «модельоване» опинились тотожними. Ми можемо бачити клітини і спостерігати їх мітоз (головний спосіб ділення клітин), і тому подібні речі.

Так, або інакше, в науці є достатньо моделей, що мають абсолютну пізнавальну переконаність, причому, зміст їх екзистенціальних стверджень не виглядає ані сумнівним, ані маргінальним. Головний критерій проголошує: пропозиція істина тільки тоді, і тільки тоді, коли описаний нею стан справ реально існує.

Безумовно, можливий такий аргумент: не слід вважати, що сутності, які використовуються в моделях, дійсно існують, однак, лічити їх такими корисно для різних цілей, включаючи перевірку теорій, які, так або інакше, відображаються моделлю. Екзистенційні орієнтації моделі можуть бути обмеженими за масштабами і сферами використання, але спростування таких орієнтацій перевтілює моделі в загадку.

Таким чином, *один полюс дилеми* – претензія на обґрунтування екзистенціальних орієнтацій неемпіричним шляхом – для філософії, що відноситься до наукового емпіризму

поважливо – не страшний. Безпечний для подібної філософії і *другий полюс цієї дилеми, яке б обличчя вона не приймала. Альтернатива, в зв'язку з цим, міститься в переформулюванні підстав екзистенціальних орієнтацій і аналізі їх джерела та їх функцій в термінах здорового глузду.* Якщо формалістична реконструкція науки може обходитись без таких орієнтацій, то вчений без них не обійдеться, бо він у науці шукає істину.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Вартофский М. Модели. Репрезентация и научное понимание: пер. с англ. / Марк Вартофский; Общ. ред. и послесл. И. Б. Новик, Н. В. Садовский.—М., Прогресс, —1988.
2. Ильин И. В. Глобальный эволюционизм: Идеи, проблемы, гипотезы. / И. В. Ильин, А. Д. Урсул, Т. А. Урсул.— М.: Изд-во Московского университета, — 2012.— 616с.
3. Кузнецов Б. Г. Ценность познания: Очерки современной теории науки./ Б. Г. Кузнецов- [2-е изд.].— М.: Книжный дом «ЛИБРОКОМ», — 2009, — 168 с.
4. Синергетическая парадигма: «Синергетика инновационной сложности»: [коллективная монография] / [Аршинов В. И., Астафьева О. Н., Буданов В. Г. и др.]; отв.редактор В. И. Аршинов. — М.: Прогресс —Традиция, 2001. — 496с.
5. Стасинопулос П. Проектирование систем как единого целого: Интегральный подход к проектированию для устойчивого развития:[коллективная монография] / Питер Стасинопулос, Майкл Х. Смит, Карлсон «Чарли» Харгроувс, Черил Деша; [пер. с англ.; отв. ред. В. Обручев].-М.: Эксмо, — 2012. — 288с.
6. Эшби У. Р. Введение в кибернетику. Пер. с англ. Д. Г. Лахути. Поб редакцией В. А. Успенского с предисловием А. Н. Колмогорова. —М., Изд-во ИЛ — 1959.

Шевченко Ганна Анатоліївна - професор кафедри соціології, філософії та права Одеської національної академії харчових технологій

УДК: 1 + 140.8 + 316.422.44

СОЦІАЛЬНО-ФІЛОСОФСЬКІ ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ КУЛЬТУРИ ТЕХНІЧНОЇ ТВОРЧОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ОСОБИСТОСТІ В ХХІ СТОРІЧЧІ

Механізм формування культури технічної творчої діяльності особистості є системою мір по організації та втіленню безперервної професійної освіти у відповідності з потребами держави та регіону, центральною ідеєю якого виступає категорія цілісного розвитку особистості як суб'єкту на всьому протязі його професійної підготовки.

Ключові слова: *технічна творчість, культура, саморозвиток, дослідницька діяльність, формування особистості.*

СОЦИАЛЬНО-ФИЛОСОФСКИЕ ПРОБЛЕМЫ ФОРМИРОВАНИЯ КУЛЬТУРЫ ТЕХНИЧЕСКОЙ ТВОРЧЕСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ЛИЧНОСТИ В ХХІ ВЕКЕ

Механизм формирования культуры технической творческой деятельности личности является системой мер по организации и осуществлению непрерывного профессионального образования в соответствии с потребностями государства и региона, центральной идеей которого выступает категория целостного развития личности как субъекта на всем протяжении его профессиональной подготовки.

Ключевые слова: *техническое творчество, культура, саморазвитие, исследовательская деятельность, формирования личности.*

SOCIAL AND PHILOSOPHICAL PROBLEMS OF CREATING A CULTURE OF TECHNICAL CREATIVITY OF THE INDIVIDUAL IN THE TWENTY FIRST CENTURY

Mechanism of crops creative personality is a system of measures for the organization and implementation of continuing professional education according to the needs of the state and region, the central idea which category stands holistic development of the individual as a subject for over during his training.

Key words: *technical creativity, culture, self-development, research, identity formation.*

Динамізм економічних і соціально-культурних змін в Україні та реалізація нової стратегії й розвитку актуалізують процес модернізації на всіх рівнях соціального життя, ініціюють інтенсивний розвиток внутрішніх сил кожної особистості, її здібності порушувати та використовувати власні можливості у професійній діяльності.

В умовах швидкого розвитку науки та техніки збільшується потреба України в фахівцях творчого складу, ініціативних та здатних розвивати науку, техніку, культуру, таких, що володіють культурою технічної творчої діяльності.

Сучасний ринок праці потребує від особистості не тільки високий рівень професійної кваліфікації, але й вміння використовувати накопичений досвід для здобуття нових компетенцій у режимі саморозвитку, співпраці, співтворчості. Вирішальне значення у переході на більш високий рівень розвитку людства має культивування творчо орієнтованої особистості «синергетичного» типу мислення, здатної адекватно оцінювати ситуацію, виражувати альтернативні погляди та приймати продумані рішення на підставі аналізу відповідної інформації.

Саме у нашій країні поняття «креативний», «творчий» передбачає не оцінку представників богемних професій, а тих людей, які мають особливий психотип, в основу якого покладено антропо-соціальний критерій, пов'язаний із суб'єктивними психологічними показниками, що дозволяє, незалежно від виду діяльності, виконувати її творчо.

Основоположне поняття філософської дефініції «культура технічної творчої діяльності особистості» – творчість – розглядав ще Платон, розуміючи її як момент найвищого, тобто розумного, споглядання світу. У середньовічній філософії творчість розуміється як вольовий акт, який викликає буття з небуття (Ісідор Севільський, Іоанн Скотт Еріугена). Тобто головною у творчості розуміється власна дія як форма співучасті у творенні світу Богом. І це створює передумови для розуміння творчості як унікальної та неповторної.

У Ренесансі (Ф. Петрарка, Дж. Піко делла Мірандала, Данте, Л. да Вінчі, Мікеланджело) творчість сприймається перш за все як художня творчість, суть якої полягає у передачі творчого споглядання. Це призводить до виникнення культу генія як носія творчого начала.

Філософи англійського емпіризму (Ф. Бекон, Т. Гоббс, Дж. Локк, Д. Юм) трактують творчість як випадкову сприятливу комбінацію існуючих елементів. І. Кант аналізував творчу діяльність у співвідношенні з продуктивною здатністю уявлення. Продовжуючи вчення Канта, Ф. В. Шеллінг визначив творчість як прояв єдності свідомої та безсвідомої діяльності, а отже, вищу форму людської життєдіяльності.

В ідеалістичній філософії кінця XIX – початку XX сторіччя у центрі уваги дослідників опинився механіко-технічний вид творчості. Проте у філософії життя технічного раціоналізму протиставляється творче природне начало.

У філософії XX сторіччя (С. Александер, А. Уайтхед, Е. Гуссерль, І. Гартман та інші) основа творчості визначається як інтелектуальне споглядання з позиції діалектичного матеріалізму, головним у творчому акті є буття та дія творця як суб'єкта творчої діяльності.

М. О. Бердяєв знаходив творчий екстаз єдиною адекватною формою існування.

Пропрацьовану концепцію творчості дав А. Бергсон, який протиставив творчість конструюванню і дав їй визначення як процесу, який відбувається об'єктивно і який у свідомості безперервно породжує дещо нове у вигляді виникнення нових образів і переживань.

Стратегічні напрямки формування культури технічної творчої діяльності особистості, виходячи з принципу ієрархії, можна представити у такій послідовності: соціокультурний контекст, регіональні моделі, програми формування культури технічної творчої діяльності особистості.

Соціокультурний контекст реалізації особистістю себе у творчості розглядався синтетично давньогрецькими філософами, які розуміли суть особистості у якості органічної частини космосу (мікрокосму), яка може жити лише у відповідності з космічним розумом та космічною гармонією (Гераклід); як дещо похідне від вічних ідей (Платон); як щось самоцінне та першоосновне, як «міру всіх речей» (Протагор).

Ідея самоцінності особистості у контексті духовної єдності людства на основі любові до Бога отримала свій розвиток у християнській філософії (Августин Блаженний та інші).

Ж.-Ж. Руссо доводив, що прогрес культури веде до падіння моралі та приділяв велику увагу проблемі виховання, яке розумів як головний засіб затвердження та підтримки у суспільстві громадянських чеснот.

Ідеї власної відповідальності у процесі виховання послідовно проводив І. Кант: «у кожній ланці ланцюгу поколінь, у якому я... знаходжусь, я зобов'язаний так впливати на нащадків, щоб вони ставали все досконалішими». У середині XIX-на початку XX століття відбувається активізація пошуку нових шляхів виховання та освіти як головної складової частини соціокультурного контексту, який відіграє вирішальну роль у формуванні особистості, оскільки виховання, формуючи особистість, про що писав і Т. Г. Шевченко, дозволяє спрямовувати розвиток суспільства, а освіта – реалізовувати ті програми, які були закладені у процесі виховання. В. Ключевський у роздумах про сили, які визначають історичний розвиток держави, дійшов висновку про існування двох таких сил – морального та інтелектуального розвитку.

Об'єкт дослідження – культура технічної творчої діяльності особистості.

Предмет дослідження – стратегічні напрямки та соціальні технології формування культури технічної творчої діяльності особистості.

Специфіка соціокультурного контексту формування культури творчої діяльності особистості залежить як від держави у цілому, так і від регіону – від мікро- до макрорівня та полягає у сукупності рівня розвитку виробничих сил, стану трудових ресурсів, рівня розвитку духовного потенціалу в даному регіоні, добробуту тощо. Для забезпечення максимально сприятливих умов формування культури технічної творчої діяльності особистості соціокультурний контекст повинен відповідати трьом основним вимогам: формувати суспільно та особистісно значущі духовні потреби, інтереси та забезпечувати їх задоволення у відповідності з соціальними та культурними нормами (створювати умови для самореалізації духовних сил особистості та суспільних спільнот); забезпечувати відтворення культурного потенціалу. Чим вище потенціал соціокультурного контексту, тим сприятливіші умови для стабілізації у ньому індивідів з високими культурними запитами, навичками, звичками.

При такому підході реалізується принцип гуманістичного відношення до виховання, який можна виразити у тезі про активність людини, яку виховують, як повноправного суб'єкту, а не об'єкту виховного процесу. Головним критерієм сформованості гуманістично спрямованої особистості є присутність у неї таких якостей, як активний потяг до реалізації свого творчого потенціалу та інтеграція ідеалів суспільства, внаслідок чого суспільні потреби до діяльності завжди превалюють над егоїстичними мотивами. Тобто, квінтесенцією гуманістично спрямованої особистості є здібність до творчості як вищої точки вираження особистісної самореалізації, спрямованої на благо суспільства. Проте істинна творчість неможлива без культури творчої діяльності.

Механізм формування культури технічної творчої діяльності особистості є системою

мір по організації та втіленню безперервної професійної освіти у відповідності з потребами держави та регіону, центральною ідеєю якого виступає категорія цілісного розвитку особистості як суб'єкту на всьому протязі його професійної підготовки.

Основними завданнями системи формування культури технічної творчої діяльності особистості у соціальному інституті безперервної освіти, спрямованому на розвиток національної культури виробництва повинні бути:

1. Розвиток системи взаємодії підприємств з додатковою освітою;
2. Корегування державних освітніх стандартів технічних спеціальностей з урахуванням елементів культури виробництва в системі безперервної освіти;
3. Пропаганда досягнень науково-технічної творчості;
4. Підтримка розвитку самодіяльної технічної творчості;
5. Розповсюдження мережі технічних гуртків, секцій, клубів;
6. Виявлення на ранніх етапах розвитку особистості здібностей до технічних видів діяльності;
7. Розробка індивідуальних програм навчання талановитої молоді;
8. Укріплення і розвиток матеріально-технічної бази системи безперервної технічної освіти;
9. Підготовка кадрів організаторів науково-технічної творчості;
10. Розробка і втілення програми по навчанню сучасної методології технічної творчості у різних формах навчання;
11. Сприяння втіленню на виробництві винаходів, розробок молодих новаторів;
12. Залучення до активної праці по пошуку ефективних передових нестандартних рішень наукових та технічних проблем у всіх сферах виробництва;
13. Виховання почуття гідності, гордості та високої власної відповідальності за рівень розвитку вітчизняної науки та техніки;
14. Сприяння масовій участі у рішенні питань, спрямованих на прискорення економічного та соціального розвитку держави.

Завдання суспільства по формуванню культури технічної творчої діяльності особистості повинно полягати у залученні її до активної участі в творчій діяльності, у стимулюванні ініціативи та самостійності, у розвитку індивідуальних інтересів та здібностей. Вирішення цього завдання повинно відбуватись у рамках навчальної роботи в технічних освітніх закладах та відповідати потребам розвитку культури виробництва через розвиток творчих здібностей, через формування всебічно розвинутої творчої, самостійної особистості, активного будівника нашого суспільства.

Формування культури технічної творчої діяльності особистості є ланкою у ланцюгу виховання та навчання фахівця, який володіє не просто стандартними знаннями, а здібний розвивати вітчизняну культуру виробництва, спираючись на свій творчий потенціал. При цьому не тільки вирішується питання підвищення культури технічної творчої діяльності особистості, але й змінюються її цінності, світогляд та загальна культура, формуючи справжнього громадянина своєї Батьківщини.

Сучасна ситуація свідчить про недостатню сформованість культури технічної творчої діяльності особистості. Це можна частково пояснити відсутністю чіткої політики з боку держави, спрямованої на масове залучення членів суспільства, особливо молодих, до науки, знань, а також відсутністю розуміння у владних структурах значення культури виробництва на сучасному етапі розвитку ринкових відносин у період глобалізації. А оскільки для більшості особистостей характерним є потяг до сумісної, колективної праці, то важливою особливістю роботи по формуванню даного типу культури повинні стати саме масові форми, спрямовані перш за все на розвиток інтересу та зацікавленості, так як саме дані якості постають необхідною умовою для виховання творчої ініціативи. Тому опора на самостійність, активність, ініціативу повинна стати сутнісною особливістю роботи по формуванню технічної творчої діяльності особистості.

Фундаментом формування культури технічної творчої діяльності особистості виступають такі особистісні характеристики, як мотивація та цілеспрямованість. Мотивація входить як елемент у структуру вчинку, у якому виділяють причину, мету, умови, боротьбу мотивів, прийняття рішень, дії, наслідки. Два з цих елементів носять визначальний характер – мотив і результат, а останні – проміжний, так як виконують роль наслідків двох перших.

Модель розвитку культури технічної творчої діяльності особистості сприяє також формуванню професійних норм і цінностей, що має особливе значення в силу того, що норми та цінності, складаючи основу світогляду особистості, в основному визначають вектор не тільки її життєдіяльності, але й морального стану. Саме моральний стан впливає не тільки на якість особистості, але й на якість особистості як фахівця, оскільки останнє є відображенням першооснови моральності.

Психолого-педагогічне забезпечення освітнього процесу на базі додаткової освіти повинно спиратися на розвиток творчого мислення у студентів як майбутніх педагогів додаткової освіти. Без творчого мислення не має і не може бути творчості, але для того, щоб творчість могла втілитися, необхідним є особливий дослідницький склад розуму, інтелектуальна сміливість як здібність відійти від пануючих ідей, оскільки, як вважав В. В. Розанов, не прогрес цивілізації, а від народження особистості притаманне їй творче начало як власне людська якість відрізняє та виділяє її з природи.

Для максимально ефективної реалізації соціально-філософської моделі формування культури технічної творчої діяльності особистості повинні бути дотриманні певні умови. Першою умовою ефективної реалізації соціально-філософської моделі формування культури технічної творчої діяльності особистості є навчально-дослідницька діяльність. Включення навчально-дослідницької діяльності в освітній процес дозволяє «вироснути» професійно значущі якості, формувати професійну спрямованість особистості, розвивати її як фахівця, не просто такого, що володіє, але й здатного розвивати культуру виробництва. При цьому навчально-дослідницька діяльність забезпечує також розвиток творчої особистості, яка має творчий характер мислення та діяльності, здатність адаптувати способи діяльності до різних умов та ситуацій, здатність виділяти, аналізувати та прогнозувати явища та ситуації, описувати та пояснювати їх, а також планувати, самостійно конструювати та виконувати власну професійну діяльність. Таким чином навчально-дослідницьку діяльність слід розглядати як основну компоненту творчої діяльності, щільно пов'язану з вітчизняною культурою виробництва.

Другою мовою ефективної реалізації соціально-філософської моделі формування культури технічної творчої діяльності особистості є самостійна навчальна діяльність. Самостійна робота студентів поряд з аудиторною, уявляє собою одну з форм навчального процесу та є його суттєвою частиною, спрямованою на розвиток творчих здібностей. Для її успішного виконання необхідне планування та контроль з боку викладачів, а також планування тематики та місткості самостійної роботи у контексті формування культури виробництва. Самостійна робота призначена не тільки для оволодіння кожною дисципліною, але й для формування навичок самостійної роботи у навчальній, науковій діяльності, самостійно вирішувати проблеми, знаходити конструктивні рішення, вихід з кризової ситуації. Значущість самостійної роботи виходить далеко за межі окремого предмету, у зв'язку з чим необхідно розробляти стратегію формування системи вмінь та навичок самостійної роботи, спрямованої на становлення культури творчої діяльності. Завдання сучасної освіти полягає у тому, щоб знайти такі стимули для особистості, які дозволять розвивати у неї потенціал до самостійної роботи через творчу діяльність.

Третьою умовою ефективної реалізації соціально-філософської моделі формування культури технічної творчої діяльності особистості є саморозвиток людини. Головним пріоритетом у суспільстві, яке перенасичене інформацією, виступає ставлення унікального особистісного знання, здібності особистості до генерації нового значення, до навчання та створення інновацій.

Виходячи з цього, для того, щоб бути конкурентоспроможною у професійному плані, особистість повинна відповідати цим вимогам, а, отже, мати таку якість як саморозвиток. Освітній процес в умовах єдиного інформаційного простору та глобалізації видозмінюється, у підвищенні його відкритості формується звернутість до особистості як носію інформації, яка віддзеркалює її особистісно-преломлений соціальний досвід та суб'єктивне бачення світу, віддається пріоритет особистісно-смісловому навчанню у логіці особистісно-орієнтованих технологій. Посилення значущості особистості та її знань підвищує вимогу до освіти як чиннику формування інтелектуального потенціалу держави.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бердяев Н. А. Смысл творчества // Н. Бердяев. Собрание сочинений. — Т. 2: Смысл творчества (с «Фрагментами» и поздними вставками) / Н. Бердяев. — Paris : YMKA—Press, — 1991. — 449 с.
2. Бекон Ф. Твори. У2-х тт. — М., — 1972.
3. Юм Д., Твори в2х томах. — М.:1965г.
4. Горський В. С. Історія української філософії: Курс лекцій. — К.: Наук. думка, 1997.
5. Кант И. Критика чистого разума. Соч. В 6 т. — Т.3. — М.: Мысль, 1964. — 799 с.
6. Кант И. Критика практического разума. Соч. Т.4. — Ч.1. — М.: Мысль, 1964 — 544 с.
7. Камю А. Бунтующий человек. — М.: Политиздат, 1990. — 415 с.
8. Читанка з історії філософії: У 6-ти кн. / За ред. Г. І. Во линки. — Кн. 6. Зарубіжна філософія ХХ ст. — К.: Довіра, 1993. — 239 с.
9. Петрушенко В. Л. Філософія: Курс лекцій. Навч. посіб. 2-е вид., виправл. і доопр. — К.: Каравела, 2002. — 544 с.

ЗМІСТ

Аксьонова Віра Ігорівна ДИСКУРС НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕЇ У КОНТЕКСТІ ЦИВІЛІЗАЦІЙНОГО РОЗВИТКУ УКРАЇНИ	5
Ананьєва Олена Павлівна ТОЛЕРАНТНІСТЬ У РОЗВИТКУ ОСВІТНІХ СИСТЕМ КРАЇН ЕТНОКУЛЬТУРНОГО ПЛЮРАЛІЗМУ (ЗАХІДНОЄВРОПЕЙСЬКИХ СУСПІЛЬСТВ)	11
Богаченко Валентина Вікторівна ДЕВІАЦІЯ ТА МАРГІНАЛІЗАЦІЇ ЯК НЕЛІНІЙНІ СОЦІОКУЛЬТУРНІ ІНВАРІАНТИ ПРОЦЕСУ САМОІДЕНТИФІКАЦІЇ СУБ'ЄКТА СОЦІАЛЬНОЇ ДІЇ	21
Borinshteyn Yevgeny Ruslavovich THE FOUNDATION OF HUMANIZATION AND HUMANITARIZATION OF HIGHER EDUCATION IN UKRAINE: SOCIO-PHILOSOPHICAL ASPECT	29
Голубицька Ганна Віталіївна СТРАТЕГІЯ РЕПРЕЗЕНТАЦІЇ СТАРОЗАПОВІТНОГО ІСТОРИЗМУ В ФІЛОСОФІЇ ІСТОРІЇ Г. В. ФЛОРОВСЬКОГО	35
Долженков Олег Олександрович СОЦІАЛЬНО-ФІЛОСОФСЬКИЙ АНАЛІЗ ПРОБЛЕМ ДЕМОКРАТІЇ В СУЧАСНОМУ УКРАЇНСЬКОМУ СУСПІЛЬСТВІ	41
Замкова Наталія Леонідівна ВІДНОСИНИ МІЖ МОВОЮ ТА КУЛЬТУРОЮ В «НАЦІОНАЛЬНИХ ПРОЕКТАХ» ХІХ СТОРІЧЧЯ	46
Кавалеров Анатолій Анатолійович ІДЕАЛ ЯК ОСНОВА ЦІННІСНОЇ СВІДОМОСТІ ІНДИВІДА ТА СУСПІЛЬСТВА	53
Кадієвська Ірина Аркадіївна Нарядько Галина Яківна ГЕНЕЗА СТАНОВЛЕННЯ ОСОБИСТОСТІ	58
Кравцов Юрій Сергійович Якуніна Алла Олександрівна СОЦІОКУЛЬТУРНИЙ ДИСКУРС ПОНЯТТЯ «ПРАВОВА ІДЕНТИФІКАЦІЯ»	65
Крижантовська Татьяна Ивановна Крижантовський Анатолій Васильович МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОТИРІЧ	69
Кримець Людмила Володимирівна НАУКОВО-ОСВІТНІЙ ПРОСТІР У СФЕРІ СОЦІАЛЬНО-ФІЛОСОФСЬКОГО ДИСКУРСУ	75
Мельник Юрій Михайлович САМОСВІДОМІСТЬ В ПАРАДИГМІ САМОРЕАЛІЗАЦІЇ ОСОБИСТОСТІ	84
Михайлик Олег Григорович Парвадов Леонид Анисимович ЗДОРОВ'Я ЯК ГУМАНІТАРНА ПРОБЛЕМА	92

Нарядько Галина Яківна ЕКСПЛІКАЦІЯ ПОНЯТТЯ «ОСОБИСТІСТЬ» В ДИСКУРСІ СОЦІАЛЬНО-ФІЛОСОФСЬКОЇ ДУМКИ	99
Нивня Ганна Олександрівна РИТУАЛ У КОНТЕКСТІ СИМВОЛІЗАЦІЇ ПРОСТОРУ	104
Пальчинська Маріанна Вікторівна ТЕОРІЯ ВІРТУАЛІЗАЦІЇ СУСПІЛЬСТВА: КОНЦЕПТУАЛЬНА СХЕМА	111
Полібза Олена Олегівна РОЛЬ РЕКЛАМНОЇ КОМУНІКАЦІЇ У ФОРМУВАННІ СУСПІЛЬНОЇ СВІДОМОСТІ	116
Попков Василь Васильович НОВА ЛЮДИНА – ТАЄМНИЦЯ І СЕНС ХРИСТІЯНСТВА	123
Пунченко Олег Петрович Козленко Павло Єфимович ІНФОРМАЦІЙНІ РЕСУРСИ СУСПІЛЬСТВА: СУТНІСТЬ, СТРУКТУРА, ФОРМИ РЕПРЕЗЕНТАЦІЇ ТА РОЛЬ У СУСПІЛЬНОМУ РОЗВИТКУ	129
Садох Олена Володимирівна Варич Наталія Іванівна ЕКСПЛІКАЦІЯ ІДЕЇ СПРАВЕДЛИВОСТІ У ФІЛОСОФСЬКО- ОСВІТНІХ ДИСКУРСАХ	136
Самчук Лариса Сергіївна МОВНІ КОНФЛІКТИ В УКРАЇНІ ЯК ОБ'ЄКТ ДОСЛІДЖЕННЯ ФІЛОСОФІЇ ОСВІТИ	144
Скловський Ігор Зіновійович ЕТНОКОМУНІКАТИВНІ ЗМІНИ В УКРАЇНІ В УМОВАХ РАДИКАЛЬНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ	149
Стовпець Олександр Васильович СОЦІАЛЬНО-ФІЛОСОФСЬКИЙ ПОГЛЯД НА ЛОБІЗМ ЯК ОДИН З ФАКТОРІВ ВПЛИВУ НА КУЛЬТУРУ ЗАКОНОТВОРЧОСТІ В ІНФОРМАЦІЙНОМУ СУСПІЛЬСТВІ	154
Тимохов Олександр Володимирович ПАНОРАМНІСТЬ ЯК ОСОБЛИВИЙ ФЕНОМЕН В СИСТЕМІ КЛАСИФІКАЦІЇ ВИДІВ МИСЛЕННЯ	161
Фельдман Олександр Борисович АЛЬТРУЇСТИЧНА СКЛАДОВА «УРОКІВ ІСТОРІЇ»	167
Alexis V. Halapsis IOVEM IMPERIUM, OR SACRED ASPECTS OF ROMAN «GLOBALIZATION»	173
Худенко Андрій Володимирович ЗАДОВОЛЕННЯ: ПОДІЯ НАРОДЖЕННЯ ЛЮДИНИ	178
Цибра Микола Федорович ЕЛЕМЕНТИ НЕЛІНІЙНОЇ МЕТОДОЛОГІЇ У НАУКОВОМУ ПІЗНАННІ	182
Шевченко Ганна Анатоліївна СОЦІАЛЬНО-ФІЛОСОФСЬКІ ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ КУЛЬТУРИ ТЕХНІЧНОЇ ТВОРЧОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ОСОБИСТОСТІ В XXI СТОРІЧЧІ	191

Наукове видання

**НАУКОВЕ ПІЗНАННЯ:
МЕТОДОЛОГІЯ ТА ТЕХНОЛОГІЯ**

Редакція:

Борінштейн Є. Р., в.о. головного редактора,
Цибра М. Ф., заступник головного редактора
Балашенко І.В., відповідальний секретар
Кавалеров А.А., технічний редактор
Бобровська Л. Л., коректор

Адреса редакції:

Україна, 65020, м. Одеса, вул. Старопортофранківська, 26, кімната 73
Тел.: (0482) 732-09-52
Реєстраційний № 17195-5965 Р

Здано на виробництво – 25.09.2014.

Підписано до друку з оригіналу-макета – 03.11.2014.

Формат по ISO 216 A4, 297x210, 1/16. Папір офсетний.

Гарнітура Times New Roman. Ум. друк. арк. 19. Наклад 100 прим.

Інформаційно-видавничий центр Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»
65020, м. Одеса, вул. Старопортофранківська, 26
тел.: (048) 731-19-14